

Інститут правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

НОВЕ УКРАЇНСЬКЕ ПРАВО

Випуск 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

КУЗНЕЦОВА Наталія Семенівна, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри цивільного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (**головний редактор**);

ГРИНЯК Андрій Богданович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, заступник директора Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України з наукової роботи, академік-секретар відділення цивільно-правових наук Національної академії правових наук України (**заступник головного редактора**);

БОДЮЛ Євген Миколайович, кандидат юридичних наук, доцент, учений секретар Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України (**відповідальний секретар редакційної колегії**);

АТАМАНЧУК Наталія Іванівна, доктор юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

БОРДЕНЮК Василь Іванович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, головний науковий співробітник відділу публічно-правових досліджень Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

ВЕЛИКАНОВА Марина Миколаївна, доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу приватноправових досліджень Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

ДУРНОВ Євген Сергійович, доктор юридичних наук, професор, перший заступник директора Департаменту персоналу Міністерства внутрішніх справ України, полковник поліції;

КАРАГУСОВ Фархад Сергійович, доктор юридичних наук, професор Інституту приватного права Каспійського університету (Алмати, Республіка Казахстан);

КОЛОДІЙ Анатолій Миколайович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, член-кореспондент Національної академії правових наук України, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

КОПИЛЕНКО Олександр Любимович, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії наук України, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, народний депутат України;

КОСТЮЧЕНКО Олена Євгенівна, доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

КОТ Олексій Олександрович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, директор Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

КРАСИЦЬКА Лариса Василівна, доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу науково-правових експертиз Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

КУЗНЕЦОВ Віталій Володимирович, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

КУПІНА Людмила Францівна, доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу публічно-правових досліджень Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

МІЛОВСЬКА Надія Василівна, доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу дослідження проблем правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

МОНАЄНКО Антон Олексійович, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

НАЗАРОВ Іван Володимирович, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

НОСІК Володимир Васильович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, головний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України, академік-секретар відділення екологічного, господарського та аграрного права Національної академії правових наук України;

ПЕТРИШИН Олександр Віталійович, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, суддя Конституційного Суду України;

ПОГРІБНИЙ Сергій Олексійович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, суддя Верховного Суду, головний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

САЙМОНС Вільям Бредфорд, доктор юридичних наук, почесний професор Лейденського університету (Лейден, Нідерланди);

ФЕДОРЧЕНКО Наталія Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

ЧЕХОВСЬКА Ірина Василівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права Університету державної фіскальної служби України;

ШАКУН Василь Іванович, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

ШУМИЛО Микола Єгорович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України.

Журнал ухвалено до друку Вченою радою
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз НАН України
29 травня 2025 р., протокол № 6

Науковий журнал «Нове українське право» зареєстровано Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення (Рішення про реєстрацію суб'єктом у сфері друкованих медіа № 746 від 14.03.2024, ідентифікатор медіа: R30-03473)

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Інститут правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України (вул. Пилипа Орлика, 3, м. Київ, 01024, e-mail: lawmaking@nas.gov.ua. Тел.: +38 (044) 253-34-19).
Періодичність видання: 6 разів на рік.

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, іспанська, болгарська, румунська.

Наказом МОН України від 19.04.2021 № 420 (додаток 3) журнал включено до Категорії «Б»
Переліку наукових фахових видань України зі спеціальності D8 – Право
Офіційний сайт видання: www.newukrainianlaw.in.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl

ЗМІСТ

ПРАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НОРМОТВОРЕННЯ

Бодюл Є. М., Лапко А. Г.

ЕКСПЕРТИЗА ПРОЄКТІВ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ
ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ПРАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ: КОНЦЕПЦІЯ, ФУНКЦІЇ, ВИДИ.....9

Ільїна О. В., Пучко А. В.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЩОДО ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН.....20

Колодій А. М., Лапко А. Г., Хальота А. І.

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ПРАВОВИЙ МОНІТОРИНГ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ»:
НЕОБХІДНІСТЬ, СТРУКТУРА ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ НАБРАННЯ ЧИННОСТІ.....27

Мельник Я. Я.

МОНІТОРИНГ «ПРАВА НА ЗАБУТТЯ» У ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ 37

Панько В. М.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ КОДИФІКАЦІЇ ВІЙСЬКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ
ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА: ПОРІВНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....49

Чишко К. О.

АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ ОНОВЛЕННЯ
АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....56

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРИВАТНОГО ПРАВА

Великанова М. М.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІДПРИЄМСТВ В ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ,
ВИЗНАЧЕНІ ЦИВІЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ.....62

Вінтоняк Н. Д.

УПРАВЛІННЯ КОРПОРАТИВНИМИ ПРАВАМИ ОСОБОЮ
З ЧИСЛА СПАДКОЄМЦІВ ДО ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ.....68

Добровольська В. В., Артёмов Д. В.

АПЕЛЯЦІЙНЕ ПРОВАДЖЕННЯ: ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ.....74

Карнаух В. С.

БАЗОВЕ ПЕРЕДДОГОВІРНЕ ПРАВОВІДНОШЕННЯ:
СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ОБҐРУНТУВАННЯ.....80

Крикун В. Б., Дерлюк В. Д.

ПРЕВЕНТИВНА РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ ЯК ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАПОБІГАННЯ
ФІНАНСОВОЇ НЕСПРОМОЖНОСТІ.....88

Чайковський О. І.

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ЖИТЛО 98

Якубівський І. Є.

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ПРАВА НА КОМЕРЦІЙНУ ТАЄМНИЦЮ В КОНТЕКСТІ
РЕКОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ.....104

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Кот О. О., Гриняк А. Б.

ФОРМУВАННЯ НОВОЇ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ
ПОВОЄННОГО ПЕРІОДУ 112

Зінич Л. В.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАПОБІГАННЯ
ПОРУШЕННЯМ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ:
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....120

Циганов О. Г.

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ПРОТИДІЇ НЕЛЕГАЛЬНІЙ МІГРАЦІЇ.....127

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ПРОЦЕСУ

Сеник Т. Б.

ВІДКЛАДЕННЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ МОБІЛІЗАЦІЄЮ УЧАСНИКІВ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....136

Ткаченко В. В.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ЄС.....141

Чистякова А. С.

НЕОБГРУНТОВАНІСТЬ ПІДОЗРИ ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ОСКАРЖЕННЯ 148

Шакун В. І., Кузнецов В. В.

ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ ЯК УМОВА РЕАЛІЗАЦІЇ
ПРАВООХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ 153

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА

Корнієнко Г. С., Шульга М. В.

ПОНЯТТЯ «ЛІС» І «ЗЕМЛІ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ»
В АСПЕКТІ СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ
ЗЕМЕЛЬНИХ І ЛІСОВИХ ВІДНОСИН 161

ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Синегубов О. В.

РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ ТА РАННЄ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ:
ТРАНСПОНУВАННЯ ДИРЕКТИВИ (ЄС) 2019/1023 У МЕЖАХ РІЗНИХ
ПРАВОВИХ ТРАДИЦІЙ КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄС 168

Козакевич О. М., Прус Н. С.

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ТА ПРАВОСУДДЯ: ОГЛЯД ВИКОРИСТАННЯ
У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ 186

Монаєнко А. О.

СТАНДАРТИ ОЕСР З ОБМІНУ ПОДАТКОВОЮ ІНФОРМАЦІЄЮ
ДЛЯ ПРОТИДІЇ УХИЛЕННЮ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ.....194

Трибуна молодого вченого

Довбенко М. П.

МАЛОЗНАЧНІ СПРАВИ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ:
НАПРЯМКИ СПРОЩЕННЯ СУДОВИХ ПРОЦЕДУР.....205

Зеленська К. С.	
МОНІТОРИНГ СПОСОБУ ЖИТТЯ СУБ'ЄКТІВ ДЕКЛАРУВАННЯ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ ПРОКУРОРІВ.....	214
Костюк В. І.	
УЧАСТЬ ОРГАНІВ ОПІКИ І ПІКЛУВАННЯ ПРИ РОЗГЛЯДІ СУДОМ СПОРІВ ПРО УЧАСТЬ ОДНОГО З БАТЬКІВ У СПІЛКУВАННІ ТА ВИХОВАННІ ДИТИНИ.....	221
Мельник О. С.	
ЕЛЕКТРОННИЙ ПІДПИС ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ АДВОКАТА ПРИ ОТРИМАННІ ДОКАЗІВ У СПРАВАХ ПРО РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ: ПРАВОВІ КОЛІЗІЇ ТА ПРАКТИКА.....	227
Мироненко М. О.	
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ НОТАРІУСА ТА МЕДІАТОРА	234
Мудрий О. А.	
НЕУСТОЙКА ЯК ФОРМА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ГРОШОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У ДОГОВОРАХ НАЙМУ (ОРЕНДИ).....	240
Попович П. О.	
ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОГО КОНТРАКТУ ЯК РІЗНОВИДУ ГОСПОДАРСЬКОГО ДОГОВОРУ.....	247
Савулій В. О.	
ПРЕДМЕТ ДОГОВОРУ УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ, НА ЯКІ НАКЛАДЕНО АРЕШТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЧИ У СПРАВІ ПРО ВИЗНАННЯ НЕОБГРУНТОВАНИМИ АКТИВІВ ТА ЇХ СТЯГНЕННЯ В ДОХІД ДЕРЖАВИ.....	254
Семенов Є. С.	
РЕКВІЗИТИ ОБВИНУВАЛЬНОГО АКТА.....	260
Старостіна О. Ю.	
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН.....	266
Ткаченко П. І.	
КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОРУШЕННЯ СТАТУТНИХ ПРАВИЛ ВЗАЄМОВІДНОСИН МІЖ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ЗА ВІДСУТНОСТІ ВІДНОСИН ПІДЛЕГЛОСТІ.....	274

CONTENTS

LAW-MAKING ACTIVITY: CURRENT PROBLEMS OF NORM-MAKING

Bodiul Yevhen, Lapko Anatolii

EXPERT REVIEW OF DRAFT NORMATIVE LEGAL ACTS AS A TOOL FOR ENSURING THE QUALITY OF LAW-MAKING ACTIVITIES IN THE CONTEXT OF POST-WAR RECONSTRUCTION: CONCEPT, FUNCTIONS, TYPES.....9

Ilyina Oksana, Puchko Anhelina

CERTAIN ISSUES REGARDING THE LEGAL STATUS OF THE RIGHTS OF NATIONAL MINORITIES.....20

Kolodiy Anatolii, Lapko Anatolii, Khalota Andrii

LAW OF UKRAINE "ON LEGAL MONITORING OF REGULATORY ACTS": NECESSITY, STRUCTURE AND REGULARITIES OF ENTRY INTO FORCE.....27

Melnyk Yaroslav

MONITORING THE «RIGHT TO BE FORGOTTEN» IN LEGAL DOCTRINE.....37

Panko Volodymyr

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF CODIFICATION OF MILITARY LEGISLATION OF UKRAINE AND THE REPUBLIC OF POLAND: A COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS..... 49

Chyshko Kateryna

ANALYSIS OF TRENDS IN UPDATE OF ADMINISTRATIVE AND TORTS LEGISLATION.....56

TOPICAL ISSUES OF PRIVATE LAW

Velykanova Maryna

TRANSFORMATION OF ENTERPRISES INTO ORGANIZATIONAL AND LEGAL FORMS DEFINED BY THE CIVIL CODE OF UKRAINE.....62

Vintoniak Natalia

MANAGEMENT OF CORPORATE RIGHTS BY A PERSON FROM AMONG THE HEIRS BEFORE ACCEPTING INHERITANCE.....68

Dobrovolska Volodymyra, Artomov Dmytro

APPEAL PROCEEDINGS: ECONOMIC AND PROCEDURAL ASPECT.....74

Karnaukh Vadym

BASIC PRE-CONTRACTUAL LEGAL RELATIONSHIP: CURRENT STATE AND PROSPECTS OF SUBSTANTIATION 80

Krykun Viktor, Derliuk Vasyl

PREVENTIVE RESTRUCTURING AS A LEGAL MECHANISM FOR PREVENTING FINANCIAL INSOLVENCY.....88

Chaikovskiy Oleh

THE LEGAL NATURE OF THE CONSTITUTIONAL RIGHT TO HOUSING.....98

Yakubivskiy Ihor

LEGAL NATURE OF THE TRADE SECRET RIGHT IN THE CONTEXT OF THE RECODIFICATION OF THE UKRAINIAN CIVIL LEGISLATION.....104

TOPICAL ISSUES OF PUBLIC LAW

Kot Oleksii, Hryniak Andrii

FORMATION OF A NEW STRATEGY OF UKRAINIAN FOREIGN POLICY IN THE POSTWAR PERIOD.....112

Zinych Liubomyr

ADMINISTRATIVE AND LEGAL INSTRUMENTS FOR PREVENTING INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS INFRINGEMENTS: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS.....120

Tsyhanov Oleh

THE ESSENCE AND CONTENT OF COMBATING ILLEGAL MIGRATION.....127

TOPICAL ISSUES OF CRIMINAL LAW AND PROCESS

Senyk Taras

POSTPONEMENT OF TRIAL DUE TO MOBILIZATION OF PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....136

Tkachenko Valentyna

CRIMINAL LAW MEANS OF COMBATING ORGANIZED CRIME: COMPARATIVE ANALYSIS OF UKRAINIAN AND EU LEGISLATION.....141

Chystiakova Anastasiia

GROUNDLESSNESS OF SUSPICION AS A GROUND FOR APPEAL.....148

Shakun Vasyl, Kuznetsov Vitalii

ACCESS TO JUSTICE AS A CONDITION FOR THE IMPLEMENTATION OF THE STATE'S LAW ENFORCEMENT FUNCTION 153

TOPICAL ISSUES OF LAND LAW

Korniienko Ganna, Shulga Mykhaylo

THE CONCEPTS OF "FOREST" AND "FORESTRY LAND" IN TERMS OF THE CORRELATION OF LEGAL REGULATION OF LAND AND FORESTRY RELATIONS.....161

FOREIGN LAW ENFORCEMENT EXPERIENCE

Sinegubov Oleg

RESTRUCTURING AND EARLY WARNING OF INSOLVENCY: TRANSPOSITION OF DIRECTIVE (EU) 2019/1023 ACROSS DIFFERENT LEGAL TRADITIONS OF EU MEMBER STATES.....168

Kozakevych Olesia, Prus Nazar

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND JUSTICE: AN OVERVIEW OF ITS USE IN FOREIGN COUNTRIES.....186

Monaienko Anton

OECD STANDARDS ON EXCHANGE OF TAX INFORMATION TO COMBAT TAX EVASION.....194

TRIBUNE OF A YOUNG SCIENTIST

Dovbenko Mariia

SMALL CLAIMS IN CIVIL PROCEDURE: DIRECTIONS FOR SIMPLIFYING JUDICIAL PROCEEDINGS.....205

Zelenska Kateryna

MONITORING THE LIFESTYLE OF DECLARING SUBJECTS AS A WAY OF ENSURING THE INTEGRITY OF PROSECUTORS.....214

Kostiuk Viktor

PARTICIPATION OF GUARDIANSHIP AND CUSTODIANSHIP AGENCIES IN COURT PROCEEDINGS ON DISPUTES OVER THE PARTICIPATION OF ONE OF THE PARENTS IN THE COMMUNICATION AND UPBRINGING OF THE CHILD.....221

Melnyk Oleksandr

ELECTRONIC SIGNATURE AS A TOOL FOR EXERCISING THE RIGHTS OF A LAWYER
IN OBTAINING EVIDENCE IN DIVORCE CASES: LEGAL CONFLICTS AND PRACTICE.....227

Myronenko Maryna

COMPARATIVE ANALYSIS OF PROFESSIONAL ETHICS OF A NOTARY AND A MEDIATOR ..234

Mudryi Oleksandr

FORFEIT AS A FORM OF LIABILITY FOR BREACH OF MONETARY OBLIGATIONS
ARISING UNDER LEASE CONTRACTS.....240

Popovych Pavlo

CONCEPT AND FEATURES OF A FOREIGN ECONOMIC CONTRACT AS A TYPE
OF ECONOMIC CONTRACT..... 247

Savulii Viktor

SUBJECT MATTER OF A CONTRACT ON MANAGING ASSETS BEING
UNDER ARREST WITHIN CRIMINAL PROCEEDINGS OR WITHIN A CASE
ON RECOGNIZING ASSETS AS UNFOUNDED AND THEIR COLLECTION
TO THE TREASURY.....254

Semenoh Yevgeny

DETAILS OF THE INDICTMENT.....260

Starostina Olena

CRIMINAL LAW PROTECTION OF THE RIGHTS AND INTERESTS OF THE MILITARY:
THE EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES..... 266

Tkachenko Pavlo

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF VIOLATION OF STATUTORY RULES
OF RELATIONS BETWEEN MILITARY PERSONNEL IN THE ABSENCE
OF SUBORDINATION RELATIONS 274

ПРАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НОРМОТВОРЕННЯ

УДК 340.132:342.9(477)

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.2.1>

ЕКСПЕРТИЗА ПРОЄКТІВ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ПРАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ: КОНЦЕПЦІЯ, ФУНКЦІЇ, ВИДИ

Бодюл Євген Миколайович,

orcid.org/0009-0008-5847-642X

кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем
правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

Лапко Анатолій Григорович,

orcid.org/0009-0007-7044-0078

кандидат юридичних наук,
провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем
правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

У статті здійснено комплексне дослідження інституту експертизи проєктів нормативно-правових актів як ключового інструменту забезпечення якості правотворчої діяльності в Україні в умовах післявоєнного відновлення та євроінтеграційного поступу. Розкрито функціональне призначення експертизи не лише як техніко-юридичної процедури, а як аналітичного, прогностичного та правозахисного інструменту, що забезпечує ефективність, легітимність і відповідність нормативного регулювання сучасним викликам.

Особливу увагу приділено видам експертизи, закріпленим у статті 44 Закону України «Про правотворчу діяльність» – юридичній, науковій, антикорупційній, гендерно-правовій, антидискримінаційній, а також додатковим видам, як-от цифрова, бюджетна, експертиза відповідності acquis ЄС та Конвенції з прав людини. Також розглянуто методологічні підходи до здійснення експертизи та окреслено критерії якості експертного супроводу правотворчої діяльності.

Здійснено порівняльний аналіз підходів до експертизи в Україні та державах ЄС, визначено її роль у гармонізації національного законодавства з acquis Європейського Союзу. Підкреслюється, що саме експертний супровід є запорукою запобігання правотворчим помилкам, забезпечення балансу між політичною доцільністю та правовою визначеністю, відповідності правових норм публічному інтересу.

Доведено, що в умовах європейської інтеграції та масштабної правової трансформації експертиза проєктів нормативно-правових актів має розглядатися як обов'язковий і невід'ємний етап нормопроектної роботи. Зроблено акцент на потребі інституціонального посилення механізмів експертизи, зокрема створення незалежних експертних структур, формування уніфікованих стандартів аналізу та підвищення ролі наукових установ у забезпеченні якості нормотворення.

Ключові слова: правотворча діяльність, експертиза проєктів нормативно-правових актів, якість законодавства, антикорупційна експертиза, гендерно-правова експертиза, юридична експертиза, післявоєнне відновлення, публічна політика.

Bodiul Yevhen, Lapko Anatolii. Expert review of draft normative legal acts as a tool for ensuring the quality of law-making activities in the context of post-war reconstruction: concept, functions, types

The article presents a comprehensive study of the institution of legal expertise of draft normative legal acts as a key instrument for ensuring the quality of law-making activity in Ukraine amid post-war recovery and the progress of European integration. The functional purpose of legal expertise is revealed not only as a technical-legal procedure but also as an analytical, predictive, and human rights protection tool that ensures the effectiveness, legitimacy, and compliance of regulatory frameworks with contemporary challenges.

Special attention is paid to the types of expertise stipulated in Article 44 of the Law of Ukraine "On Law-Making Activity," including legal, scientific, anti-corruption, gender legal, anti-discrimination expertise, as well as additional types such as digital, budgetary expertise, and expertise on compliance with the EU acquis and the Convention for the Protection of Human Rights. The study also examines methodological approaches to conducting legal expertise and outlines criteria for assessing the quality of expert support in law-making processes.

*A comparative analysis of approaches to legal expertise in Ukraine and EU member states is conducted, with emphasis placed on its role in harmonizing national legislation with the *acquis communautaire* of the European Union. It is emphasized that expert support is a safeguard against law-making errors, ensuring a balance between political expediency and legal certainty, as well as alignment of legal norms with the public interest.*

It is substantiated that under conditions of European integration and large-scale legal transformation, legal expertise of draft normative legal acts should be regarded as a mandatory and integral stage of the law-drafting process. The article highlights the need to strengthen the institutional mechanisms of legal expertise, particularly through the creation of independent expert bodies, the development of unified analysis standards, and the enhancement of the role of scientific institutions in ensuring the quality of law-making.

Key words: *law-making activity, expertise of draft normative legal acts, quality of legislation, anti-corruption expertise, gender legal expertise, legal expertise, post-war recovery, public policy.*

Постановка проблеми. Формування ефективного законодавства, здатного оперативно реагувати у період післявоєнного відновлення України на виклики у сфері безпеки, економіки, соціального захисту та виконання міжнародних зобов'язань, потребує впровадження обов'язкової експертизи проєктів нормативно-правових актів.

В умовах інтенсифікації нормотворчої діяльності особливої значущості набуває експертиза проєктів нормативно-правових актів як інструмент забезпечення їх якості, легітимності та ефективності. Незважаючи на закріплення експертизи в Законі України «Про правотворчу діяльність» як обов'язкової процедури, її концептуальні засади, структура, функціональне навантаження та практичні механізми реалізації потребують подальшого наукового осмислення. Актуальним залишається також порівняльний аналіз українського досвіду з підходами країн Європейського Союзу щодо експертного супроводження нормотворення.

Метою статті є системне дослідження експертизи проєктів нормативно-право-

вих актів як інструменту забезпечення якості правотворчої діяльності в умовах післявоєнного відновлення України, з урахуванням її функцій, видів, нормативного закріплення та практики реалізації, а також з огляду на європейський контекст і вимоги адаптації законодавства до *acquis* Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Проблема експертизи проєктів нормативно-правових актів займалися такі вчені: Л. Антощук, О. Богачова, В. Бутенко, С. Гусарєв, Т. Дідич, І. Закіров, О. Копиленко, О. Короткова, В. Косович, О. Мінкова, Р. Надеєва, А. Олійник, І. Онищук, В. Опришко, Т. Подорожня, А. Разуваєва, Г. Рибікова, А. Ришелюк, Ю. Шемшученко, В. Юрчишин та інші.

Закон України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року встановлює нові вимоги до правотворчого процесу та систематизації нормативно-правових актів. Це підкреслює актуальність подальших наукових досліджень у цій області та потребує подальшого розвитку теоретич-

них і практичних засад такої форми систематизації законодавства як консолідація.

Виклад основної частини дослідження. Експертиза проєктів нормативно-правових актів виконує контрольну, аналітичну та прогностичну функції, спрямовані на забезпечення відповідності змісту актів положенням Конституції України, чинному національному законодавству, міжнародним зобов'язанням держави, включаючи acquis Європейського Союзу [5]. Крім того, вона є інструментом перевірки дотримання принципів прав людини, юридичної визначеності, пропорційності та недопущення правових колізій, які можуть призвести до неефективності або небажаних наслідків у правозастосуванні.

Зміна підходів до регулювання нормо-проєктної діяльності через інституціоналізацію правової експертизи засвідчує перехід від формального погодження актів до всебічного фахового аналізу. У сучасних умовах підвищеної динаміки нормотворчості саме експертне оцінювання дозволяє попередити ухвалення правових норм, які не відповідають системним цілям державної політики або вступають у конфлікт із зобов'язаннями України перед міжнародними партнерами.

Особливу роль у цьому процесі відіграє багатовекторність правової експертизи, яка реалізується через взаємодію між державними інституціями, науковими установами, профільними аналітичними структурами та представниками громадянського суспільства. Такий підхід сприяє зміцненню довіри до правотворчого процесу, підвищує його прозорість і знижує ризики впливу політичної кон'юнктури на зміст законодавства.

Установлення обов'язкової правової експертизи також відповідає кращим європейським практикам, де експертне супроводження законотворчості є нормою. У країнах ЄС такі процедури інтегровані в систему контролю за якістю законодавства і функціонують як невід'ємна частина циклу публічної політики. Зокрема, у Франції, Німеччині та Польщі існують незалежні інституції, що мають повноваження з оцінювання нормативних ініціатив ще до їх розгляду в парламенті.

Українська правова система, орієнтована на євроінтеграційний курс, повинна

не лише декларувати відданість принципам правової держави, а й імплемувати дієві інструменти перевірки якості нормативного масиву. Ефективна правова експертиза дозволяє створити такі нормативно-правові акти, які є не лише легітимними за формою, а й релевантними за змістом, внутрішньо узгодженими та функціонально доцільними.

Експертиза є також формою критичної правової рефлексії, яка дозволяє виявити слабкі місця нормативних рішень до їх ухвалення. Її роль полягає у забезпеченні балансу між політичними цілями та вимогами правової стабільності й публічного інтересу. Закон розглядається не лише як політичний документ, а як результат фахового правового мислення, заснованого на принципах якості, ефективності та відповідальності.

Визначальним кроком у розвитку цієї інституції стало ухвалення Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX, який у статті 44 закріплює експертизу проєктів нормативно-правових актів як обов'язкову процедуру. Згідно з цим положенням, експертиза охоплює аналіз відповідності зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву ЄС, а також включає юридичну, наукову, антикорупційну, гендерно-правову, антидискримінаційну та інші експертизи, визначені законом.

Крім того, закон передбачає можливість проведення додаткових експертиз за рішенням відповідних суб'єктів. Серед них – експертиза на відповідність Конвенції про захист прав людини і практиці Європейського суду з прав людини, фінансово-економічна, цифрова, а також аналіз впливу на показники бюджету, економічний і соціальний розвиток, з урахуванням міжнародних зобов'язань України, зокрема за Угодою про СОТ.

Такий підхід орієнтований на системне передбачення наслідків правових рішень і забезпечує всебічну оцінку законодавчих ініціатив. Це має особливе значення в умовах підвищеної законодавчої активності та необхідності ухвалення збалансованих рішень у складній політичній і соціально-економічній ситуації.

1. Експертиза проєктів нормативно-правових актів на відповідність зобов'язанням

України у сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу (acquis ЕС) є ключовим механізмом адаптації національного законодавства до acquis ЕС. Її основне завдання – перевірка відповідності положень проекту вимогам європейського права, як у змістовному, так і у процедурному аспектах. Йдеться про гармонізацію норм із директивами, регламентами, рішеннями інституцій ЄС, а також про оцінку юридичних механізмів, які забезпечують їх практичну реалізацію.

Особливу увагу приділяють точності термінології, формулювань та юридичній техніці, щоб запобігти неправильному відтворенню змісту європейських норм. Важливою складовою експертизи є аналіз практики Суду Європейського Союзу, яка виступає авторитетним джерелом тлумачення acquis. Оцінка також охоплює відповідність проекту основоположним принципам права ЄС – верховенству права, субсидіарності, пропорційності, захисту прав людини.

Проведення цього виду експертизи потребує спеціальних знань про структуру та зміст acquis, розуміння європейських правових підходів у різних сферах – від конкуренції та цифрової економіки до сільського господарства й екології. Аналіз базується на зіставленні не лише норм, а й правозастосовної логіки, що домінує в ЄС. У процесі експертизи враховуються національні плани імплементації, звіти Європейської Комісії, таблиці відповідності та інші офіційні документи.

З огляду на викладене, експертиза на відповідність acquis ЕС має важливе значення для правотворчого процесу в Україні. По-перше, вона є інструментом забезпечення прозорості, передбачуваності та якості імплементації Угоди про асоціацію. По-друге, гарантує дотримання зобов'язань України як країни-кандидата, що є запорукою поступового відкриття нових переговорних кластерів. По-третє, ця експертиза дозволяє уникнути правових колізій, суперечностей або впровадження норм, несумісних з acquis, що унеможливує інтеграцію до ЄС.

2. Наукова експертиза проектів нормативно-правових актів виконує важливу функцію забезпечення аналітичної глибини та концептуальної узгодженості нор-

мотворення. Вона є необхідним етапом у процесі підготовки правових рішень, оскільки дозволяє оцінити зміст законопроекту з точки зору сучасного рівня юридичної науки, теоретичних підходів до регулювання суспільних відносин, а також міжгалузевих знань – економічних, соціологічних, управлінських, інформаційних.

Основна мета наукової експертизи – забезпечити змістовну якість проекту, виявити можливі протиріччя, відсутність системної логіки або небажані наслідки впровадження норм у правову систему. Такий підхід дозволяє не лише усунути недоліки, а й сформулювати стратегічне бачення нормативного регулювання відповідної сфери.

Наукова експертиза включає кілька рівнів аналізу. На концептуальному рівні оцінюється відповідність змісту проекту основним цінностям правової системи – Конституції, принципу верховенства права, стандартам прав людини. Системний рівень передбачає перевірку узгодженості законопроекту з чинною нормативною базою, зокрема – виявлення дублювань, колізій і прогалин. На методологічному рівні аналізується юридична техніка, логіка побудови норм, точність термінології та відповідність структури документа правилам нормопроекування. Нарешті, прогностичний рівень дозволяє оцінити потенційні соціальні, економічні й управлінські наслідки реалізації проекту в середньо- та довгостроковій перспективі.

Змістовна особливість наукової експертизи полягає в її превентивній функції: вона дозволяє запобігти прийняттю непослідовних або політично заангажованих рішень, викрити помилки на етапі проектування, надати пропозиції щодо удосконалення нормативного матеріалу. Саме тому вона є гарантією системного, концептуального та обґрунтованого підходу до правотворення.

У період післявоєнного відновлення України, коли законодавча система повинна оперативно реагувати на численні виклики, наукова експертиза набуває ще більшого значення. Вона забезпечує інтелектуальне підґрунтя для рішень, які не лише відповідають поточній ситуації, але й формують довготривалу стратегію сталого розвитку правової системи держави.

Її результати можуть слугувати основою не тільки для редагування законопроектів, а й для перегляду їх цілей, механізмів реалізації та місця в загальній системі правового регулювання.

3. Юридична (правова) експертиза є базовим елементом забезпечення якості проектів нормативно-правових актів. Її призначення полягає у всебічному аналізі змісту проекту акта з точки зору відповідності Конституції України, чинному законодавству, міжнародним зобов'язанням, а також основоположним принципам правової системи – правової визначеності, верховенства права, системності та логічної узгодженості. Така експертиза дозволяє не лише перевірити формальні характеристики тексту, а й передбачити, як норми акта будуть реалізовані на практиці [3].

Юридична експертиза зосереджується на змістовному та техніко-юридичному аналізі. Це передбачає оцінку якості формулювань, точності вживання термінів, внутрішньої логіки побудови акта, послідовності викладу норм, а також відповідності структурних елементів документа стандартам юридичної техніки. У процесі експертизи також перевіряється, чи є належні правові підстави для прийняття проекту – зокрема, чи відповідає він компетенції суб'єкта, що ініціює нормотворчість.

Особливістю юридичної експертизи є її багаторівнева структура. Відповідно до чинного законодавства, головною експертною установою, що проводить юридичну (правову) експертизу проектів законів, є Національна академія наук України. Її участь гарантує високий рівень наукової аргументації та правової обґрунтованості експертних висновків. Водночас експертизу здійснюють також юридичні підрозділи міністерств, парламентські служби та зовнішні фахівці. Така модель забезпечує всебічний підхід до аналізу правових ініціатив і підвищує довіру до результатів правотворення.

Юридична експертиза є не лише перевіркою на відповідність формальним вимогам, а й інструментом стратегічного аналізу наслідків упровадження норми. Вона дозволяє забезпечити цілісність правової системи, уникнути суперечностей у зако-

нодавстві та підвищити якість правозастосування.

4. Антикорупційна експертиза є важливим інструментом превентивного впливу на якість нормативно-правових актів. Її головне призначення – виявити потенційні корупційні ризики на ранньому етапі розробки законопроекту та запропонувати способи їх усунення. Така експертиза дозволяє проаналізувати, чи не створюють запропоновані норми умов для зловживань або непрозорого прийняття рішень, що знижує ефективність і легітимність правового регулювання.

У ході антикорупційної експертизи особливу увагу звертають на ті елементи тексту, які можуть сприяти корупційним практикам. Це, зокрема, невизначеність у формулюваннях, наявність надмірних повноважень без належного контролю, відсутність чітких критеріїв для ухвалення рішень, а також брак відповідальності за бездіяльність або перевищення повноважень. У таких випадках нормативний акт може стати не інструментом врегулювання, а джерелом корупційних зловживань.

Методологічну основу антикорупційної експертизи забезпечує Національне агентство з питань запобігання корупції. Воно розробило спеціальні методичні рекомендації та інструменти оцінювання, що дозволяють стандартизувати підходи до аналізу текстів проектів актів. Зокрема, в них визначено основні корупціогенні чинники та приклади типових ситуацій, у яких виникає ризик неправомірного впливу або зловживання правом.

Антикорупційна експертиза виконує не лише контрольну, а й профілактичну функцію. Вона сприяє створенню зрозумілих, чітких та прозорих норм, знижує рівень адміністративного тиску та підвищує якість правозастосування. Її результати мають важливе значення як для розробників законопроектів, так і для інституцій, що здійснюють правову політику у сфері запобігання корупції.

5. Гендерно-правова експертиза проектів нормативно-правових актів є важливою складовою процесу підготовки проектів нормативно-правових актів, спрямованою на забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків у змісті право-

вого регулювання. Вона дозволяє виявити положення, які можуть містити ознаки дискримінації за ознакою статі або створювати нерівні умови для реалізації прав і свобод.

Основна мета гендерно-правової експертизи полягає у недопущенні дискримінаційних норм, як у відкритій, так і в прихованій формі. Вона покликана гарантувати, що норми проєкту відповідають принципу гендерної рівності, є нейтральними з точки зору статі та не створюють несправедливих переваг або обмежень для будь-якої статі. Крім того, експертиза сприяє оцінці можливого гендерного впливу проєкту нормативно-правового акта на різні соціальні групи, враховуючи наявні відмінності у становищі жінок і чоловіків у суспільстві.

У процесі проведення гендерно-правової експертизи здійснюється аналіз термінології, формулювань і змісту норм з урахуванням таких аспектів: чи використовуються нейтральні щодо статі поняття; чи передбачає проєкт пільги або обмеження, які не мають належного правового обґрунтування; чи може реалізація положень акта по-різному вплинути на жінок і чоловіків у тих сферах, де вже зафіксовані випадки або тенденції гендерної нерівності. Особлива увага приділяється таким сферам, як ринок праці, соціальний захист, охорона здоров'я, освіта та публічне управління [2].

Ця форма експертизи базується на положеннях Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», а також на методичних рекомендаціях, затверджених Кабінетом Міністрів України. Її проведення є важливою умовою дотримання Україною міжнародних зобов'язань у сфері прав людини, зокрема в рамках імплементації положень Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та відповідних директив ЄС.

Гендерно-правова експертиза, таким чином, слугує не лише засобом запобігання дискримінації, але й механізмом формування справедливого та інклюзивного законодавчого простору, у якому рівність прав забезпечується не декларативно, а на рівні змісту кожної конкретної норми.

6. Антидискримінаційна експертиза є важливою складовою аналізу проєктів нормативно-правових актів, спрямованою на виявлення положень, які прямо чи опосередковано можуть створювати дискримінаційні умови. Її основне завдання – забезпечити, щоб майбутні правові норми не містили упередженого чи необґрунтованого ставлення до окремих груп населення.

Відповідно до Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», дискримінація може проявлятися як у прямій формі (відкриті заборони чи привілеї), так і в непрямій – коли норма, формально нейтральна, на практиці створює негативні наслідки для певних категорій осіб. Крім того, закон визнає дискримінацією приниження гідності, заклики до обмеження прав або відтворення шкідливих стереотипів. Саме тому під час експертизи аналізується не лише зміст норми, а й можливі наслідки її застосування.

Об'єктом особливої уваги під час проведення антидискримінаційної експертизи є положення, що можуть мати побічну, латентну дискримінаційну дію. Наприклад, це можуть бути норми про вікові чи територіальні обмеження без достатнього обґрунтування, встановлення спеціальних квот або обмежень, які не базуються на об'єктивних потребах, або надання переваг певним соціальним групам без разумної правової мети.

Методологія цієї експертизи спирається на принципи конституційного права, стандарти міжнародного права у сфері прав людини та практику застосування антидискримінаційного законодавства. Ключовими критеріями оцінки є наявність легітимної мети правової норми, пропорційність обраних засобів досягнення цієї мети та обґрунтованість будь-яких відмінностей у регулюванні для окремих категорій осіб.

У сучасних умовах, особливо в період післявоєнного відновлення, значення антидискримінаційної експертизи зростає. Це пов'язано з необхідністю забезпечити рівний доступ до державних послуг, соціального захисту, відновлювальних програм для всіх громадян, зокрема для осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених

осіб, представників уразливих або маргіналізованих груп. Забезпечення недискримінаційності нових правових норм – одна з умов соціальної згуртованості, відновлення довіри до держави та виконання міжнародних зобов'язань України у сфері прав людини.

7. Експертиза проєктів нормативно-правових актів на відповідність положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і Протоколів до неї (далі – ЕКПЛ), практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) є не лише міжнародним зобов'язанням України як держави-учасниці Ради Європи, але й інструментом гарантування фундаментальних прав і свобод особи на етапі розробки нормативно-правового регулювання.

Метою цього виду експертизи є попередження прийняття таких норм, які прямо чи опосередковано порушують або обмежують гарантовані права і свободи людини. Вона також спрямована на зниження ризиків майбутніх визнань порушення зобов'язань Україною в рішенні Європейського суду. Крім запобіжної функції, така експертиза сприяє формуванню національного законодавства відповідно до європейських правозахисних стандартів.

Під час проведення експертизи аналізується зміст запропонованих правових норм щодо їх відповідності основним правам, гарантованим Конвенцією. Це, зокрема, стосується права на свободу і особисту недоторканність, права на справедливий суд, повагу до приватного і сімейного життя, свободи вираження поглядів, свободи зібрань, права власності та інших. Якщо проєкт передбачає обмеження таких прав, експерти оцінюють обґрунтованість цих обмежень за так званим «тестом трьох складових»: чи передбачено обмеження законом, чи має воно легітимну мету, та чи є пропорційним і необхідним у демократичному суспільстві.

Окрему увагу приділено наявності процесуальних гарантій, таких як право на ефективний засіб правового захисту, презумпція невинуватості, захист від катувань. Також оцінюється узгодженість проєкту з практикою ЄСПЛ щодо вразливих категорій населення, включаючи дітей, осіб з інвалідністю, переселенців та національні меншини.

Особливістю цього виду експертизи є її орієнтація не лише на формальну відповідність тексту закону Конвенції, а й на глибокий змістовий аналіз через призму тлумачення норм у рішеннях ЄСПЛ. Такий підхід вимагає від експертів високого рівня знань з міжнародного права, а також обізнаності з актуальними висновками Венеційської комісії, оглядами практики Суду, документами Ради Європи. Ця експертиза дозволяє забезпечити превентивну відповідність національного законодавства міжнародним зобов'язанням України та зміцнює позиції держави на міжнародному рівні.

8. Фінансово-економічна експертиза є важливою складовою процесу нормопроекування. Її мета – забезпечити економічну обґрунтованість та бюджетну збалансованість запропонованих правових рішень. Відповідно до частини другої статті 44 Закону України «Про правотворчу діяльність», цей вид експертизи має статус додаткового, однак застосовується у випадках, коли положення законопроекту можуть вплинути на економіку або фінансову систему держави.

Сутність фінансово-економічної експертизи полягає в оцінці того, наскільки проєкт нормативно-правового акта відповідає бюджетним прогнозам, макроекономічним орієнтирам, міжнародним зобов'язанням України та чинному фінансовому законодавству. Такий аналіз дозволяє визначити доцільність і практичну реалізованість запропонованих норм, зокрема в частині їхнього впливу на державні витрати, доходи бюджету та загальний стан публічних фінансів.

Особливо важливою є ця експертиза у випадках, коли йдеться про нові зобов'язання держави – соціальні програми, податкові пільги, зміни у митному регулюванні чи реформування ключових секторів економіки. Експертиза дозволяє виявити потенційні витрати, які не завжди зазначаються в пояснювальних записках, але неминуче виникають у процесі реалізації нормативного акта. Вона також сприяє пошуку економічно ефективніших альтернатив, які дозволяють досягти бажаного результату з меншим фіскальним навантаженням.

Фінансово-економічна експертиза виконує кілька важливих функцій. Насамперед

вона перешкоджає ухваленню рішень, які не відповідають реальним фінансовим можливостям держави, що особливо актуально в умовах воєнного стану та економічної нестабільності. Водночас експертиза підтримує процес прозорого і раціонального ухвалення правових рішень, орієнтованих на довгострокову стійкість бюджету та ефективність державної політики. Її результати слугують підґрунтям для формування законодавства, яке узгоджене з економічною стратегією України, викликає довіру з боку міжнародних партнерів до механізмів управління державними фінансами в умовах воєнного стану та відновлення.

9. Цифрова експертиза є відносно новим, але вкрай актуальним видом експертного аналізу нормативно-правових актів. Її офіційне визнання у правовому полі закріплено в статті 44 Закону України «Про правотворчу діяльність», що свідчить про поступове вбудовування цифрової логіки у процес нормотворення. Необхідність такої експертизи зумовлена масштабною цифровою трансформацією органів публічної влади, впровадженням електронних сервісів, реєстрів, автоматизованих систем прийняття рішень, а також розвитком цифрових прав громадян.

Основна мета цифрової експертизи полягає у забезпеченні відповідності проєктів нормативно-правових актів цифровим процесам, які вже функціонують або заплановані до впровадження. Вона передбачає перевірку того, наскільки правові норми можуть бути технічно реалізовані в електронному середовищі, а також наскільки вони узгоджуються з вимогами до захисту персональних даних, забезпечення кібербезпеки, цифрової ідентифікації, інтероперабельності державних інформаційних систем.

Цифрова експертиза також дозволяє виявити правові прогалини у проєктах актів, які стосуються електронного документообігу, автоматизованої обробки інформації, використання реєстрів або впровадження нових інформаційних платформ. Особливу увагу в межах цієї експертизи приділяють питанням прозорості алгоритмічного регулювання, етичних обмежень щодо використання штучного інтелекту, цифрових прав людини та принципу «цифрової рівності».

Характерною рисою цифрової експертизи є її міжвідомчий характер. Вона потребує активної взаємодії з органами, що мають відповідні компетенції у сфері цифрових технологій, зокрема Міністерством цифрової трансформації України, Держспецзв'язку, НАЗК, Національним банком України – залежно від сфери регулювання. Це обумовлює складність і водночас гнучкість методології проведення цифрової експертизи, яка має постійно адаптуватися до змін у сфері ІТ і регуляторної політики.

10. Експертиза проєктів нормативно-правових актів щодо впливу на показники бюджету та відповідності законам, що регулюють бюджетні відносини (бюджетна експертиза), є важливим інструментом контролю за економічною обґрунтованістю законодавчих ініціатив. Її значення особливо зростає в умовах обмежених фінансових ресурсів, зростання державного боргу та необхідності забезпечення прозорого й відповідального використання бюджетних коштів. Закон України «Про правотворчу діяльність» прямо передбачає цей вид аналізу як додаткову форму експертизи (пункт 4 частини другої статті 44), що має на меті оцінити відповідність проєкту закону нормам Бюджетного кодексу України, державним фінансовим програмам та макроекономічним орієнтирам.

Суть бюджетної експертизи полягає у виявленні впливу запропонованих норм на доходи й видатки державного та місцевих бюджетів, а також у перевірці того, наскільки ці норми відповідають принципам бюджетного процесу, зокрема принципам збалансованості, обґрунтованості та ефективного використання коштів. Крім того, експертиза дозволяє оцінити, чи відповідає запропоноване регулювання наявному середньостроковому бюджетному плануванню та загальній фінансовій стратегії держави.

Особливу увагу бюджетна експертиза потребує під час розгляду проєктів, що передбачають нові соціальні гарантії, розширення системи пільг або субсидій, а також ініціатив у сферах оподаткування, митного регулювання та державного управління ключовими галузями. Йдеться насамперед про законопроєкти у сферах охорони здоров'я, освіти, енергетики та

національної безпеки, які передбачають значні бюджетні зобов'язання.

Цей вид експертизи виконує важливу превентивну функцію. Він дозволяє уникнути ухвалення популістських або фінансово не підкріплених рішень, які можуть призвести до розбалансування бюджету. Бюджетна експертиза також забезпечує зв'язок між політичними ініціативами та фінансовими можливостями держави. Це сприяє реалізації принципу відповідального правотворення, коли кожна норма має під собою реалістичне економічне обґрунтування. У результаті підвищується прогнозованість державної політики, що позитивно впливає на інвестиційний клімат, полегшує міжнародне співробітництво й сприяє довірі до дій влади з боку фінансових донорів.

11. Експертиза проектів нормативно-правових актів щодо впливу на показники економічного і соціального розвитку та відповідності зобов'язанням України за Угодою про заснування Світової організації торгівлі в умовах відкритої економіки та інтеграції нашої держави у глобальну торговельну систему набуває особливого значення. Така експертиза визначена у статті 44 Закону України «Про правотворчу діяльність» як один із додаткових видів аналізу, що виконує функцію стратегічного оцінювання проектів з огляду на їх потенційні наслідки для внутрішнього ринку та міжнародної співпраці.

Основна мета цієї експертизи полягає в тому, щоб надати всебічну оцінку запропонованих норм з точки зору їхнього економічного й соціального впливу. Аналіз здійснюється як на рівні окремих галузей економіки, так і в масштабах національного господарства. Водночас оцінюється відповідність положень законопроекту зобов'язанням України в рамках СОТ, зокрема щодо дотримання принципів режиму найбільшого сприяння, національного режиму, прозорості регулювання, а також недопущення необґрунтованих торговельних обмежень.

Цей вид експертизи також передбачає виявлення потенційних конфліктів між запропонованими нормами та зобов'язаннями України у сфері міжнародної торгівлі. Такий аналіз дозволяє своєчасно попередити ризики, пов'язані з можливими скар-

гами з боку інших держав-членів СОТ, а також уникнути заходів у відповідь, які можуть мати негативний вплив на українських експортерів і загальний інвестиційний клімат.

Ефективне проведення цієї експертизи потребує міждисциплінарного підходу, який поєднує правовий аналіз із макроекономічним прогнозуванням і знанням специфіки зовнішньоекономічної політики. Особливо важливо застосовувати такий підхід під час розробки законопроектів, які стосуються галузей з високим експортно-імпортним потенціалом, таких як агропромисловий комплекс, енергетика, фармацевтика, ІТ-сектор, металургія.

У контексті післявоєнного відновлення ця експертиза набуває стратегічного значення. Вона сприяє формуванню збалансованої правової політики, яка враховує не лише внутрішні економічні пріоритети, а й міжнародні зобов'язання України, тим самим зміцнюючи її позиції на світовому ринку та підтримуючи довіру з боку міжнародних партнерів.

12. Закон України «Про правотворчу діяльність» у частині третій статті 44 закріплює положення про незалежну експертизу як одну з форм зовнішнього контролю за якістю проектів нормативно-правових актів. Її призначення полягає у створенні механізму аналітичного супроводу законодавчих ініціатив з боку фахової спільноти, що діє поза межами державних органів, які безпосередньо розробляють або ухвалюють відповідні акти.

Незалежна експертиза має інституційно автономний характер. Вона ґрунтується на принципах академічної доброчесності, професійної неупередженості, відкритості методології та відповідальності за експертну позицію. Її головна перевага полягає в тому, що вона дозволяє подивитися на зміст проекту нормативного акта ззовні, не обмежуючись внутрішньою логікою розробника чи політичними пріоритетами суб'єкта правотворчості.

Цей вид експертизи виконує переважно консультативну функцію. Однак у багатьох випадках висновки незалежних експертів мають суттєвий вплив на доопрацювання текстів законопроектів, особливо в питаннях захисту прав людини, протидії корупції, регулювання безпекових сфер

чи імплементації міжнародних стандартів. Таким чином, незалежна експертиза сприяє підвищенню прозорості процесу нормотворення, мінімізує ризики політичної упередженості та посилює довіру до рішень, які ухвалюються.

Законом передбачено чітке коло суб'єктів, що можуть здійснювати незалежну експертизу. До них належать наукові установи Національної академії наук України та галузевих академій, профільні кафедри закладів вищої освіти, авторитетні аналітичні центри та громадські організації, а також міжнародні інституції й окремі визнані експерти. Такий підхід дозволяє охопити широкий спектр професійних і академічних позицій, забезпечуючи багатоплановість і обґрунтованість аналізу.

13. Окрім визначених законом обов'язкових видів експертизи, стаття 44 Закону України «Про правотворчу діяльність» передбачає можливість проведення додаткових експертиз з інших питань, які можуть вплинути на якість проекту нормативно-правового акта. Ця норма відкриває простір для розширення інструментарію експертного супроводу нормотворення відповідно до нових викликів, потреб держави та суспільства. Такі експертизи не мають обов'язкового характеру, однак вони відіграють важливу роль у забезпеченні системності, передбачуваності та ефективності правового регулювання. Вони можуть бути ініційовані суб'єктом правотворчої діяльності, експертною установою або профільним комітетом (органом), який здійснює розробку або оцінку акта.

Серед таких експертиз можна назвати: екологічну, культурно-історичну, гуманітарну, лінгвістичну, регуляторну, правоохоронну та інші. Запровадження таких експертиз як постійної практики є передумовою для запровадження комплексної системи правового аудиту нормотворчості, що відповідає принципам правової держави, публічного управління та сталого розвитку.

Висновки. Системне й послідовне впровадження всіх передбачених законодавством форм експертизи проєктів нормативно-правових актів відіграє ключову роль у трансформації правотворчості з формальної процедури ухвалення норм у багатовимірний аналітико-прогностичний процес, зорієнтований на якість, ефективність і суспільну відповідальність.

По-перше, експертний супровід підвищує аналітичну глибину нормотворення, що дозволяє закласти в основу правових актів не лише політичну доцільність, а й науково обґрунтовану логіку правового регулювання.

По-друге, завдяки міждисциплінарному характеру багатьох експертиз, забезпечується зв'язок між нормативною моделлю та реальними механізмами її імплементації, що дозволяє своєчасно виявити бар'єри, ризики або надмірні адміністративні навантаження.

По-третє, реалізація експертиз, зокрема на відповідність *acquis* ЄС, правам людини, стандартам гендерної рівності, є важливим кроком до уніфікації українського правового поля з європейським простором нормотворення, що відповідає стратегічному курсу України на європейську інтеграцію.

По-четверте, експертизи виконують превентивну функцію, оскільки дозволяють виявити правотворчі помилки, що потенційно можуть призвести до негативних соціальних, економічних чи інституційних наслідків. Це особливо важливо в умовах післявоєнного відновлення держави, коли кожна норма має бути не лише ефективною, а й безпечною у масштабі суспільного впливу.

Отже, експертиза нормативно-правових актів є не допоміжним, а базовим елементом якісної законодавчої політики, який потребує інституційного зміцнення, незалежності, методологічного оновлення та чіткої інтеграції в усі стадії нормотворчого циклу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бугайко В. Є. Проблеми правової експертизи в Україні: концептуальні підходи. Юридичний вісник. 2023. № 5. С. 123–127.
2. Гендерно-правова експертиза: проблеми теорії та практики / за ред. І. С. Гриценко. Київ : Логос, 2023. 268 с.

3. Зелінський Д. В. Техніко-юридичні помилки у нормативно-правових актах України. Київ : Національна академія правових наук України, 2021. 148 с.
4. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серп. 2023 р. № 3354-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 38. Ст. 378.
5. Рибікова О. В. Правова експертиза нормативно-правових актів в Україні. Харків : Право, 2020. 216 с.

УДК 351:323.1

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.2.2>

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЩОДО ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

Ільїна Оксана Валеріївна,

orcid.org/0000-0003-4848-3120

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правової політики
та кримінального права

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Пучко Ангеліна Володимирівна,

orcid.org/0009-0006-1250-2712

студент

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті аналізується розвиток законодавства України щодо національних меншин, який проходив кілька етапів, відображаючи прагнення держави забезпечити рівноправність усіх етнічних спільнот, що проживають на її території. Після відновлення незалежності Україна зіткнулася з необхідністю формування власної політики щодо прав національних меншин, закладаючи правові основи їхнього статусу в умовах нової державності.

Національна законодавча база у поєднанні з міжнародними зобов'язаннями створює ґрунтовний правовий фундамент для захисту прав національних меншин. Теоретично вона гарантує широкі можливості для участі етнічних громад у суспільному та політичному житті, сприяючи їхньому правовому захисту та культурному розвитку. Однак практичне застосування цих норм залишається предметом подальших досліджень та вдосконалення правового регулювання.

Розвиток законодавства України щодо національних меншин залишається динамічним процесом, у якому національні правові зміни відбуваються під впливом як внутрішніх реформ, так і міжнародних рекомендацій. Подальша імплементація відповідних норм вимагатиме балансу між зміцненням державної мовної політики та дотриманням прав національних спільнот відповідно до європейських стандартів.

Проте процес гармонізації українського законодавства з європейськими нормами не завжди є безперешкодним, оскільки часто постає питання узгодження міжнародних зобов'язань із національними інтересами та внутрішньою політичною ситуацією. Одним із ключових питань, яке піднімала Венеціанська комісія, є недостатня деталізація мовних прав осіб, що належать до національних меншин.

Прийняття оновленого Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» стало вагомим кроком у забезпеченні прав національних меншин та виконанні євроінтеграційних зобов'язань України. Водночас подальша робота над його удосконаленням залишатиметься важливим напрямом державної політики в контексті інтеграції до ЄС.

Очевидно, що процес адаптації українського законодавства до європейських стандартів ще далекий від завершення. Однак уже зараз зрозуміло, що ці реформи є необхідним етапом як для реалізації міжнародних зобов'язань України, так і для забезпечення стабільного розвитку міжетнічних відносин у державі.

Ключові слова: національна меншина, спільнота, європейська інтеграція, національне законодавство, реформа.

Ilyina Oksana, Puchko Anhelina. Certain issues regarding the legal status of the rights of national minorities

The article analyzes the development of Ukrainian legislation on national minorities, which has gone through several stages, reflecting the state's desire to ensure equality of rights for all ethnic communities living on its territory. After regaining independence, Ukraine was faced with the need to form its own policy on the rights of national minorities, laying the legal foundations of their status in the conditions of new statehood.

The national legislative framework, combined with international obligations, creates a solid legal foundation for the protection of the rights of national minorities. Theoretically, it guarantees broad opportunities for the participation of ethnic communities in public and political life, contributing to their legal protection and cultural development. However, the practical application of these norms remains the subject of further research and improvement of legal regulation.

The development of Ukrainian legislation on national minorities remains a dynamic process in which national legal changes occur under the influence of both domestic reforms and international recommendations. Further implementation of the relevant norms will require a balance between strengthening the state language policy and respecting the rights of national communities in accordance with European standards.

However, the process of harmonizing Ukrainian legislation with European standards is not always smooth, as the issue of reconciling international obligations with national interests and the internal political situation often arises. One of the key issues raised by the Venice Commission is the insufficient detailing of the linguistic rights of persons belonging to national minorities.

The adoption of the updated Law of Ukraine «On National Minorities (Communities) of Ukraine» was a significant step in ensuring the rights of national minorities and fulfilling Ukraine's European integration commitments. At the same time, further work on its improvement will remain an important area of state policy in the context of EU integration.

Obviously, the process of adapting Ukrainian legislation to European standards is far from complete. However, it is already clear that these reforms are a necessary step both to fulfill Ukraine's international obligations and to ensure the stable development of interethnic relations in the country.

Key words: *national minority, community, European integration, national legislation, reform.*

Становлення законодавства України щодо національних меншин проходив кілька етапів, відображаючи прагнення держави забезпечити рівноправність усіх етнічних спільнот, що проживають на її території. Після відновлення незалежності Україна зіткнулася з необхідністю формування власної політики щодо прав національних меншин, закладаючи правові основи їхнього статусу в умовах нової державності.

Національна законодавча база у поєднанні з міжнародними зобов'язаннями створює ґрунтовний правовий фундамент для захисту прав національних меншин. Теоретично вона гарантує широкі можливості для участі етнічних громад у суспільному та політичному житті, сприяючи їхньому правовому захисту та культурному розвитку. Однак практичне застосування цих норм залишається предметом подальших досліджень та вдосконалення правового регулювання.

У процесі європейської інтеграції та поглиблення міжнародного співробітни-

цтва особливого значення набуває відповідність національного законодавства міжнародним стандартам у цій сфері.

У міжнародному праві поняття «національна меншина» не має універсального, загальновизнаного визначення. Міжнародно-правові гарантії захисту національних меншин. Міжнародні правові акти не містять універсального визначення, терміна «національна меншина» проте забезпечують її правовий захист та гарантії невід'ємних прав. До ключових міжнародних документів, які регулюють права національних меншин, належать:

стаття 27 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (МППП, 1966): передбачає, що особи, які належать до етнічних, релігійних або мовних меншин, мають право користуватися власною культурою, сповідувати свою релігію та використовувати рідну мову. Жодна держава не може обмежувати це право.

Декларація ООН про права осіб, які належать до національних або етніч-

них, релігійних і мовних меншин (1992): визначає зобов'язання держав створювати умови для збереження існування національних меншин, їхньої культурної, мовної та релігійної самобутності. Декларація закликає до запровадження ефективних механізмів захисту меншин від дискримінації [1].

На основі аналізу міжнародних правових актів та наукових досліджень можна виокремити певні характеристики, що дозволяють ідентифікувати національні меншини [2]. Ці характеристики поділяються на об'єктивні та суб'єктивні елементи.

Об'єктивні ознаки національних меншин:

– чисельна меншість: національна меншина – це група, яка становить менше половини загальної чисельності населення держави. Її чисельна неповноцінність визначає її статус як меншини у суспільстві;

– етнічні, мовні або релігійні особливості: члени такої групи мають спільні культурні атрибути, зокрема спільну мову, релігію, традиції або історичну спадщину, що відрізняє їх від домінуючої більшості населення.

Суб'єктивні ознаки національних меншин:

– самоідентифікація: представники групи усвідомлюють свою належність до меншини та мають колективне прагнення зберегти свою культурну, мовну чи релігійну ідентичність;

– бажання збереження ідентичності: національна меншина не лише усвідомлює свої особливості, а й активно прагне до їхнього збереження та розвитку в умовах державної політики, що впливає на їхнє правове становище.

Таким чином, у міжнародному праві поняття «національна меншина» розглядається через систему характеристик, що включають як об'єктивні, так і суб'єктивні ознаки. Водночас національні законодавства держав часто адаптують ці характеристики до своїх правових традицій, політичного контексту та міжнародних зобов'язань, що впливає на особливості правового статусу меншин у конкретних країнах.

Зміна підходів до визначення національних меншин відбувається не лише у між-

народній практиці, а й на рівні національного законодавства. 1 липня 2023 року в Україні втратив чинність Закон «Про національні меншини в Україні», ухвалений ще 30 років тому, і набрав чинності новий Закон «Про національні меншини (спільноти) України» 2022 року. Він став основою оновленої системи державної політики щодо національних меншин.

Новий закон вводить поняття «національна меншина (спільнота) України», яке певною мірою відрізняється від усталеного терміна «національна меншина», що використовувався як у вітчизняному, так і міжнародному праві. Зміна термінології сама по собі не є негативним чи загрозливим явищем, оскільки правові категорії еволюціонують разом із суспільними реаліями. Однак такі зміни мають бути обґрунтованими та виправданими.

На жаль, ні в пояснювальній записці до проєкту Закону (реєстр. № 8224 від 24.11.2022), ні в самому тексті Закону не пояснюється, чому було вирішено відмовитися від традиційного терміна. Деякі українські дослідники висловлюють певні застереження щодо використання поняття «меншина», вважаючи його потенційно образливим, що також могло вплинути на зміну термінології [3, с. 377].

Таким чином, дискусії навколо визначення поняття «меншина» тривають не лише в міжнародній правовій площині, а й на рівні національного законодавства. Різні наукові підходи підкреслюють як соціально-правові, так і політичні аспекти цього поняття, що впливає на формування державних політик щодо захисту та інтеграції національних спільнот у сучасні суспільства.

Зміна термінології в законодавстві щодо національних меншин (спільнот) викликає багато запитань, і хоча можна припустити певні причини такого кроку, наразі відсутні офіційні пояснення, які б підтверджували або спростовували ці припущення. Однак важливо враховувати, що у правовій системі існує чітка ієрархія нормативно-правових актів, згідно з якою приписи нижчого рівня мають відповідати нормам вищої юридичної сили.

Відповідно до частини другої статті 8 Конституції України, саме вона є найвищим юридичним актом у державі, а всі закони

та інші нормативно-правові акти повинні ґрунтуватися на її положеннях і не суперечити їм. Це закріплено й у мотивувальній частині Рішення Конституційного Суду України від 23 грудня 1997 року № 7-зп, де підкреслюється, що верховенство конституційних норм поширюється на всі сфери державного управління, зокрема й на процес законотворчості [4]. Відповідно, Верховна Рада України, ухвалюючи нові законодавчі акти, повинна забезпечувати їхню відповідність Конституції, уникати двозначності у термінології та правовому регулюванні.

У цьому контексті варто зазначити, що в Конституції України використовується термін «національні меншини». Він зустрічається у кількох статтях, зокрема в частині третій статті 10, статті 11, частині п'ятій статті 53, пункті 3 частини першої статті 92 та пункті 3 статті 119. Водночас новий Закон України «Про національні меншини (спільноти) України» оперує іншим терміном – «національні меншини (спільноти)», що породжує низку юридичних та практичних питань.

Одна з ключових проблем полягає в тому, що залишається незрозумілим, чи збігаються за змістом поняття «національні меншини» (згідно з Конституцією України) та «національні меншини (спільноти)» (відповідно до Закону).

Протягом останніх років також предметом активного обговорення на міжнародному рівні стало питання забезпечення мовних прав національних меншин. Європейський Союз неодноразово висловлював зауваження та рекомендації щодо мовної політики України, наголошуючи на необхідності її відповідності загальноприйнятим європейським стандартам.

Рекомендації, надані європейськими інституціями, умовно поділяються на дві групи:

1. Умови формально-юридичного характеру – зосереджені на вдосконаленні правових механізмів, що забезпечують захист національних меншин від дискримінації, зокрема у сфері використання рідної мови.

2. Умови інституційного характеру – спрямовані на зміцнення державних механізмів, що гарантують належну реалізацію прав національних меншин.

Одним із ключових документів, що містить відповідні рекомендації, є Висновок Європейської комісії за демократію через право (Венеціанської комісії) від 9 грудня 2019 року № 960/2019 щодо Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». У ньому європейські експерти висловили зауваження, які, хоча й не мають обов'язкового характеру, активно використовуються ЄС як орієнтир для оцінки української мовної політики [5].

Таким чином, розвиток законодавства України щодо національних меншин залишається динамічним процесом, у якому національні правові зміни відбуваються під впливом як внутрішніх реформ, так і міжнародних рекомендацій. Подальша імплементація відповідних норм вимагатиме балансу між зміцненням державної мовної політики та дотриманням прав національних спільнот відповідно до європейських стандартів.

Розвиток законодавства щодо національних меншин в Україні залишається складним і багатовимірним процесом, що охоплює як нормативно-правові зміни, так і рекомендації міжнародних інституцій. Одним із ключових питань, яке піднімала Венеціанська комісія, є недостатня деталізація мовних прав осіб, що належать до національних меншин.

У своєму Висновку від 9 грудня 2019 року № 960/2019 експерти зазначили, що чинне законодавство про національні меншини містить лише загальні положення щодо мовних прав, які не забезпечують комплексного правового механізму їхньої реалізації. Натомість питання мовної ідентичності національних меншин врегульовані в окремих галузевих законах, що стосуються освіти, судочинства, засобів масової інформації тощо. Такий підхід створює фрагментарність у правовому регулюванні мовних прав меншин і потребує подальшого вдосконалення.

Окрім формально-юридичних аспектів, експерти Венеціанської комісії також звернули увагу на інституційні аспекти державної політики щодо національних меншин. Вони наголосили на доцільності створення в Україні окремого органу, який би спеціалізувався на забезпеченні виконання законодавства у сфері захисту прав національних меншин.

На сьогодні захист прав національних меншин в Україні є відповідальністю багатьох державних інституцій, серед яких:

- Президент України;
- Кабінет Міністрів України;
- Міністерство культури та інформаційної політики України;
- Міністерство освіти і науки України;
- Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;
- Державна служба України з етнополітики та свободи совісті;
- Національна поліція України, прокуратура та інші органи.

Незважаючи на таку широку інституційну базу, відсутність єдиного координуючого органу ускладнює ефективне впровадження державної політики у сфері забезпечення прав національних меншин.

Варто зазначити, що в червні 2014 року Кабінет Міністрів України заснував інститут Урядового уповноваженого з питань етнополітичної політики, якому було доручено взаємодію між виконавчими органами влади та інститутами громадянського суспільства у сфері захисту прав національних меншин і корінних народів, а також забезпечення міжетнічної злагоди в суспільстві [6]. Однак менш ніж через рік цю посаду було скасовано, а її функції передано Секретаріату Кабінету Міністрів України.

Розмаїття державних органів, відповідальних за різні аспекти реалізації державної політики щодо національних меншин, створює серйозні проблеми для узгодженості та ефективності роботи в цій сфері. Відсутність єдиного координуючого органу унеможлиблює проведення чіткої, системної і цілеспрямованої політики на державному рівні. Це підкреслює необхідність подальшого вдосконалення як нормативно-правової бази, так і інституційних механізмів захисту прав національних меншин в Україні [7, с. 21–22].

Еволюція законодавства України щодо національних меншин відображає прагнення держави адаптувати правові механізми до сучасних викликів та міжнародних стандартів. Хоча Декларація прав національностей України та Закон України «Про національні меншини в Україні» відіграли ключову роль у становленні правового статусу національних меншин

у незалежній Україні, з часом окремі їхні положення перестали відповідати актуальним суспільним потребам. Це зумовило необхідність оновлення законодавчої бази у цій сфері, що стало важливим кроком на шляху європейської інтеграції.

Попри складні умови, спричинені повномасштабною війною росії проти України, процес удосконалення нормативно-правового регулювання міжнародних відносин не припинився. 1 липня 2023 року набрав чинності Закон України № 2827-IX «Про національні меншини (спільноти) України», ухвалений Верховною Радою 13 грудня 2022 року [8]. Цей нормативний акт став важливим кроком у гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами у сфері захисту прав національних меншин, а також одним із ключових зобов'язань України на шляху до вступу в Європейський Союз.

Новий закон передбачав більш деталізоване регулювання правового статусу національних меншин, їхніх культурних, мовних і соціальних прав. Водночас його положення викликали певні зауваження з боку міжнародних експертів. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія) здійснила комплексний аналіз ухваленого закону та оприлюднила свої висновки у експертному звіті від 12 червня 2023 року.

Розгляд цих зауважень та необхідність приведення законодавства у відповідність до європейських стандартів спонукали до подальших змін. У результаті 21 вересня 2023 року Верховна Рада ухвалила Закон України № 3389-IX, який вніс корективи до Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» щодо забезпечення реалізації прав і свобод осіб, які належать до національних меншин (спільнот) [9].

Ці зміни демонструють послідовність України у реалізації своїх міжнародних зобов'язань та прагнення до удосконалення правового захисту етнічних громад відповідно до найкращих європейських практик. Подальший розвиток законодавства у цій сфері є важливим як для внутрішньої стабільності країни, так і для її поступової інтеграції у європейський правовий простір.

Процес удосконалення законодавства України у сфері захисту прав національних

меншин продовжує розвиватися, набуваючи системного характеру. Поряд із внесенням змін до ключових нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин (спільнот), уряд України впроваджує довгострокові державні програми.

26 вересня 2023 року розпорядженням Кабінету Міністрів України № 850-р була затверджена Державна цільова національно-культурна програма «Єдність у різномаятті» на період до 2034 року. Програма спрямована на реалізацію прав осіб, що належать до національних меншин, зокрема, через удосконалення механізмів забезпечення їхніх мовних, освітніх, культурних та інформаційних прав. Вона також покликана сприяти розвитку міжнародних відносин та інтеграції етнічних громад в українське суспільство.

Продовженням цього курсу стало прийняття 8 грудня 2023 року Закону України № 3504-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо врахування експертної оцінки Ради Європи та її органів стосовно прав національних меншин (спільнот) в окремих сферах» [10]. Прийняттю цього нормативного акту передувало детальне опрацювання рекомендацій, наданих Венеціанською комісією у її експертному висновку від 9 жовтня 2023 року щодо Закону України № 3389-IX, який у свою чергу вносив корективи до базового Закону України «Про національні меншини (спільноти) в Україні».

Новий законодавчий акт не лише удосконалив положення Закону № 2827-IX, а й вніс суттєві зміни до інших нормативних актів, які стосуються правового статусу національних меншин. Серед них:

- Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.);
- Закон України «Про вищу освіту» (2014 р.);
- Закон України «Про освіту» (2017 р.);
- Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019 р.);
- Закон України «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.);
- Закон України «Про медіа» (2022 р.).

Ці законодавчі зміни спрямовані на забезпечення ширших можливостей для

національних меншин у сфері освіти, медіа, самоврядування, використання мов та інших ключових аспектів громадського життя.

У результаті доповнень, внесених Законами № 3389-IX та № 3504-IX, початковий текст Закону «Про національні меншини (спільноти) в Україні» № 2827-IX був розширений майже вдвічі. Особливої уваги зазнала перша частина закону «Загальні положення», у якій наголошується, що національні меншини (спільноти) є невід'ємною, інтегрованою частиною українського суспільства.

Крім того, суттєвих змін зазнала стаття 1 «Визначення термінів», де уточнене визначення поняття «національна меншина (спільнота)». Відповідно до оновленого законодавства, національна меншина (спільнота) – це стала група громадян України, які не є етнічними українцями, постійно проживають у межах міжнародно визнаних кордонів України, об'єднані спільними етнічними, культурними, історичними, мовними та/або релігійними ознаками, усвідомлюють свою приналежність до цієї спільноти та прагнуть зберегти і розвивати свою мовну, культурну та релігійну самобутність [11, с. 22].

Модернізація законодавства України щодо прав національних меншин демонструє прагнення держави не лише виконувати свої міжнародні зобов'язання, а й створювати правові умови, що сприяють інтеграції національних спільнот у суспільне життя країни. Подальша імплементація ухвалених змін дозволить забезпечити належний баланс між захистом державної мовної політики та дотриманням прав національних меншин відповідно до європейських стандартів.

Таким чином, дослідження конституційно-правового статусу національних меншин в Україні в контексті європейської інтеграції є актуальним як з теоретичного, так і з практичного погляду. Воно дозволяє не лише оцінити стан законодавчого регулювання у цій сфері, а й сприяти розробці ефективних механізмів захисту національних меншин відповідно до міжнародних стандартів, що сприятиме розвитку національної правової системи та забезпеченню стабільності міжетнічних відносин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities. General Assembly resolution 47/135. 18 December 1992. URL: <https://www.ohchr.org/en/instrumentsmechanisms/instruments/declaration-rights-persons-belonging-national-or-ethnic>
2. Račkuskaitė A. The Concept of National Minority: Aspects of International Law. 2010. Vol. 1 No. 5. Societal Studies. URL: <https://ojs.mruni.eu/ojs/societal-studies/article/view/1366>
3. Гетьманчук М. П., Луцишин Г. І. Політико-правові аспекти обґрунтування статусу «національних меншин» та «корінних народів» в Україні. *Наукові перспективи*. 2022. № 5(23). С. 373–388.
4. Про Рахункову палату Верховної Ради України» (справа про Рахункову палату) : Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України від 23.12.1997 р. № 7-зп. Офіційний вісник України. 1998. № 1. Ст. 23.
5. Висновок Європейської комісії за демократію через право (Венеціанської комісії) від 09.12.2019 р. № 960/2019 «Щодо закону про забезпечення функціонування української мови як державної». URL: <https://kmf.uz.ua/wpcontent/uploads/2019/1297-960-2019.pdf>
6. Про Урядового уповноваженого з питань етнопонаціональної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2014 р. № 164. Офіційний вісник України. 2014. № 47. Ст. 1240.
7. Передерій О. С. Реформування законодавства про національні меншини України у контексті європеїзації правової системи України (теоретико-правовий аспект). *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2022. Серія Право. Вип. 73 : ч. 1. С. 19–23.
8. Про національні меншини (спільноти) України : Закон України № 2827-IX від 13.12.2022. Верховна Рада України. Офіційний сайт. Дата оновлення: 10.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text>
9. Про внесення змін до Закону України «Про національні меншини (спільноти) в Україні» щодо деяких питань реалізації прав і свобод осіб, які належать до національних меншин (спільнот) України» : Закон України від 21 вересня 2023 року № 3389-IX. Верховна Рада України. Офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3389-20#Text>
10. Про внесення змін до деяких законів України щодо врахування експертної оцінки Ради Європи та її органів стосовно прав національних меншин (спільнот) в окремих сферах : Закон України від 8 грудня 2023 року № 3504-IX. Верховна Рада України. Офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3504-20#Text>
11. Балинська О. М., Долинська М. С., Балинський І. О. Національні меншини (спільноти) як суб'єкти етнопонаціональної політики України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 20–23.

УДК 340.134

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.2.3>

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ПРАВОВИЙ МОНІТОРИНГ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ»: НЕОБХІДНІСТЬ, СТРУКТУРА ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ НАБРАННЯ ЧИННОСТІ

Колодій Анатолій Миколайович,

доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник
відділу дослідження проблем правотворчості
та адаптації законодавства України до права ЄС
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

Лапко Анатолій Григорович,

кандидат юридичних наук,
провідний науковий співробітник
відділу дослідження проблем правотворчості
та адаптації законодавства України до права ЄС
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

Хальота Андрій Іванович,

кандидат юридичних наук, доцент,
в.о. провідного наукового співробітника
відділу дослідження проблем правотворчості
та адаптації законодавства України до права ЄС
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

У статті розглядається ідея необхідності законодавчого регулювання порядку проведення правового моніторингу як ключового механізму удосконалення національної правової системи України шляхом прийняття Закону України «Про правовий моніторинг нормативно-правових актів», визначення його основних структурних елементів, законодавчих закономірностей набрання ним чинності. Авторами підкреслюється вагомий вплив правового моніторингу на правову систему України, оскільки він є дієвим механізмом удосконалення системи чинних нормативно-правових актів України, що реалізується шляхом системного аналізу, оцінки ефективності та вдосконалення чинного законодавства України. В статті зазначено, що в Законі України «Про правотворчу діяльність» уперше на рівні національного законодавства закріплено поняття, цілі, принципи та механізми правового моніторингу. Разом з тим, закріплення положень щодо правового моніторингу в цьому законі лише окремого розділу, глави або статей є малоефективним. Тому підкреслюється нагальна необхідність прийняття Закону України «Про правовий моніторинг нормативно-правових актів», оптимальна структура якого обов'язково має включати розділи: «Загальні положення»; «Здійснення правового моніторингу»; «Особливості певних видів правового моніторингу»; «Звіт про результати правового моніторингу»; «Обов'язковість здійснення правового моніторингу»; «Прикінцеві положення». Підкреслено, що цей закон повинен набирати чинності одночасно з введенням в дію Закону України «Про правотворчу діяльність». Також, введення в дію його положень тягне за собою приведення у відповідність шляхом внесення змін та доповнень до ряду чинних Законів України. Зроблено висновок про те, що в результаті законодавчого врегулювання правовий моніторинг має стати найбільш дієвим засобом контролю за якістю та ефективністю усіх правових явищ, і це особливо актуально для формування громадянського суспільства та правової держави в Україні.

Ключові слова: правотворча діяльність, правовий моніторинг, аналіз законодавства, удосконалення правової системи, структура закону, набрання чинності закону, нормативно-правові акти.

Kolodiy Anatolii, Lapko Anatolii, Khalota Andrii. Law of Ukraine "On legal monitoring of regulatory acts": necessity, structure and regularities of entry into force

The article considers the idea of the need for legislative regulation of the procedure for conducting legal monitoring as a key mechanism for improving the national legal system of Ukraine by adopting the Law of Ukraine "On Legal Monitoring of Regulatory and Legal Acts", determining its main structural elements, and the legislative regularities of its entry into force. The authors emphasize the significant impact of legal monitoring on the legal system of Ukraine, since it is an effective mechanism for improving the system of current regulatory and legal acts of Ukraine, which is implemented through systematic analysis, assessment of the effectiveness and improvement of current legislation of Ukraine. The article states that the Law of Ukraine "On Law-Making Activities" for the first time at the level of national legislation enshrines the concept, goals, principles and mechanisms of legal monitoring. However, enshrining the provisions on legal monitoring in this law only in a separate section, chapter or article is ineffective. Therefore, the urgent need to adopt the Law of Ukraine "On Legal Monitoring of Regulatory and Legal Acts" is emphasized, the optimal structure of which must necessarily include the following sections: "General Provisions"; "Implementation of Legal Monitoring"; "Features of Certain Types of Legal Monitoring"; "Report on the Results of Legal Monitoring"; "Obligation to Implement Legal Monitoring"; "Final Provisions". It is emphasized that this law should enter into force simultaneously with the entry into force of the Law of Ukraine "On Law-Making Activities". Also, the entry into force of its provisions entails bringing into line by making amendments and additions to a number of current Laws of Ukraine. It is concluded that as a result of legislative regulation, legal monitoring should become the most effective means of controlling the quality and efficiency of all legal phenomena, and this is especially relevant for the formation of civil society and the rule of law in Ukraine.

Key words: legislative activity, legal monitoring, legislative analysis, improvement of the legal system, structure of the law, entry into force of the law, regulatory legal acts.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку правової системи України ключову роль відіграє забезпечення розробки та прийняття якісних, актуальних та ефективних нормативно-правових актів. Особливої ваги це набуває в контексті забезпечення верховенства права, європейської інтеграції України та реформування держави і громадянського суспільства. Одним із дієвих механізмів удосконалення правотворчої діяльності є правовий моніторинг, який має прояв у вигляді системного процесу аналізу, оцінки та вдосконалення чинних нормативно-правових актів.

Впродовж тривалого часу в Україні відчувалася потреба у створенні законодавчої основи для здійснення правового моніторингу. Адже хаотичне прийняття нормативно-правових актів, без системного аналізу їх ефективності та відповідності цілям державної політики, призводило до правових колізій, дублювання норм, надмірного регулювання та утруднень у правозастосуванні. Тож, розробка проекту Закону України «Про правовий моніторинг нормативно-правових актів» стало відповіддю на ці виклики та важли-

вим кроком до побудови системи якісного та прозорого нормотворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням правового моніторингу та його законодавчого врегулювання присвячено праці таких науковців, як Афанасьєвої М.В., Богачової О.В., Градової Ю.В., Гуменюк І.М., Добродумова П.О., Іванчук В.Є., Копиленка О.Л., Косовича В.М., Музи О.В., Нижник Н.Р., Оніщенко Н.М. Разом з тим, залишається не визначеним питання щодо необхідності прийняття цього закону, його основних структурних елементів, а також законодавчих закономірностей набрання ним чинності та його потенційного впливу на правову систему України.

Метою статті є обґрунтування необхідності законодавчого регулювання питання організації та проведення правового моніторингу шляхом прийняття окремого Закону України «Про правовий моніторинг нормативно-правових актів».

Виклад основного матеріалу. Правовий моніторинг, у сучасній вітчизняній правовій доктрині, розглядається як потужний інструмент забезпечення якості та ефективності нормативно-право-

вих актів та практики їх реалізації, який дозволяє з'ясувати сучасний стан нормативно-правових актів, оцінити якість та ефективність правового регулювання, виявити ті детермінанти, що впливають на їх фактичне втілення. Разом із тим, варто визнати, що правовий моніторинг є порівняно новим та не достатньо вивченим вітчизняною юридичною наукою явищем, поняття, ознаки, види, процес здійснення та реалізації якого в Україні тільки зароджуються. Це ж можна стверджувати відносно нормативної регламентації вітчизняного правового моніторингу.

З цих позицій слід погодитися з Афанасьєвою М.В., яка вказує, що «Сьогодні впровадження правового моніторингу зіштовхується з певними складнощами, а саме: з відсутністю належного нормативного забезпечення, недостатньою науково-методологічною базою, невідпрацьованістю методик проведення правового моніторингу, неналежної координації діяльності суб'єктів моніторингу, недосконалістю механізму реалізації результатів моніторингу. З метою покращення ситуації необхідно розробити порядок і методику організації та проведення правового моніторингу органами публічної влади; удосконалити механізм взаємодії органів публічної влади в галузі проведення правового моніторингу; створити дієвий механізм упровадження науково-практичних рекомендацій проведеного моніторингу в діяльність органів публічної влади; приділити належну увагу організації та проведенню науково-дослідницьких робіт з питань правового моніторингу» [1, с. 29].

Враховуючи викладене варто визнати, що в сучасних умовах розвитку України правовий моніторинг є необхідним та вкрай важливим для підвищення якості та ефективності прийнятих нормативно-правових актів, здійснення плідної правотворчої діяльності, забезпечення ефективності правореалізаційної, правозастосовної та правоохоронної практики [2, с. 21]. Саме тому у сучасній юридичній доктрині і обґрунтовується необхідність нормативно-правового врегулювання правового моніторингу. Зазначаються різні типи, способи, прийоми, методи правового регулювання, види нормативно-правових актів, які мають регламентувати правовий моніторинг.

Сприймаючи це, ми погоджуємося із тими авторами, яку вважають, що «... для впровадження інституту правового моніторингу як системної, планової та постійної діяльності органів публічної влади необхідно закріпити його на нормативному рівні, як мінімум прийняти Положення про правовий моніторинг та методику здійснення. Для ефективної роботи в даній сфері необхідно визначити проведення правового моніторингу як постійну функцію й покласти обов'язок її організації та координації на Міністерство юстиції України зі встановленням обов'язку підготовки плану заходів щодо реалізації нових законів, оцінювання ефективності їх реалізації з включенням таких планів до показників ефективності діяльності органів публічної влади» [3, с. 555].

Упродовж зазначеного, Копиленко О.Л. та Богачова О.В. слушно зазначають, про необхідність прийняття на законодавчому рівні методичних рекомендацій «Методологія здійснення моніторингу законотворчої діяльності» [4, с. 11]. Можна також погодитися із тим, що для вирішення сучасних проблем розвитку законодавства в Україні юридична наука має розробити концепцію правового моніторингу, під якою розуміється система теоретичних і емпіричних методів дослідження, спрямованих на отримання інформації, необхідної перш за все для забезпечення якості законодавчих актів [5, с. 28].

Це тим більше варто визнати, що у сучасній правовій системі відсутні Закони України «Про правовий моніторинг нормативно-правових актів», «Про закони та законодавчу діяльність», «Про підзаконні нормативно-правові акти», які варто визнати важливими для нашої країни та правової системи щоб підвищити ефективність норм та принципів права у цій сфері. Вказане необхідно також для запровадження правового моніторингу на нормативно-правовому та практично-прикладному рівні, а тому, вбачається, нагальним питання прийняття нормативно-правових актів щодо організації та проведення правового моніторингу.

Вищезазначене дозволяє стверджувати, що офіційне визначення, ознаки, завдання, принципи, функції, стадії, процес реалізації, обов'язковість проведення

правового моніторингу нормативно-правових актів та їх фактичного втілення, вимагає прийняття первинного Закону України «Про правовий моніторинг нормативно-правових актів». Здається не достатнім та мало ефективним передбачення в законі лише окремого розділу або глави присвяченого правовому моніторингу. Однак, не заперечуючи і проти таких точок зору та схвально оцінюючи їх, як приклад, варто звернути увагу на думку Косович В.М. згідно якої пропонується проект Закону України «Про нормативно-правові акти» доповнити статтею «Правотворчий моніторинг» виклавши його у наступній редакції:

«1. Правотворчий моніторинг як складова нормотворчого процесу здійснюється з метою виявлення необхідності та можливостей удосконалення чинного або створення нового нормативно-правового акта на основі оцінки результатів праворегулятивного впливу чинного нормативно-правового акта.

2. До основних підстав моніторингу чинних нормативно-правових актів належать, зокрема: виявлені у них під час застосування недоліки, неоднозначність сприйняття суспільством, проблеми із ефективністю праворегулятивного впливу, особлива суспільна значущість.

3. Об'єктами правотворчого моніторингу є нормативно-правові акти та їх праворегулятивна ефективність, пов'язані із ними соціально-правові явища.

4. Суб'єктами правотворчого моніторингу можуть бути: 1) органи Української держави, наділені правом створювати нормативно-правові акти чи вносити до них зміни; 2) суб'єкти, спеціально уповноважені для проведення моніторингу; 3) недержавні формування.

5. Етапи правотворчого моніторингу як складової нормотворчої діяльності: 1) ініціювання питання про необхідність проведення моніторингу чинного нормативно-правового акта; 2) вибір об'єкта моніторингового дослідження; 3) визначення суб'єктів проведення моніторингу; 4) визначення завдань, що ставляться перед моніторингом; 5) вибір певного його виду та методології проведення; 6) моніторингова діяльність (вивчення, аналіз та оцінювання наслідків реалізації нормативно-правового акта, пов'язаних

із цим нормативно-правовим актом соціально-політичних та інших чинників); 7) підготовка висновків проведеного моніторингу (які можуть бути підставою для удосконалення чи оновлення нормативно-правового акта); 8) реалізація результатів моніторингу у створенні проекту нового чи удосконаленого нормативно-правового акта» [6, с. 44–45].

Упродовж зазначеного, Градова Ю.В. вважає, що існує загальна потреба в урегулюванні моніторингу законодавства та правозастосовної практики шляхом прийняття Закону України «Про правовий моніторинг». Вона пропонує відобразити в зазначеному нормативно-правовому акті такі основні положення: (Стаття 1. «Визначення термінів»; Стаття 2. «Мета та завдання правового моніторингу»; Стаття 3. «Принципи правового моніторингу»; Стаття 4. «Види правового моніторингу»; Стаття 5. «Суб'єкти моніторингової діяльності та їх повноваження»; Стаття 6. «Стадії проведення моніторингу законодавства та правозастосовної практики»; Стаття 7. «Результати проведення правового моніторингу»; Стаття 8. «Відповідальність за невиконання рішення, прийнятого за результатами правового моніторингу») [7, с. 46–48].

Добродумов П.О. також є прибічником того, що «потрібно нормативно-правове регулювання організації та проведення правового моніторингу закріпити в Законі України «Про організацію моніторингу законодавства і правозастосовної практики в Україні» [8, с. 8–11].

Необхідність прийняття окремого закону, що врегульовує здійснення правового моніторингу доводиться не тільки доктринально, але й впливає із аналізу чинних нормативно-правових актів України. І першим у цьому ряду варто назвати Закон України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX, який у Розділі XII. «Правовий моніторинг» передбачає наступні статті «Стаття 67. Мета, суб'єкти, складові та строки правового моніторингу», «Стаття 68. Етапи здійснення правового моніторингу», «Стаття 69. Звіт про результати правового моніторингу нормативно-правового акта», «Стаття 70. Особливості правового моніторингу нормативно-правових актів, вклю-

чених до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів», «Стаття 71. Особливості правового моніторингу за результатами аналізу судової статистики та узагальнення судової практики» [9].

Обґрунтовуючи необхідність прийняття окремого закону, що врегулює здійснення правового моніторингу є сенс згадати за Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 6 грудня 2019 року № 361-IX, який врегулює фінансовий моніторинг, державний фінансовий моніторинг спеціально уповноваженого органу, державний фінансовий моніторинг інших суб'єктів державного фінансового моніторингу.

Для нашого дослідження є особливо цікавим та практично-цінним те, що серед інших розділів, цей Закон України передбачає Розділ II, який називається «Система фінансового моніторингу» і який вміщує наступні статті: «Статтю 6. Система та суб'єкти фінансового моніторингу», «Статтю 7. Застосування ризик-орієнтованого підходу», «Статтю 8. Завдання, обов'язки та права суб'єкта первинного фінансового моніторингу», «Статтю 9. Правовий статус відповідального працівника суб'єкта первинного фінансового моніторингу», «Статтю 10. Особливості діяльності спеціально визначених суб'єктів первинного фінансового моніторингу», «Статтю 11. Належна перевірка», «Статтю 12. Посилені заходи належної перевірки клієнта», «Статтю 13. Спрощені заходи належної перевірки», «Статтю 14. Інформація, що супроводжує платіжну операцію або переказ віртуальних активів», «Статтю 15. Відмова від встановлення (підтримання) ділових відносин, проведення фінансової операції», «Статтю 16. Подання інформації з питань фінансового моніторингу», «Статтю 17. Обмін інформацією з питань фінансового моніторингу в межах групи», «Статтю 18. Повноваження та обов'язки суб'єктів державного фінансового моніторингу», «Статтю 19. Комплексна адміністративна звітність у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів,

одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» та Розділ III «Фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу», у межах якого викладаються: «Стаття 20. Порогові фінансові операції» та «Стаття 21. Підозрілі фінансові операції (діяльність)» [10].

На посвідчення необхідності прийняття окремого закону, що врегулює здійснення правового моніторингу «Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 27 червня 2014 року, ратифікована Законом України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 16 вересня 2014 року № 1678-VII проголошує, що правовий моніторинг здійснюють Рада асоціації, Комітет асоціації, підкомітети асоціації, Парламентський комітет асоціації, Платформа громадянського суспільства, відповідно до статей 460–470 Угоди про асоціацію [11]. А стаття 475 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року, яка так і називається «Моніторинг» регламентує, що: «Моніторинг означає безперервну оцінку прогресу у виконанні і впровадженні всіх заходів, які охоплюються цією Угодою. Моніторинг включає оцінку наближення законодавства України до права Європейського Союзу, як це визначено в цій Угоді, в тому числі аспекти виконання та впровадження» [11].

Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (щодо правового моніторингу)» від 02 вересня 2014 р. № 5001 визначає правовий моніторинг наступним чином «Орган представництва здійснює правовий моніторинг, що передбачає комплексну й планову діяльність по збору, узагальненню, аналізу та оцінці інформації про практику застосування Конституції України, чинних зако-

нів і підзаконних актів, їх відповідність Конвенції та практиці Суду, насамперед у сферах, що стосуються діяльності правоохоронних органів, кримінального провадження, позбавлення свободи» [12].

Аналізуючи це питання доцільно також пригадати підзаконні нормативно-правові акти, які можуть стати нормативною основою правового моніторингу, а саме: «Національну стратегію у сфері прав людини», затверджену Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021 [13], «Порядок здійснення правового моніторингу щодо підзаконних нормативно-правових актів», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17 травня 2024 р. № 574 [14], «Порядок здійснення правового моніторингу нормативно-правових актів, включених до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2024 р. № 976 [15].

Отже, з повною впевненістю можна стверджувати, що саме прийняття закону, в якому буде закріплено правові та організаційні засади правового моніторингу, правову основу, принципи, мету, предмет, суб'єктів, об'єкти, здійснення, особливості, звітування, наслідки та обов'язковість правового моніторингу здатне якісно та ефективно удосконалити систему нормативно-правових актів в Україні, правову систему України, загалом.

На наше переконання структура Закону України «Про правовий моніторинг нормативно-правових актів» має передбачати наступні розділи та статті. При цьому ми зовсім не виключаємо їх доповнення, зміну та доопрацювання, але його архітекtonіка обов'язково має передбачати наступні нормативно-правові приписи:

1. Розділ I. «Загальні положення» має вміщувати наступні статті: визначення термінів (моніторинговий звіт, моніторинговий процес, обсяг правового моніторингу, правовий моніторинг, принципи правового моніторингу, функції правового моніторингу тощо); предмет регулювання Закону (суспільні відносини на яких поширюється та не поширюється дія Закону); дія Закону в умовах воєнного, надзвичайного стану, правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації; правова основа

правового моніторингу; функції правового моніторингу (спостереження, контрольна, інформаційна, аналітична, прогностична, планова, оціночна тощо); принципи правового моніторингу (верховенства права, пріоритетності утвердження та забезпечення прав і свобод людини, дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини, плюралізму, системності, всебічності, об'єктивності, історизму, детермінізму, ефективності, доцільності, послідовності тощо); мета правового моніторингу; предмет правового моніторингу; суб'єкти правового моніторингу; об'єкти правового моніторингу.

2. Розділ II. «Здійснення правового моніторингу» має концентрувати наступні статті: види та строки планування правового моніторингу (першочергового, чергового, позачергового та оперативного; зміст планування правового моніторингу; нормативно-правові акти відносно яких здійснюється правовий моніторинг (законодавчих актів, підзаконних-нормативно актів, актів місцевого самоврядування, інших нормативно-правових актів); складові правового моніторингу; процес правового моніторингу (етапи: відбір нормативно-правових актів, установалення строків здійснення, мети та обсягу правового моніторингу, збір інформації та даних, необхідних для здійснення правового моніторингу, аналіз зібраної інформації та даних, моніторингова експертиза, підготовка, прийняття та оприлюднення звіту за результатами правового моніторингу); джерела оцінки нормативно-правових актів у процесі правового моніторингу.

3. Розділ III. «Особливості певних видів правового моніторингу» має закріплювати наступні статті: особливості правового моніторингу нормативно-правових актів, включених до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів; особливості правового моніторингу за результатами аналізу судової статистики та узагальнення судової практики Верховним Судом; особливості правового моніторингу за результатами ухвалення рішень та надання висновків Конституційним Судом України; особливості правового моніторингу за результатами підготовки щорічних та спеціальних доповідей Уповноваженим Верховної Ради України

з прав людини; особливості правового моніторингу за результатами підготовки звіту про зовнішній фінансовий аудит та зовнішнє оцінювання діяльності Рахункової палати; особливості громадського правового моніторингу; особливості міжнародного правового моніторингу.

4. Розділ IV. «Звіт про результати правового моніторингу» має врегулювати суспільні відносини закріплюючи наступні статті: звіт про результати правового моніторингу нормативно-правового акта (а саме, інформацію про: отримані результати та дані, а також про способи проведення їх аналізу, ступінь впливу нормативно-правового акта на суспільні відносини у кількісних та якісних показниках, проведення юридичної оцінки та (або) оцінки ефективності реалізації нормативно-правового акта, підвищення ефективності реалізації нормативно-правового акта або обґрунтування необхідності внесення до нього змін, визнання його таким, що втратив чинність, прийняття (видання) нового нормативно-правового акта для врегулювання відповідних суспільних відносин, удосконалення документів планування правотворчої діяльності; наслідки правового моніторингу.

5. Розділ V. «Обов'язковість здійснення правового моніторингу» має передбачати статті: обов'язковість правового моніторингу; відповідальність за відмову від правового моніторингу.

6. Розділ VI. «Прикінцеві положення» має регламентувати порядок набрання чинності вищезазначеним Законом України. Тобто, у ньому має бути зазначено, що Закон України «Про правовий моніторинг нормативно-правових актів» набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування, та вводиться в дію через один рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні, введеного Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року №64/2022, затвердженим Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 2102-IX.

А також нормативно-правовий припис, що Закон України «Про правовий моніторинг нормативно-правових актів» наби-

рає чинності одночасно з введенням в дію Закону України «Про правотворчу діяльність».

До того ж, узагальнюючи вищевикладену структуру можна однозначно стверджувати, що у цьому Розділі Закону, мають бути передбачені зміни до таких Законів України: «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII [16], «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року № 2136-VIII [17], «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР [18], «Про Рахункову палату» від 2 липня 2015 року № 576-VIII [19], «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 року № 4572-VI [20], «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15 вересня 1999 року № 1045-XIV [21], «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» від 7 жовтня 1997 року № 554/97-ВР [22], «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 5 липня 2012 року № 5073-VI [23], «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 року № 987-XII [24], «Про асоціації органів місцевого самоврядування» від 16 квітня 2009 року № 1275-VI [25], «Про органи самоорганізації населення» від 11 липня 2001 року № 2625-III [26], «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» від 22 червня 2012 року № 5026-VI [27], «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889-VIII [28], «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 7 червня 2001 року № 2493-III [29].

У цьому Розділі Закону України «Про правовий моніторинг нормативно-правових актів», мають бути передбачені завдання Кабінету Міністрів України протягом шести місяців (або іншого строку) з дня набрання ним чинності: привести свої нормативно-правові акти у відповідність із ним та забезпечити приведення міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів у відповідність із Законом України «Про правовий моніторинг нормативно-правових актів».

Отже, однозначно можна констатувати, що правовий моніторинг має стати найбільш дієвим засобом контролю за якістю

та ефективністю усіх правових явищ, і це особливо актуально для формування громадянського суспільства та правової держави в Україні, але особливе місце має бути відведене забезпеченню якості та ефективності нормативно-правових актів, норм права, що у них викладені, оскільки правотворчість, правореалізація, особливо правозастосування, правоохорона та правозахист, підвищення якості та ефективності правової системи, регулюються та охороняються нормами права, що викладені у статтях, частинах статей, пунктах, підпунктах нормативно-правових актів. З цієї точки зору є виправданою розробка та прийняття Закону України «Про правовий моніторинг нормативно-правових актів».

Особливо хотілося б наголосити на тому, що Закон України «Про правовий моніторинг нормативно-правових актів» має набирати чинності одночасно з введенням в дію Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. Загалом, останній є первинним, вихідним та зразковим для Закону України «Про правовий моніторинг нормативно-правових актів». І, до того ж, Закон України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX розглядає правовий моніторинг як невід'ємну стадію правотворчого процесу, якість та ефективність здійснення якого потребує прийняття окремого закону [9].

Закон України «Про правовий моніторинг нормативно-правових актів» має стати основою для внесення змін до «Порядку здійснення правового моніторингу щодо підзаконних нормативно-правових актів» затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17 травня 2024 р. № 574 [14] та «Порядку здійснення правового моніторингу нормативно-правових актів, включених до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2024 р. № 976 [15].

Отже, з повною впевненістю можна наголосити, що необхідність та актуальність прийняття Закону України «Про правовий моніторинг нормативно-правових актів» зумовлюється потребою врегулювання суспільних відносин, пов'язаних із

визначенням якості та ефективності нормативно-правових актів та окремих норм права, прогнозуванням розвитку правового регулювання, правової системи у цілому. Водночас, необхідно обов'язково створити єдину державну структуру, яка б здійснювала актуальну для держави, а головне планомірну, функцію моніторингу нормативно-правових актів, особливо, що стосується реалізації «Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 27 червня 2014 року, ратифіковану Законом України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 16 вересня 2014 року № 1678-VII [11].

Враховуючи усе вищевикладене є усі підстави сформулювати наступні **ВИСНОВКИ**:

1. Необхідність прийняття окремого Закону України «Про правовий моніторинг нормативно-правових актів» зазначається у доктринальних джерелах та проглядається у нормативно-правових актах. При цьому різні вчені та розробники нормативно-правових актів наводять різну структуру, типи, способи, прийоми, методи правового регулювання, види нормативно-правових актів, які мають регламентувати правовий моніторинг. Здається не достатнім та мало ефективним передбачення в законі лише окремого розділу, глави або статей присвяченого правовому моніторингу.

2. Найбільш оптимальна структура Закону України «Про правовий моніторинг нормативно-правових актів» зазначена у цій статті. При цьому ми зовсім не виключаємо її доповнення, зміну та доопрацювання, але його архітектоніка, обов'язково має включати наступні розділи: «Загальні положення»; «Здійснення правового моніторингу»; «Особливості певних видів правового моніторингу»; «Звіт про результати правового моніторингу»; «Обов'язковість здійснення правового моніторингу»; «Прикінцеві положення».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Афанасьєва М. В. Правовий моніторинг в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку. *Юридичний вісник*. 2016. № 3. С. 26–31.
2. Оніщенко Н. М. Правовий моніторинг: від теорії до практики. *Альманах права*. Київ : Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2019. Вип. 10. 369 с.
3. Іванчук В. Є. Правовий моніторинг: стан та шляхи вдосконалення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 553–557. URL : http://lsej.org.ua/9_2022/176.pdf.
4. Копиленко О., Богачова О. Законотворчий процес: стан і шляхи вдосконалення. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2010. № 1. С. 5–14.
5. Нижник Н., Гуменюк І., Муза О. Концептуальні основи утвердження правового моніторингу в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4 (75). С. 28.
6. Косович В. М. Проект Закону України «Про закони і законодавчу діяльність» та проект Закону України «Про нормативно-правові акти»: порівняльний аналіз. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 26. С. 40–47.
7. Градова Ю. В. Щодо необхідності розробки та прийняття закону України «Про правовий моніторинг». *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2017. Вип. 24. С. 46–48.
8. Добродумов П. О. Роль правового моніторингу в процесі вдосконалення законодавства. *Законодавство України: історія розвитку, соціальна обумовленість, якість, застосування та вдосконалення*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Донецьк, 20 – 21 грудня 2013 р.). Донецьк : Східноукраїнська наук. юрид. орг., 2013. С. 8–11.
9. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 93. Ст. 364.
10. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 6 грудня 2019 року № 361-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 25. Ст. 171.
11. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Міжнародний документ від 27 червня 2014 р., ратифікована Законом України від 16 вересня 2014 р. № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.
12. Про внесення змін до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (щодо правового моніторингу) : проект Закону України від 02 вересня 2014 р. №5001. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JG3UX00A>.
13. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24 березня 2021 року № 119/20211. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021?find=1&text=%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B3#Text>.
14. Про затвердження Порядку здійснення правового моніторингу щодо підзаконних нормативно-правових актів : постанова Кабінету Міністрів України від 17 травня 2024 р. № 574. *Урядовий кур'єр*. 2024. 24 травня. № 106.
15. Про затвердження Порядку здійснення правового моніторингу нормативно-правових актів, включених до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів: постанова Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2024 р. № 976. *Урядовий кур'єр*. 2024. 29 серпня. № 175.
16. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
17. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.
18. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.
19. Про Рахункову палату: Закон України від 2 липня 2015 року № 576-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 36. Ст. 360.

20. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 року № 4572-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1. Ст. 1.

21. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15 вересня 1999 року № 1045-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 45. Ст. 397.

22. Про професійних творчих працівників та творчі спілки: Закон України від 7 жовтня 1997 року № 554/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 52. Ст. 312.

23. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 5 липня 2012 року № 5073-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 25. Ст. 252.

24. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 року № 987-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 25. Ст. 283.

25. Про асоціації органів місцевого самоврядування: Закон України від 16 квітня 2009 року № 1275-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 38. Ст. 534.

26. Закон України Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11 липня 2001 року № 2625-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 48. Ст. 254.

27. Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності: Закон України від 22 червня 2012 року № 5026-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 22. Ст. 216.

28. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.

29. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 7 червня 2001 року № 2493-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 33. Ст. 175.

УДК 340.11

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.2.4>**МОНІТОРИНГ «ПРАВА НА ЗАБУТТЯ» У ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ****Мельник Ярослав Ярославович,**

доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
відділу дослідження проблем правотворчості
та адаптації законодавства України до права ЄС
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

У статті розглядається проблема правового моніторингу права на забуття у доктрині права.

Досліджуючи підняті проблеми, автор зазначає, що право на забуття у правовій доктрині характеризується такою властивістю як інфляцією, яка заснована на не актуальній інформації з правових питань. Як наслідок, на думку автора, наукові дослідження, маючи доктринальний рівень стають непридатними до застосування, адже є неповними, несучасними науковими розробками, оскільки не відповідають запиту на виниклу проблему, особливість якої потребує іншого методологічного підходу. А застосування такої правової доктрини може потягнути за собою неефективності наукового дослідження.

У межах висновків, автора доводить, що реалізація права на забуття відбувається в наслідок проведення правового моніторингу, який здійснює вчений-правник. Де, правовий моніторинг цього права повинен піддаватися певним принципам, методологічним інструментам, завдяки яким утворюється можливість визначити придатність певної частини наукової доктрини (наукового доробку) для застосування чи не придатність до застосування. Такі принципи можуть бути засновані на ідеї: обґрунтованості, своєчасності; інфляційності; методологічної узгодженості та дволичності до конкретної галузі права, інституту права, особливості виниклої наукової проблеми; ієрархії доктринальних розробок (монографія як комплексне дослідження, наукова стаття, тези тощо, і, всіх їх навпаки), їх «юридичної сили» (відносність до джерела права на підставі іноземного елемента) тощо.

Автор зазначає, що у філософсько-правовому сенсі «право на забуття» лежить у ретроспективній площині, площині правової реальності та реалізації прогностичній функції права, в чому визначається аксіологічна цінність цього права. В той же час, «право на забуття» у кожній із цих рівневих характеристик опирається на інструмент юридичних фактів, які і визначають питання доцільності права на забуття, де одне доктринальне положення постає як правомірний юридичний факт (доцільний, валідний, релевантний), а інше, як не правомірний (застарілий, не активний, не актуальний, такий, у якому інформація про правові знання піддалася інформації). Зрештою, уявляється, що у цих процесах відображається не що інше, як правова природа права, його дія, сенс створювати досконалість правового регулювання, прояву права.

Ключові слова: право на забуття, правотворчість, правовий моніторинг, джерела (форми) права, право на інформацію, інфляція права, легітимність правової доктрини.

Melnyk Yaroslav. Monitoring the «right to be forgotten» in legal doctrine

The article considers the problem of legal monitoring of the right to be forgotten in the doctrine of law.

Investigating the problems raised, the author notes that the right to be forgotten in the legal doctrine is characterized by such a property as inflation, which is based on outdated information on legal issues. As a result, in the author's opinion, scientific research, having a doctrinal level, becomes unsuitable for application, because it is incomplete, outdated scientific developments, since it does not respond to the request for the problem that has arisen, the peculiarity of which requires a different methodological approach. And the application of such a legal doctrine can entail the inefficiency of scientific research.

Within the framework of the conclusions, the author proves that the implementation of the right to be forgotten occurs as a result of legal monitoring, which is carried out by a legal scholar.

Where, the legal monitoring of this right must be subject to certain principles, methodological tools, thanks to which it becomes possible to determine the suitability of a certain part of the scientific doctrine (scientific work) for application or its inapplicability. Such principles can be based on the idea of: validity, timeliness; inflation; methodological coherence and duplicity to a specific branch of law, the institution of law, the peculiarities of the emerging scientific problem; the hierarchy of doctrinal developments (monograph as a comprehensive study, scientific article, theses, etc., and, all of them vice versa), their "legal force" (relativity to the source of law on the basis of a foreign element), etc.

The author notes that in the philosophical and legal sense, the "right to be forgotten" lies in the retrospective plane, the plane of legal reality and the implementation of the prognostic function of law, which determines the axiological value of this right. At the same time, the "right to be forgotten" in each of these level characteristics relies on the tool of legal facts, which determine the question of the appropriateness of the right to be forgotten, where one doctrinal provision appears as a legitimate legal fact (appropriate, valid, relevant), and another as not legitimate (outdated, not active, not relevant, one in which information about legal knowledge has been given up to information). Ultimately, it seems that these processes reflect nothing more than the legal nature of law, its effect, the meaning of creating the perfection of legal regulation, the manifestation of law.

Key words: *right to be forgotten, lawmaking, legal monitoring, sources (forms) of law, right to information, inflation of law, legitimacy of legal doctrine.*

Вступ. Правова доктрина характеризується отриманням наукових результатів, які можуть бути використані для освітнього, навчального, наукового чи то практичного її застосування. Попри це, розвиток науки спричиняє появу інфляційних процесів в наслідок отриманих нових правових знань. Як наслідок, інші правові знання можуть бути залишені осторонь, тобто не враховані, проігноровані, власне – забуті.

На сьогодні, феномен «забуття» у праві не є новим та витікає із «права на забуття», яке закріплене у ряді нормативно-правових актів та судовій практиці. Однак, саме з точки зору реалізації/застосування його у «правовій доктрині» питання залишається відкритим, оскільки воно не досліджувалося, що становить виняткову гостроту піднятої проблематики. Проте не зважаючи на судову практику та закріплення його у нормативно-правових актах, роль правової доктрини, на нашу думку, має фундаментальне значення для підтримки права як феномену в актуальному стані, здатності її до застосування, використання, реалізації. Відтак, постає зрозумілою потреба винайдення взаємозв'язку «права на забуття» із правовим моніторингом у доктрині права. Адже «права на забуття», правовий моніторинг слугує інструментом пізнання стану правової доктрини.

Стан дослідження. Досліджуючи проблеми права на забуття під призмю пра-

вового моніторингу, доречно виокремити ті підходи, які б надали можливість розгорнути детальніше не вирішенні раніше проблем у правовій доктрині, звернувши увагу насамперед на стан дослідження, методологічні підходи у дослідженнях тощо.

Так, вважається, що одним із перших судових рішень, у якому було ідентифіковано «право на забуття» є справа іспанського громадянина Маріо Костехи Гонсалеса (Справа C-131/12 Google Spain SL i Google Inc. v Agencia Española de Protección de Datos (AEPD) i Маріо Костеха Гонсалес), який звернувся до ЄСПЛ [22]. У рішенні по цій справі зазначається, що «...якщо після запиту суб'єкта даних відповідно до статті 12(b) Директиви 95/46 буде встановлено, що включення до списку результатів, які відображаються після пошуку, здійсненого на основі його імені, посилань на веб-сторінки, опубліковані на законних підставах третіми особами та містять правдиву інформацію, що стосується його особисто, на даний момент є несумісним із статтею 6(1)(c)–(e) Директиви, оскільки ця інформація з огляду на всі обставини справи видається *неадекватною, нерелевантною* чи то більше не актуальною, або ж, *надмірною* по відношенню до цілей розглядуваної обробки, яку здійснює оператор пошукової системи, відповідну інформацію та посилання у списку результатів необхідно видалити... (курсив власний –

Я.М.)» [22]. Отже, у цьому рішенні, судом використались такі ознаки необхідності «забуття» певної «інформації», які пояснюють її властивість у формі «неадекватності», «нерелевантності», тощо. Разом з тим, рішення ЄСПЛ постає як джерело (форма) права у якому закріплено «права на забуття».

Натомість, в Італії, «право на забуття» розглядається більш детальноше, власне «...з точки зору права кожного громадянина на видалення з архіву новин певних біографічних фактів, здатних завдати шкоди його честі або репутації...» [16]. Тут, як бачимо, відстежується не тільки характеристика інформації, алей певна потреба/обов'язок/ видалити, знищити ту чи іншу інформацію.

Вітчизняний дослідник О.В. Калітенко ведучи мову про «право на забуття» в контексті його приналежності та географії появи, приходять до висновку у тому, що «...впровадження в Україні європейської моделі права на забуття пов'язане з відносинами інтеграції та асоціації України та ЄС, застосуванням судової практики ЄСПЛ у національному судочинстві, а також із майбутньою законотворчою діяльністю (зокрема з рекодифікацією цивільного законодавства України)...» [7, с. 62]. Такі висновки є цілком логічними з огляду на практику ЄСПЛ та євроінтеграційні процеси України. Проте, такий підхід не є повним в частині того, що залишається відкритим наступне питання: як бути із ідентифікацією правової доктрини, яка «забута», чи потребує так би мовити «забуття»?

Інша вітчизняний дослідник О. Максимюк зазначає, що «...щоби скористатися «правом бути забути», особі, яка звертається до оператора пошукової системи або відповідного органу влади, необхідно довести, що: (а) інформація, на яку перенаправляє спірне посилання, давно опублікована; (б) інформація, описана в публікаціях, уже є неналежною, неправильною або більше не відповідною чи надмірною; (в) шкода від появи таких посилань у результатах пошуку переважає суспільний інтерес, а також право інтернет-користувачів мати доступ до цієї інформації... [10]». За такого підходу, зрозуміло, що тут не йдеться про

джерела права у яких міститься «права на забуття», їх властивість, тощо, проте йдеться суто про юридичну властивість цього права. Це означає, що відповіді на питання про місця права на забуття у правовій доктрині, навіть з точки зору «юридичної сили» знову не визначено. Адже на таку особливість правової доктрини слід було б звернути увагу в силу того, що у ч. 1 ст. 8 Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 р. № 2709-І (надалі – Закон № 2709-IV. від 23 червня 2005 р.), визначено, що «... при застосуванні права іноземної держави суд чи інший орган встановлює зміст його норм згідно з їх офіційним тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі... (курсив власний – Я.М.)» [20]. Отже, «правова доктрина» повинна враховуватися як джерело права, адже співвідноситься із юридичними конструкціями реалізації «права на забуття», а відтак і правового моніторингу.

М.В. Белова, О.М. Белов та К.К. Магеш, в ході дослідження «права людини на забуття» приходять до дещо інших сентенцій. Зокрема, дослідники вважають, що «...право бути забути розглядається як таке, що захищає персональні дані фізичних осіб та дозволяє їм контролювати їх поширення в інформаційному просторі за допомогою засобів оскарження, в тому числі і звернення до суду. Оскаржуючи використання конкретної інформації індивід може вимагати її видалення або знищення із загального доступу через пошукові системи ... протистояння між фундаментальними правами на недоторканість приватного життя та свободою вираження поглядів означає, що вирішення численних спорів значною мірою залежить від фактичного контексту кожної конкретної справи... (курсив власний – Я.М.)» [1, с. 119]. Отже, за такого підходу, додатково постає такий елемент у феномені права на забуття як «дозволи» та «заборони», «контроль поширення» інформації з метою забезпечити «персональні дані» особи. Також, тут, на нашу думку, у фокусі уваги вчених присутні елементи способу захисту «права на забуття» як от «видалення», «знищення» інформації. Отож, по суті, йдеться про право регулятивний підхід.

Натомість, «право на забуття» в контексті саме «правового моніторингу» можливо вважати дослідження вітчизняних конституціоналістів, як от О.Совгиря та Ю. Ремінська. Переймаючись проблемами проблем «права на забуття» в контексті конституційно-правової «матерії», у меті свого дослідження, вчені-дослідниці ставлять за ціль певні моніторингові потреби, а зокрема: «...продемонструвати читачеві, наскільки національні органи влади повинні дотримуватися загальновизнаної максими щодо існування позитивних зобов'язань держави у сфері гарантування права бути забутим як одного з елементів права на приватність...» [23, с. 24]. Утім, врешті решт, попри такі цілі, у цій науковій публікації не було виокремлено безпосередньо питань, які б пов'язували методологію реалізації «право на забуття» у правовій доктрині та, безпосередньо, із правовим моніторингом зокрема.

Отож, враховуючи викладене слід попередньо констатувати, що питання моніторингу «права на забуття» у правовій доктрині на сьогодні не диференціюється вченими-дослідниками. Чи справді це так, слід провести більш детальніший аналіз безпосередньо тих чи інших доктринальних доробок. Це і спонукає нас до необхідності постановки відповідного завдання в ході дослідження.

Постановка завдання. Метою даної статті є моніторинг права на забуття у правовій доктрині. Вирішення цього завдання створить можливість виявити прояв права на забуття у доктринальних положеннях права, проаналізувати підстави реалізації права на забуття у правовій доктрині, спрогнозувати тенденції розвитку доктринальних положень права на забуття.

Виклад основного матеріалу. Розкриваючи проблеми моніторингу «права на забуття» у правовій доктрині, насамперед, доцільно проаналізувати питання, які пов'язані не тільки із нормативно-правовою базою чи то положеннями правової доктрини, але й звернути увагу на наскрізні феномени, на яких, на нашу думку, засновуються особливості здійснення правового моніторингу. Адже це дозволить глибше розуміти властивості правової доктрини, як феномену права. Уявляється, що саме тут, центральним

місце має займати право на інформацію, яке і має потенціал «бути забутим», в силу того, що становить предмет інформації, яка має потенцію до втрати сенсу.

Так, аналізуючи зміст ч. 1 ст. 5 Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII (*надалі* – Закон № 2657-XII від 2 жовтня 1992 р.) [19], варто зазначити, що у цій нормі врегульовано частково розуміння питання реалізації права на інформацію з огляду на наступне.

Так, зазначається, що «...кожен має право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів...» [19]. З іншого боку, законодавець дану статтю доповнює положенням, згідно якого «...реалізація права на інформацію не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб. ...» [19]. Отож, резюмується вільне використання для реалізації своїх прав до тих пір, поки не порушуються права інших на диспозитивних засадах.

В той же час, у відповідності до ч. 2 ст. 7 Закону № 2657-XII від 2 жовтня 1992 р., закон регламентує про те, що «...ніхто не може обмежувати права особи у виборі форм і джерел одержання інформації, за винятком випадків, передбачених законом... (курсив власний – Я.М.)» [19].

Уявляється, що дане положення характеризується диспозитивним підходом, адже надається можливість «обирати» інформацію /її використання, реалізацію/ так, як є необхідним. Проте, враховуючи нормативно-правове регулювання «правової доктрини», як джерела права за ст. 8 Закону № 2709-IV від 23 червня 2005 р., постає за необхідність враховувати застосування правової доктрини, як джерела права, при «обранні» «форм» та «способів» реалізації права інформацію, її «обмеження» в тому числі.

З трибуни молодого вченого В.В. Кашка, зазначає, що «...доступ до інформації є фундаментом демократичного розвитку, інструментом забезпечення відкритості та підконтрольності влади, засобом підви-

щення активності громадян, їхньої свідомості та політичної культури, формою реалізації прав громадян на *отримання повної та об'єктивної інформації...* (курсив власний – Я.М.)» [8, с. 72]. Така позиція є цілком виправданою та вказує на потреби при реалізації у праві на забуття «повної» та «об'єктивної» інформації. Тобто, аби реалізувати у правовій доктрині право на забуття, доцільно аби цьому передувало об'єктивний підхід та повнота підстави для забуття.

Доречно звернути увагу і на елементи правового моніторингу, як правотворчого процесу.

Предметно, що відповідно до ч. 6 ст. 67 Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX (надалі – Закон № 3354-IX від 24 серпня 2023 р.), визначено, що «...за наслідками здійсненого правового моніторингу нормативно-правового акта (за аналогією «правової доктрини» – Я.М.) може бути: ... вжито інформаційних, адміністративних, організаційних та (або) інших заходів у межах повноважень суб'єкта, що здійснює правовий моніторинг нормативно-правового акта, спрямованих на належну реалізацію нормативно-правового акта...» [18]. Отже, інформація про стан законодавства підлягає правовому моніторингу завдяки «прогнозним документам публічної політики» (ч. 1 ст. 22 Закону № 3354-IX від 24 серпня 2023 р. [18]), тобто, «документів юридичного прогнозування», «наукової концепції розвитку законодавства України» (чч. 2, 3, 4 ст. 22 Закону № 3354-IX від 24 серпня 2023 р. [18]). По суті, і «документи юридичного прогнозування», і «наукової концепції розвитку законодавства України», можуть бути засновані на доктринальних положеннях права.

В той же час, М.В. Белова, О.М. Белов, К.К. Магеш досліджуючи право людини на забуття приходять до висновку у тому, що «...в українському законодавстві концепція права бути забутих не є визнаною в правовій системі...» [1, с. 119]. Тут, постає за доцільне звернути увагу більш розгорнуто на деякі джерела права, які дотичні до питання правової доктрини, права на забуття та правового моніторингу.

Зокрема, аналізуючи вітчизняне законодавство, варто звернути увагу на зміст

ст. 15 Закону України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 р. № 2297-VI (надалі – Закон № 2297-VI від 1 червня 2010 р.), у якій йдеться про те, що «...персональні дані видаляються або знищуються в порядку, встановленому відповідно до вимог закону...» [17]. В той же час, ч. 2 ст. 15 Закону № 2297-VI від 1 червня 2010 р. закріплює положення стосовно «закінчення строку зберігання даних», «припинення правовідносин», «видання відповідного припису», тощо [17].

Таким чином, порівнюючи вищезазначені норми Закону № 2297-VI від 1 червня 2010 р., Закону № 3354-IX від 24 серпня 2023 р. та Закону № 2709-IV від 23 червня 2005 р., стає очевидним взаємозв'язок «права на забуття», «правового моніторингу» та «правової доктрини». Відтак, постановка проблеми в ключі правового моніторингу «права на забуття» у правовій доктрині цілком є доречною та потребує подальшого розкриття через врахування особливостей концепції правової доктрини.

Так, до прикладу, І.В. Семініхін, досліджуючи понятійний апарат правової доктрини приходять до висновку у тому, що «...правову доктрину можна визначити як зумовлену характером правової культури суспільства цілісну і логічно узгоджену сукупність визнаних юридичною (насамперед академічною) спільнотою ідей та наукових поглядів на право, що є основою професійної правосвідомості і концептуальним підґрунтям нормотворчої, правозастосовної, правотлумачної діяльності...» (курсив власний – Я.М.)» [25, с. 34].

В іншому своєму дослідженні, І.В. Семініхін приходять до висновку у тому, що «...правова доктрина є категорією наукової творчості. Незважаючи на близькість і взаємозв'язок правової науки й доктрини, неприпустимо їх ототожнювати. Складовою доктрини стають лише загально визнані наукові положення, що містять глибокі й всебічні дані про сутнісні сторони, зв'язки правових явищ і процесів, відображають об'єктивні закони розвитку суспільних відносин та пропонують конкретні шляхи вирішення проблем, що виникають у юридичній царині. Доктрина виступає як неформальний чинник нормотворчості

і правозастосування у процесі вдосконалення законодавства, створення правових понять, юридичних категорій, якими користується законодавець, виробленні прийомів і методів тлумачення й реалізації права. Основні напрями впливу правової доктрини на правову систему: (а) вплив на нормотворчу діяльність, пов'язаний із розробкою понятійно-категоріального апарату, яким користується законодавець, удосконаленням юридичної техніки, залученням науковців до опрацювання проєктів нормативно-правових актів у формі надання консультативної та експертної допомоги; (б) офіційне тлумачення, яке базується на висновках учених: за змістом – доктринальним, а за формою вираження – офіційним; (в) сприяння розумінню змісту законів, адекватному їх застосуванню, що особливо актуально за наявності прогалин у праві й колізійності юридичних приписів (курсив власний – Я.М.) [24, с. 70]. Отже, стають очевидними не тільки не формальні наслідки впливу правової доктрини на правову систему, як і наслідки впливу права на забуття у правовій доктрині. Ба, більше, правова доктрина є нічим іншим як правовою інформацією, яка підлягає правовому моніторингу за Законом № 3354-IX від 24 серпня 2023 р.

У ст. 17 Закону № 2657-XII від 2 жовтня 1992 р. визначено, що «правова інформація» є будь-якими відомостями про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення і боротьбу з ними та їх профілактику тощо [19]. Ба, більше, в ч. 2 цієї статті Закону № 2657-XII від 2 жовтня 1992 р. закріплено положення стосовно того, що джерелами правової інформації є Конституція України, інші законодавчі і підзаконні нормативно-правові акти, міжнародні договори та угоди, норми і принципи міжнародного права, а також ненормативні правові акти, повідомлення медіа, публічні виступи, інші джерела інформації з правових питань [19]. Таким чином, можливо констатувати, що на сьогодні, правова доктрина не диференційована як правова інформація, як джерело правової інформації. Утім, як уявляється із суті застосування законодавцем слова «інші», вона може бути представлена нічим іншим

як «іншими джерелами інформації з правових питань». Але знову ж таки тут слід враховувати позицію І.В. Сімініхіна про відмежування «правової науки» і «правової доктрини», адже і одна та інша є правовою інформацією з правових питань.

Натомість, варто звернути увагу на дослідження проведені Н.М. Опольською. Вчена підходить до проблеми правової доктрини через інститут легітимності. Зокрема, вона вважає, що «... легітимізація доктринальних положень реалізується через втілення юридичних категорій і понять, теорій і концепцій, що є формами вираження змісту правової доктрини...» [28, с. 193]. Ба, більше, вчена вважає, що «...визначаючи юридичну силу і загальну обов'язковість правової доктрини, слід зауважити, що вона є вторинним джерелом права, адже первинним формально-юридичним джерелом у цих випадках стане закон чи судовий прецедент, в яких втілено доктринальні ідеї, а не правова доктрина...» [28, с. 193]. Враховуючи позицію щодо юридичної сили, важко повністю погодитися із вченою в силу того, що Закон № 2709-IV від 23 червня 2005 р. цього питання не диференціює. А уся система законодавства розроблена на основі тривалих вчень про право, які склалися на протязі різних епох його розвитку; «судові прецеденти», «законодавчі акти» розроблені на основі доктринальних положень права. Адже тут, у центрі уваги постає «історія політичних і правових учень», де перебувають концептуально оформлені й логічно цілісні вчення, що акумулюють і відображають думки, інтереси певних станів, класів, груп, прошарків суспільства [6]. Як наслідок, ми маємо справу з процесом не стільки «юридичної сили», скільки з антропологічним процесом юридизації правових учень (правової доктрини) в широкому, комплексному розумінні про природу правової доктрин, природу правового моніторингу, у яких відіграють роль методологічні проблеми правотворчості/нормотворчості.

Тут, було б доцільним звернути увагу на позицію Г.Ю. Лук'янової. Вона зазначає, що «...методологія пізнання і перетворення сучасного українського права, ґрунтуючись на результатах попередніх теоретичних досліджень, дає нам новий

погляд на розуміння даного явища, його реальної сутності. Тим самим методологія сприяє розвитку теорії права та практики, в тому числі їх трансформації й удосконалення. Разом з тим, важливо звернути увагу на той висновок дослідниці, що «...дослідження та розроблення методологічних проблем права є *виключно актуальним*, учені-правники мають реальну можливість наукової розробки методологічних засад права на основі політико-правового плюралізму, визнання серед них певного місця і значення загальнолюдських цінностей... (курсив власний – Я.М.)» [13, с. 42]. Як там пак, очевидно, що питання методології так чинше охоплюється інститутом правового моніторингу, навіть правової доктрини.

В той же час, І.Д. Шутак стверджує, що удосконалення та розвиток методології прогностичних досліджень у сфері правового моніторингу відкриє ще один дієвий шлях взаємозв'язку юридичної науки і практики. А це, на його думку, дозволить не тільки реалізувати наукові положення та висновки у формі рекомендацій про належне в праві або пропозицій із вдосконалення законодавства, але й обґрунтувати надійність запропонованих заходів на перспективу з урахуванням наступних соціальних та інших змін [31, с. 56]. Таким чином, як приклад, можливо виокремити деякі нормативно-правові акти та доктринальні положення права, які вказують на прояв феномену «права на забуття».

Зокрема, Рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року було прийнято Доктрину інформаційної безпеки України та затверджено Указом Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017, визначено пріоритети державної політики в інформаційній сфері. У документі зазначається, що, з поміж інших, пріоритетами політики мають бути питання забезпечення інформаційної безпеки стосовно: «...унеможливлення вільного обігу інформаційної продукції (друкованої та електронної), насамперед походженням з території держави-агресора, що містить пропаганду війни, національної і релігійної ворожнечі, зміни конституційного ладу насильницьким шляхом або порушення суверенітету

і територіальної цілісності України, провокує масові заворушення...» [26].

Відповідно до офіційного повідомлення Прес-служби Апарату Верховної Ради України 01 грудня 2022 р. Верховна Рада прийняла законопроект щодо заборони використання джерел інформації держави-агресора або держави-окупанта в освітніх програмах, в науковій та науково-технічній діяльності [2].

Слід звернути й увагу на Лист Міністерства освіти і науки України № 1/19894-24 від 25.10.2024 року «Про використання джерел інформації, створених на території держав-агресора» [21]. У зазначеному Листі йдеться про те, з огляду на збройну агресію рф проти України для здобувачів наукових ступенів доктора наук та доктора філософії не зараховуються опубліковані праці за темою дисертації у виданнях держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, незалежно від дати опублікування наукових праць у таких виданнях [21]. Також, у Листі зазначається, що використання (цитування) публікацій з наукових видань держави агресора, які містять певну ідеологічну складову та необ'єктивний виклад матеріалу, що зумовлено інформаційною політикою та пропагандою держави агресора, з метою протидії інформаційним загрозам та ворожій пропаганді в інформаційній сфері, при створенні творів наукового характеру рекомендуємо обмежити використання (цитування) джерел інформації держави-агресора загалом, а особливо обережно використовувати джерела інформації, опубліковані після початку збройної агресії рф проти України в Криму у лютому 2014 року [21].

Також, в межах піднятої проблеми, актуальними є й певні наукові дослідження, які також вказують на прояв «права на забуття» у правовій доктрині, а саме:

(а) у науковій статті С.М. Черноус («Конституційне право працівників на відпочинок: проблеми обмеження в умовах воєнного стану в Україні», 2022. № 4), у розділі «Аналіз основних публікацій та досліджень» дослідниця опирається на вчених, без опису та зазначення конкретизації наукових доробків перелічених вчених стосовно інституту «обмеження у праві», а, зокрема, зазначаючи, що: «...

проблематику обмеження прав і свобод людини та громадянина досліджували науковці – представники різних галузей правової науки, наприклад такі, як: Козюбра М.І., Осинська О.В., Панкевич О.З., Рабінович П.М., Стрекалов А.Є. та цілий ряд інших. Серед останніх наукових пошуків можна відмітити роботи Андрієвської О.В. та Фігель Ю.О. Окремі аспекти механізму обмеження трудових прав працівників опрацьовували такі вітчизняні вчені, як-от: Андріїв В.М., Вавженчук С.Я., Гетьманцева Н.Д., Занфірова Т.А., Іншин М.І, Мельничук Н.О., Пилипенко П.Д., Тищенко О.В., Щербина В.І. та інші. ... (курсив власний – Я.М.)» [30, с. 72]. Проте враховуючи зазначення даних вчених важко погодитись із достатньою аргументацією стосовно таких, оскільки не наведені праці вчених, які стосуються дослідження ними інституту обмеження прав.

На разі, існують такі ґрунтовні та системні дослідження, а саме: у 2017 році В.О. Човган дослідив ґрунтовно проблематику «обмеження прав в'язнів» (монографія) [29]. В той же час, «обмеження у праві» вже були предметом наукового дослідження, проведеного В.О. Кожевніковою («Обмеження прав суб'єктів сімейних відносин», монографія, 2019) [9]. Утім, в перелік авторів як дослідників безпосередньо цієї проблеми дані втори не потрапили, а наукові доробки не згадуються. Не було б завим і звернути увагу на дослідження, яке було проведене автором цієї статті у 2022 році, стосовно проблематики «обмеженню соціальних прав» (2022) [11]. Проте, і це дослідження залишилось без уваги із методологічних очевидно причин.

Представляється уявити, що даний підхід авторки цілком корелюється із змістом ч. 2 ст. 7 Закону № 2657-XII від 2 жовтня 1992 р., у якій визначене право на вибір інформації. Попри це, зазначене вказує на те, що у такому підході відстежується не що інше як реалізація ознак «права на забуття» у правовій доктрині. Така реалізація може бути мати засновки, які витікають із методології дослідження, специфіки галузі права (предмету дослідження), характеру напрямку наукового дослідження, тощо. Але ж, все-таки, на нашу думку, питання «об'єктивного підходу» та

«повноти підстави для забуття» повинні мати місце на інформаційно-аналітичному рівні для зведення у ранг «забуття» тої чи іншої правової інформації;

(б) у монографічному дослідженні А.М. Мерника («Обмеження прав людини в умовах дії особливих правових режимів: загальнотеоретичні аспекти та практика реалізації», 2024) у передмові наводиться перелік дослідників «обмежень прав». Зокрема: «...питання про підстави і умови обмежень прав людини досліджували В. Качур, О. Осинська, О. Панкевич, П. Рабінович, В.Радченко, Т. Слінько, Ю. Цуркан-Сайфуліна. Теоретичний напрям вивчали О. Дашковська, Л. Летнянчин, О. Осинська, С. Погребняк, М. Савчин, Б. Сидорець, О. Скрипнюк, В. Сорокун, С. Шевчук. Питання природи держави, тенденцій її розвитку досліджували такі науковці, як О. Зайчук, М. Марченко, О. Петришин, І. Процюк, О. Скакун, О. Фісун, М. Цвік, Ю. Шемшученко та ін. Деякі аспекти особливих правових режимів стали предметом розгляду таких сучасних вітчизняних науковців, як С. Бобровник, І. Гайдамака, С. Гусарев, Л. Заморська, А. Завальний, А. Колодій, В. Копейчиков, Т. Мінка, Л. Томаш, Н. Харченко. ... (курсив власний – Я.М.)» [12, с. 4–5]. Проте, з огляду на зазначене, у дослідженні проведені А.М. Мерником, не йдеться про таких дослідників як С.М. Черноус [30], В.О. Кожевнікову [9], Е.Р. Дорошенко [3], Л. Дешко та О. Васильченко [4, с. 438–442], О.С. Лотюк [14, с. 9–15], та інші, які попередньо переймалися проблемами обмеження прав на доктринальному рівні;

(в) у науковій статті Т.А. Занфірової під назвою «Основні тенденції реформування трудового законодавства: вплив воєнного стану» (2022), у «висновках», зазначено, що «...**1. обмеження трудових прав працівників** (здійснюється прямо – на підставі Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 року, а також завуальовано, наприклад, на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав працівників» від 12.05.2022);... (курсив власний – Я.М.)» [5, с.66]. Однак, аналізуючи такі

складові частини її дослідження як «стан дослідження» та використану літературу, постає за очевидне, що вчена опирається на чинне законодавство та лише одну наукову працю вітчизняного вченого-цивіліста Р.А. Майданика. І знову ж таки, питання обмеження права / обмеження у праві / обмеження прав / не аналізувалося, натомість висновки стосовно обмеження вченою як бачимо сформовані. Отже, за такого підходу відстежується реалізація ознак «права на забуття», в якому домінує не доктринальний підхід з використанням чи не використанням наукових доробків вчених, а позитивістський підхід, у якому авторкою використовуються нормативно-правові акти. Власне, її підхід сформований на законодавчих юридичних конструкціях.

Очевидно, що прикладів реалізації «права на забуття» у вітчизняній правовій доктрині можна віднайти чимало, які пояснюють ті чи інші методологічні підходи вчених-дослідників, із використанням чи не використанням наукових методів у ході дослідження, або ж, які дозволяють визначити напрямки, політику, специфіку, особливості школи права.

Звісно, що за такої ситуації, оцінюючи роль і місце знань у соціокультурному розвитку країн та світу в цілому, слід урахувати такі процеси, як «старіння знань» та «старіння інформації», що безпосередньо пов'язані з актуальними дослідженнями сучасної науки, результати якої мають своєчасно інкорпоруватись в освітні системи [15, с. 121]. Іншими словами, «право на забуття» стає «активним» та характеризується завдяки такої властивості як «інфляційність» права стосовно інформації, стосовно її нестійкості, де знання втрачають певний сенс, власне, як і правової доктрини, методологічних підходів у ній.

Також, слід відстежити і те, що, що на думку М.В. Костицького «...процес «старіння знань» детермінує не тільки трансформацію освітніх систем, але й низку змін у структурі й напрямках наукової діяльності. Як відомо, наука продукує й оновлює відповідний понятійний та теоретичний апарат, сутнісні характеристики якого можуть виходити за межі традиційних уявлень щодо розуміння соціокультурних та природних процесів. Разом із тим ство-

рені науковою думкою поняття, категорії, теорії співвідносяться з існуючими процесами соціокультурної дійсності, наповнюючи її новими елементами. У цих процесах ключову роль відіграє і фундаментальне, і прикладне знання. Реалізація останнього є більш помітною для пересічного громадянина, оскільки воно орієнтується на безпосереднє втілення в різні види практики і містить у собі інноваційний потенціал для соціокультурних перетворень. Вплив фундаментального знання на соціокультурну реальність є більш пролонгованим у часі, адже воно в першу чергу є предметом рефлексії й професійної зацікавленості вузького кола професіоналів...» [15, с. 122].

За таких обставин, доцільно виокремити наявність іншого феномену, власне – «рудименту права». У словнику синонімів української мови термін «рудимент» може мати декілька виразів, а саме як «пережиток», «анахронізм», «залишок» тощо, та пояснюється як «те, що збереглося від минулого; застарілий погляд, уявлення тощо» [27]. За логікою, інформація про доктрину, яка «забута», означає, що йдеться про «застарілість» тої чи іншої інформації, яка міститься чи на якій ґрунтується «правова доктрина». З точки зору «рудименту» виникає питання про часткову актуальність певної інформації, яка міститься у правовій доктрині, адже така заснована на застарілих поглядах, ідеях, уявленнях тощо. Відтак, вже не стільки про право на забуття слід ставити питання, скільки про «обов'язок забуття». Як юридичний обов'язок, «обов'язок забуття» (обов'язок не використання) має декілька форм вираження: активна форма, пасивна форма, пере терпіння.

Висновки. В межах висновків можливо ствердити, що «право на забуття» у правовій доктрині характеризується такою властивістю як інфляцією, яка заснована на не актуальній інформації з правових питань, або інформації не рекомендовану як легітимну. Як наслідок, наукові дослідження, маючи доктринальний рівень стають непридатними до застосування, адже є неповними, упередженими/не застосовними (завдяки країні агресору), несучасними науковими розробками, оскільки не відповідають запиту на виниклу проблему, особливість якої потребує іншого методо-

логічного підходу. Адже саме застосування такої правової доктрини може потягнути за собою неефективності наукового дослідження, негативні наслідки для політики права.

Реалізація права на забуття відбувається в наслідок проведення правового моніторингу, який здійснює вчений-правник. Де, правовий моніторинг «права на забуття» у правовій доктрині, повинен піддаватися певним принципам, методологічним інструментам, завдяки яким, стає можливим визначити придатність певної частини наукової доктрини (наукового доробку) для застосування чи не придатність до застосування. Такі принципи можуть бути засновані на ідеї: обґрунтованості, своєчасності; інфляційності; методологічної узгодженості та дволичності до конкретної галузі права, інституту права, особливості виниклою наукової проблеми; ієрархії доктринальних розробок (монографія як комплексне дослідження, наукова стаття, тези тощо, і, всіх їх навпаки),

їх «юридичної сили» (відносність до джерела права на підставі іноземного елементу) тощо.

У філософсько-правовому сенсі «право на забуття» лежить у ретроспективній площині, площині правової реальності та реалізації прогностичної функції права, в чому визначається аксіологічна цінність цього права. В той же час, «право на забуття» у кожній із цих рівневих характеристик опирається на інструмент юридичних фактів, які і визначають питання доцільності права на забуття, де одне доктринальне положення постає як правомірний юридичний факт (доцільний, валідний, релевантний), а інше, як не правомірний (застарілий, не активний, не актуальний, такий, у якому інформація про правові знання піддалася інформації). Зрештою, уявляється, що у цих процесах відображається не що інше, як правова природа права, його дія, сенс створювати досконалість правового регулювання, прояву права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Белова М. В., Белов О. М., Магеш К. К. Право людини на забуття: окремі концептуальні питання. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. С. 116–120. 2024. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/303018/295034> (дата звернення: 06.02.2025).
2. Верховна Рада прийняла законопроект щодо заборони використання джерел інформації держави-агресора або держави-окупанта в освітніх програмах, в науковій та науково-технічній діяльності. Прес-служба Апарату Верховної Ради України Опубліковано 01 грудня 2022, о 18:46. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/230916.html> (дата звернення: 12.02.2025).
3. Дорошенко Е. Р. Конституційні засади обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні: дис. ... д-ра філософії / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2023. 228 с.
4. Дешко Л., Васильченко О. Обмеження прав і свобод людини і громадянина та роль Вищої ради правосуддя в забезпеченні незалежного правосуддя та права кожного на захист прав і свобод незалежним судом. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. Випуск 79: частина 2. 2023. С. 438–442. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/289746/283314> (дата звернення: 12.02.2025).
5. Занфірової Т.А. Основні тенденції реформування трудового законодавства: вплив воєнного стану. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 3. С. 62–67. URL: http://apnl.dnu.in.ua/3_2022/10.pdf (дата звернення: 12.02.2025).
6. Історія політичних і правових учень. Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. URL: <https://esu.com.ua/article-12830> (дата звернення: 12.02.2025).
7. Калітенко О.В. Право на забуття: здобуток європейський чи глобальний?. *Часопис цивілістики* 2019. Вип. 35. С. 60–64. URL: <http://clj.nuoua.od.ua/archive/35/13.pdf> (дата звернення: 10.02.2025).

8. Кашка В.В. Право на інформацію як фундаментальне право людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія ПРАВО*. Вип. 49. Том 1. 2018. С. 70–73. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/34628/1/%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%9E%20%D0%9D%D0%90%20%D0%86%D0%9D%D0%A4%D0%9E%D0%A0%D0%9C%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%AE%20%D0%AF%D0%9A%20%D0%A4%D0%A3%D0%9D%D0%94%D0%90%D0%9C%D0%95%D0%9D%D0%A2%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%95.pdf> (дата звернення: 12.02.2025).
9. Кожевнікова В. О. Обмеження прав суб'єктів сімейних відносин: проблеми теорії та практики: моногр. Київ : «Комп'ютерний дизайн», 2019. 520 с.
10. Максимюк О. Право бути забутим. Сьогодні та майбутнє. 13.06.2022. URL: <https://law.chnu.edu.ua/pravo-but-y-zabutym-sohodennia-ta-maibutnie/> (дата звернення: 06.02.2025).
11. Мельник Я. Я. Обмеження соціальних прав : монографія. Видавничий дім «Гельветика», Х., 2022. 304с.
12. Мерник А. М. Обмеження прав людини в умовах дії особливих правових режимів: загальнотеоретичні аспекти та практика реалізації : монографія /А. М. Мерник. Харків : Право, 2024. 456 с.
13. Лук'янова Г. Ю. Методологічні основи дослідження права у сучасній юридичній науці. *Науковий вісник* №4. 2011. С. 33–43. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2119/1/4-2011lgyusyyn.pdf> (дата звернення: 12.02.2025).
14. Лотюк О. С. Конституційні засади обмеження прав та свобод людини і громадянина у повоєнний період. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2023. № 2. С. 9–15. URL: <https://ccu.gov.ua/library/konstytuciyini-zasady-obmezheniya-prav-ta-svobod-lyudyny-i-gromadyanyna-u-povoyennyu-period> (дата звернення: 12.02.2025)
15. Правовий вимір та охорона національного багатства України: монографія / за загальною редакцією О.О. Кота, А.Б. Гриняка, Л.Ф. Купіної, В.І. Шакуна. Київ : Алерта, 2024. 320 с.
16. Право на забуття – значення слова. Вікіпедія «Вільна енциклопедія». URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE_%D0%BD%D0%B0_%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D1%83%D1%82%D1%82%D1%8F (дата звернення: 06.02.2025).
17. Про захист персональних даних: Закон України від 1 червн. 2010 р. № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 06.02.2025).
18. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серп. 2023 р. № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення: 06.02.2025).
19. Про інформацію: Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 12.02.2025).
20. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 черв. 2005 р. № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення: 06.02.2025).
21. Про використання джерел інформації, створених на території держав-агресора. Лист Міністерства освіти і науки України №1/19894-24 від 25.10.2024р. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/atestatsiya-kadriv-vyshchoi-kvalifikatsii/2024/10/25/lyst-mon-1-19894-24-vid-25-10-2024.pdf> (дата звернення: 13.02.2025).
22. Справа C-131/12 Google Spain SL i Google Inc. v Agencia Española de Protección de Datos (AEPD) i Mapio Костеха Гонсалес. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=163494&pageIndex=0&doclang=EN&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=10850128> (дата звернення: 06.02.2025).
23. Совгіря О., Ремінська Ю. Право на забуття: міркування з точки зору конституційно-правової «матерії». *Український часопис конституційного права*. 2021. № 3. С. 23–35. URL: <https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2021-3/pdfs/2-olha-sovhyria-yuliia-reminska-pravo-zabuttia-mirkuvannia-tochky-zoru-konstytutsiino-pravovoi-materii.pdf> (дата звернення: 13.02.2025).
24. Семініхін І.В. До питання про співвідношення і взаємодію правової доктрини та юридичної науки. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74).

С. 64–72. URL.: https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-64-72.pdf (дата звернення: 12.02.2025).

25. Семініхін І.В. Правова доктрина: поняття, ознаки, структура. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 132. С. 26–36. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/233584168.pdf> (дата звернення: 12.02.2025).

26. Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 груд. 2016 р.: Указ Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> (дата звернення: 12.02.2025).

27. Рудимент – це ... / Значення слова. Словник синонімів української мови. SLOVARonline. URL: <https://1675.slovaronline.com/35022-%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82> (дата звернення: 12.02.2025).

28. Опольська Н. М. Правова доктрина як джерело права на свободу творчості. *Альманах права*. 2020. Вип. 11. С. 190–196.

29. Човган В. О. Обмеження прав в'язнів: правова природа та обґрунтування. Монографія / В. О. Човган; ГО «Харківська правозахисна група». Харків: Права людини, 2017. 608 с.

30. Черноус С. М. Конституційне право працівників на відпочинок: проблеми обмеження в умовах воєнного стану в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 4. 2022. С. 71–78. URL.: http://apnl.dnu.in.ua/4_2022/12.pdf (дата звернення: 12.02.2025).

31. Шутак І. Д. Правовий моніторинг: застосування прогностичного методу. *Філософські та методологічні проблеми права*. № 2. 2014. С. 47–57. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/149771ff-dc26-45d3-a1b2-7de3d82b7178/content> (дата звернення: 12.02.2025).

УДК 340.134:355/359 (477)

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.2.5>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ КОДИФІКАЦІЇ ВІЙСЬКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА: ПОРІВНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Панько Володимир Миколайович,

orcid.org/0009-0004-9547-7967

полковник юстиції, ад'юнкт кафедри військового права
та правоохоронної діяльності
Національного університету оборони України

Стаття присвячена дослідженню концептуальних засад кодифікації військового законодавства України та Республіки Польщі, виокремлення внутрішньої структури кодифікаційних актів військового законодавства двох країн, визначення предмету їх правового регулювання, обсягу і змістовного наповнення правових приписів, визначення переваг і недоліків у нормотворчому процесі. У статті проведено порівняльно-правовий аналіз основних структурних елементів кодифікаційних актів військового законодавства України та Республіки Польщі. У статті висвітлено низку проблемних аспектів правового унормування військових правовідносин, які потребують правового регулювання під час кодифікації військового законодавства України, сформовано ключові напрямки його удосконалення, визначено генезу і загальні тенденції його подальшого розвитку. Наголошено на необхідності врахування у військовому законодавстві України сучасного, позитивного практичного досвіду нормотворчої роботи з питань кодифікації військового законодавства, яке було проведено у Республіці Польщі, яка є членом Північноатлантичного договору.

Особливу увагу у статті приділено аналізу сутності і змісту кодифікації військового законодавства на рівні нормативно-правового врегулювання і науково-прикладних розробок, наголошується на необхідності впровадження понятійно-категоріального апарату військового законодавства, нормативного визначення поняття «кодифікація військового законодавства» як способу систематизації військового законодавства. З урахуванням викладених проблемних аспектів і прогресивних наукових ідей, стаття також окреслює перспективи подальшого розвитку кодифікації військового законодавства в Україні. Проведений у статті порівняльно-правовий аналіз концептуальних засад побудови структури, складових елементів кодифікаційних актів військового законодавства України та Республіки Польщі сприятиме визначенню теоретико-правового обґрунтування для подальшої підготовки практичних рекомендацій (пропозицій) з питань кодифікації військового законодавства в Україні. У статті звертається увага на необхідності продовження наукового дослідження і глибокого вивчення провідного закордонного досвіду Республіки Польща з питань кодифікації військового законодавства, формуванні та впровадженні в Україні основних концептуальних засад у побудові кодифікаційного акту військового законодавства, чіткового визначення його предмету правового унормування, обсягу правовідносин і змістовного наповнення.

У статті відзначено, що основу військового законодавства України на законодавчому рівні складають 4 кодифікаційні акти (Статути Збройних Сил України), які регулюють лише окремі групи військових правовідносин з питань організації, несення військової служби, дисциплінарної відповідальності військовослужбовців.

За результатами порівняльно-правового аналізу автор дійшов до висновку, що проведена у Республіці Польщі кодифікація військового законодавства за кількістю включених до кодифікаційного акту правових норм (824 статей), змістовним наповненням, є більшою ніж кодифікація військового законодавства України. У статті звертається увага, що військове законодавство України, на відміну від військового законодавства Республіки Польщі, не містить унормування багатьох важливих правовідносин, у т.ч. з питань діяльності системи органів військової юстиції (військової поліції, військових судів, військових прокуратур) тощо.

З урахуванням викладених проблемних аспектів та переваг у статті наголошується, що військове законодавство України потребує систематизації у формі кодифікації з урахуванням досвіду провідних європейських країн. Одним із пріоритетних напрямків кодифікації військового законодавства є формування і побудова концептуальної нової системи військового законодавства в Україні, основу якого складатиме єдиний кодифікаційний акт – Військовий кодекс України. При цьому, важливою напрямком правового регулювання військового законодавства України залишатиметься посилення соціального захисту військовослужбовців і членів їх сімей.

Ключові слова: кодифікація, військове законодавство, кодифікація військового законодавства, військовий кодекс, компаративістсько-правовий аналіз, порівняльно-правовий аналіз.

Panko Volodymyr. Conceptual principles of codification of military legislation of Ukraine and the Republic of Poland: a comparative legal analysis

The article is devoted to the study of the conceptual foundations of codification of military legislation of Ukraine and the Republic of Poland, to the identification of the internal structure of codification acts of military legislation of the two countries, to the determination of the subject matter of their legal regulation, the scope and content of legal provisions, and to the identification of the advantages and disadvantages in the rule-making process. The article provides a comparative legal analysis of the main structural elements of codification acts of military legislation of Ukraine and the Republic of Poland. The article highlights a number of problematic aspects of legal regulation of military legal relations which require legal regulation in the course of codification of military legislation of Ukraine, and also identifies the key areas for its improvement, and also determines the genesis and general trends of its further development. The author emphasizes the need to take into account in the military legislation of Ukraine the modern, positive practical experience of rule-making work on codification of military legislation carried out in the Republic of Poland, which is a member of the North Atlantic Treaty.

The article pays special attention to the analysis of the essence and content of codification of military legislation at the level of regulatory and legal regulation and scientific and applied developments, and emphasizes the need to introduce the conceptual and categorical apparatus of military legislation and the normative definition of the concept of "codification of military legislation" as a way of systematizing military legislation. Given the above problematic aspects and progressive scientific ideas, the article also outlines the prospects for further development of codification of military legislation in Ukraine. The comparative legal analysis of the conceptual foundations of the structure and constituent elements of the codification acts of military legislation of Ukraine and the Republic of Poland made in the article will contribute to determining the theoretical and legal basis for further preparation of practical recommendations (proposals) on the codification of military legislation in Ukraine. The article draws attention to the need to continue scientific research and in-depth study of the leading foreign experience of the Republic of Poland on the codification of military legislation, and to formulate and implement in Ukraine the basic conceptual foundations for the construction of a codification act of military legislation, and to clearly define its subject matter of legal regulation, the scope of legal relations and content.

The article notes that the basis of military legislation of Ukraine at the legislative level is made up of 4 codification acts (the Statutes of the Armed Forces of Ukraine) which regulate only certain groups of military legal relations on the organization, performance of military service, and disciplinary liability of military personnel.

Based on the results of the comparative legal analysis, the author comes to the conclusion that the codification of military legislation carried out in the Republic of Poland is larger than the codification of military legislation of Ukraine in terms of the number of legal provisions included in the codification act (824 articles) and the content thereof. The article draws attention to the fact that military legislation of Ukraine, unlike the military legislation of the Republic of Poland, does not regulate many important legal relations, including those related to the operation of the system of military justice bodies (military police, military courts, military prosecutors), etc.

Given the above problematic aspects and advantages, the article emphasizes that military legislation of Ukraine needs to be systematized in the form of codification, taking into account the experience of leading European countries. One of the priority areas of codification of military legislation is the formation and construction of a conceptual new system of military legislation in Ukraine, which will be based on a single codification act – the Military Code of Ukraine. At

the same time, an important area of legal regulation of military legislation in Ukraine will remain the strengthening of social protection of servicemen and their families.

Key words: *codification, military legislation, codification of military legislation, military code, comparative legal analysis, comparative legal analysis.*

Виклад основного матеріалу. В Україні на законодавчому рівні система нормативно-правових актів складається із значних за обсягом та кількістю кодифікованих актів. Станом на 25.04.2025 в Україні діють 24 кодекси, які за сферою правового регулювання унормовують правовідносини різних галузей законодавства. Складовою частиною національного законодавства України є військове законодавство України, яке важливістю предмета регулювання займає провідне місце в системі законодавства України, взаємодіючи і доповнюючи норми інших галузей системи права. Разом з тим, військове законодавство України за основними правовими інститутами залишається не систематизованим.

Станом на 30.04.2025 військове законодавство України складається з більше 950 нормативно-правових актів (без урахування актів, які мають гриф обмеження доступу), до яких слід віднести: окремі нормативні приписи Конституції України; понад 40 законів України, більше 50 міжнародно-правових актів (договорів, угод, меморандумів), згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; більше 10 постанов Верховної Ради України; понад 60 указів Президента України; більше 360 постанов Кабінету Міністрів України та понад 40 розпоряджень Кабінету Міністрів України; більше 380 наказів Міністерства оборони України, які пройшли державну реєстрацію у Міністерстві юстиції України.

На цей час пріоритетним залишається завдання Глави держави, визначене в Указі Президента № 837/2019 «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави» [1], щодо необхідності підготовки пропозицій з питань кодифікації законодавства у сфері оборони.

Основу військового законодавства України на законодавчому рівні складають 4 кодифікаційні акти, які регулюють лише окремі групи військових правовідносин з питань організації, несення військової служби, дисциплінарної відповідаль-

ності військовослужбовців. Так, законами України затверджені: Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України [2], Статут внутрішньої служби Збройних Сил України [3], Стройовий статут Збройних Сил України [4], Дисциплінарний статут Збройних Сил України [5]. Досвід правозастосування багатьох норм згаданих кодифікаційних актів в умовах збройної агресії засвідчив потребу у пошуку альтернативних сучасних шляхів удосконалення, кодифікації військового законодавства.

З огляду на викладене особливої актуальності набувають питання вивчення зарубіжного досвіду у визначенні концептуальних засад кодифікації військового законодавства. Проведення порівняльно-правового аналізу концептуальних засад кодифікації військового законодавства України та Республіки Польщі дозволить порівняти діючі нормативні приписи військового законодавства обох країн, визначити загальні тенденції розвитку, оцінити позитивні переваги та потенційні недоліки під час правового унормування питань, сформулювати остаточні висновки для формування концептуальних засад кодифікації військового законодавства, підготовки методологічних рекомендацій і практичних пропозицій з питань кодифікації військового законодавства в Україні.

Дослідженню актуальних питань розвитку військового законодавства, його кодифікації присвятили свої наукові праці П. Богуцький, М. Прохоренко, О. Кривенко, Р. Алієв, Ю. Руснак, О. Котляренко, В. Топольницький, І. Коропатнік, В. Шульгін, В. Коломійець, Д. Красіков, К. Ганкевич, В. Горковенко, М. Зайцев, В. Книш, Ф. Саганюк, інших науковці. Разом з тим, комплексний порівняльно-правовий аналіз концептуальних засад кодифікації військового законодавства України та Республіки Польщі не проводились.

Ціллю дослідження є вивчення концептуальних засад кодифікації військового законодавства України та Республіки Польщі, виявлення його позитивних переваг та потенційних недоліків, а також

визначення перспектив подальшого розвитку. Для досягнення поставленої цілі нами мають бути вирішені такі завдання: аналіз концептуальних засад кодифікації військового законодавства України; аналіз наукових публікацій та досліджень щодо військового законодавства Республіки Польща; вивчення практики формування концептуальних засад кодифікації військового законодавства України та Республіки Польща; виявлення основних проблем, що виникають у процесі кодифікації військового законодавства; формулювання рекомендацій і пропозицій щодо кодифікації військового законодавства України.

Метою статті є вивчення концептуальних засад кодифікації військового законодавства України та Республіки Польщі, проведення порівняльно-правового аналізу основних нормативних приписів військового законодавства обох країни, визначення загальних тенденцій розвитку, оцінка позитивних переваг та потенційних недоліків, підготовка рекомендацій, пропозицій з питань формування концептуальних засад кодифікації військового законодавства в Україні, дослідження шляхів подальшого розвитку законодавства.

Кодифікація є найдосконалішою формою систематизації законодавства. Варто відзначити на існуванні різних підходів науковців до визначення змісту поняття кодифікації як певного різновиду юридичної діяльності.

Пархоменко Н.М. слушно розглядає кодифікацію як наважливу передумову забезпечення якості, ефективності правового регулювання суспільних відносин, усунення прогалин і протиріч у праві, зміцнення законності, правопорядку в державі і суспільстві вілому, забезпеченні становлення і розвитку національної правової системи шляхом удосконалення законодавства, що потребує продовження теоретико-методологічної розробки і практичної реалізації [6, с. 11].

Слід погодитися з думкою Ющика О.І., що кодифікація передбачає впорядкування законодавчого матеріалу, спрямовану на його переробку шляхом виключення протиріч, повторів, усунення прогалин, перетворення характеру і спрямованості матеріалу. Кодифікація, на думку автора, на

відміну від поточної законотворчості, впорядковує значну частину вже існуючого (чинного) законодавства, як правило, його змінюючи, доповнюючи та перетворюючи [7, с. 90]. Бобровник С.В., Онищенко Н.М. під кодифікацією розуміють діяльність правотворчих органів держави з питань створення нового систематизованого нормативно-правового акта, яка здійснюється шляхом глибокої і всебічної переробки чинного законодавства і внесення до нього суттєвих змін. При цьому, на думку авторів, під час кодифікації до проекту новостворюваного акта запроваджуються чинні норми, що не втратили значення, а також нові норми, які вносять суттєві якісні зміни в правовому регулюванні окремої сфери суспільних відносин [8, с. 155].

Водночас, існування значної кількості законодавчих актів (понад 40 законів України), які складають основу військового законодавства України, не свідчить про рівень його досконалості та повноти правового врегулювання правовідносин. Натомість мають місце непоодинокі випадки неузгодження нормативних приписів, одночасного їх дублювання у декількох законодавчих актах, включення до законодавчих актів норм, які можуть бути врегульовані підзаконними актами. Поглиблення співпраці з країнами Європи потребує впровадження новітніх підходів до формування концептуальних засад кодифікації військового законодавства України, сумісного з військовим законодавством країн-членів НАТО.

Після вступу Республіки Польща 12.03.1999 р. до Північноатлантичного альянсу відбувся тривалий процес адаптації, внутрішньої трансформації, сумісності військового законодавства до законодавства країн-членів НАТО. Кодифікація військового законодавства Республіки Польщі тривала понад 20 років (з 1999 р. по 2022 р.) і завершилась прийняттям 11.03.2022 Сеймом Закону Польщі «Про захист Вітчизни» [9]. Хоча цей акт має назву закону, але аналіз його структурних елементів і змістовних складових свідчить про фактичне проведення кодифікації військового законодавства Польщі.

У зв'язку з прийняттям згаданого акту, який набрав чинності 23.04.2022:

I) визнано такими, що втратили чинність 14 законів Республіки Польща, який приймалися у період з 21.04.1966 по 09.10.2009. Серед найбільш важливих актів військового законодавства є закони: про загальний обов'язок захищати Республіку Польща від 21.11.1967; про військову присягу від 03.10.1992; про майнову відповідальність військовослужбовців від 25.05.2001; про військовослужбовців від 25.05.2001; про військову службу кадрових військовослужбовців від 11.09.2003; про альтернативну службу від 28.11.2003; про військову дисципліну від 09.10.2009 та інші акти;

II) внесено зміни до 79 законів, які були прийняті у період з 23.06.1973 по 02.12.2021. Серед найбільш важливих актів військового законодавства є закони: про воєнний стан і про компетенцію Верховного головнокомандувача Збройних Сил, принципи його підпорядкування конституційним органам Республіки Польща від 29.08.2002; про правила використання або перебування Збройних сил Республіки Польща за межами країни від 17.12.1998; про правила перебування іноземних військ на території Республіки Польща та правила їх пересування цією територією від 23.09.1999; про військову поліцію та військові правоохоронні органи від 24.08.2001; про систему військових судів від 21.08.1997; про систему загальних судів від 27.07.2001; про прокуратуру від 28.01.2016; про службу військової контррозвідки та службу військової розвідки від 09.06.2006; про національну систему кібербезпеки від 05.07.2018 року та інші акти законодавства.

Структурно Закон Республіки Польщі про захист Вітчизни від 11.03.2022 [9] складається з 26 розділів, до яких включено 824 статей. Зокрема, він унормовує такі концептуальні питання як: загальні засади організації захисту Вітчизни (розділ I); обов'язок громадян Польщі по захисту Вітчизни (розділ II); правові засади діяльності: Збройних Сил Польщі (розділ III); органів національної оборони (розділ IV); здійснення програмування, фінансування розвитку Збройних Сил (розділ V); організація військового обліку, військово-кваліфікаційного обліку (розділ VI); призову на військову службу, визначення придат-

ності до військової служби (розділ VII); виховання, навчання військовослужбовців (розділ VIII); присвоєння військових звань, проходження військової служби за видами: професійної, територіальної, обов'язкової (розділ IX); проходження служби у резерві (активному, пасивному) (розділ X); порядок використання у Збройних Силах службових собак і конів (розділ XI); повноваження, посадові обов'язки військовослужбовців, їх права та громадська діяльність (розділ XII); військова дисципліна, порядок проведення дисциплінарних проваджень (розділ XIII); виплата грошового забезпечення військовослужбовцям, грошова заборгованість (розділ XIV); майнова (матеріальна) відповідальність військовослужбовців, подання позовів (розділ XV); компенсаційні виплати, пов'язані з військовою службою (розділ XVI); проходження військової служби під час мобілізації та під час війни (розділ XVII); проходження військової служби професійних військовослужбовців у разі мобілізації або оголошення воєнного стану і під час війни (розділ XVIII); альтернативна невійськова служба (розділ XIX); організація захисту особливо важливих для безпеки і оборони держави об'єктів (розділ XX); внески на оборону, допомога в мирний час, у разі мобілізації або під час війни (розділ XXI); організаційні завдання, які виконуються підприємцями для Збройних Сил (розділ XXII); порядок надання згоди громадянам Польщі на службу в іноземній армії чи іноземній військовій організації (розділ XXIII); визначення правових засад для вручення медалей (розділ XXIV); регламентування порядку застосування штрафних і фінансових санкцій (розділ XXV); внесення змін до нормативно-правових актів, встановлення перехідних, адаптаційних і прикінцевих положень (розділ XXVI).

Проведеним порівняльно-правовим аналізом змісту нормативних приписів Закону Республіки Польщі про захист Вітчизни від 11.03.2022 із змістом нормативних приписів військового законодавства України встановлено, що аналогічні правові норми військового законодавства знайшли часткове закріплення в Україні на законодавчому рівні у таких основних актах, серед яких: Конституція України (ст. ст. 17, 65,

106) [10], закони України: «Про оборону України» [11], «Про Збройні Сили України» [12], «Про військовий обов'язок і військову службу» [13], «Про альтернативну (невійськову) службу» [14], «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» [3], «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» [5], «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [15], «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі» [16], «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [17].

Разом з тим, військове законодавство України, на відміну від військового законодавства Республіки Польщі, не містить унормування багатьох важливих правовідносин, у т.ч. з питань діяльності системи органів військової юстиції (військової поліції, військових судів, військових прокуратур) тощо.

Водночас, проведена у Республіці Польщі кодифікація військового законодавства за кількістю включених правових норм (824 статей), змістовним наповненням, є більшою ніж кодифікація військового законодавства України.

Отже, за результатами проведеного компаративістсько-правового аналізу змісту нормативних приписів Закону Республіки Польщі про захист Вітчизни від 11.03.2022 необхідно зазначити на необхідності проведення систематизації законодавства військового законодавства України у формі кодифікації шляхом розробки проекту Військового кодексу України, який може об'єднати правові норми понад 20 законодавчих актів, які складають основу військового законодавства

України, посилити правове регулювання соціальний захист військовослужбовців і членів їх сімей, забезпечити відновлення їх прав і свобод, які були звужені (обмежені) під час внесення змін до законодавства. Отже, в Україні варто враховувати позитивний досвід провідних європейських країн (Республіки Польща), у яких успішно завершено нормотворчий процес кодифікації військового законодавства.

Вирішення цього питання дозволить виключити окремі нормативні приписи у складі нормативних актів та нормативно-правові акти, які втратили актуальність, приведення військового законодавства України у єдину, узгоджену систему, усунути наявні колізії, виключити деталізацію окремих норм. Ця позиція підсилена у думками провідних вчених, зокрема Павла Богуцького, який наголошує, що проблемним питанням, яке потребує вирішення, є систематизація військового законодавства (законодавства про оборону), розробка і прийняття єдиного кодифікованого акту з питань правового регулювання військових і цивільно-військових відносин [19, с. 116].

Висновки

1. Військове законодавство України потребує подальшого удосконалення шляхом проведення кодифікації. Оптимальним способом для подальшої кодифікації військового законодавства України є розробка проекту Військового кодексу України. 2. Під час кодифікації військового законодавства України необхідно: враховувати позитивний досвід Республіки Польща; посилити соціальний захист військовослужбовців і членів їх сімей, забезпечити відновлення їх прав і свобод.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави : Указ Президента України від 08 лист. 2019 р. № 837. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837/2019> (дата звернення: 30.04.2025).
2. Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України : Закон України від 24 берез. 1999 р. № 550. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-14> (дата звернення: 30.04.2025).
3. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24 берез. 1999 р. № 548. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14> (дата звернення: 30.04.2025).
4. Про Стройовий статут Збройних Сил України : Закон України від 24 берез. 1999 р. № 549. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-14> (дата звернення: 30.04.2025).
5. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24 берез. 1999 р. № 551. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14> (дата звернення: 30.04.2025).

6. Пархоменко Н. М. Кодифікація законодавства: теоретико-історичні аспекти. *Часопис Київського університету права*. 2005. № 3. С. 11.
7. Ющик О. І. Правова реформа і систематизація законодавства України. Систематизація законодавства в Україні : проблеми теорії і практики. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. К., 1999. С. 90.
8. Бобровник С. В., Онищенко Н. М. Систематизація законодавства України : проблеми та перспективи вдосконалення. К., 2003.
9. Ustawa o obronie Ojczyzny : Закон Польщі від 11 берез. 2022 р. № 655 URL: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20220000655/T/D20220655L.pdf> (дата звернення: 30.04.2025).
10. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 30.04.2025).
11. Про оборону України : Закон України від 06 груд. 1991 р. № 1932. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (дата звернення: 30.04.2025).
12. Про Збройні Сили України : Закон України від 06 груд. 1991 р. № 1934. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12> (дата звернення: 30.04.2025).
13. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2232. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12> (дата звернення: 30.04.2025).
14. Про альтернативну (невійськову) службу : Закон України від 12 груд. 1991 р. № 1975. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12> (дата звернення: 30.04.2025).
15. Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 груд. 1991 р. № 2011. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12> (дата звернення: 30.04.2025).
16. Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі : Закон України від 03 жовт. 2019 р. № 160. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-20> (дата звернення: 30.04.2025).
17. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовт. 1993 р. № 3543. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12> (дата звернення: 30.04.2025).
18. Богуцький П.П. Право національної безпеки та військове право : сучасні виклики : навчальний посібник / П.П. Богуцький ; Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права НАПРН України». Київ; Одеса : Фенікс, 2023. 252 с.

АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ ОНОВЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Чишко Катерина Олександрівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії з проблем правового
забезпечення діяльності поліції та протидії злочинності
Харківського національного університету внутрішніх справ

У статті проаналізовано Проект Кодексу про адміністративні проступки № 11386 від 28.06.2024, який по-суті являє собою абсолютно новий Кодекс про адміністративні проступки. В результаті аналізу положень останнього було зроблено висновок, що його проект містить ряд суттєвих недоліків, серед яких: 1) наявність формальної пояснювальної записки до законопроекту, зміст якої не пояснює новели вказаного документу; 2) запропонована система підвищення розміру штрафів прив'язана до мінімальної заробітної плати в країні, що саме по собі містить дискримінаційні ознаки, оскільки суб'єктом правопорушення можуть бути і інші категорії фізичних осіб, які не отримують заробітну плату (особи з інвалідністю, пенсіонери, безробітні особи); 3) у законопроекті не тільки не вирішено питання роз'яснення змісту низки категорій (громадське місце та публічне місце, сфера охорони моральності, а і незрозуміле їх співвідношення, що призведе до проблем під час правозастосування та стане приводом для нових наукових дискусій; 4) нераціональне використання приміток, якими перенасичена Особлива частина Проект Кодексу про адміністративні проступки; 5) в деяких Главах передбачено, що адміністративні правопорушення можуть розглядати одночасно різні органи публічної адміністрації, що фактично призведе до дублювання повноважень останніх, а подекуди таких суб'єктів не визначено взагалі (ст. 442 Проект Кодексу про адміністративні проступки); 6) з суб'єктів розгляду адміністративних проступків виключено загальні місцеві суди, судді яких мають належну кваліфікацію та знання для того, що б прийняти справедливе та об'єктивне рішення; 7) розширення компетенції органів публічної адміністрації в адміністративно-деліктній сфері є підґрунтям для виникнення корупційних ризиків, та формує сприятливе середовище для поширення корупції; 8) передача повноважень щодо позбавлення громадян тих чи інших прав органам публічної адміністрації, попри те, що єдиним органом уповноваженим позбавити громадян тих чи інших прав є суд.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, органи публічної адміністрації, суд, поліція, удосконалення, правопорушення.

Chyshko Kateryna. Analysis of trends in update of administrative and torts legislation

The article analyzes the Draft Code of Administrative Offenses No. 11386 dated 06/28/2024, which is essentially a completely new Code of Administrative Offenses. As a result of the analysis of the provisions of the latter, it was concluded that its draft contains a number of significant shortcomings, including: 1) the presence of a formal explanatory note to the draft law, the content of which does not explain the novelties of the specified document; 2) the proposed system of increasing the amount of fines is tied to the minimum wage in the country, which in itself contains discriminatory features, since the subject of the offense may also be other categories of individuals who do not receive a salary (persons with disabilities, pensioners, unemployed persons); 3) the draft law not only fails to resolve the issue of clarifying the content of a number of categories (public place and public place, sphere of morality protection, but also their unclear correlation, which will lead to problems during law enforcement and will become a reason for new scientific discussions; 4) irrational use of notes, which overwhelm the Special Part of the Draft Code on Administrative Offenses; 5) some Chapters stipulate that administrative offenses may be considered simultaneously by different bodies of public administration, which will actually lead

to duplication of the powers of the latter, and in some places such subjects are not defined at all (Article 442 of the Draft Code on Administrative Offenses); 6) general local courts are excluded from the subjects of consideration of administrative offenses, whose judges have the appropriate qualifications and knowledge to make a fair and objective decision; 7) expanding the competence of public administration bodies in the administrative and tort field is the basis for the emergence of corruption risks and creates a favorable environment for the spread of corruption; 8) transferring powers to deprive citizens of certain rights to public administration bodies, despite the fact that the only body authorized to deprive citizens of certain rights is the court.

Key words: administrative responsibility, public administration bodies, court, police, improvement, offenses.

У Верховній Раді України зареєстровано Проект Кодексу про адміністративні проступки (далі – Законопроект № 11386 від 28.06.2024), який по-суті являє собою абсолютно новий Кодекс про адміністративні проступки (далі – КпАП), що складається з трьох частин: 1) загальної, яка включає загальні положення про адміністративні проступки; 2) особливої, де систематизовано склади адміністративних правопорушень у різних сферах; 3) процедурної, положення якої регламентують здійснення провадження в справі про адміністративний проступок [1].

Актуальність Законопроекту № 11386 від 28.06.2024 не викликає жодних сумнівів, і обумовлюється низкою факторів викладених у пояснювальній записці, серед яких: виконання положень Закону України «Про деерадьянізацію законодавства України» [2]; неактуальні норм чинного Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП); суттєва кількість прогалин у нормах чинного КУпАП (неповний перелік суб'єктів здійснення провадження в справах про адміністративні правопорушення, критично низькі штрафи, внаслідок чого не виконується одна із визначальних функцій адміністративної відповідальності, застарілі терміни та категорії які кореспондуються з законами які втратили чинність, відсутність важливих дефініцій, які безпосередньо впливають на кваліфікацію адміністративних правопорушень) тощо.

В той же час, у пояснювальній записці до Законопроекту № 11386 від 28.06.2024 не відображено позиції авторів даного законопроекту з приводу низки принципів питань, які стосуються: принципу та/або підходу до об'єднання статей у Глави та Розділи; виключення окремих адміністративних правопорушень (наприклад, заняття проституцією, відповідаль-

ність за яке настає за ст. 181-1 КУпАП чи Участь в організованих без дозволу азартних іграх (карти, рулетку, «наперсток» та ін.) – ст. 181 КУпАП, поширювання неправдивих чуток – ст. 173-1 КУпАП); виключення можливості оплатного вилучення майна (п. 3 ч. 1 ст. 24 КУпАП); ототожнення конфіскації з оплатним вилученням майна специфічного використання Приміток до Глав Особливої частини; прив'язки розміру штрафної ставки до розміру мінімальної заробітної плати; продовження використання юридичних категорій, які не мають легальних дефініцій (громадське місце, публічне місце, мораль); звуження компетенції місцевих загальних судів, в частині розгляду та вирішення по суті справ про адміністративні проступки; фактичне ототожнення адміністративно-деліктного провадження, яке однозначно має свою специфіку з загальними адміністративними процедурами, які надаються органами публічної адміністрації тощо.

В свою чергу відсутність позиції авторів Законопроекту № 11386 від 28.06.2024 з приводу вищевказаних питань має наслідком виникнення значної кількості дискусійних питань з точки зору юриспруденції. Внаслідок чого новий КпАП, прийняття якого має на меті «забезпечення правопорядку в суспільстві та реалізація принципу верховенства права в адміністративних відносинах, що виникають між фізичними і юридичними особами – з одного боку, та публічною адміністрацією (органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими і службовими особами) – з іншого» [1], що неможливо без усунення неточностей і прогалин у законодавстві, не тільки не усуває останні, а і створює підґрунтя для виникнення нових. В результаті можна дійти висновку, що пояснювальна записка, частково не містить обґрунту-

вання запропонованих організаційно- та техніко- правових рішень.

З аналізу ч. 2 ст. 31 КпАП (Законопроект № 11386 від 28.06.2024) стає зрозумілим, що на відміну від чинної редакції КУпАП, де розмір штрафу прив'язувався до прожиткових мінімумів для працездатних осіб (17 грн.) [3], нова редакція передбачає його прив'язку до штрафних ставок, які вимірюються розміром мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня відповідного року Законом про Державний бюджет України (8000 грн.). Саме по собі підвищення розміру штрафів безумовно є позитивним і необхідним кроком, з огляду на їх невеликий розмір. Наприклад, в чинній главі 14 КУпАП «найбільші штрафи передбачені за порушення ст. 175-2, ч. 2 ст. 177-2, ч. 2 ст. 180-1 та ч. 2 ст. 182 і переважно для суб'єктів господарської діяльності. Звичайному громадянину дрібне хуліганство обійдеться у 51–119 грн., розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв на виробництві «коштуватиме» від 51 до 102 грн., для порівняння – у цьому ж проміжку коштує кілограм м'яса або риби. Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки – 8 грн. 50 коп., що є дешевшим, ніж буханка хліба чи пакет молока. Таким чином, практично кожен може «дозволити собі» здійснити адміністративне правопорушення – порушити громадський порядок. За таких обставин адміністративно-деліктні норми є малоефективними, оскільки на сто відсотків не виконують виховну функцію та функцію охорони системи суспільних відносин матеріальної та нематеріальної сфер» [4, с. 173–174]. Між тим, прив'язка штрафної ставки до розміру мінімальної заробітної плати, буквально транслює позицію законодавця про те, що заплатити штраф зможуть працевлаштовані особи. З іншої сторони суб'єктом правопорушення можуть бути і інші категорії фізичних осіб, які не отримують заробітну плату, зокрема особи з інвалідністю, пенсіонери, а також безробітні особи. Так, мінімальні розміри пенсійних виплат по інвалідності: для осіб з інвалідністю I групи – 2 760 грн; для непрацюючих осіб з інвалідністю II і III груп – 2 520 грн; для працюючих осіб з інвалідністю II і III груп – 2 093 грн. [5] Мінімальна пен-

сія зросла з початку січня до 2361 грн., а у квітні – 3407 [6]. Необхідно відмітити, що всі наведені суми суттєво менші, за мінімальну заробітну плату, та де-факто ставить працевлаштованих осіб у більш вигідне становище, що опосередковано протирічить принципу рівності, закріпленому в ст.ст. 21, 24 Конституції України [7]. Натомість, доцільно відштовхуватись від загального показника прожиткового мінімуму (2 920 грн.), який буде однаковим для фізичних осіб (працевлаштованих, безробітних, осіб з інвалідністю), при чому зменшувати суми штрафів недоцільно, а тому доцільно розмір штрафної ставки встановити як 1/10 розміру загального показника прожиткового мінімуму, встановленої на 1 січня відповідного року Законом про Державний бюджет України. Результат таких змін можна продемонструвати в таблиці нижче на прикладі ч. ст. 178 «Розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях або поява у громадських місцях у п'яному вигляді» КУпАП (у законопроекті це ч. 2 ст. 90) (табл.1).

У свою чергу вивчення окремих положень Законопроекту № 11386 від 28.06.2024 свідчить про те, що його зміст містить категорії і терміни, які до сьогодні не тільки не мають легальних і усталених доктринальних дефініцій, а і незрозуміле їх співвідношення. Мова йде про терміни «громадське місце» та «публічне місце», які використовуються в ст. 240 та ч. 2, 3 ст. 90 КпАП, відповідно. Варто зазначити, що використання одночасно схожих за змістом термінів на кшталт вже вказаних або ж громадський порядок і публічний порядок стало приводом для наукової полеміки яка не вщухає до сьогодні.

Аналогічна тенденція зберігається і у п. 60 Прикінцевих і перехідних положень КпАП, де вказано на необхідність «частину першу статті 20 Закону України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» (Відомості Верховної Ради України, 2012 р., № 9, ст. 64; 2014 р., № 12, ст. 178) викласти в такій редакції: «1. За правопорушення у сфері забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготов-

Таблиця 1

Порівняння розмірів штрафних ставок

Нормативно-правовий акт	Розмір санкції передбачений за правопорушення		Фактичний розмір в гривнях
КУпАП	від одного до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян		17–85 грн.
Законопроект № 11386 від 28.06.2024	Розмір штрафної ставки становить 1/30 розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня відповідного року Законом про Державний бюджет України	має наслідком накладення штрафу першої категорії	267–1355 грн.
	За умови розміру штрафної ставки 1/10 загального показника прожиткового мінімуму		292–1460 грн.

кою та проведенням футбольних матчів до суб'єктів забезпечення громадського порядку та громадської безпеки застосовуються стягнення, передбачені Кодексом України про адміністративні проступки».

Тобто вносячи зміни до Закону України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» авторський колектив не усуває існуючи з 2015 року термінологічну розбіжність, а створює умови для її подальшого існування.

Іншою категорією, що не має чітко встановленого обсягу є – сфера охорони моральності, при цьому під моральністю необхідно розуміти «відповідність поведінки людей нормам моралі» [8, с. 690]. В той же час Закон України «Про захист суспільної моралі», де було надане визначення останньої втратив силу у 2023 році в зв'язку з прийняттям Закону України «Про медіа» [9], а у новому законі мораль фігурує лише в двох словосполученнях: «моральний розвиток дітей» і «моральна шкода».

Під мораллю треба розуміти «систему життєвих принципів, поглядів, суджень, оцінки людей, а також відповідних їм норм поведінки, що відображають погляди, які склалися в суспільстві, про добро і зло, борг, справедливість, гідність і безчестя, похвальність і ганебність, про те, що схвалюється, а що відкидається суспільством» [10, с. 164]. Мораль хоча і є дотичною до права, а її першопочатки можуть бути покладені в основу правових норм, але ж у Главі 3. Адміністративні проступки у сфері охорони моральності закріплено правопорушення, які вже врегульовані:

Сімейним кодексом України (ст.ст. 74, 77 КпАП); Кодексом законів про працю (ст. 76 КпАП); Законами України «Про запобігання та протидію домашнього насильства» (ст. 78 КпАП) і «Про освіту» (ст. 75 КпАП). Вказане свідчить, що адміністративні проступки передбачені Главою 3 Розділу 4 посягають не на сферу охорони моральності, а на правовідносини в сімейній (приватній), освітній і трудовій сферах. Таким чином, наявна неправильна класифікація вказаних статей і безпідставне їх об'єднання на основі сфери, яка є другою для вказаних відносин.

Окрім нераціонального використання приміток, якими перенасичена Особлива частина КпАП, що суттєво ускладнює встановлення процедури провадження в справах про адміністративні проступки, в частині визначення суб'єкта, який уповноважений розглядати справи про адміністративні проступки по суті та приймати відповідні рішення, в деяких Главах передбачено, що адміністративні правопорушення можуть розглядати одночасно різні органи публічної адміністрації. Наприклад, згідно з приміткою 1 до Глави 2 Розділу 8 «справи про адміністративні проступки, передбачені статтею 384 цього Кодексу, розглядаються адміністративним органом у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку, органом місцевого самоврядування» [1]. Таким чином, порушення правил користування паспортом громадянина України чи неправомірне його вилучення чи прийняття у заставу можуть розглядати як органи Національної поліції України, так і органи місцевого самоврядування, тобто виникає дублювання повноважень у вказаній органах, при чому незрозуміло

як конкретно вирішити який з цих органів повинен розглядати цю справу та який із них має пріоритетну компетенцію в цьому питанні.

З негативної точки зору також слід відмітити, що у ст. 442 КпАП передбачено складення протоколів про адміністративні проступки, проте суб'єктів уповноважених їх складати не передбачено взагалі.

До того ж аналіз Особливої частини КпАП дає можливість зробити висновок, що більшість із адміністративних проступків розглядає адміністративний орган у сфері забезпечення публічної безпеки, тобто Національна поліція України. В такому контексті треба поставити два запитання: по-перше, про збільшення навантаження на органи поліції за умови їх некомплекту, що становить 17,5% [11] (загального штату) і понад 20% – патрульної поліції; по-друге, чи достатньо кваліфікації поліцейських, що б правильно кваліфікувати той чи інший адміністративний проступок та прийняти рішення у справі, адже переважна більшість із них не мають диплома за спеціальність 081 «Право» і не є юристами, натомість вони отримують диплом а спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність».

З зазначеного виникає інше запитання – чому з суб'єктів розгляду адміністративних проступків виключено загальні місцеві суди, судді яких мають належну кваліфікацію та знання для того, що б прийняти справедливе та об'єктивне рішення. Більш того, розширення компетенції органів публічної адміністрації в адміністративно-деліктній сфері є підґрунтям для виникнення корупційних ризиків, та формує сприятливе середовище для поширення корупції.

В той же час законодавець пропонує передати повноваження щодо позбавлення громадян тих чи інших прав органами публічної адміністрації. Так, наприклад, у ч. 4 ст. 138 КпАП: «повторне протягом року вчинення будь-якого з адміністративних проступків, передбачених частинами першою – третьою цієї статті, – має наслідком накладення штрафу другої категорії з позбавленням права керування транспортними засобами на строк від трьох до шести місяців» [1]. Варто наголосити, що жоден орган публічної адміністрації не має повноважень позбавити особу того чи

іншого права. Не йдеться про це і в ст. 23 Закону України «Про національну поліцію». Така прерогатива належить виключно суду, що буквально унеможливує розгляд і вирішення по суті цієї справи органами поліції. Цей аргумент також можна зарахувати на користь того, що виключення судів із переліку суб'єктів здійснення провадження в справах про адміністративні проступки є необґрунтованим.

У підсумку слід констатувати, що попри необхідність прийняття нового профільного правового акту в адміністративно-деліктній сфері, його проект містить ряд суттєвих недоліків, серед яких:

1) наявність формальної пояснювальної записки до Законопроекту № 11386, зміст якої не пояснює новели вказаного документу;

2) запропонована система підвищення розміру штрафів прив'язана до мінімальної заробітної плати в країні, що саме по собі містить дискримінаційні ознаки, оскільки суб'єктом правопорушення можуть бути і інші категорії фізичних осіб, які не отримують заробітну плату (особи з інвалідністю, пенсіонери, безробітні особи);

3) у Законопроекті № 11386 не тільки не вирішено питання роз'яснення змісту низки категорій (громадське місце та публічне місце, сфера охорони моральності, а і незрозуміле їх співвідношення, що призведе до проблем під час правозастосування та стане приводом для нових наукових дискусій;

4) нераціональне використання приміток, якими перенасичена Особлива частина КпАП;

5) в деяких Главах передбачено, що адміністративні правопорушення можуть розглядати одночасно різні органи публічної адміністрації, що фактично призведе до дублювання повноважень останніх, а подекуди таких суб'єктів не визначено взагалі (ст. 442 КпАП);

6) з суб'єктів розгляду адміністративних проступків виключено загальні місцеві суди, судді яких мають належну кваліфікацію та знання для того, що б прийняти справедливе та об'єктивне рішення;

7) розширення компетенції органів публічної адміністрації в адміністративно-деліктній сфері є підґрунтям для виникнення корупційних ризиків, та формує

сприятливе середовище для поширення корупції;

8) передача повноважень щодо позбавлення громадян тих чи інших прав

органам публічної адміністрації, попри те, що єдиним органом уповноваженим позбавити громадян тих чи інших прав є суд.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Проект Кодексу про адміністративні проступки № 11386 від 28.06.2024. Законопроекти. Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44507> (дата звернення 15.02.2025).

2. Про дерадянізацію законодавства України: закон України від 21.04.2022 № 2215-IX. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2215-20#Text> (дата звернення 17.02.2025).

3. Щодо розміру неоподаткованого мінімуму доходів громадян при застосуванні штрафних санкцій, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення: лист Міністерства доходів і зборів України від 29.07.2013 № 7692/6/99-99-10-04-02-15/2667. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v7692810-13#Text> (дата звернення 24.02.2025).

4. Чишко К. О. Адміністративно-правова кваліфікація правопорушень у сфері забезпечення громадського порядку та громадської безпеки: монографія. Харків : Панов, 2017. 232 с.

5. Роз'яснення ПФУ : Пенсія по інвалідності. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади в Україні. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/roziashnennia-pfu-pensiia-po-invalidnosti> (дата звернення 01.03.2025).

6. Про Державний бюджет України на 2025 рік: закон України від 19.11.2024 № 4059-IX. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4059-20#Text> (дата звернення 04.03.2025).

7. Конституція України 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 07.03.2025).

8. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

9. Про медіа : закон України від 13.12.2022 № 2849-IX. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#n2354> (дата звернення 18.03.2025).

10. Загальна теорія держави і права: підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко [та ін.]; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.

11. Мобілізація поліцейських може позначитися на криміногенній ситуації в країні – Вигівський. Українське національне інформаційне агентство «Укрінформ». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3816684-mobilizacia-policejskih-moze-poznacitisa-na-kriminogennij-situacii-v-kraini-vigivskij.html> (дата звернення 25.03.2025).

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРИВАТНОГО ПРАВА

УДК 347.1+346.2

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.2.7>

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІДПРИЄМСТВ В ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ, ВИЗНАЧЕНІ ЦИВІЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ¹

Великанова Марина Миколаївна,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу приватноправових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України,
професор кафедри цивільного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті наводиться огляд приписів Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» щодо перетворення підприємств в організаційно-правові форми, визначені Цивільним кодексом України.

Зазначається, що основною новелою у регулюванні діяльності юридичних осіб є припинення такої організаційно-правової форми як підприємство. Це стосується будь-яких підприємств: державних, комунальних, спільного комунального підприємства, приватного, дочірнього, іноземного підприємства, підприємства об'єднання громадян (релігійної організації, профспілки), а також підприємства споживчої кооперації. Як альтернатива пропонується перетворити державні та комунальні підприємства на акціонерні товариства та товариства з обмеженою відповідальністю. Засновник (засновники) приватного, дочірнього, іноземного підприємства, підприємства об'єднання громадян чи споживчої кооперації можуть самостійно обрати організаційно-правову форму юридичної особи – правонаступника такого підприємства. Або прийняти рішення про його ліквідацію.

У разі неприйняття рішення про припинення приватного, дочірнього, іноземного підприємства, підприємства об'єднання громадян (релігійної організації, профспілки), підприємства споживчої кооперації їх діяльність після завершення перехідного періоду регулюється як діяльність товариств з обмеженою відповідальністю. Єдиний майновий комплекс державного підприємства передається до сфери управління Фонду державного майна України, який може прийняти рішення про перетворення підприємства у акціонерне товариство або товариство з обмеженою відповідальністю, ліквідувати підприємство чи розпочати його приватизацію.

Ключові слова: приватноправові відносини, цивільні відносини, корпоративні відносини, юридичні особи, організаційно-правові форми, суб'єкти приватноправових відносин, рекодифікація.

Velykanova Maryna. Transformation of enterprises into organizational and legal forms defined by the Civil Code of Ukraine

The article provides an overview of the provisions of the Law of Ukraine "On the Peculiarities of Regulation of the Activities of Legal Entities of Certain Organizational and Legal Forms During the Transitional Period and Associations of Legal Entities" concerning the transformation of enterprises into organizational and legal forms defined by the Civil Code of Ukraine.

¹ Окремі наукові результати цього дослідження були оприлюднені на III Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання приватноправового регулювання в умовах євроінтеграції», присвяченій 127 річниці заснування Національного університету біоресурсів і природокористування України, м. Київ, 15 травня 2025 р.

It is noted that the principal legislative novelty in the regulation of legal entities is the abolition of the organizational and legal form known as an "enterprise." This applies to all types of enterprises, including state, municipal, joint municipal, private, subsidiary, foreign enterprises, as well as enterprises established by associations of citizens (such as religious organizations or trade unions) and consumer cooperatives.

As an alternative, it is proposed that state and municipal enterprises be transformed into joint stock companies or limited liability companies. The founder(s) of a private, subsidiary, foreign enterprise, or an enterprise established by an association of citizens or a consumer cooperative may independently choose the organizational and legal form of the legal entity that will act as the successor to such an enterprise, or they may decide to liquidate it.

If no decision is made regarding the termination of a private, subsidiary, foreign enterprise, or an enterprise established by an association of citizens (religious organization, trade union), or a consumer cooperative enterprise, their activities after the end of the transitional period shall be regulated as the activities of limited liability companies.

The unified property complex of a state enterprise shall be transferred to the management of the State Property Fund of Ukraine, which may decide to transform the enterprise into a joint stock company or a limited liability company, liquidate it, or initiate its privatization.

Key words: private-law relations, civil relations, corporate relations, legal entities, organizational and legal forms, subjects of private law relations, recodification.

Набрання чинності Законом України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» № 4196-IX актуалізувало питання трансформації підприємств та приведення їх діяльності у відповідність до загальноприйнятих корпоративних норм. Ще у 2015 році Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) були оприлюднені Керівні принципи ОЕСР щодо корпоративного врядування на підприємствах державної форми власності². Ці Керівні принципи містять рекомендації органам державного управління щодо забезпечення ефективного, прозорого та відповідального функціонування підприємств державної форми власності. Власне, на державу покладається обов'язок спростити і стандартизувати організаційно-правові форми діяльності державних підприємств. Необхідно, щоб практика діяльності державних підприємств відповідала загальноприйнятим корпоративним нормам. Також держава повинна дозволити державним підприємствам бути повністю автономними в їх операційній діяльності на досягнення визначених цілей, та має утримуватися від втручання в управління державними підприємствами [1].

Враховуючи неоднозначну судову практику щодо правового статусу підпри-

ємства – в одних випадках підприємство вважається судом окремою організаційно-правовою формою суб'єкта господарювання, що передбачена статтею 113 Господарського кодексу України [2], а в інших суд називає приватне підприємство товариством, зазначаючи, що приватне підприємство – це не окрема організаційно-правова форма юридичної особи, а класифікуюча ознака юридичних осіб залежно від форми власності [3] – питання стандартизації організаційно-правових форм діяльності підприємств мало бути вирішене невідкладно.

Загалом, дослідженням проблематики правового статусу та організаційно-правових форм юридичних осіб присвячена низка наукових праць, зокрема В. І. Борисової, Н. С. Кузнецової, І. М. Кучеренко, Ю. М. Жорнокуя, Г. О. Ільченко, Л. В. Сіщук, І. В. Спасибо-Фатеевої та інших вчених. Проте, враховуючи низку законодавчих новел, потребують доктринального аналізу визначені Законом України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» правові та організаційні засади діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб.

З огляду на зазначене, метою цієї публікації є огляд новел Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-право-

² Принципи G20/ОЕСР щодо корпоративного врядування. Нова редакція ухвалена на засіданні за участю Міністрів фінансів та Голов Центральних банків країн G20 4-5 вересня 2015 року.

вих форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» щодо трансформації підприємств в організаційно-правові форми, визначені Цивільним кодексом України.

Як відомо, Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» № 4196-IX (законопроект 6013) був прийнятий Верховною Радою України 09 січня 2025 року, набрав чинності 28 лютого та вводиться в дію через шість місяців із дня набрання ним чинності, тобто 28 серпня 2025 року. Серед іншого Закон № 4196 передбачає скасування Господарського кодексу України, вносить зміни до низки спеціальних законів з метою приведення їх у відповідність до Цивільного кодексу України, визначає перехідний період у три роки для поступової адаптації законодавства до змін.

Варто відмітити, що будучи ще законопроектом № 6013, цей закон пройшов цілу низку широких фахових обговорень, у тому числі громадських, що безумовно покращило його. Серед завдань Закону № 4196 удосконалення корпоративного управління в юридичних особах, заснованих на державній і комунальній власності, підвищення інвестиційної привабливості країни, запровадження ефективних механізмів контролю за використанням об'єктів державної та комунальної власності.

Загалом, потреба в приватноправових реформах та системному оновленні Цивільного кодексу України ще у 2019 році призвела до утворення робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України, якою була підготовлена та оприлюднена Концепція оновлення Цивільного кодексу України [4]. Одним із напрямів оновлення Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) у Концепції визначено закріплення у ньому вичерпного переліку організаційно-правових форм юридичних осіб. На думку розробників ЦК України як основоположний акт приватного права, що регулює в тому числі і загальні положення про юридичних осіб, повинен визначати вичерпний перелік їхніх організаційно-правових форм з одночасною відмовою від архаїчних конструкцій юридичних осіб (передусім йдеться про підприємства). Для юридич-

них осіб, які зареєстровані в організаційно-правових формах, не передбачених ЦК України, повинен бути наданий час для приведення своєї організаційно-правової форми у відповідність до положень ЦК України протягом строку, який буде встановлений законом [4, с. 9].

Власне, одним із основних положень Закону № 4196 є припинення такої організаційно-правової форми як підприємство. Це стосується як державних підприємств (державного комерційного підприємства, державного некомерційного підприємства, казенного підприємства), комунальних підприємств (комунального комерційного підприємства, комунального некомерційного підприємства), спільного комунального підприємства, так і приватного підприємства, дочірнього підприємства, іноземного підприємства, підприємства об'єднання громадян (релігійної організації, профспілки), підприємства споживчої кооперації.

Статтею 13 Закону № 4196 передбачено, що створення юридичних осіб в організаційно-правових формах державного підприємства, комунального підприємства, спільного комунального підприємства, приватного підприємства, іноземного підприємства, дочірнього підприємства, підприємства об'єднання громадян (релігійної організації, профспілки), підприємства споживчої кооперації забороняється.

Ті підприємства, які діяли на момент введення в дію Закону № 4196 протягом визначеного в законі строку мають бути припинені у відповідний спосіб. Спосіб та строки трансформації підприємства залежить від форми власності.

Так, відповідно до ст. 14 зазначеного закону протягом шести місяців з дня введення його в дію учасники (засновники) підприємства, уповноважений суб'єкт управління об'єктами державної власності приймають рішення про припинення підприємства (крім державних некомерційних підприємств), єдиним учасником (засновником) якого є держава.

Орган місцевого самоврядування може прийняти рішення про припинення підприємства, єдиним учасником (засновником) якого є територіальна громада (територіальні громади).

Тобто щодо державних та комунальних підприємств рішення уповноваженого

суб'єкта про припинення мають стосуватись тільки такої організаційно-правової форми, як підприємство. Відповідно установ цей припис не стосується. Така організаційно-правова форма може бути припинена тільки щодо тих підприємств, єдиним учасником (засновником) якого є держава або територіальна громада. Припинення підприємства, єдиним учасником (засновником) якого є територіальна громада (територіальні громади) *є правом, а не обов'язком органу місцевого самоврядування*.

Підприємство, єдиним учасником (засновником) якого є держава або територіальна громада (територіальні громади), припиняється в результаті перетворення або ліквідації.

У разі перетворення підприємства, уповноважений суб'єкт управління об'єктами державної власності або уповноважений орган місцевого самоврядування самостійно обирає організаційно-правову форму юридичної особи – правонаступника такого підприємства. Такими формами можуть бути акціонерні товариства та товариства з обмеженою відповідальністю. Згідно з Оглядом ОЕСР корпоративного управління державних підприємств (2021 року) [5], перехід до таких більш ефективних організаційно-правових форм посилить корпоративне управління державними компаніями, допоможе знизити ризик конфлікту інтересів, призведе до посилення підзвітності та розширення повноважень наглядових рад.

При цьому державне комерційне підприємство, казенне підприємство перетворюється в акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, 100 відсотків акцій (часток) у статутному капіталі якого належать державі, або в державне некомерційне товариство.

Комунальне комерційне підприємство перетворюється в акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, 100 відсотків акцій (часток) якого належать відповідній територіальній громаді, або в комунальне некомерційне товариство.

Спільне комунальне підприємство перетворюється в акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю або в комунальне некомерційне товариство із

збереженням пропорцій участі відповідних територіальних громад.

Якщо уповноважений суб'єкт управління об'єктами державної власності не прийняв рішення про перетворення або ліквідацію державного підприємства Кабінет Міністрів України приймає рішення про передачу єдиного майнового комплексу такого підприємства до сфери управління Фонду державного майна України, крім єдиних майнових комплексів підприємств, що не підлягають приватизації.

Фонд державного майна України протягом одного року з дня оформлення передачі функцій з управління єдиним майновим комплексом підприємства приймає рішення: 1) про перетворення підприємства в акціонерне товариство або товариство з обмеженою відповідальністю, 100 відсотків акцій (часток) якого належать державі; 2) про ліквідацію підприємства в порядку, встановленому законом; 3) про приватизацію єдиного майнового комплексу підприємства в порядку, встановленому законом.

Дещо іншим є спосіб та строки трансформації приватного підприємства, іноземного підприємства, дочірнього підприємства, підприємства об'єднання громадян (релігійної організації, профспілки), підприємства споживчої кооперації.

З метою створення сприятливих умов усім суб'єктам для успішної адаптації до змін Закон № 4196 встановлює у ст. 1 перехідний період – трирічний строк, що починається з дня введення в дію цього Закону (з 28 серпня 2025 року). Протягом цього строку власник (уповноважений орган управління об'єктами державної власності, уповноважений орган місцевого самоврядування) *можуть прийняти рішення* про припинення приватного, дочірнього, іноземного підприємства, підприємства об'єднання громадян чи споживчої кооперації шляхом перетворення його у будь-яку організаційно-правову форму, передбачену Цивільним кодексом України, чи ліквідувати таке підприємство.

До прийняття рішення власником або уповноваженим органом про перетворення приватного, дочірнього, іноземного підприємства, підприємства об'єднання громадян чи споживчої кооперації на ці підприємства з 28 серпня 2025 року

поширюється дія Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», якщо відповідні правовідносини не врегульовані їхніми статутами та іншими законами. При цьому протягом перехідного періоду, передбаченого Законом № 4196, статuti та внутрішні положення підприємств та їхніх правонаступників підлягають приведенню у відповідність із Законом № 4196. До моменту приведення статутів та внутрішніх положень підприємств у відповідність із цим Законом вони застосовуються в частині, що не суперечить йому.

Якщо у перехідний період власник (уповноважений орган управління об'єктами державної власності, уповноважений орган місцевого самоврядування) не прийняв рішення про припинення дочірнього підприємства, іноземного підприємства, підприємства об'єднання громадян (релігійної організації, профспілки), підприємства споживчої кооперації, приватного підприємства відповідно до Закону № 4196, до регулювання діяльності таких підприємств після завершення перехідного періоду застосовуються положення Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», що регулюють діяльність товариств з обмеженою відповідальністю, а статuti таких підприємств у частині, що суперечить Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», є недійсними.

Що стосується державних та комунальних некомерційних підприємств, то їх трансформація здійснюється шляхом зміни їх найменування, що не вважається перетворенням. Вони у своїх найменуваннях слова «державне некомерційне підприємство» або «комунальне некомерційне підприємство» замінюють відповідно словами «державне некомерційне товариство» або «комунальне некомерційне товариство». При цьому зміна організаційно-правової форми юридичної особи з державного некомерційного підприємства або комунального некомерційного підприємства на відповідно державне некомерційне товариство або комунальне некомерційне товариство здійснюється державним реєстратором юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань під час державної реєстрації змін до відомос-

тей про юридичну особу, що містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, щодо її найменування без подання окремої заяви та без справляння адміністративного збору.

Після закінчення перехідного періоду, передбаченого Законом № 4196, юридичні особи, зареєстровані в організаційно-правовій формі державного некомерційного підприємства, комунального некомерційного підприємства, вважаються відповідно державним некомерційним товариством, комунальним некомерційним товариством та керуються законодавством про державні та комунальні некомерційні товариства незалежно від прийняття такими юридичними особами рішення про зміну найменування та державної реєстрації змін до відомостей про юридичну особу, що містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.

У разі реорганізації (перетворення) підприємства, незалежно від форми власності, майно, права та обов'язки підприємства, що припиняється в результаті реорганізації, переходять до правонаступників, крім права господарського відання та права оперативного управління майном усіх форм власності. Статті 11 і 12 Закону № 4196, якими закріплені такі речові права, як право господарського відання та право оперативного управління, втрачають чинність через три роки з дня введення в дію цього закону. Натомість, як альтернатива, пропонується передавати державне або комунальне майно на праві узупинення. Або, за дотримання вимог Закону № 4196, внести це майно до статутного капіталу юридичної особи – правонаступника такого підприємства.

У разі якщо на день набрання чинності Законом № 4196 за органом державної влади, органом місцевого самоврядування, державною або комунальною організацією (установою, закладом) або іншою юридичною особою, яка не має на меті одержання прибутку та єдиним учасником (засновником) якої є держава або територіальна громада, державне або комунальне майно закріплено на праві господарського відання або оперативного управління, таке право припиняється в день, наступний за днем

завершення перехідного періоду, передбаченого цим Законом. У цьому випадку до правовідносин щодо володіння, користування та розпорядження державним та комунальним майном, яке було закріплено на праві господарського відання або оперативного управління, застосовуються положення про узуфрукт державного або комунального майна, який вважається встановленим безстроково.

Право господарського відання, право оперативного управління державним або комунальним майном може бути припинено до завершення перехідного періоду в порядку, встановленому законом.

Безумовно, зазначені положення Закону № 4196 хоч і є певним чином новаційними,

спрямовані на створення більш прозорої та дієвої системи управління юридичними особами, учасниками (засновниками) яких є держава або територіальна громада, ефективне управління ризиками та сприятимуть продуктивному використанню державного та комунального майна.

Прозорість в управлінні юридичною особою, її автономність, створення рівних умов функціонування приватних і державних та комунальних юридичних осіб є однією з основних гарантій захисту прав усіх суб'єктів економічного обороту. Таке належне корпоративне врегулювання стимулюватиме сталість і конкурентоспроможність у сфері підприємництва.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Керівні принципи ОЕСР щодо корпоративного врядування на підприємствах державної форми власності: Редакція 2015 року. URL: https://www.oecd.org/uk/publications/2015_9789264312906-uk.html (дата звернення: 26.05.2025).
2. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 06.03.2018 по справі № 907/167/17. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/72645204> (дата звернення: 26.05.2025).
3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29.06.2021 по справі № 916/2813/18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/98531899> (дата звернення: 26.05.2025).
4. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с.
5. ОЕСР (2021 р.), Огляд ОЕСР корпоративного управління державних підприємств: Україна. URL: <https://www.oecd.org/uk/publications/e05da164-uk.html> (дата звернення: 26.05.2025).

УПРАВЛІННЯ КОРПОРАТИВНИМИ ПРАВАМИ ОСОБОЮ З ЧИСЛА СПАДКОЄМЦІВ ДО ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ

Вінтоняк Наталія Дмитрівна,

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
Лабораторії корпоративного права
імені академіка Володимира Луця
Науково-дослідного інституту приватного
права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака
Національної академії правових наук України

Статтю присвячено дослідженню проблемних питань управління спадщиною – корпоративними правами особою з числа спадкоємців до прийняття спадщини у товариствах з обмеженою відповідальністю.

Відзначається, що закріплений законодавцем інститут має ряд прогалин при практичному застосуванні. В першу чергу, дискусійним є питання, кого із спадкоємців призначити управителем спадщиною – корпоративними правами, якщо до нотаріуса звертаються декілька спадкоємців для видачі свідоцтва на управління спадщиною – корпоративними правами. Зазвичай нотаріус надає можливість самостійно визначити спадкоємцям, кого з них призначити управителем спадщини – корпоративними правами або призначає того із спадкоємців, хто перший звернувся до нього із заявою. Однак законодавцем не визначено чіткого механізму дій нотаріуса у такому випадку.

У статті звертається також увага на те, що управитель спадщини – корпоративними правами має невизначений законодавцем статус та повноваження. Адже ЦК України (ст. 1285 ЦК України) містить загальну норму, що управитель спадщиною повинен здійснювати фактичні та юридичні дії на збереження спадкового майна. Відповідно виникає питання, якими саме повноваженнями наділений управитель спадщини – корпоративними правами та які рішення має право приймати, щоб їх можна розглядати через призму вказаної норми, а також чи має право управитель спадщини – корпоративними правами брати участь у загальних зборах учасників товариства.

Підсумовано, що чіткі повноваження управителя спадщини – корпоративними правами не визначені, однак на практиці останній приймає управлінські рішення протягом строку дії свідоцтва та бере участь у загальних зборах учасників товариства. Водночас судова практика свідчить, що прийняті рішення управителем спадщини – корпоративними правами доволі часто визнаються такими, що вчинені з перевищенням повноважень.

Ключові слова: корпоративні права, управління, товариство з обмеженою відповідальністю, спадщина, управитель спадщиною, спадкоємці.

Vintoniak Natalia. Management of corporate rights by a person from among the heirs before accepting inheritance

The article is devoted to studying problematic issues of inheritance management – corporate rights by a person from among the heirs before accepting the inheritance in limited liability companies.

It is noted that the institution established by the legislator has several gaps in practical application. First of all, the question of which of the heirs to appoint as the manager of the inheritance – corporate rights is debatable, if several heirs apply to the notary for issuing a certificate for the management of the inheritance – corporate rights. Typically, the notary allows the heirs to independently determine who among them will act as the manager of the inheritance – corporate rights – or appoints the first applicant. However, the legislation does not prescribe a clear mechanism for the notary's actions in such situations.

The article also draws attention to the fact that the manager of inheritance – corporate rights – has an undefined legal status and scope of authority under current legislation. After all, the Civil Code of Ukraine (Article 1285 of the Civil Code of Ukraine) contains a general rule that the inheritance manager must take actual and legal actions to preserve and protect the inherited property. Accordingly, the issue arises as to what specific powers the inheritance manager – corporate rights is endowed with and what decisions he has the right to make, so that they can be considered through the prism of the specified norm, as well as whether the inheritance manager – corporate rights has the right to participate in the general meeting of the company.

It is concluded that the specific powers of the manager of inheritance – corporate rights – are not clearly defined by law. Nevertheless, in practice, such a manager makes managerial decisions during the validity period of the certificate and participates in general meetings. At the same time, court practice shows that such decisions are often deemed to have been made in excess of the manager's authority.

Key words: corporate rights, management, limited liability company, inheritance, inheritance manager, heirs.

Між моментом відкриття спадщини та моментом прийняття спадщини проходить певний період часу, протягом якого спадкове майно потребує управління. Як зазначає Л. В. Січук до такого складу спадщини, що потребує управління, відносяться й корпоративні права, які належали на момент смерті спадкодавцю, адже такі об'єкти спадкування мають вартісний характер та потребують вчинення низки фактичних і юридичних дій для отримання матеріальних вигод як результату володіння ними [1, с. 96].

Відповідно до ч. 1, 2 ст. 1285 ЦК України якщо у складі спадщини є майно, яке потребує утримання, догляду, вчинення інших фактичних чи юридичних дій для підтримання його в належному стані, нотаріус, а в населених пунктах, де немає нотаріуса, – відповідний орган місцевого самоврядування, у разі відсутності спадкоємців або виконавця заповіту укладають договір на управління спадщиною з іншою особою. Особа, яка управляє спадщиною, має право на вчинення будь-яких необхідних дій, спрямованих на збереження спадщини до з'явлення спадкоємців або до прийняття спадщини.

Згідно ст. 61 Закону України «Про нотаріат» якщо у складі спадщини є корпоративні права для управління ними, нотаріус, а в сільських населених пунктах – посадова особа органу місцевого самоврядування призначає управителя спадщини з числа спадкоємців або виконавців заповіту, а в разі їх відсутності – укладає договір на управління спадщиною з іншою особою. Тобто у випадку, якщо у складі спадщини є корпоративні права, то для

управління ними, нотаріус за місцем відкриття спадщини призначає управителя спадщини з числа спадкоємців або виконавців заповіту на підставі свідоцтва, яке посвідчує повноваження управителя спадщини – корпоративними правами. Форма свідоцтва, яке посвідчує повноваження управителя спадщини – корпоративними правами затверджена Наказом Міністерства юстиції України «Про затвердження Правил ведення нотаріального діловодства» № 3253/5 від 22.12.2010 року.

Необхідною передумовою для отримання одним із спадкоємців свідоцтва, яке посвідчує повноваження управителя спадщини є звернення спадкоємців згідно ст. 1220, 1221 ЦК України для відкриття спадщини за останнім місцем проживання спадкодавця – учасника товариства. Повноваження управителя спадщини тривають до отримання свідоцтва про право на спадщину всіма спадкоємцями. Свідоцтво, яке посвідчує повноваження управителя спадщини – корпоративними правами підлягає обов'язковому поверненню до нотаріуса за місцем прийняття спадщини після припинення повноважень управителя спадщини.

В першу чергу, дискусійним є питання, кого із спадкоємців призначити управителем спадщини – корпоративними правами, якщо до нотаріуса звертаються декілька спадкоємців для видачі свідоцтва на управління спадщиною – корпоративними правами. Законодавцем не визначено чіткого механізму дій нотаріуса у такому випадку.

Нотаріальна практика свідчить про те, що нотаріус надає можливість самостійно

визначити спадкоємцям, кого з них призначити управителем спадщини або призначає того із спадкоємців, хто перший звернувся до нього із заявою. Проте як діяти у ситуації, коли одночасно декілька спадкоємців звертаються до нотаріуса з метою отримання свідоцтва, яке посвідчує повноваження управителя спадщини – корпоративними правами законодавством не визначено. На практиці нерідко трапляються випадки, коли нотаріус вимагає згоди інших спадкоємців на призначення управителя спадщини – корпоративними правами одного з них, хоч такої вимоги законодавцем не встановлено.

У справі № 478/741/22 [2] про визнання незаконним та скасування свідоцтва, яке посвідчує повноваження управителя спадщини – корпоративними правами, позивачка, як одна із спадкоємців зазначила, що не давала згоди на призначення іншої спадкоємиці управителем спадщини – корпоративними правами. Суд розглядаючи справу зазначив, що *«чинним законодавством України не передбачено обов'язку нотаріуса отримувати дозвіл кожного зі спадкоємців при призначенні управителя спадщиною. Тому судом встановлено, що приватним нотаріусом вчинені законні дії згідно чинного законодавства за заявою спадкоємця про призначення його управителем спадщиною»*.

Наступним питанням, яке потребує належного правового регулювання є те, що особа з числа спадкоємців, яку призначають управителем спадщини – корпоративними правами має невизначений законодавцем статус та повноваження. Адже ЦК України (ст. 1285) містить загальну норму, що управитель спадщиною повинен здійснювати фактичні та юридичні дії на збереження спадщини. Відповідно виникає питання, якими саме повноваженнями наділений управитель спадщиною – корпоративними правами та які рішення має право приймати, щоб їх можна розглядати через призму «будь-яких необхідних дій, спрямованих на збереження та охорону спадкового майна». Чи наділений управитель спадщиною – корпоративними правами такими ж повноваженнями, як і учасник ТОВ? Чи має право брати участь у загальних зборах ТОВ? На практиці з цього приводу спори набувають все більшого поширення.

Наприклад, щодо прийняття рішень на загальних зборах учасників управителем спадщини, то на розгляді Міністерства юстиції України перебувала скарга від 10.10.2023 року щодо зміни керівника ТОВ, де участь у загальних зборах брав управитель спадщиною. У ході розгляду скарги одного з учасників ТОВ було встановлено, що для проведення оскаржуваної реєстраційної дії державному реєстратору було подано протокол загальних зборів учасників, на яких був присутній управитель спадщиною – корпоративними правами (частка у статутному капіталі становить 59 %), які належали померлому учаснику товариства.

З матеріалів реєстраційної справи впливає, що скаржниця, як учасниця товариства, яка володіє часткою у розмірі 41 % статутного капіталу товариства, вважає протиправною та просить скасувати реєстраційну дію, внаслідок якої було змінено керівника. В обґрунтування своїх вимог зазначає, що одним із спадкоємців померлого учасника, який володіє часткою у розмірі 59 % статутного капіталу товариства, на підставі свідоцтва на управління спадщиною було змінено керівника товариства. Зазначала, що відповідно до поданого державному реєстратору протоколу, рішення з питань порядку денного приймалось не учасником товариства, а іншою особою, тобто управителем спадщиною – корпоративними правами.

Згідно з Висновком центральної колегії Міністерства юстиції України з розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність державного реєстратора, суб'єктів державної реєстрації, територіальних органів Міністерства юстиції від 13.11.2023 року [3] в задоволенні скарги відмовлено. Відмова обґрунтована тим, що відповідно до ч. 4, 5 ст. 17 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» для державної реєстрації змін до відомостей про юридичну особу, що містяться в ЄДР, у тому числі зміни керівника подано рішення уповноваженого органу управління юридичної особи про зміни, що вносяться до ЄДР та примірник оригіналу (нотаріально засвідчена копія) документа, що засвідчує повноваження особи, а саме державному реєстратору було подано

нотаріально засвідчену копію свідоцтва, яке посвідчує повноваження управителя спадщини – корпоративними правами. Колегія зазначає, що державний реєстратор, у силу наявних у нього повноважень, не надає оцінку обставинам, які передували підготовці документів, що подаються для державної реєстрації, а лише перевіряє їх відповідність законодавству.

По цій же справі позивачкою, як учасником ТОВ подано позов про визнання недійсним рішення загальних зборів учасників товариства. У вчиненні таких дій позивачка вбачає перевищення повноважень управителя спадковим майном, порушення вимог чинного законодавства та своїх корпоративних прав.

Рішенням Господарського суду Черкаської області від 29 липня 2024 року (справа № 925/648/24) [4] позов задоволено повністю. Вирішено визнати недійсними рішення ТОВ та скасувати державну реєстрацію змін до відомостей про юридичну особу щодо зміни керівника. Рішення суду обґрунтоване тим, що «імперативними нормами і положеннями статуту визначено, що право скликання загальних зборів учасників ТОВ належить лише учаснику цього товариства. У нотаріальному свідоцтві обсяг та межі повноважень особи, як управителя спадщиною – корпоративними правами, взагалі не визначені, в той же час вони і спеціально не обмежені нотаріусом в частині вчинення певних дій.

Суд вважає, що оскільки чинним законодавством встановлено обсяг прав особи, як учасника товариства, то права управителя спадковим майном ніяким чином не можуть співпадати із правами, якими володіє лише учасник товариства. Не будучи учасником ТОВ, спадкоємиця не може особисто реалізувати ті права, які належать виключно учасникам товариства згідно закону та статуту».

Зазначене свідчить, що державні реєстратори здійснюють державну реєстрацію змін до відомостей про юридичну особу, що містяться в ЄДР на підставі рішення загальних зборів учасників товариства, участь в яких бере управитель спадщиною – корпоративними правами та свідоцтва, яке посвідчує повноваження управителя спадщини – корпоративними правами. Тобто такі документи визнають

належними відповідно до ч. 4, 5 ст. 17 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань». Однак, суди доволі часто приймають рішення про визнання недійсним рішення та скасування державної реєстрації змін до відомостей про юридичну особу з підстав, що управитель спадщиною – корпоративними правами не має права брати участь у загальних зборах, оскільки не є учасником товариства.

Крім того, розглядаючи вказаний вище спір, суд зазначив, що «в даному випадку прийняття рішення особою, яка діє як представник спадкоємців (майбутніх учасників ТОВ), про призначення себе директором ТОВ, суперечить вимогам ст. 238 ЦК України (закладеним у ній загальним принципам регулювання суспільних відносин), згідно з ч. 3 якої представник не може вчиняти правочин від імені особи, яку він представляє, у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, представником якої він одночасно є, за винятком комерційного представництва, а також щодо інших осіб, встановлених законом.

Суд вважає, що такого порушення не було б, якби спадкодавець був єдиним учасником та одночасно з цим директором товариства, а особа, яка призначена управителем спадщиною – корпоративними правами при цьому реалізовувала б свої права та інтереси прямого спадкоємця і управителя спадщини».

Постановою Північного апеляційного суду від 02 грудня 2024 року [5] у згаданій вище справі Рішення Господарського суду Черкаської області залишено без змін. Колегія наголошує, що «права управителя спадковим майном автоматично не ототожнюються із правами, якими, відповідно до чинного законодавства та статуту товариства володіє лише учасник цього товариства».

В іншій справі, що перебувала на розгляді Міністерства юстиції України, скаржниця (попередній керівник та представник товариства, а також матір померлого учасника товариства, який володів часткою у розмірі 100% статутного капіталу товариства) вважає протиправною та просить скасувати оскаржену реєстраційну дію також щодо зміни керівника. В обґрунту-

вання своїх вимог зазначає, що приватним нотаріусом безпідставно видано свідоцтво на управління спадщиною – корпоративними правами у товаристві, внаслідок чого було незаконно змінено керівника товариства.

Згідно з Висновом центральної колегії Міністерства юстиції України з розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність державного реєстратора, суб'єктів державної реєстрації, територіальних органів Міністерства юстиції від 13.11.2023 року [6] в задоволенні скарги відмовлено.

Надалі скаргниця звернулася до суду з позовом про визнання недійсним рішення учасника товариства, визнання недійсним наказу про звільнення та поновлення на посаді. Рішенням Господарського суду Івано-Франківської області від 12 червня 2024 року (справа № 909/56/24) [7] позов задоволено повністю. Рішення мотивоване тим, що *«управитель спадщиною – корпоративними правами має право на вчинення дій, які спрямовані на збереження належного майнового стану товариства. Так, управитель повинен призначити виконавчий орган товариства, якщо його єдиний засновник, який помер, був одночасно директором. Або якщо директор товариства вчиняє дії (або має місце бездіяльність), які можуть негативно вплинути на майновий стан товариства і, відповідно, на вартість спадкового майна. Ухвалення управителем рішення про припинення повноважень позивачки як директора товариства при відсутності належних підстав для цього вчинено в порушення приписів ст. 1285 ЦК України, поза межами його повноважень»*.

У даному випадку суд не заперечив того, що управитель спадщиною – корпоративними правами не має права приймати рішення щодо зміни керівника (як у вищезгаданій справі), однак наголосив на тому, що таке рішення управитель спадщиною може прийняти у двох випадках: 1) якщо його єдиний засновник, який помер, був одночасно директором; 2) якщо діючий директор товариства вчиняє дії, які можуть негативно вплинути на майновий стан товариства.

Західний апеляційний господарський суд Постановою від 05 лютого 2025 року [8] апеляційну скаргу залишив без задо-

волення, а Рішення суду першої інстанції без змін, при цьому зазначивши, що *«повноваження управителя спадщиною – корпоративними правами є обмеженими, оскільки поняття управителя не ідентичне засновнику / учаснику товариства, який наділений широким колом прав та обов'язків»*.

Варто відзначити, що попри те, що чіткі повноваження управителя спадщиною – корпоративними правами не визначені, на практиці останній бере участь у загальних зборах та приймає ряд управлінських рішень. Однак як свідчить судова практика, такі рішення управителя спадщиною – корпоративними правами можуть бути визнані такими, що вчинені з перевищенням повноважень. Вказане підтверджує прогалин законодавства шляхом закріплення чітких положень механізму управління спадщиною – корпоративними правами одним із спадкоємців до прийняття спадщини.

У науковій літературі існує думка про необхідність закріплення у законодавстві приписів, що до моменту видачі свідоцтва про право на спадщину та оформлення спадкових прав, участь у загальних зборах в інтересах спадкоємців бере управитель спадщини. Управитель спадщини, однак, за загальним правилом, не повинен наділятися розпорядчими правами щодо відчуження часток (акцій) у статутному капіталі спадкоємців [9, с. 102]. С. Д. Гринько та М. І. Ромась, досліджуючи правове регулювання договору управління спадщиною зазначають, що управитель не може відчужувати спадкове майно, яким управляє, оскільки його повноваження полягають лише у забезпеченні догляду та його збереження для подальшого передання іншим особам з метою завершити процес спадкування [10, с. 319].

І. В. Спасибо-Фатєєва зазначає, що нормою 61 Закону України «Про нотаріат» породжена колізія, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 33 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» учасники товариства беруть участь у загальних зборах учасників особисто або через своїх представників. Тож у цій статті не йдеться про можливість участі в загальних зборах управителя

спадщини, який, звісно, представником не є, оскільки управитель вчиняє дії від власного імені, на відміну від представника. Та й іншого бути не може, оскільки учасник вже помер і від його імені вчиняти дії не можна, а спадкоємці ще не успадкували частку, тому і від їх імені управитель не виступає. Утім, він має діяти в їхніх інтересах, але це не порушує засад представництва і не робить його представником [11, с. 125].

Інститут управителя спадщини – корпоративними правами спрямований на те, щоб протягом періоду часу, який триває між моментом відкриття спадщини та моментом прийняття спадщини, товариство мало можливість продовжити господарську діяльність та запобігти економічним збиткам. Тому з метою ефективного управління законодавцю необхідно усунути існуючі прогалини та забезпечити належне правове регулювання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сіщук Л. В. Управління корпоративними правами до прийняття спадщини. Приватне право і підприємництво. 2018. Вип. 18. С. 95–100.
2. Рішення Казанківського районного суду Миколаївської області від 22 листопада 2022 року, справа № 478/741/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107612328>.
3. Висновок центральної колегії Міністерства юстиції України з розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність державного реєстратора, суб'єктів державної реєстрації, територіальних органів Міністерства юстиції від 13.11.2023 року. URL: https://minjust.gov.ua/files/general/2023/12/06/20231206111007-12.pdf?fbclid=IwY2xjawJeQ9NleHRuA2FlbQIxMAABHkBeeqE2j_ZxppHselx1r2m9Nqy1kUz-TdaZy4aRwju_-am850-iYv8Gi25W_aem_TFMuKwSRqWdi0hFYHIYZ8A.
4. Рішення Господарського суду Черкаської області від 29 липня 2024 року, справа № 925/648/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120828603>.
5. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 02 грудня 2024 року, справа № 925/648/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123871586>.
6. Висновок центральної колегії Міністерства юстиції України з розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність державного реєстратора, суб'єктів державної реєстрації, територіальних органів Міністерства юстиції від 13.11.2023 року. URL: https://minjust.gov.ua/files/general/2023/12/22/20231222101450-66.pdf?fbclid=IwY2xjawJfNf1leHRuA2FlbQIxMAABHnWIO0t_EztknunIovNb1_OwkPIW5o18gpXbOca7nJ97wK1vgsdbTxDA-aPl_aem_93VSTFfqTloHfONrXEbqWA.
7. Рішення Господарського суду Івано-Франківської області від 12 червня 2024 року, справа № 909/56/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119895398>.
8. Постанова Західного апеляційного господарського суду від 05 лютого 2025 року, справа № 909/56/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125222341>.
9. Дерев'яно Д. С. Охорона та захист корпоративних прав нотаріусом за цивільним законодавством України: дис. ... доктора філософії за спеціальністю 081 (Право). Львів. Львівський державний університет внутрішніх справ України. 2022. 195 с.
10. Гринько С. Д., Ромась М. І. Договір управління спадщиною в Україні та в країнах Європейського Союзу: порівняльно-правовий аспект. *Наукові записки. Серія: Право*. № 16. 2024. С. 318–333.
11. Спасибо-Фатєєва І. В. Проблеми на перетині корпоративних та спадкових правовідносин: як і що спадкується після смерті учасника товариства з обмеженою відповідальністю? *Право України*. 2023. № 9. С. 115–127.

АПЕЛЯЦІЙНЕ ПРОВАДЖЕННЯ: ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Добровольська Володимира Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри господарського права і процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

Артьомов Дмитро Володимирович,

аспірант кафедри господарського права і процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена поняттю та ознакам апеляційного провадження як певної самостійної процедури господарського судочинства, яка виникає як наступна за розглядом справи у першій інстанції та направлена на перегляд її судових актів. Для апеляційного провадження притаманним є спеціальний суб'єктний склад, насамперед, окрема самостійна судова інстанція – апеляційні господарські суди, перелік яких визначений Указом Президента України, що суперечить Закону України «Про судоустрій та статус суддів», адже суд створюється виключно законом. Міжнародно-правове забезпечення апеляційного провадження було підставою його визначення у нормах вітчизняного господарського процесуального законодавства.

Як правова категорія термін «апеляційне провадження» є комплексним узагальнюючим поняттям, який можливо розглядати як форму господарського судочинства, його стадію та процедуру.

Суттю апеляції є перегляд, який можливий тільки при наявності судових актів суду першої інстанції, які не вступили в законну силу, тобто, це залежна процедура, яка виникає тільки після відповідного первинного розгляду справи та його документально-оформленого результату. Також, саме у можливості подання нових доказів у суді апеляційної інстанції, що є важливою ознакою апеляційного провадження, й міститься мотивація, яка спонукає зацікавлених осіб звернутися з апеляційною скаргою у порядку оскарження до відповідного суду. Представляється за доцільне визначити в ГПК України повну та неповну апеляцію, та першу як процедуру апеляційного провадження, за яким апеляційний господарський суд у повному обсязі переглядає справу за правилами позовного провадження та неповну апеляцію, у разі застосування якої відповідна судова установа здійснює розгляд вимог у рамках поданої апеляційної скарги.

Ключові слова: господарське судочинство, апеляційне провадження, судові акти, апеляційний господарський суд, господарське-процесуальне законодавство.

Dobrovol'ska Volodymyra, Artymov Dmytro. Appeal proceedings: economic and procedural aspect

The article is devoted to the concept and features of appellate proceedings as a certain independent procedure of economic proceedings, which arises as a follow-up to the consideration of the case in the first instance and is aimed at reviewing its judicial acts. A special subject composition is inherent in appellate proceedings, first of all, a separate independent judicial instance – appellate economic courts, the list of which is determined by the Decree of the President

of Ukraine, which contradicts the Law of Ukraine «On the Judicial System and the Status of Judges», since the court is created exclusively by law. The international legal support of appellate proceedings was the basis for its definition in the norms of domestic economic procedural legislation.

As a legal category, the term «appellate proceedings» is a complex generalizing concept that can be considered as a form of economic proceedings, its stage and procedure.

The essence of the appeal is a review, which is possible only in the presence of judicial acts of the court of first instance that have not entered into legal force, that is, it is a dependent procedure that occurs only after the relevant initial consideration of the case and its documented result. Also, it is precisely in the possibility of submitting new evidence to the court of appeal, which is an important feature of the appeal proceedings, that the motivation that encourages interested parties to file an appeal in the procedure of appeal to the relevant court is contained. It seems appropriate to define in the Code of Civil Procedure of Ukraine a full and incomplete appeal, and the first as a procedure for appeal proceedings, according to which the appellate economic court fully reviews the case according to the rules of claim proceedings and an incomplete appeal, in the case of which the relevant judicial institution considers the claims within the framework of the submitted appeal.

Key words: commercial litigation, appellate proceedings, judicial acts, commercial court of appeal, commercial procedural legislation.

Метою статті є надання змістовно-аналітичної характеристики поняттю та ознакам апеляційного провадження у господарському судочинстві.

Дослідженням положень щодо апеляційної процедури у господарському процесі присвячена чимало наукових праць, зокрема, А. О. Згами, Л. М. Ніколенко, О.В. Подвірної, О. П. Подцерковного, М.М. Сарнавського та інших. Незважаючи на велику кількість наукових досліджень невіршеними залишаються питання щодо господарсько-процесуального аспекту апеляційного провадження, його поняття, складових елементів та ознак.

Апеляційне провадження є універсальною процесуальною формою, яка притаманна всім судочинствам, у тому числі й господарському, адже саме воно є практичною реалізацією принципу диспозитивності господарського судочинства, який є важливим універсальним господарсько-процесуальним принципом. У літературі фахівці по-різному надають визначення апеляційного провадження, адже нормативно воно не є визначеним, що є певною проблемою чинного процесуального законодавства. Так, на думку Л. М. Ніколенко «апеляційне провадження представляє собою сукупність послідовно вчинюваних дій управненими особами та господарським судом для перевірки законності та обґрунтованості судових актів, які не набули законної сили, з метою захисту порушених або оспорюваних прав й охоронюваних законом інтересів учасників

господарського судочинства» [1, с. 160]. Тобто, акцент апеляційного провадження пов'язаний суто із його суб'єктним складом. Деякі вчені характеризують апеляцію як окрему процесуальну стадію, а саме: «стадія перегляду господарських справ судом апеляційної інстанції являє собою важливу гарантію дотримання прав учасників процесу на об'єктивний, всебічний і законний судовий розгляд. Поява та удосконалення апеляційного провадження свідчать про розвиток господарського процесуального законодавства, що знайшло своє відображення у чинному законодавстві та до позитивних рис апеляційного провадження можна віднести його психологічну роль» [2]. Визначення та порівняння апеляційного провадження як стадії господарського процесу є найбільш розповсюдженою точкою зору, але, видається, що термін «провадження» ширше за термін «стадія» в процесуальному аспекті.

Суттю апеляції є перегляд, який можливий тільки при наявності судових актів суду першої інстанції, які не вступили в законну силу, так, слушною є думка про те, що саме «апеляційне оскарження є найбільш розповсюдженим способом оскарження судових рішень та перевірки судового акта в повному обсязі: стосується як встановлення фактичних обставин у справі, так і правильності застосування процесуального і матеріального законів в господарському судочинстві» [3, с. 162]. Тобто, можливо говорити про повну апеляцію під час якої суд в повному обсязі переглядає

справу та неповну, коли апеляційний суд здійснює перегляд виключно у рамках поданої апеляційної скарги. Зазначені різновиди вважається за доцільне визначити в чинному ГПК України. Також, представляється, що саме у можливості подання нових доказів у суді апеляційної інстанції, що є важливою ознакою апеляційного провадження, є мотивація, яка спонукає зацікавлених осіб (учасників справи та інших осіб) звернутися з апеляційною скаргою у порядку оскарження до відповідного суду.

Деякі вчені визначають апеляційне провадження як «важливу процесуальну гарантію захисту прав і охоронюваних законом інтересів учасників господарського судочинства» [4, с. 240]. Зазначене є вельми актуальним в контексті законодавства ЄС, так, з урахуванням євроінтеграційного курсу України варто звернути увагу і на правову позицію Європейського суду з прав людини, відображену в його ухвалі від 08.01.2008 у справі «Скорик проти України», в якій Суд зазначив, що відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, якщо в національному правовому порядку існує процедура апеляції, держава має гарантувати, що особи, які знаходяться під її юрисдикцією, мають право в апеляційних судах на основні гарантії, передбачені ст. 6 Конвенції [5]. На нашу думку, міжнародно-правове забезпечення апеляційного провадження було підставою його визначення у нормах вітчизняного господарського процесуального законодавства.

Також слушною є думка про багатозначність терміну «апеляційне провадження», так, вчені визначають: «Апеляцію слід розглядати у широкому розумінні, зокрема, як: форму оскарження судових актів суду першої інстанції; процедуру перегляду судових актів суду першої інстанції; стадію господарського процесу; судову інстанцію» [6, с. 64]. Тобто, присутні майже всі ознаки апеляційного провадження, а саме: мета – оскарження судових актів суду першої інстанції, особливий порядок розгляду апеляційної скарги, наявність певної судової інстанції, яка виокремлюється за вертикальною ознакою щодо стадій системи господарських судів.

Науково також виокремлюються характерно-специфічні ознаки апеляції, а саме: «Апеляція подається на рішення (ухвалу) суду першої інстанції, що не набрали законної сили; господарська справа у зв'язку з поданою апеляційною скаргою направляється на розгляд до суду вищої інстанції (апеляційний суд); подача апеляційної скарги зумовлена неправильним застосуванням судом першої інстанції норм матеріального права чи порушенням процесуальних норм, ухваленням необґрунтованого рішення; суд апеляційної інстанції, розглядаючи справу, вирішує як питання факту, так і питання права, тобто як фактичну, так і юридичну сторони справи, в тому ж обсязі, що і суд першої інстанції» [7, с. 190]. Ознаки апеляційного провадження вказують на його самостійність та надають його змістовну характеристику.

Важливою кваліфікаційною ознакою апеляційного провадження є наявність окремих самостійних державних установ – системи апеляційних судів, перелік яких визначений Указом Президента України, що суперечить Закону України «Про судострій та статус суддів», адже за ст. 1 зазначеного законодавчого акту суд утворюється виключно законом.

Апеляційне провадження також забезпечує усунення помилок, як матеріального так й процесуального характеру, які допустив суд першої інстанції при розгляді справи. Адже саме «апеляційна інстанція покликана перевірити повне з'ясування місцевим господарським судом обставин, що мають значення для справи; відповідність висновків, викладених у рішенні місцевого господарського суду, обставинам справи; дослідити, чи не було місцевим господарським судом допущено порушення або неправильне застосування норм матеріального чи процесуального права» [8, с. 162]. Так, Є.В. Васьковський до таких відносить: «Не лише неправильне розуміння закону або випадковий недогляд під час встановлення фактичних обставин справи, але й суб'єктивні погляди, симпатії та антипатії судді, а також вплив поширених у певній місцевості переконань» [9, с. 288].

Деякі вчені виокремлюють причини підстави звернення до апеляційної інстан-

ції, так, наприклад, О.С. Грицанов поділяв причини судових помилок на дві групи: «Причини об'єктивного порядку, до яких належать: недостатня ефективність процесуальних інститутів; недосконалість законодавства і його прогалини; суперечність окремих правових норм; умови роботи осіб, які здійснюють правосуддя, та ін. та причини суб'єктивного характеру, пов'язані з рівнем професійної й етично-психологічної підготовки суддів у найширшому сенсі цього поняття» [10, с. 564]. Тобто, метою апеляційного провадження є: перевірка законності та обґрунтованості рішення суду першої інстанції, яке ще не набрало законної сили, адже саме апеляційний суд переглядає справу в межах доводів апеляційної скарги та досліджує наявні у справі докази, а також може досліджувати нові докази, якщо визнає обґрунтованими причини їх неподання до суду першої інстанції; забезпечення права на справедливий судовий захист шляхом надання можливості оскаржити судові рішення у вищу інстанцію. Подвійний розгляд справи зменшує ризик судової помилки; виправлення судових помилок, допущених судом першої інстанції як у застосуванні норм матеріального, так і процесуального права та забезпечення єдності судової практики шляхом формування правових позицій апеляційним судом.

У теорії процесуального права немає однозначного визначення поняття апеляції. Дореволюційні вчені-процесуалісти висловлювали різні думки щодо його тлумачення. Так, К.І. Малишев визначав апеляцію як прохання про нове вирішення і перевірення справи вищим судом проти неостаточного рішення або іншого процесуального акта, яким завершився процес у нижчій інстанції [11, с. 258].

Юридична енциклопедія визначає апеляційне провадження і перегляд господарських справ як «процесуальну гарантію, що забезпечує законність і обґрунтованість рішень місцевих господарських судів, захист прав і охоронюваних законом інтересів сторін як учасників господарських правовідносин» [12, с. 95]. Д.М. Притика формулює апеляційний перегляд судових рішень як «перевірення спору або інший перегляд справи, що здійснюється апеля-

ційною інстанцією, яка у повному обсязі використовує права, надані суду першої інстанції під час перевірки рішення останнього. Апеляційний суд переглядає справу за правилами, які застосовуються судом першої інстанції. Під час апеляції перегляд судового рішення здійснюється не у формі перевірки юридичної оцінки та повноти обставин справи, а у формі повторного розгляду цієї справи» [13, с. 97].

В.М. Коваль визначає апеляційне провадження як «діяльність суду апеляційної інстанції з розгляду звернень зацікавлених учасників судового процесу про перегляд незаконних та необґрунтованих, на їх думку, судових актів, які не набули законної сили, з повторним, за потреби, розглядом справи за правилами, передбаченими для судів першої інстанції та винесенням за наслідками розгляду відповідного рішення» [14, с. 235]. Але це визначення не розкриває суті апеляційного провадження, оскільки це діяльність не тільки апеляційного господарського суду, а також сторін процесу та інших учасників справи.

ГПК України передбачає провадження справи у суді апеляційної інстанції як самостійну стадію господарського процесу, тобто, «потреби існування цього інституту в господарському процесуальному законодавстві обумовлено тим, що:

- по-перше, інститут апеляції гарантує повнішу реалізацію права на судовий захист, оскільки він передбачає вторинний розгляд справ по суті;

- по-друге, інститут апеляції дозволяє забезпечити певну чіткість у здійсненні правосуддя, оскільки він може змінити рішення місцевого господарського суду або ухвалити нове рішення у результаті вторинного розгляду справи й вирішити його по суті, не направляючи справу на повторний розгляд до місцевого господарського суду;

- по-третє, інститут апеляції сприяє формуванню одноманітної судової практики, оскільки акт апеляційного суду є орієнтиром для місцевих господарських судів, що дозволяє зменшити вірогідність судових помилок» [15, с. 19–23]. Тобто, саме апеляційне провадження є важливою та обов'язковою стадією господарського судочинства, спрямованою на забезпе-

чення законності та обґрунтованості судових рішень, а також захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання.

Апеляційне провадження в країнах Європейського Союзу є важливою складовою національних систем правосуддя, але воно не є уніфікованим на рівні всього ЄС, адже кожна держава-член має власні правила та процедури, які регулюють порядок оскарження судових рішень. Однак, існують певні спільні риси та принципи, що відображають загальноєвропейські стандарти щодо справедливого судового розгляду.

Загальними тенденціями та принципами апеляційного провадження в країнах ЄС є наступні:

– дворівнева або трирівнева система судочинства, тобто більшість країн ЄС мають дворівневу (перша інстанція та апеляція) або трирівневу (перша інстанція, апеляція та касація) систему судочинства, що забезпечує можливість перегляду судових рішень;

– право на апеляційний перегляд, тобто право на оскарження судового рішення є фундаментальним правом у багатьох правових системах ЄС, хоча можуть існувати певні обмеження залежно від виду справи та суми спору;

– перевірка законності та обґрунтованості, адже саме апеляційні суди, як правило, перевіряють як правильність застосування судами першої інстанції норм матеріального та процесуального права, так і обґрунтованість встановлених фактичних обставин справи;

– подання апеляційної скарги, тобто апеляційне провадження ініціюється поданням апеляційної скарги зацікавленою стороною протягом встановленого строку;

– розгляд справи судом вищої інстанції, тобто апеляційні скарги розглядаються судами вищої інстанції щодо суду, який ухвалив перше рішення;

– можливість дослідження доказів, тобто у багатьох країнах ЄС апеляційні суди мають право досліджувати наявні у справі докази, а в деяких випадках і приймати нові докази.

– різні види апеляційних судів: у країнах ЄС існують як загальні апеляційні суди, так і спеціалізовані апеляційні суди

(наприклад, у господарських, адміністративних справах).

Таким чином, апеляційне провадження є важливою стадією судового процесу, спрямованою на усунення можливих помилок суду першої інстанції та забезпечення правосудності судового рішення, що ще не набрало законної сили. Ознаками апеляційного провадження є наступні характеристики:

1. Перегляд судового рішення, що не набрало законної сили, тобто апеляція можлива лише щодо рішень та ухвал суду першої інстанції, які ще не набули юридичної обов'язковості.

2. Ініціювання за скаргою, тобто апеляційне провадження відкривається виключно за ініціативою осіб, які мають право на оскарження (учасники справи, а також особи, чії права та обов'язки були вирішені судом).

3. Розгляд справи судом вищої інстанції, тобто апеляційна скарга подається до апеляційного суду, який є вищою інстанцією щодо суду, що ухвалив оскаржуване рішення.

4. Межі перегляду, тобто апеляційний суд переглядає справу в межах доводів апеляційної скарги та протесту, існують випадки, коли суд може вийти за межі цих доводів, якщо встановить порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення.

5. Перевірка законності та обґрунтованості, тобто саме апеляційний суд перевіряє як правильність застосування судом першої інстанції норм матеріального права, так і дотримання норм процесуального права. Також перевіряється обґрунтованість фактичних обставин, встановлених судом першої інстанції.

6. Можливість дослідження доказів, тобто апеляційний суд має право досліджувати наявні у справі докази, а також може приймати нові докази, якщо учасник процесу обґрунтує неможливість їх подання до суду першої інстанції з причин, що не залежали від нього.

7. Повноваження апеляційного суду, а саме за результатами розгляду апеляційної скарги апеляційний суд має право:

– залишити рішення суду першої інстанції без змін, а скаргу без задоволення;

- скасувати рішення суду першої інстанції повністю або частково та ухвалити нове рішення;
- скасувати рішення суду першої інстанції та закрити провадження у справі або залишити позов без розгляду;
- змінити рішення суду першої інстанції.

8. Набрання законної сили рішенням апеляційного суду, тобто рішення апеляційного суду набирає законної сили з моменту його проголошення, а рішення суду першої інстанції втрачає законну силу в частині, скасованій апеляційним судом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ніколенко Л. М. Характеристика апеляційного провадження у господарському судочинстві України. *Науковий вісник Львівського держ. ун-ту внутр. справ. Серія юридична*. 2012. № 4. С. 154–163.
2. Подвірна О. В., Яковчук В. Я. Характеристика перегляду господарських справ в апеляційному порядку. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. Вип. 1. URL: <https://app-journal.in.ua/>
3. Господарський процес : навч. посіб. / [В. А. Кройтор, О. В. Синегубов, О. Г. Бортнік та ін.] ; за заг. ред. проф. В. А. Кройтора ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 328 с.
4. Господарський процес : підручник. / Світличний О. П. Вид. 2, перероб. і доп. К.: НУБіП України, 2018. 342 с.
5. Ухвала Європейського Суду з прав людини у справі «Скорик проти України» від 08.01.2008. Ліга : Закон : правовий портал. URL: <http://www.search.ligazakon.ua>
6. Господарське процесуальне право: методичні вказівки для підготовки до семінарських занять / О.П. Подцерковний, Е .Г. Бойченко, Г.М. Будурова, А.О. Згама, Будурова Г.М. / за ред. Подцерковного О.П. О., 2021. 91 с.
7. Мелех Л. В. Господарський процес України : підручник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 316 с.
8. Сарнавський М. Ухвала як об'єкт апеляційного оскарження в господарському судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 2. С. 65–69.
9. Васильєв С. В. Господарський процес України: підручник. К.: Еспада, 2010. 288 с.
10. Несинова С.В., Воронко В.С., Чебікіна Т. Господарське право України. Навч. посіб./ За заг. ред. С.В. Несиної. К. : Центр учбової літератури, 2012. 564 с.
11. Науково-практичний коментар Господарського процесуального кодексу України / За ред. О. І. Харитонової К. : Істина, 2006. 482 с.
12. Беяневич О. А. Про уніфікацію і спеціалізацію процесуального права. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1 (41). С. 95–97.
13. Притика Д. М. Правові засади організації і діяльності органів господарської юрисдикції та шляхи їх удосконалення. К : Вид. Дім «Ін Юре», 2003. 328 с.
14. Коваль В.М. Апеляційні суди в Україні: становлення і розвиток: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2004. 25 с.
15. Притика Д. Конституційні засади правосуддя і напрями вдосконалення господарського судочинства. *Право України*. 1997. № 1. С. 19–23.

БАЗОВЕ ПЕРЕДДОГОВІРНЕ ПРАВОВІДНОШЕННЯ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ОБҐРУНТУВАННЯ

Карнаух Вадим Сергійович,

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник відділу науково-правових експертиз
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

У статті здійснено критичний аналіз підходів до розуміння правової природи переддоговірних відносин. Особливу увагу приділено кваліфікації переддоговірних відносин як стадії розвитку договірної зобов'язання та визнанню зобов'язальної природи переддоговірних правовідносин, які враховують існування обов'язку добросовісної поведінки. У зв'язку з цим досліджено перспективи обґрунтування базового переддоговірного правовідношення у світлі Draft Common Frame of Reference («Принципів, визначень та модельних правил Європейського приватного права»). Виявлено особливості термінології DCFR, зокрема, розуміння в Книзі III «Обов'язки та відповідні права» під терміном "obligation" суб'єктивного цивільного обов'язку, який має виконати боржник в зобов'язальному правовідношенні. Визначено перешкоди для кваліфікації обов'язку добросовісного ведення переговорів як обов'язку у зобов'язанні. Для перспектив оновлення цивільно-правових норм у процесі рекодифікації визначено додаткові аспекти вказаної проблематики на основі положень Цивільного кодексу України. Звернуто увагу на специфіку для українського приватного права німецького законодавчого підходу, що передбачає виникнення зобов'язання на підставі вступу в переговори. На основі правил DCFR досліджено питання щодо можливості розуміння "duty" (обов'язку) як конститутивного елементу для базового переддоговірного правовідношення, яке не є зобов'язанням. Зроблено висновок, що існування такого обов'язку в рамках правовідношення не виключається. Можливість обґрунтування базового переддоговірного правовідношення на основі здобутків національної правової традиції пов'язується зі зверненням до категорії відносних цивільних правовідносин.

Ключові слова: переговори, переддоговірні правовідносини, зобов'язання, договірне зобов'язання, DCFR, Принципи, визначення та модельні правила Європейського приватного права, Концепція оновлення Цивільного кодексу України, добросовісність, обов'язок.

Karnaugh Vadym. Basic pre-contractual legal relationship: current state and prospects of substantiation

The article provides a critical analysis of approaches to understanding the legal nature of pre-contractual relations. Particular attention is paid to the qualification of pre-contractual relations as a stage of development of a contractual obligation and recognition of the obligatory nature of pre-contractual legal relations which consider the existence of the duty of good faith. In this regard, the author examines the prospects for substantiation of the basic pre-contractual legal relationship in the light of the Draft Common Frame of Reference (Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law). The peculiarities of the DCFR terminology, in particular, the understanding in Book III "Obligations and corresponding rights" of the term "obligation" as a subjective civil obligation to be fulfilled by the debtor in obligation as legal relationship are identified. The author identifies the obstacles to qualifying the duty to negotiate in good faith as an obligation in obligation as legal relationship. With a view to the prospects of updating civil law provisions in the course of recodification, the author identifies additional aspects of this issue based on the provisions of the Civil Code of Ukraine. The author draws attention to the specificity of the German legislative approach which provides for the emergence of an obligation based on the entry into negotiations for Ukrainian private law. Based on rules of the DCFR the author investigates the issue of whether it is possible to understand "duty" as a constitutive element

for the basic pre-contractual legal relationship which is not an obligation. It is concluded that the existence of such duty within the legal relationship is not excluded. The possibility to substantiate the basic pre-contractual legal relationship based on the achievements of the national legal tradition relates to reference to the category of relative civil legal relations.

Key words: negotiations, pre-contractual legal relations, obligation, contractual obligation, DCFR, Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law, Concept of Updating the Civil Code of Ukraine, good faith, duty.

Осмилення в сучасній цивілістичній думці переддоговірних відносин переважно здійснюється на основі існуючих норм права. Такий підхід є обґрунтованим для відображення об'єктивного стану приватноправового регулювання. Водночас у процесі оновлення цивільного законодавства набуває актуальності прогностичний рівень дослідження з урахуванням категоріального апарату національної правової доктрини та Принципів, визначень та модельних правил Європейського приватного права (Draft Common Frame of Reference) – ключового орієнтира для рекодифікації.

Передусім сформулюємо декілька застережень, які можуть окреслити межі цієї роботи та виразити її актуальність.

По-перше, серед авторів Концепції оновлення Цивільного кодексу України є консенсус щодо: 1) доцільності звернення особливої уваги на необхідності значного розширення обсягу нормативного регулювання переддоговірних відносин та 2) необхідності об'єктивації переддоговірної відповідальності в оновленому Цивільному кодексі України, правову природу якої пропонується визначати як відповідальність за зловживання правом [1, с. 45, 47]. По-друге, під базовим переддоговірним правовідношенням ми розуміємо правовідношення, зміст якого становлять суб'єктивне право на ведення переговорів з кореспондуючим суб'єктивним обов'язком добросовісного їх ведення кожної сторони переговорів за умови визначення юридико-фактичної властивості переговорів законодавцем [2, с. 68, 139]. Таке правовідношення є регулятивним та організаційним, а вказана юридико-фактична властивість може опосередковано впливати з регламентації обов'язку добросовісної поведінки учасників переговорів. По-третє, наукові позиції щодо можливої правової кваліфікації переддоговірних відносин створюють передумови для дискусії.

Питання природи переддоговірних відносин предметно досліджували К. О. Куклева, Н. І. Майданик, В. В. Надьон. Опосередковано торкалися вказаної тематики В. В. Васильєв, Н. М. Квіт, А. Р. Чанишева та інші вчені. О. В. Кохановська, В. О. Кохановський, В. В. Цюра зверталися до положень DCFR при розгляді переддоговірних відносин.

Огляд доктринальних поглядів убачається послідовним розпочати з тих підходів, які не передбачають надання самостійного правового значення переддоговірним відносинам.

Так, у фундаментальному монографічному дослідженні, присвяченому рекодифікації цивільного законодавства України, Н. С. Кузнецова та В. М. Захватаєв вказують на те, що важливим напрямом модернізації положень про регулювання договірних відносин є регламентація переддоговірних стосунків – самої процедури ведення переговорів, особливо дотримання принципу добросовісності, чесного ведення переговорного процесу, дотримання умов конфіденційності, регулювання питань переддоговірної відповідальності. Водночас ученими зазначається про: доцільність у межах рекодифікації в ЦК України передбачити правила, що регулюють переддоговірну фазу правовідносин між сторонами договору; необхідність прямо передбачити в ЦК України принцип, згідно з яким оферта або висунення пропозиції про проведення переддоговірних переговорів, їх проведення та припинення носять вільний характер, але при цьому названі заходи повинні задовольняти загальним вимогам сумлінності; необхідність зауважити, що в разі порушення вимог щодо переддоговірної або договірної стадії відносин, винна сторона зобов'язана відшкодувати іншій стороні шкоду, заподіяну такими діями, яка водночас не може мати на меті компенсацію втраченої вигоди через неукладення дого-

вору або втрату можливості отримати цю вигоду; необхідність формулювання більш конкретних, особливих правил у зв'язку із встановленням принципів вимог щодо переддоговірної стадії правовідносин [3, с. 334, 338].

Видається, що наведена позиція засновується на уявленні про правове значення лише договірних відношення – зобов'язання, яке виникає на підставі договору та у своєму розвитку проходить стадію переговорів. Правовий характер вказаної стадії не заперечується, але він цілком охоплюється договірним зобов'язанням.

А. Б. Гриняк також розглядає переговори у вказаних рамках, зазначаючи про доцільність при оновленні параграфу 2 глави 16 ЦК України «Укладення, зміна і розірвання договору» врахування закріпленого у DCFR досвіду покладання на потенційних контрагентів на переддоговірному етапі обов'язку добросовісної поведінки, наслідком порушення якого буде відшкодування заподіяних цим збитків. Водночас прикметно, що вчений пропонує включити до глави 16 ЦК України статтю «Ведення переговорів» та передбачити у такій статті право особи на вільне та добросовісне ведення переговорів з дійсним наміром досягти домовленостей з іншою стороною, а також відповідальність винної сторони в разі порушення цього обов'язку за збитки та моральну шкоду, завдані іншій стороні таким порушенням [4, с. 116, 118].

Наукове сприйняття переддоговірних відносин як стадії договірних правовідносин кореспондує також позиції, висловленій у постанові Великої Палати Верховного Суду від 29 вересня 2020 року в справі № 688/2908/16-ц, у якій Велика Палата Верховного Суду звернула увагу, що відсутність договірних відносин між сторонами до моменту укладення договору не означає, що на переддоговірній стадії сторони не несуть жодних обов'язків по відношенню одна до одної. Добросовісність та розумність належать до фундаментальних засад цивільного права (пункт 6 частини першої статті 3 ЦК України). Отже, і на переддоговірній стадії сторони повинні діяти правомірно, зокрема, поводитися добросовісно, розумно враховувати інтер-

еси одна одної, утримуватися від недобросовісних дій чи бездіяльності. Прояви таких обов'язків та недобросовісної чи нерозумної поведінки є численними і не можуть бути визначені у вичерпний спосіб. Зокрема, недобросовісну поведінку може становити необґрунтоване припинення переговорів, пропозиція нерозумних умов, які завідомо є неприйнятними для контрагента, вступ у переговори без серйозних намірів (зокрема з метою зірвати укладення договору з третьою особою, наприклад з конкурентом недобросовісної сторони переговорів), нерозкриття необхідної контрагенту інформації тощо. При цьому обов'язок діяти добросовісно поширюється на обидві сторони [5].

На нашу думку, розуміння переговорів як стадії розвитку договірних зобов'язання є обґрунтованим в умовах відсутності законодавчого закріплення обов'язку добросовісної поведінки учасників переговорів, а також при сприйнятті урегульованості нормами права як загальної ознаки будь-якого цивільного правовідношення. Позитивною рисою цього розуміння є врахування процесу розвитку договірних зобов'язання. Разом з цим, труднощі для беззастережної згоди з відповідними поглядами з'являються у разі закріплення цивільним законом відповідного обов'язку, відсутності укладення договору, а також настання негативних майнових наслідків для сторони у результаті поведінки недобросовісного учасника переговорів. Менш рельєфно проблема виражається за обставин, коли переговори припиняються добросовісно без будь-яких змін у майновому стані, викликаних недобросовісною поведінкою. Договір не укладено, збитки – відсутні, але індивідуалізований зв'язок між суб'єктами переговорів виник, відбувся перехід від імперативної норми та абстрактної моделі до реальних відносин між конкретними особами, які виявили свою волю – розпочали переговори, цим самим погодилися з обов'язком добросовісного ведення переговорів та виконували його до припинення переговорів.

До наведених вище наукових підходів примикає позиція, згідно з якою вимога добросовісності прямо враховується, але відповідний обов'язок не має само-

стійного значення в межах договірної зобов'язання. Звертаючись до німецької цивілістики, Н. Ю. Голубева зауважує, що добросовісна поведінка не складає якогось особливого охоронного обов'язку – добросовісність супроводжує дії з надання. Причому як здійснення основних, так і додаткових обов'язків. Тому добросовісність є властивістю поведінки боржника, а не окремим обов'язком, відірваним від обов'язку з надання [6, с. 523–524].

На наш погляд, крім збереження вищевказаного упущення, що заважає з'ясувати правову природу зв'язку між сторонами переговорів, який виник та існував протягом деякого часу, але не призвів до виникнення договірної зобов'язання, передчасним вбачається поєднання немайнового аспекту у вигляді обов'язкової добросовісної поведінки на стадії до виникнення договірної зобов'язання з об'єктом та виконанням такого зобов'язання.

Компромісною виглядає думка В. В. Васильєва, який указує про те, що переддоговірні цивільні відносини, потрапляючи під вплив положень чинного цивільного законодавства України, стають цивільними правовідносинами з власним змістом, тобто правами і обов'язками їх учасників. Водночас формулюючи висновок щодо судового порядку укладення договору як не властивого приватноправовій сфері суспільних відносин способу правостановлення, дослідник говорить про переддоговірний етап правовідносин [7, с. 67–68].

Обережною є позиція Н. М. Квіт, яка зауважує про існування між сторонами майбутнього договору певного правового зв'язку, який передчасно називати зобов'язанням, але неможливо ігнорувати [8, с. 82].

Інший підхід передбачає визнання переддоговірних правовідносин. В. І. Борисова зазначає, що переддоговірне правовідношення – волевиявлення сторін спрямоване на створення юридичного факту у вигляді укладеного договору [9, с. 89].

В. В. Надьон початково розглядала переддоговірні правовідносини в рамках дослідження попереднього договору. У результаті дослідниця дійшла висновку, що в українському законодавстві перед-

договірні відносини є зобов'язальними і на них поширюються норми цивільного законодавства, що стосуються договірних зобов'язань, зокрема й питання цивільно-правової відповідальності [10, с. 288]. Подальша розширена позиція передбачає кваліфікацію переддоговірних правовідносин як самостійного виду правовідносин, які мають складну структуру, що поєднує елементи договірних і недоговірних зобов'язань. Зазначено не лише про самостійність переддоговірних правовідносин у системі приватного права, але й про їх особливу правову природу, про що свідчить наявність самостійного предмета, переддоговірних прав, обов'язків сторін, цивільно-правової відповідальності за порушення сторонами своїх зобов'язань, а також системи норм матеріально-правового та колізійного регулювання у національному законодавстві різних країн [11, с. 599–600].

Широкий погляд на переддоговірні правовідносини з акцентом на їх особливій природі заслуговує на підтримку, але виглядає дещо недостатнім для обґрунтування категорії базового переддоговірного правовідношення, яке можливо відокремити від тих переддоговірних зобов'язальних правовідносин, які охоплюють правовідносини, що виникають на підставі попереднього договору, та переддоговірну відповідальність.

А. Р. Чанишева наблизилась до з'ясування природи початкового переддоговірного правовідношення, яке не є зобов'язанням. Науковиця вказує, що зобов'язальні відносини як елемент системи цивільних правовідносин взаємодіють із правовідносинами, що виникають на стадії укладення договору. На стадії укладення договору зазвичай виникають правовідносини, що не є зобов'язальними. Лише у випадках, коли укладення договору є обов'язковим для обох сторін або для однієї з них, виникають зобов'язання щодо укладення договору. Незважаючи на те, що правовідносини щодо укладення договору можуть мати і не мати форму зобов'язання, вони передують зобов'язальним відносинам, а до змісту останніх включатись жодним чином не можуть. Коли правовідносини щодо укладення договору вичерпали себе, дого-

вір вважається укладеним, і в цей самий момент виникає зобов'язання [12, с. 114].

У цілому підтримуючи висловлену позицію, зауважимо, що формулювання її на основі діючих законодавчих положень перешкоджає враховувати можливу підпорядкованість поведінки учасників переговорів принципу добросовісності як чинник виникнення базового переддоговірного правовідношення.

Н. І. Майданик зазначила, що за своєю природою переддоговірні правовідносини є юридично незавершеними та довірчими відносинами, з моменту виникнення яких між сторонами виникає зв'язок особливого роду – довірче відношення, що вимагає від них взаємної добропорядності [13, с. 61].

Поділяючи акцент стосовно вимоги добросовісності як визначальної ознаки зв'язку відповідних суб'єктів, зауважимо про деяку невизначеність щодо значення нормативного закріплення обов'язку добросовісності, а також юридичної незавершеності для можливості визнання переддоговірних правовідносин.

У межах поглядів, для яких характерним є визнання переддоговірних правовідносин, особливу увагу слід звернути на уявлення про зобов'язальну природу відповідних правовідносин, які враховують існування обов'язку добросовісної поведінки.

Так, К. О. Куклева розглядає переддоговірний обов'язок інформувати, переддоговірний обов'язок про конфіденційність, переддоговірний обов'язок добросовісності як одночасно переддоговірні обов'язки та зобов'язання. На думку дослідниці, такі переддоговірні обов'язки та зобов'язання автоматично покладаються на сторони, які вступають у переговори. Їх існування пов'язано з веденням ділових переговорів, що передували укладенню договору. Ці обов'язки і зобов'язання необхідно відрізняти від зобов'язань, що впливають із попередніх угод. Якщо зобов'язання, що впливають з попереднього договору, походять з попередньої угоди, яка пов'язує сторони, зобов'язання, що впливає з самого факту, що сторони вступили в переговори, існує тільки тому, що сторони встановили переддоговірні відносини. Крім цього, переддоговірні і договірні відносини визнаються не загальними

(абстрактними) обов'язками стосовно невизначених осіб, а зобов'язаннями, що полягають у конкретних обов'язках з виконання і повноваженнях вимагати їх виконання, які пов'язують певних осіб [14, с. 32, 140].

Погоджуючись із запереченням загального характеру переддоговірних обов'язків, деякі сумніви викликає твердження про наявність переддоговірних зобов'язань, що слідує з визнання відповідних обов'язків. Також зауважимо про недостатню визначеність позиції в частині, яка стосується стадії юридичного факту. Видається, що автоматичність покладення обов'язків на сторони переговорів може спростовуватися як вказаним запереченням загального характеру обов'язків, так і вказівкою на факт вступу сторін в переговори.

У монографічному дослідженні Р. А. Майданика зазначається про розгляд переддоговірної відповідальності як самостійного виду цивільно-правової відповідальності у зв'язку з порушенням переддоговірного зобов'язання, зміст якого становить обов'язок сторін добросовісно вести себе на переддоговірній стадії відносин. Указується про відповідність такої позиції сучасним світовим тенденціям з гармонізації та уніфікації права, наприклад, ст. II-3:301 DCFR [15, с. 206].

Зауважимо про невизначеність співвідношення між переддоговірним зобов'язанням та переддоговірною стадією відносин, що створює можливості для різного тлумачення. Водночас більш важливим для з'ясування перспектив обґрунтування базового переддоговірного правовідношення є уточнення наведеної позиції у світлі DCFR. Такий аналіз також спрямовується на перегляд позиції щодо фіксації правомочності вимоги належної поведінки в структурі суб'єктивного права, яке входить до змісту базового переддоговірного правовідношення [2, с. 135, 185–186].

По-перше, термінологія Draft Common Frame of Reference має суттєві особливості. Доцільно враховувати: 1) відсутність у DCFR дефініції "*legal relationship*" (правовідношення/правовідносини) у складі Додатку «Визначення», а також відсутність у вказаному Додатку визначень, які не містять жодного правового поняття

[16]; 2) невикористання в DCFR на категоріальному рівні поняття юридичного факту (виокремлюється категорія юридичного акту, але без чіткого визначення зв'язку з правовідношенням – В.К.); 3) розуміння в Книзі III «Обов'язки та відповідні права» під терміном "*obligation*" корелята права на виконання, що характеризує сторону боржника у правовідносинах між боржником і кредитором [16, с. 699], тобто суб'єктивного цивільного обов'язку, який має виконати боржник в зобов'язальному правовідношенні; 4) термін "*duty*", який вживається зокрема при закріпленні вимоги добросовісної поведінки учасників переговорів відрізняється від терміна "*obligation*". Не всі обов'язки ("*duties*") є суб'єктивними цивільними обов'язками ("*obligations*") [16].

По-друге, наявні перешкоди для кваліфікації обов'язку добросовісного ведення переговорів як обов'язку в зобов'язальному правовідношенні. Відповідно до ст. II.-3:301 DCFR: (1) Особа вільна в проведенні переговорів та не відповідає за недосягнення угоди. (2) Особа, яка бере участь у переговорах, має обов'язок вести їх добросовісно й чесно та не припиняти переговори у випадках, коли це буде суперечити вимогам добросовісності й чесної ділової практики. Цей обов'язок не може бути виключений або обмежений договором. (3) Особа, яка порушила цей обов'язок, відповідає за шкоду, завдану другій стороні таким порушенням. (4) Вимогам добросовісності й чесної ділової практики суперечать, зокрема, вступ у переговори та їх ведення без дійсного наміру досягти угоди з другою стороною.

Розробниками DCFR у коментарі до цього правила зауважується, що йдеться про "*duty*", а не "*obligation*". Способи захисту за невиконання "*obligation*" (тобто, суб'єктивного цивільного обов'язку в зобов'язальному правовідношенні – В.К.) не підлягають застосуванню. Зокрема, не є можливим застосування способу захисту у вигляді виконання обов'язку в натурі, що пояснюється неможливістю забезпечити примусове виконання обов'язку добросовісного ведення переговорів [16, с. 271].

У коментарі до ст. III.-1:103, яка закріплює вимогу добросовісності в межах зобов'язального правовідношення, не

заперечується потенційна можливість визначення обов'язку добросовісної поведінки саме як обов'язку в зобов'язанні ("*obligation*", а не "*duty*" – В.К.), але видається, що цей шлях не було обрано розробниками. Про це свідчать посилання на автономію сторін, проблемність меж суддівського втручання шляхом примушування до добросовісної поведінки та можливої неприйнятності способів захисту за невиконання обов'язку в зобов'язанні за порушення обов'язку добросовісної поведінки [16, с. 706].

По-третє, щодо такого способу захисту як примушування до виконання негрошових зобов'язань, передбаченого ст. III.-3:302 DCFR та про доцільність розгляду можливості імплементації якого вказується в Концепції оновлення Цивільного кодексу України [1, с. 43], розробники DCFR зазначають про можливість примусового виконання обов'язку боржника в судовому порядку. Водночас зі змісту ст. III.-3:302 DCFR та коментарів до вказаної статті випливає, що йдеться насамперед про майнові обов'язки в зобов'язанні, які не пов'язані зі сплатою грошових коштів. Також слід враховувати такі виключення для примусового виконання як неможливість виконання та нерозумність примушування виходячи з особистого характеру виконання [16, с. 850, 853].

Виявлена через призму правил DCFR проблематика кваліфікації базового переддоговірного правовідношення як зобов'язання може бути врахована в процесі оновлення ЦК України. Додатково вона може розкриватися через застосування системно-структурного підходу шляхом звернення до сутності обов'язку кредитора прийняти виконання, строку (терміну) виконання зобов'язання, підтвердження виконання зобов'язання, наслідків порушення боржником негативного зобов'язання, обов'язку боржника виконати зобов'язання в натурі (ч. 1 ст. 527, ст. 530, ст. 545, ч. 2 ст. 611, ч. 1 ст. 622 ЦК України) [17].

Щодо німецької моделі, яка передбачає виникнення на підставі вступу в переговори зобов'язання враховувати права, правові блага та інтереси другої сторони (§ 241 (2), § 311 (2) Німецького цивільного уложення) [18], то вона відо-

бражає досвід німецького законодавця на шляху до формулювання відповідних положень, а тому потребує додаткового осмислення. Зауважимо лише, що згідно з таким підходом розмежовуються поведінкові обов'язки від обов'язків з надання, а також виокремлюються вузьке та широке розуміння зобов'язання, що в світлі норми § 311 (2) Німецького цивільного уложення може бути вельми специфічним для українського приватного права.

У площині DCFR відкритим залишається питання щодо можливості розуміння "duty" (обов'язок – В.К.) як конститутивного елементу для базового переддоговірного правовідношення, яке не є зобов'язанням. У коментарі до ст. III.–1:102 DCFR вказується, що обов'язок не передбачає наявності правовідносин і може не належати конкретному кредитору. Водночас прикладами називаються обов'язок бути законослухняним громадянином та обов'язок не завдавати шкоди іншим особам [16, с. 699]. На нашу думку, вказані обов'язки мають загальний та абсолютний характер на відміну від обов'язку добросовісної поведінки учасників переговорів. Крім цього, в Додатку «Визначення» зазначається, що обов'язок не завжди є аспектом правовідносин, а його порушення не завжди має наслідком відповідальність [16]. Отже, не виключається існування обов'язку в рамках правовідношення, а для порушення відповідного обов'язку учасником пере-

говорів характерною є відповідальність у разі наявності шкоди.

У зв'язку з цим, погоджуємося з цивілістами, які звертають увагу на те, що питання правової природи переддоговірного відношення та переддоговірної відповідальності вирішуються залежно від правових основ держави [19, с. 192].

Отже, висловлені міркування щодо проблематики визнання зобов'язальної природи базового переддоговірного правовідношення за результатами аналізу правил DCFR, а також зауваження щодо особливостей досвіду німецького законодавця, не означають категоричної неможливості обґрунтування базового переддоговірного правовідношення на основі здобутків національної приватноправової традиції. У разі законодавчого підпорядкування нормативному стандарту добросовісності виглядає недоцільним заперечення правового значення відповідної конструкції, у механізмі виникнення якої наявне волевиявлення суб'єктів, а соціальний зв'язок у якій індивідуалізується. У цивілістиці в цілому визнаним є існування відносних цивільних правовідносин, які не обмежуються зобов'язаннями [20, с. 62, 21, с. 47–48]. Такий підхід узгоджується з концепцією переддоговірної відповідальності як відповідальності *sui generis*, а також з виокремленням секундарних прав в регулятивному переддоговірному правовідношенні [2, с. 54].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2020, 128 с.
2. Карнаух В. С. Правове регулювання переддоговірних відносин в ЄС та Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2017. 226 с.
3. Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу : монографія / за заг. ред. Н. С. Кузнецової. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 690 с.
4. Цивільне право України: погляд у майбутнє : збірник наукових праць до 70-річчя з дня народження Наталії Семенівни Кузнецової / за заг. ред. Р. О. Стефанчука, О. О. Кота. Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. 622 с.
5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29 вересня 2020 року в справі № 688/2908/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92137264> (дата звернення: 14.04.2025).
6. Голубева Н. Ю. Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання: монографія / Н. Ю. Голубева. О. : Фенікс, 2013. 642 с.
7. Васильєв В. В. Укладення договору за рішенням суду: проблеми саморегулювання цивільних відносин. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022. № 57. С. 66–69. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc57/14.pdf> (дата звернення: 29.03.2025).

8. Квіт Н. М. Переддоговірна відповідальність або «culpa in contrahendo» як перспектива для України. *Право і суспільство*. 2015. № 1. С. 80–85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_1_16 (дата звернення: 14.04.2025).
9. Борисова В. І. Оновлення Цивільного кодексу України: до проблеми недійсних та неукладених правочинів (договорів). *На шляху до європейського приватного права: збірник матеріалів XI Міжнародного цивілістичного форуму*. Київ: Київський регіональний центр НАПрН України 2021. С. 85–91.
10. Надьон В. В. Суб'єктивний обов'язок як елемент змісту цивільних правовідносин: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2018. 411 с.
11. Надьон В. В. Захист прав учасників переддоговірних правовідносин: український та європейський досвід (доктрина та практика правозастосування). URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/342/9396/19626-1?inline=1> (дата звернення: 31.03.2025).
12. Чанишева А. Системно-структурний метод дослідження змісту зобов'язальних відносин. *Право України*. 2016. № 4. С. 109–115.
13. Майданик Н. Переддоговірні відносини у цивільному праві України: поняття, природа, реалізація. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 1. С. 58–61.
14. Куклева К. О. Переддоговірні зобов'язання в міжнародному приватному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2019. 218 с.
15. Майданик Р. А. Розвиток приватного права України: монографія. К.: Алерта, 2016. 226 с.
16. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). URL: https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/european-private-law_en.pdf (дата звернення: 29.04.2025).
17. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 14.04.2025).
18. Bürgerliches Gesetzbuch. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/> (дата звернення: 14.04.2025).
19. Olena KOKHANOVSKA, Vadym TSIURA, Veleonin KOKHANOVSKYI. Pre-contractual relationship in the contract law of Ukraine and the DFCR: the problem of updating legal regulation in view of the reform of the Civil Code of Ukraine. *Revista Jurídica Portucalense*, 2023. P. 178–197. URL: <https://revistas.rcaap.pt/juridica/article/view/30500> (дата звернення: 14.04.2025).
20. Надьон В. В. Аналіз поділу цивільних правовідносин на абсолютні та відносні. *Проблеми законності*. 2013. Вип. 122. С. 56–64.
21. Стефанчук М. О. До питання про динаміку суб'єктивного цивільного права. *Університетські наукові записки*. 2009. № 4. С. 44–52.

ПРЕВЕНТИВНА РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ ЯК ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАПОБІГАННЯ ФІНАНСОВОЇ НЕСПРОМОЖНОСТІ

Крикун Віктор Борисович,

orcid.org/0000-0001-5160-5964

доктор юридичних наук, доцент,

професор кафедри цивільного права та процесу ННІ права

Державного податкового університету

Дерлюк Василь Дмитрович,

orcid.org/0009-0009-3890-8501

адвокат, арбітражний керуючий,

аспірант кафедри фінансового та податкового права ННІ права

Державного податкового університету

Стаття присвячена розгляду превентивної реструктуризації як правового механізму запобігання фінансової неспроможності. Аналізується сутність, значення та переваги превентивної реструктуризації в контексті сучасного економічного середовища, а також особливості її нормативно-правового регулювання в Україні та Європейському Союзі. Особливу увагу приділено імплементації Директиви (ЄС) 2019/1023 у вітчизняне законодавство, визначенню основних викликів цього процесу та пропозиціям щодо вдосконалення правових механізмів превентивної реструктуризації. У статті проведено огляд наукових досліджень та правових норм, що регулюють превентивну реструктуризацію. Вивчення наукових джерел свідчить про необхідність гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами, а також про потребу в додаткових механізмах моніторингу та забезпечення виконання домовленостей про реструктуризацію.

Встановлено, що Директива про реструктуризацію та неспроможність встановлює мінімальні стандарти для реструктуризації і деяких питань неспроможності, але її гармонізуючий ефект є обмеженим з огляду на множинні варіанти реалізації, що призводить до розходження моделей реструктуризації в Європі. Ці варіанти розкривають різні політичні підходи до регулювання реструктуризації та неспроможності.

Проте імплементація положень Директиви в українське законодавство супроводжується низкою труднощів, серед яких: невідповідність існуючих правових норм європейським стандартам, процесуальна жорсткість процедури превентивної реструктуризації, що нагадує «міні-банкрутство», та відсутність чітких керівних принципів і дієвих механізмів щодо інструментів раннього попередження. Встановлено, що превентивна реструктуризація є перспективним правовим інструментом для зниження рівня банкрутств та покращення інвестиційного клімату в Україні. Її подальший розвиток та вдосконалення сприятимуть економічній стабільності та підвищенню конкурентоспроможності українських підприємств.

Ключові слова: банкрутство, санація, превентивна реструктуризація, неспроможність, кредитори.

Krykun Viktor, Derliuk Vasyi. Preventive restructuring as a legal mechanism for preventing financial insolvency

This article is dedicated to the examination of preventive restructuring as a legal mechanism for the prevention of financial insolvency. It analyzes the essence, significance, and advantages of preventive restructuring within the context of the contemporary economic environment, as well as the specific features of its legal and regulatory framework in Ukraine and the European Union. Particular attention is paid to the implementation of Directive (EU) 2019/1023 into

national legislation, the identification of the main challenges of this process, and proposals for improving the legal mechanisms of preventive restructuring. The article provides a review of scholarly research and legal norms governing preventive restructuring. The study of academic sources indicates the necessity of harmonizing national legislation with European standards, as well as the need for additional mechanisms for monitoring and ensuring the implementation of restructuring agreements.

It has been established that the Directive on Restructuring and Insolvency sets minimum standards for restructuring and certain insolvency matters; however, its harmonizing effect is limited due to the multiple implementation options, leading to a divergence in restructuring models across Europe. These options reveal differing political approaches to the regulation of restructuring and insolvency.

Nevertheless, the implementation of the Directive's provisions into Ukrainian legislation is accompanied by a number of difficulties, including the inconsistency of existing legal norms with European standards, the procedural rigidity of the preventive restructuring procedure, which resembles a «mini-bankruptcy», and the absence of clear guidelines and effective mechanisms regarding early warning tools. It has been established that preventive restructuring is a promising legal instrument for reducing the level of bankruptcies and improving the investment climate in Ukraine. Its further development and improvement will contribute to economic stability and enhance the competitiveness of Ukrainian enterprises.

Key words: *bankruptcy, rehabilitation, preventive restructuring, insolvency, creditors.*

Вступ. В сучасних реаліях повномасштабної військової агресії РФ український бізнес стикається з безпрецедентними викликами, такими як: знищення інфраструктури, втрата активів, погіршення стану фінансової системи, скорочення фінансових ресурсів держави, скорочення економічної підтримки підприємств.

До теперішнього часу основним механізмом досудового порятунку для підприємств була процедура санації боржника до відкриття провадження у справі про банкрутство. Проте, складність доступу до цієї процедури призвела до обмеженого її практичного застосування. Через це українські підприємства фактично були позбавлені дієвих інструментів для відновлення платоспроможності, а умови війни ще більше ускладнили їхнє фінансове становище. Водночас, фінансова нестабільність підприємств становить серйозну загрозу для економіки України. Саме тому наявність добре функціонуючої та ефективної системи врегулювання неплатоспроможності підприємств є критично важливим. В Україні, життєздатним компаніям, які стикаються з фінансовими труднощами, дуже потрібні механізми раннього оповіщення та превентивні заходи, що допоможуть їм уникнути банкрутства.

Одним із дієвих способів запобігання банкрутству є превентивна реструктуризація, механізм якої розроблений Директивою ЄС 2019/1023 про превентивну реструктуризацію [1]. Ця Директива пропонує дер-

жавам-членам основу для сприяння переговорам між кредиторами та боржниками, які перебувають на межі неплатоспроможності або стикаються з операційними проблемами. Задля цього розроблено інструменти превентивної реструктуризації, покликані допомогти боржникам на ранній стадії уникнути неплатоспроможності та запобігти банкрутству і ліквідації. Однак, Директива ЄС 2019/1023, що складається з численних розлогіх викладів та 35 статей, часто є складною для інтерпретації та позбавленою систематичної послідовності, що є результатом численних компромісів та різних точок зору сторін, залучених до її розробки.

Хоча державам-членам було надано значну свободу дій при впровадженні Директиви, ця свобода супроводжується відповідальністю за забезпечення її ефективного застосування. В Україні, мабуть, можливість, що надається Директивою, залишається не повністю реалізованою. Тому, важливо проаналізувати, як саме Україна імплементувала Директиву та з'ясувати чи сприяла імплементація Директиви в Україні досягненню її головної мети – наданню життєздатним компаніям реальних інструментів для запобігання банкрутству, а не формальному виконанню європейських стандартів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі превентивна реструктуризація розглядається як ефективний механізм відновлення фінансової

стійкості підприємств. Вечірко І. О. у своїй роботі «Процесуальні аспекти застосування процедури превентивної реструктуризації боржника» (2025) аналізує особливості правового регулювання даної процедури та розглядає її вплив на кредиторів і боржників. Дослідник підкреслює важливість удосконалення процесуальних норм для забезпечення ефективності реструктуризації [1]. Пригуза П. у статті «Недоліки законодавчої новели та пропозиції щодо їх усунення» (2024) звертає увагу на проблеми, які виникають у зв'язку з імплементацією нових законодавчих норм щодо превентивної реструктуризації. Автор пропонує конкретні шляхи вдосконалення законодавства для більш ефективного функціонування механізму реструктуризації [5]. Синегубов О. В. у статті «Міжнародні стандарти та практики у сфері неплатоспроможності: значення для гармонізації українського законодавства» (2024) аналізує вплив міжнародного досвіду на національну правову систему. Він наголошує на необхідності адаптації українського законодавства відповідно до стандартів ЄС для забезпечення ефективної превентивної реструктуризації [6].

Таким чином, розгляд літературних джерел показує, що превентивна реструктуризація є важливим правовим інструментом, однак потребує подальшого вдосконалення нормативно-правового регулювання для його ефективного застосування.

Метою статті є дослідження реалізації процедури превентивної реструктуризації в Україні як правового механізму недопущення або запобігання неплатоспроможності підприємств.

Результати дослідження. Щоб зрозуміти сучасні механізми запобігання банкрутству в Україні, необхідно враховувати їхнє історичне підґрунтя. На їх розвиток глибоко вплинули соціально-економічні та правові перетворення, що відбувалися в Україні. При цьому становлення ринкової економіки в Україні після періоду соціалістичної системи відіграло ключову роль у формуванні правових норм, що регулюють фінансову неспроможність.

Протягом 20-го століття правова база залишалася упередженою щодо захисту боржників. У цей час процедури неспро-

можності віддавали пріоритет збереженню робочих місць над фінансовою відповідальністю, що відбивало соціально-економічні пріоритети соціалістичного режиму. Механізм примусового врегулювання служив основним інструментом реабілітації боржника, який часто досягався шляхом відстрочення платежів або скорочення вимог кредиторів; «за радянських часів процедура неспроможності регламентувалася, але не застосовувалась на практиці» [4].

Після здобуття незалежності 1991 року Україна почала відроджувати інститут банкрутства. Значним внеском стало прийняття Закону України «Про банкрутство» від 14.05.1992 № 2343-XII [6]. Ним було окреслено контури системи правового регулювання банкрутства в Україні. Однак, варто зазначити, що даний закон мав низьку процесуальну здатність.

З 01.01.2000 було введено в дію Закон України від 30.06.99 № 784-XIV [7], яким Закон України «Про банкрутство» 1992 року викладено в новій редакції зі зміненою назвою – «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Ця зміна назви вже відображала прагнення законодавця не лише констатувати банкрутство, але й передбачити можливості для відновлення фінансового стану підприємств.

Однак, подальші поступові зміни до законодавства про неспроможність часто були недостатньо продуманими та поспішними, що призвело до виникнення численних проблем, неузгодженостей та двозначностей і значно ускладнило розуміння та практичне застосування юридичних норм. У результаті, боржники часто зосереджувалися на збереженні свого нерухомого майна та інших цінних активів, прагнучи якомога довше відтягнути початок процедур банкрутства. З іншого боку, кредитори часто займали пасивну позицію, розуміючи, що внаслідок складності та неефективності процедур неспроможності вони, ймовірно, зможуть повернути лише незначну частину своїх коштів. Крім того, коли боржник володіє значними активами, процедури банкрутства в Україні можуть тривати роками, а в окремих випадках затягувалися навіть на десятиліття. Такі тривалі судові розгляди справ

про банкрутство у поєднанні із загальною недостатньою ефективністю української судової системи ще більше погіршують ситуацію. Як наслідок, ліквідація стала найбільш поширеним підсумком процедур банкрутства в Україні, через що, процедури банкрутства в Україні набули негативного забарвлення (негативної конотації) і зазвичай сприймаються суспільством як тривалі, складні судові процеси, що призводять до втрати робочих місць та ліквідації підприємств.

У 2018 році було прийнято Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 № 2597-VIII (введений в дію 21.10.2019) [8]. Він спростив підстави для відкриття провадження у справі про банкрутство, скасувавши вимогу щодо обов'язкового надання рішення суду про стягнення заборгованості, постанови про відкриття виконавчого провадження та впливу тримісячного строку невиконання грошового зобов'язання у виконавчому провадженні. Це полегшило доступ до процедури банкрутства як для боржників, так і для кредиторів. Однак, це спрощення безпосередньо не змінювало концепцію на раннє виявлення, а було спрямовано на більш оперативне реагування на вже наявну неплатоспроможність. Акцент на ранньому виявленні ознак неспроможності та реагуванні на них став ключовим у подальших обговореннях щодо вдосконалення Кодексу [3].

20 червня 2019 року Європейський Союз ухвалив Директиву 2019/1023 про реструктуризацію та неспроможність («Директива») [1], текст якої став результатом тривалих та складних переговорів з моменту подання пропозиції у 2016 році. У своїй остаточній формі Директива встановлює деякі мінімальні стандарти для превентивних механізмів реструктуризації заборгованості, погашення заборгованості для підприємців та обмеженої підмножини інших питань неспроможності.

Одним із нововведень Директиви є запровадження систем раннього оповіщення. Механізми раннього оповіщення збільшують можливості реструктуризації та виживання підприємства та особливо необхідні для малих та середніх підприємств (МСП). Директива прагне надати інструменти та стимули, що дозволяють

раннє виявлення боргової кризи, які спрямовані на запобігання неплатоспроможності підприємств шляхом вжиття заходів щодо виправлення становища на якомога більш ранній стадії. У сучасній європейській практиці існують дві основні моделі систем раннього оповіщення про фінансові труднощі підприємств: перша – система раннього оповіщення як інструмент самооцінки; друга – система оповіщення як механізм втручання.

Раннє оповіщення як інструмент самооцінки передбачає створення доступних інструментів для самостійної оцінки економічного стану підприємства, що є особливо цінним для мікро- та малих підприємств. Такі підприємства часто не мають власних аналітичних ресурсів для оцінки ефективності та фінансового здоров'я. Інструмент самооцінки може бути реалізований як просте програмне забезпечення на загальнодоступному веб-сайті, де підприємці вводять ключові дані свого бізнесу та отримують попередню діагностику на основі комбінації фінансових та операційних коефіцієнтів. Хоча якість діагностики залежить від достовірності наданих даних, це може слугувати швидкою первинною перевіркою. Важливо, щоб такі інструменти доповнювалися підтримкою та консультаціями з боку державних установ, комерційних чи професійних асоціацій.

Раннє оповіщення як механізм втручання передбачає комплекс послідовних дій для виправлення критичної ситуації під зовнішнім контролем. Система не обмежується лише виявленням проблем, а включає також залучення різних суб'єктів для втручання та забезпечення вирішення фінансових труднощів без необхідності звернення до процедури банкрутства. Важливим елементом цієї системи можуть бути дії кредиторів. Особливу роль тут можуть відігравати державні органи, такі як податкові інспекції, митні служби, органи, що контролюють сплату внесків до державних цільових фондів. Саме ці установи, можуть першими стикатися із затримками обов'язкових платежів, а тому мають унікальну можливість виявляти фінансові труднощі підприємств на ранніх стадіях, раніше за інших.

Важливо зазначити, що Директива встановлює лише мінімальні вимоги до змісту

правил про системи раннього оповіщення. Вона зобов'язує держави-члени мати такі системи, але не надає чіткого визначення цього поняття та не містить детальних приписів щодо їхнього функціонування та характеристик. Директива лише наводить перелік можливих елементів таких систем, надаючи державам-членам право вибору та впровадження одного або кількох із запропонованих механізмів.

Для створення дієвої системи раннього оповіщення державам-членам необхідно обрати відповідну модель, визначити ключові показники та встановити чіткий зв'язок між системою раннього оповіщення та процедурами неплатоспроможності/ реструктуризації боргу. Доступ до процедур превентивної реструктуризації має бути максимально спрощеним, щоб забезпечити можливість боржникам реструктурувати свої борги на ранній стадії, проте це має бути збалансовано із заходами запобігання зловживанням. Директива передбачає, що процедура превентивної реструктуризації має бути доступна лише боржникам, які перебувають у стані «ймовірної неплатоспроможності». Визначення цього терміна залишено на розсуд національного законодавства держави, що здійснює імплементацію Директиви.

Як зазначено в преамбулі Директиви, її концепція розроблена таким чином, щоб запобігти як передчасному ініціюванню процедури, коли компанія може зловживати захистом, зокрема автоматичним призупиненням, для повного погашення боргів, так і надто пізньому його початку, що унеможливить ефективну реструктуризацію. При цьому, Директива визначає лише момент втрати «ймовірності неплатоспроможності», а саме коли боржника відповідно до національного законодавства визнано неплатоспроможним. Оскільки визначення неплатоспроможності у державах-членах різняться, момент, коли підприємство вважатиметься таким, що має «ймовірність» неплатоспроможності, також відрізнятиметься, що, у свою чергу, послаблює гармонізаційний вплив Директиви в різних юрисдикціях.

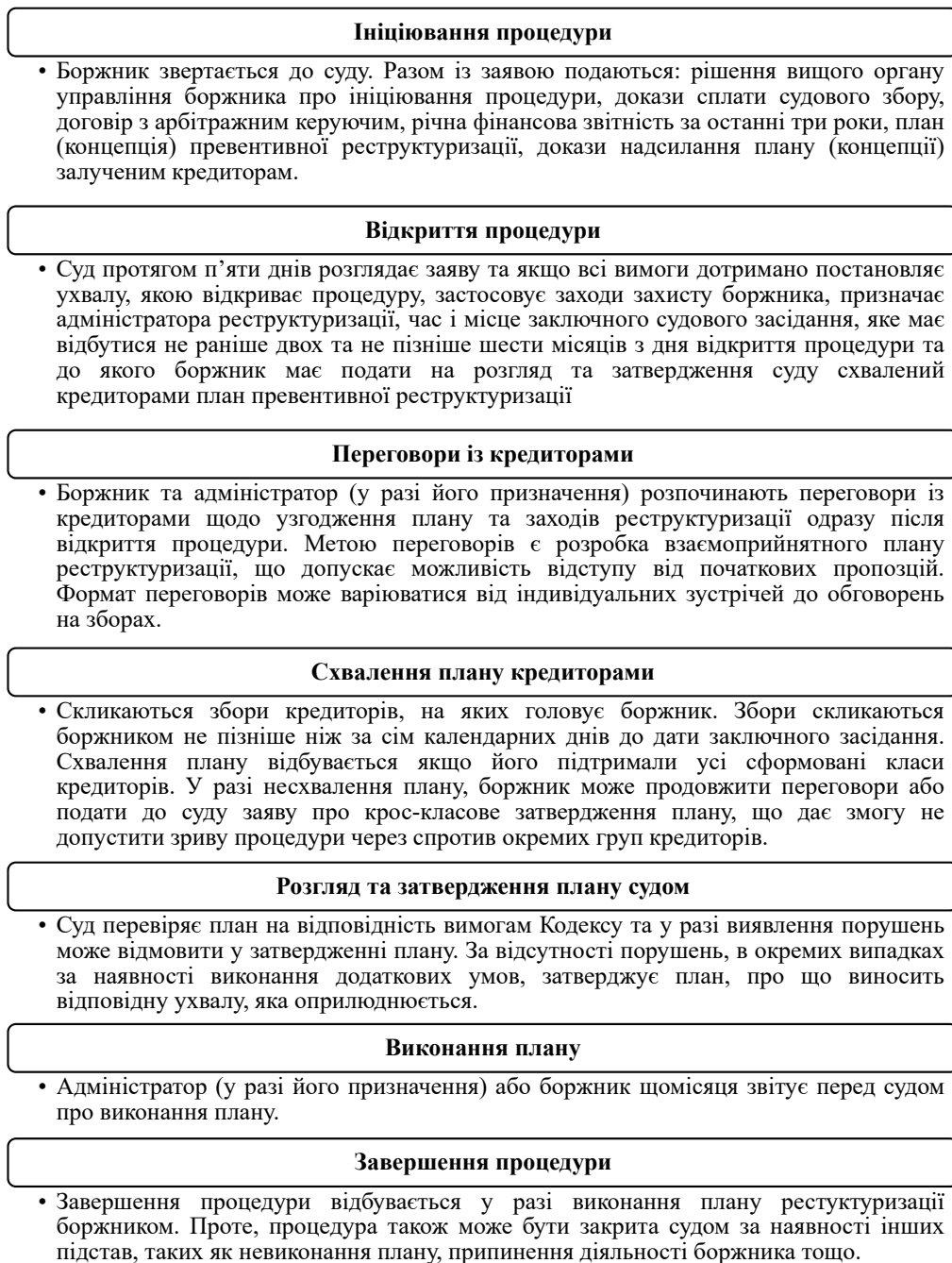
Згідно з положеннями Директиви держави-члени зобов'язані забезпечити збереження боржниками, які користуються процедурою превентивної реструктури-

зації, повного або принаймні часткового контролю над своїми активами та поточною діяльністю підприємства. Це пояснюється тим, що у процедурах, спрямованих на запобігання банкрутству, надзвичайно важливо, щоб боржник, як правило, залишався власником бізнесу, тому що усунення боржника від управління бізнесом значно знижує ймовірність використання ним таких процедур. Водночас, держави, що імплементують Директиву, мають передбачити обов'язкове призначення керуючого у справах про неспроможність. Проте, його роль чітко обмежена наданням сприяння боржнику та кредиторам у веденні переговорів та розробці плану реструктуризації.

Імплементація Директиви Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу 2019/1023 та запровадження процедур превентивної реструктуризації була однією з умов ініціативи Європейського Союзу «Ukraine Facility», запровадженої Регламентом (ЄС) Європейського Парламенту та Ради (ЄС) від 29 лютого 2024 р. № 2024/792, та схваленої Планом України, затвердженим Кабінетом Міністрів України 18 березня 2024 року розпорядженням № 244-р. [9]. Її виконання було здійснено у вересні 2024 року шляхом прийняття Закону України від 18.09.2024 № 3985-IX «Про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства та деяких інших законодавчих актів України щодо імплементації Директиви Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу 2019/1023 та запровадження процедур превентивної реструктуризації» [10], відповідно до якого механізм превентивної реструктуризації в Україні набув чинності з 01.01.2025 [10].

Детальний опис етапів превентивної реструктуризації в Україні представлено на рис. 1.

На рис. 1, відображено, що превентивна реструктуризація в Україні є багатоетапною процедурою, яка передбачає ряд послідовних дій. Кожен з етапів виконує свою функцію та впливає на подальший хід процесу. Наприклад, етап відкриття процедури передбачає судову оцінку ситуації та запровадження заходів захисту боржника, що, як показано на рисунку, є критично важливим для забезпечення

Рис. 1. Етапи превентивної реструктуризації в Україні

Джерело: складено автором на основі [8]

сприятливих умов для реструктуризації. Запровадження таких заходів, як тимчасове припинення стягнення боргів, має на меті надати боржнику необхідний час та простір для розробки та реалізації плану реструктуризації. Ключова роль такого плану підкреслює важливість співпраці між боржником та кредиторами у процесі превентивної реструктуризації. Водночас, передбачена можливість крос-класового затвердження плану, що є важливим механізмом для запобігання блокуванню

процесу окремими групами кредиторів. Загалом, аналіз етапів, представлених на рисунку 1, дозволяє виділити ключові аспекти процедури та підкреслити їхню взаємопов'язаність та вплив на ефективність превентивної реструктуризації.

Проведений аналіз впровадженної в Україні процедури превентивної реструктуризації дозволяє виділити ряд значних переваг, які роблять її привабливим інструментом для фінансового оздоровлення (недопущення або запобігання

неплатоспроможності) підприємства. Передусім, превентивна реструктуризація сприяє збереженню бізнесу, забезпечуючи його подальше функціонування, що, безперечно, позитивно впливає на економічну стабільність. Крім того, важливим аспектом є мінімізація витрат, що є логічним продовженням переваги збереження бізнесу. Оскільки превентивна реструктуризація ґрунтується на добровільній згоді сторін, вдається уникнути тривалих, складних та фінансово затратних судових процесів, характерних для процедури банкрутства. Ця економія ресурсів стає особливо відчутною, якщо порівняти з нижчими втратами порівняно з банкрутством, де розпродаж майна часто відбувається за значно заниженими цінами, завдаючи збитків усім зацікавленим сторонам.

Гнучкість та оперативність є ще одними ключовими перевагами превентивної реструктуризації. Висока гнучкість та оперативність прийняття рішень забезпечуються завдяки тому, що умови реструктуризації розробляються та узгоджуються безпосередньо між боржником та його кредиторами. Такий підхід дозволяє значно швидше реагувати на кризову ситуацію та знаходити оптимальні шляхи виходу з неї, на відміну від жорстко регламентованих судових процедур банкрутства.

Не менш важливим аспектом є збереження репутації підприємства. Успішне проведення превентивної реструктуризації дозволяє зберегти ділову репутацію проблемної компанії, адже своєчасне та добровільне врегулювання боргових зобов'язань демонструє відповідальність та серйозність намірів перед контрагентами та кредиторами. Це, своєю чергою, допомагає знизити ризик знецінення активів боржника, оскільки збереження довіри на ринку підтримує вартість підприємства.

Крім того, превентивна реструктуризація надає боржнику важливу тактичну перевагу – можливість отримання короткострокової «перерви», тобто тимчасового мораторію примусового стягнення. Цей «перепочинок» є критично важливим для стабілізації фінансового стану підприємства та створення сприятливих умов для конструктивних переговорів з кредиторами.

Нарешті, слід підкреслити позитивний вплив превентивної реструктуризації

на судову систему. Завдяки можливості врегулювання спорів у позасудовому порядку, досягається зниження навантаження на судову систему, оскільки значна кількість потенційних судових процесів про банкрутство може бути вирішена шляхом переговорів та домовленостей між сторонами.

Попри значний потенціал превентивної реструктуризації, в Україні існує низка суттєвих недоліків та ризиків, які можуть обмежувати її ефективне застосування.

Однією з ключових проблем є можливість зловживання боржником своїм винятковим правом ініціювання процедури. Оскільки саме боржник має право ініціювати превентивну реструктуризацію, існує ризик використання цієї процедури не для реального фінансового оздоровлення, а для затягування часу, уникнення відповідальності або нав'язування невідгідних умов кредиторам. Крім того, існує дисбаланс у розподілі тягаря процедури. Основний тягар покладається на кредиторів, бо вони змушені йти на поступки, погоджуватися на реструктуризацію боргів, тоді як на боржника не покладається достатньо чітких додаткових обов'язків щодо забезпечення прозорості, добросовісної поведінки та виконання плану реструктуризації.

Окремої уваги заслуговує проблема раннього попередження неплатоспроможності. Недостатній розвиток систем моніторингу та аналізу фінансового стану підприємств ускладнює своєчасне виявлення кризових явищ та обмежує можливості вжиття ефективних превентивних заходів, що, в свою чергу, зменшує шанси на успішну реструктуризацію на ранніх етапах.

Згідно з Кодексом України з процедур банкрутства, загроза неплатоспроможності – це «фінансово-господарський стан боржника, що характеризується наявністю обставин, які підтверджують, що боржник протягом наступних 12 місяців не зможе виконати свої грошові зобов'язання у строк, передбачений для їх виконання, чи здійснювати платежі за звичайними господарськими операціями» [8]. Це підкреслює важливість проактивного підходу до управління фінансовим станом підприємства. У цьому контексті, розміщення

Міністерством юстиції України на своєму веб-сайті переліку інструментів раннього попередження неплатоспроможності [11] є позитивним кроком. Однак, це не вирішує проблему раннього попередження неплатоспроможності в Україні. По-перше, наявність інформації не завжди трансформується у її практичне застосування. Значна кількість підприємств, особливо у сегменті малого та середнього бізнесу, можуть відчувати брак ресурсів – як фінансових, так і кадрових – для повноцінного впровадження рекомендованих інструментів. Крім того, проблема може полягати у недостатній мотивації керівництва або недооцінці важливості превентивних заходів у фінансовому управлінні. По-друге, існує ризик формального підходу. Навіть якщо інструменти використовуються, аналіз може бути поверхневим, без глибокого занурення в суть проблеми. Керівництво може не приділяти достатньо уваги отриманим результатам або не вживати своєчасних заходів для виправлення ситуації. По-третє, зовнішні фактори можуть значно ускладнити процес раннього попередження. Економічні кризи, політична нестабільність, непередбачені зміни в законодавстві або навіть стихійні лиха можуть звести нанівець усі зусилля підприємства. Жодна система не є абсолютно захищеною від таких впливів. По-четверте, ефективність інструментів залежить від якості даних. Якщо фінансова звітність недостовірною, то й результати аналізу будуть спотвореними. Тому важливо забезпечити прозорість та достовірність облікових даних. І нарешті, необхідність постійного оновлення. Економічне середовище динамічне, і інструменти, які були ефективними вчора, можуть виявитися застарілими завтра, а тому потрібен постійний моніторинг, аналіз та адаптація до нових викликів.

Для дієвого вирішення проблеми раннього попередження неплатоспроможності потрібен комплексний, системний підхід, що охоплює освітні ініціативи, консультативну підтримку, розробку адаптованих до потреб підприємств аналітичних інструментів, створення економічних стимулів для їх впровадження та посилення контролю за дотриманням вимог фінансової дисципліни.

Ця проблема корелює з іншими викликами, виявленими при реалізації відповідних правових норм. Зокрема, реалізація Директиви в Україні має суттєві недоліки, зумовлені її невідповідністю передбачуваному проактивному характеру превентивної реструктуризації. Процедура превентивної реструктуризації нагадує процедуру «міні-банкрутства», обтяжену процесуальною жорсткістю та негативними конотаціями стигми, що може перешкоджати ранній участі підприємств, які зіткнулися з фінансовими труднощами. Ключові неясності щодо кредиторів та примусових заходів ще більше підбивають її ефективність. Тому, необхідний більш гнучкий і чітко визначений підхід, можливо, відокремлений від традиційних процедур банкрутства.

Українська реалізація Директиви загалом відповідає європейській, однак є питання, в яких в Україні вона не досягає повної відповідності. Особливу увагу тут слід звернути на відсутність чітких керівних принципів і дієвих механізмів щодо інструментів раннього попередження, оскільки їхня реалізація в Україні зведена лише до розміщення переліку інструментів раннього попередження на веб-сайті державного органу з питань банкрутства [11]. Рухаючись уперед, дуже важливо забезпечити, щоб процедура превентивної реструктуризації не тільки відповідала формальним вимогам Директиви, а й ефективно функціонувала в українському правовому та економічному контексті. Проактивне вирішення цих питань матиме важливе значення для створення системи превентивної реструктуризації, яка не тільки відповідає формальним вимогам Директиви, а й пропонує реальні можливості реструктуризації, які приносять користь усім заінтересованим сторонам.

Зважаючи на нещодавнє впровадження процедури превентивної реструктуризації в Україні, пріоритетом має стати ретельний моніторинг її застосування та своєчасне внесення змін до законодавства з метою усунення виявлених недоліків, зокрема, щодо забезпечення ефективних інструментів раннього попередження. Також доцільно розглянути можливість відокремлення процедури превентивної реструктуризації від банкрутства та її подальшого

розвитку в рамках окремої правової структури, оскільки такий підхід сприятиме більшій ясності та дозволить структурі реструктуризації розвиватися незалежно від традиційних процедур банкрутства, які часто сприймаються негативно через їхній зв'язок з ліквідацією.

Висновки. Превентивна реструктуризація є важливим правовим інструментом, що сприяє уникненню банкрутства підприємств і збереженню економічної стабільності. Розвиток та вдосконалення механізмів превентивної реструктуризації в Україні є необхідною умовою для покращення інвестиційного клімату та підтримки бізнесу в умовах економічної турбулентності. Директива покликана забезпечити створення надійного та ефективного режиму превентивної реструктуризації.

Суть превентивної реструктуризації полягає у її здатності дозволити підприємствам вирішувати фінансові труднощі у вигляді конструктивного діалогу з кредиторами. Проте нинішня українська структура ще не досягає цієї мети. Більш стра-

тегічна та сувора реалізація Директиви з справжнім акцентом на раннє втручання та переговори є імперативом. Якщо існуюча система зазнаватиме невдачі у досягненні цих цілей, може виникнути необхідність у фундаментальному переосмисленні її структури та основних принципів. Без такого перегляду процедури, що передують банкрутству в Україні, можуть перетворитися на формальність, створюючи лише видимість вирішення проблеми, але не забезпечуючи реальних позитивних результатів. Тому розбудова та вдосконалення механізмів превентивної реструктуризації в Україні залишаються критично важливими для покращення інвестиційного середовища та підтримки сталого розвитку бізнесу в умовах мінливої економічної ситуації.

Перспективи подальших досліджень. Подальшого аналізу вимагають питання практичних кейсів превентивної реструктуризації, включаючи визначення правових складнощів та законодавчих прогалин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Directive (EU) 2019/1023 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on preventive restructuring frameworks, on discharge of debt and disqualifications, and on measures to increase the efficiency of procedures concerning restructuring, insolvency and discharge of debt, and amending Directive (EU) 2017/1132 (Directive on restructuring and insolvency) URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2019/1023/oj> (дата звернення: 12.04.2025).
2. Вечірко І. О. Процесуальні аспекти застосування процедури превентивної реструктуризації боржника. *Current Issues of the World Economy, International Economic Relations and International Communications Amidst the Formation of a New World Order and Polarization of the World* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Рига, 24–25 березня 2025 р.). Том 1. Riga: Baltija Publishing, 2025. С. 244–247.
3. Пригуза П. Превентивна реструктуризація: недоліки законодавчої новели та пропозиції щодо їх усунення. *Закон і Бізнес*. 2024. 3 червня. URL: https://zib.com.ua/ua/161626-preventivna_restrukturalizaciya_nedoliki_zakonodavchoi_noveli.html (дата звернення: 12.04.2025).
4. Синегубов О. В. Міжнародні стандарти та практики у сфері неплатоспроможності: значення для гармонізації українського законодавства. *Українське право*. 2024. № 5.
5. Міністерство юстиції України. (2012, 6 квітня). Розвиток нормативного регулювання відносин у сфері банкрутства в Україні (Роз'яснення). Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/n0007323-12> (дата звернення: 12.04.2025).
6. Про банкрутство: Закон України від 14 травня 1992 р. № 2343-XII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12/ed19920514#Text> (дата звернення: 12.04.2025).
7. Про відновлення платоспроможності боржника та визнання його банкрутом : Закон України від 30 червня 1999 р. № 784-XIV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12/ed19990630#Text> (дата звернення: 12.04.2025).
8. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 № 2597-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення: 12.04.2025).

9. Про схвалення Плану України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 березня 2024 р. № 244-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-planu-t180324> (дата звернення: 12.04.2025).

10. Про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства та деяких інших законодавчих актів України щодо імплементації Директиви Європейського парламенту та Ради ЄС 2019/1023 і запровадження процедур превентивної реструктуризації: Закон України від 19.09.2024 № 3985-IX /*Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3985-IX#Text> (дата звернення: 12.04.2025)

11. Міністерство юстиції. «Перелік інструментів системи раннього попередження неплатоспроможності. URL: <https://minjust.gov.ua/m/perelik-instrumentiv-sistemi-rannogo-poreperedjennya-neplatospromojnosti> (дата звернення: 12.04.2025).

12. Preventive Restructuring Frameworks Veder, P.M.; Mennens, A.M. 2018, Part of book or chapter of book (Busch, D.; Avgouleas, E.; Ferrarini, G. (ed.), Capital Markets Union in Europe, pp. 556–583 URL: <https://repository.ubn.ru.nl/bitstream/handle/2066/183449/183449.pdf?sequence=1>(дата звернення: 12.04.2025).

13. Peyton Legal. What is the new draft law on preventive restructuring supposed to bring? / Peyton Legal. Електрон. текст. дан. [Б. м.], 2022. Дата публікації: 08.02.2022. URL: <https://www.peytonlegal.cz/en/draft-law-on-restructuring> (дата звернення: 12.04.2025).

14. Le droit des entreprises en difficulté à l'épreuve de la crise : Rapport d'information n° 615 (2020–2021), déposé le 19 mai 2021 / Sénat. Електрон. текст. дан. Париж, 2021. Дата публікації: 19.05.2021. URL: <https://www.senat.fr/rap/r20-615/r20-61511.html> (дата звернення: 12.04.2025).

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ЖИТЛО

Чайковський Олег Ігорович,

доктор філософії,

доцент кафедри філософії, політології, психології та права

Одеської державної академії будівництва та архітектури

У статті розглянуто особливості правового змісту та юридичної сутності права на житло. Конституційний характер вказаного права вимагає особливої уваги та відповідального підходу до взаємопов'язаних механізмів його забезпечення та захисту. На думку автора наявна неузгодженість наукових поглядів та недостатня визначеність на законодавчому рівні окремих елементів юридичного змісту права на житло створює відчутні перешкоди на шляху реалізації та ефективного захисту даного права. Отже чітка визначеність правового змісту конституційного права на житло природним чином передує ефективному функціонуванню юридичного механізму його захисту, а також, як наслідок, впровадженню модернізованих економіко-правових моделей вдосконалення такого механізму. Встановлено, що право на житло в Україні гарантується насамперед ст. 47 Конституції України, в якій зазначено: «Кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону. Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду». Вказані положення конкретизуються в поточному законодавстві, однак галузеве тлумачення категорій житла та окремих аспектів права на житло дещо відрізняються. Тому автор доводить, що діюче законодавство потребує поглибленої систематизації. Поставлена проблема має дискусійний характер, у зв'язку з чим, на думку автора, її розкриття можливо через визначення юридичної природи конституційного права на житло. Існуюча проблематика сягає широкого спектру питань: від неоднакового тлумачення категорії «житло» в положеннях норм матеріального права, до процесуальних суперечностей у здійсненні захисту житлових прав громадян.

Ключові слова: право на житло, конституційне право, юридична сутність, правова природа, житлове право людини, захист права.

Chaikovskyi Oleh. The legal nature of the constitutional right to housing

The article examines the peculiarities of the legal content and essence of the right to housing. The constitutional nature of this right requires special attention and a responsible approach to the interconnected mechanisms ensuring and protecting it. According to the author, the inconsistency of scientific views and the insufficient legislative clarity of certain elements of the legal content of the right to housing create significant obstacles to its implementation and effective protection.

Therefore, a clear definition of the legal content of the constitutional right to housing naturally precedes the effective functioning of the legal protection mechanism and, consequently, the introduction of modernized economic and legal models to improve this mechanism. It has been established that the right to housing in Ukraine is primarily guaranteed by Article 47 of the Constitution of Ukraine, which states: "Everyone has the right to housing. The state creates conditions under which every citizen can build housing, acquire it as property, or rent it. Citizens in need of social protection are provided with housing free of charge or at an affordable cost by the state and local self-government bodies in accordance with the law. No one may be forcibly deprived of housing except on the grounds of law and by a court decision."

These provisions are further specified in current legislation; however, sectoral interpretations of housing categories and specific aspects of the right to housing differ to some extent. Therefore, the author argues that the current legislation requires in-depth systematization. The issue at hand is of a debatable nature, and, in the author's view, its resolution is possible through the determination of the legal nature of the constitutional right to housing. The existing challenges cover a broad range of issues, from the inconsistent interpretation of the term "housing" in substantive legal norms to procedural contradictions in the protection of citizens' housing rights.

Key words: *right to housing, constitutional right, legal essence, legal nature, human housing rights, protection of rights.*

Статтею 9 Житлового кодексу України (далі – ЖК України) встановлено форми реалізації конституційного права на житло. Зокрема, нею передбачено право громадян на: одержання у встановленому порядку у безстрокове користування жилого приміщення в будинках державного чи громадського житлового фонду; одержання за їх бажанням грошової компенсації за належне їм для отримання жиле приміщення (для окремих категорій громадян); одержання за їх бажанням грошової компенсації за належне їм для отримання жиле приміщення у будинках житлово-будівельних кооперативів; будівництва або придбання доступного житла за рахунок надання державної підтримки; приватизацію квартир (будинків) державного житлового фонду, житлових приміщень у гуртожитках, які перебувають у власності територіальних громад, або придбання їх у житлових кооперативах, на біржових торгах, шляхом індивідуального житлового будівництва чи одержання у власність на інших підставах, передбачених законом.

Деякі форми закріплюються в інших актах правах. Ними, найчастіше, конкретизується окремий (вузький) аспект забезпечення відповідної форми реалізації права на житло [4, с. 8].

Однак в цілому житлове законодавство потребує поглибленої систематизації. Існуюча проблематика сягає широкого спектру питань: від неоднакового тлумачення категорії «житло» в положеннях норм матеріального права, до процесуальних суперечностей у здійсненні захисту житлових прав громадян. Тому реалізація та захист права на житло залишає сьогодні широкий простір для наукової дискусії та вимагає оперативних кроків реформування.

Необхідність розкриття найбільш проблемних питань даної теми обґрунтована

особливою природою конституційного права на житло. Специфіка даного права, серед іншого, виражена в наступних особливостях, які мають враховуватись при вжитті правозахисних заходів:

По-перше – право на житло є конституційним правом та елементом прав людини;

По-друге – захист конституційного права людини на житло є обов'язком держави;

По-третє – категорія «конституційне право на житло» залишається дискусійною в науково-теоретичному середовищі та характеризується недостатньою визначеністю на рівні законодавства, а також неоднаковим застосуванням (в окремих аспектах) в правозахисній діяльності;

По-четверте – міжнародно-правове регулювання права на житло, як і юридична практика міжнародних інституцій з питань забезпечення та захисту права людини на житло сьогодні помітно якісно випереджає аналогічні вітчизняні правові механізми.

Чітке розуміння природи правового захисту конституційного права на житло досягається, таким чином, шляхом використання поліаспектного підходу. Насамперед, для цілей даного дослідження, актуалізації потребують відповідні визначення ключових категорій, обґрунтування фундаментальних принципів дії правового механізму забезпечення та захисту конституційного права на житло в Україні та міжнародно-правовому вимірі.

В сучасних умовах важливість права людини на житло не потребує надто тривалого обґрунтування. Дане право є загальноновизнаним та формально гарантується в тій чи іншій формі практично всіма державами. Однак іншою стороною питання є численні прояви неналежного забезпечення чи прямого порушення даного права. Нерідко ситуація зводиться до того, що право на житло знаходить формальне

закріплення у відповідних актах законодавства, однак не підкріплюється запровадженням та дією відповідних механізмів забезпечення й захисту.

За таких обставин будь-яке право (право на житло не є виключенням) набути суто декларативного характеру, не забезпечуючи реальних потреб людини. Така ситуація докорінно змінює ставлення до власного права на житло його суб'єкта, а також де-факто примушує державу як контрагента в наведених відносинах до більш відповідальної соціально-економічної та правової політики.

В даному питанні слід навести позицію О. І. Наливайко. Вчений вказує, що захист права має місце в ситуації, за якої виникає проблема в захищеності, що обґрунтовує необхідність практичного розмежування понять «захист» та «захищеність» прав. [9, с. 4]. І дана теза охоплює суттєву проблематику реалізації та захисту права на житло, в світлі чого інформативною є позиція О. Д. Крупчана та В. В. Луця, які зазначають, що закріплення конституційної норми про право кожної людини на житло ще не свідчить про можливість його реалізації [11, с. 26]. Дану «неповноцінність» покликаний нейтралізувати ефективний механізм захисту права, підстави та порядок функціонування якого визначаються законодавством. При цьому, оскільки захищеність права є основною метою як правоохоронної, так і правозахисної діяльності, а також з огляду на її тісну спорідненість із даними видами діяльності, слід розглядати всі шляхи сприяння захищеності права на житло як методи вдосконалення правового механізму його захисту.

Загалом, слід підтримати думку, що основні права та свободи є сукупністю суб'єктивних публічних прав індивіда, забезпечених конституційним механізмом як правового, так і соціально-правового захисту [8, с. 55]. Це перший «спрямовуючий» факт на шляху визначення юридичної природи права на житло як конституційного права особи.

Поставлені завдання дослідження ускладнюються тим фактом, що у вітчизняній доктрині та законодавстві залишаються без вирішення проблеми чіткого та єдиного тлумачення юридичної сутності категорій «житло», співвідношення кате-

горій «право на житло» і «житлові права», форм реалізації права на житло тощо. Визначення даних категорій не узгоджуються у теорії цивільного права, житлового права, судовій практиці України та ЄСПЛ, при тому, що саме вирішення поставлених питань має передувати обранню форм та способів захисту відповідних житлових прав [5, с. 61].

Важливим є встановлення житла як цілісного об'єкта правової охорони. За такого підходу наявність лише відповідного приміщення, як предмету матеріального світу є недостатньою для констатації реалізованого права на житло. Навіть наділене всіма технічними ознаками придатності для проживання, таке приміщення, саме по собі не забезпечуватиме такого проживання особи, що є повною мірою безпечним та придатним для її життя і здоров'я. Відтак, слід вести мову про встановлення додаткових обставин, що сприяють реалізації права на житло в ході використання приміщення для проживання.

Саме поняття «житло» різниться в залежності від галузі права [6, с. 188]. При цьому в житловому праві застосовують загальні правові принципи, що знаходять своє відображення в положеннях Конституції України, Цивільного Кодексу України, Кримінального Кодексу України, Житлового Кодексу України тощо. Житло є соціальним благом та особливим майном, забезпеченим конституційним захистом.

Оскільки житло розглядається неоднаково, залежно від галузевого походження правовідносин, справедливим є твердження, що воно є поліаспектним поняттям, що проявляється по-різному, залежно від сфери застосування. Згідно одного з варіантів тлумачення – житло виступає способом задоволення потреб людини у проживанні, що робить його засобом реалізації природного права людини на життя, а також втілення права особи на задоволення потреби в житлі [1, с. 90]. В даному понятті відображено також конституційний зміст житла, що пояснює необхідність його конституційно-правової охорони та захисту.

На думку М. К. Галянтича та Г. В. Самойленка житло є одночасно матеріальним благом (як об'єкт матеріального світу) та

нематеріальним благом (спосіб забезпечення життєвих потреб людини, умова її безпеки тощо). Що ж до розуміння житла як немайнового блага, пов'язаного з реалізацією відповідного права людини, житло (як конституційно-правова категорія) фактично виступає способом забезпечення прав та свобод людини і громадянина на проживання в ньому, на недоторканність житла (як право на повагу до приватного життя), а також правового режиму (власність чи інше речове право) [2, с. 136]. Наведена характеристика суттєво наближує до більш детального визначення змісту права на житло, оскільки демонструє факт охоплення правом на житло широкого кола правомочностей особи, що мають різне галузеве походження.

Складність полягає ще й в тому, що система нормативів, якими регулюються окремі аспекти права на житло складається з широкого кола нормативних положень, які, до того ж, не завжди узгоджуються. Це пов'язано насамперед з широким функціоналом житла як соціально-економічного блага. Житло є необхідною умовою забезпечення та охорони значної кількості потреб людини, а також засобом реалізації її законних інтересів. Таким чином, положення щодо регулювання окремих прав та інтересів особи можуть поширюватись на житлово-правові питання (умови житлових приміщень, порядок забезпечення житлом тощо).

Деякими науковцями категорія «житло» розглядається у вузькому (житло як призначений для постійного проживання і визнаний цивільним правом різновид нерухомого майна) та широкому (конституційний інститут житла у вигляді обраного місця, адресно-географічні координати якого визначають приміщення, спеціально призначене для вільного проживання людини) значеннях. При цьому визначається, що в конституційному праві термін «житло» є ширшим за поняття «житлове приміщення», оскільки охоплює не лише житлові будинки, квартири та їх ізольовані частини, а й інші споруди, що традиційно використовуються для проживання [7, с. 119].

Т. І. Фулей зазначає, що термін «житло» в тлумаченні ЄСПЛ означає насамперед місце, де особа є «вдома», що впли-

ває з аналізу семантичного значення вказаного терміну офіційними мовами Конвенції (англ.: «home» – дім, житло, батьківщина чи «at home» – удома; франц.: «domicile» – житло, місце проживання та «domicile» – вдома. Таким чином, основний акцент ставиться на «важливості об'єкту (помешкання) для особи, задоволення її потреб, а не на характеристиці самого об'єкту, приміром, його відповідності певним вимогам» [14, с. 158].

З практики ЄСПЛ також впливає, що визнається житлом та підлягає правовому захисту статтею 8 Конвенції приміщення, не призначене та непридатне для проживання, якщо людина в ньому живе і це її єдиний «дім» (циганська кибитка (шатро)). ЄСПЛ визначає, що «ніщо у статті 8 Конвенції та у попередніх рішеннях ЄСПЛ не свідчить на користь того, що концепція «житла» має обмежуватися резиденцією, яка облаштована відповідно до чинного законодавства». Вказана стаття гарантує також захист офісів (адвокатів, нотаріусів та ін.) та іншого володіння особи [14, с. 159].

Дійсно, в рішенні у справі «Бак проти Німеччини» ЄСПЛ визначив, що поняття «житло» («home») у пункті 1 статті 8 охоплює не лише приватне житло особи. Термін «domicile» у французькій версії ст. 8 Конвенції має ширше розуміння, аніж «житло», і може означати, наприклад, приміщення, в якому особа здійснює професійну діяльність. Тож термін «житло» слід тлумачити як такий, що включає також зареєстрований офіс компанії, що управляється приватною особою, та юридичний офіс, зареєстрований офіс, філії та інші господарські приміщення¹.

Таким чином, згідно вказаних позицій, юридична природа права на житло розкриває в тому числі нематеріальний зміст конституційно-правової категорії «житло», що тяжіє до ідеї охорони житла як середовища, специфічного немайнового блага. Даний факт має бути враховано для характеристики видів (способів, засобів) захисту права на житло.

Слід вказати, що чітке виведення ознак та характеристик категорії «житло», вста-

¹ Рішення ЄСПЛ у справі «Бак проти Німеччини» 28/07/2005 / <http://hudoc.echr.coe.int/web/services/content/pdf/001-68920?TID=thkbhnlzk>

новлення її юридичного змісту має міжнародне значення, адже використання для визначення житла виключно лінгвістичних особливостей окремих державних мов здатне призвести до неоднакового тлумачення житла як об'єкту правової охорони, що має місце у випадку з більш широким за англійське «home» французьким поняттям «domicile». Таким чином має бути чітко встановлено мінімально допустимий, однак не вичерпний перелік ознак житла як правової категорії.

У справі «Кривіцька та Кривіцький проти України» ЄСПЛ визначено, що згідно з Конвенцією поняття «житло» не обмежується приміщенням, яке законно займано або створено. Питання про те, чи є конкретне місце проживання «житлом», яке підлягає захисту на підставі пункту 1 статті 8 Конвенції, залежить від фактичних обставин, а саме – від наявності достатніх та триваючих зв'язків із конкретним місцем. Втрата житла визнається найбільш крайньою формою втручання у право на повагу до житла. Існує також важливий принцип прав людини, згідно якого концепція «житла» має першочергове значення для особистості людини, самовизначення, фізичної та моральної цілісності, підтримки взаємовідносин з іншими людьми, усталеного та безпечного місця в суспільстві [12, с. 26].

Зазначають також, що поняття «житло» та «майно» можуть суттєво збігатися за статтею 1 Протоколу № 1, однак існування «житла» не залежить від наявності права або інтересу стосовно нерухомого майна. Особа може мати право власності на конкретну будівлю або землю відповідно до статті 1 Протоколу № 1, не маючи достатніх зв'язків із власністю для того,

щоб вона утворила своє «житло» у значенні статті 8 Конвенції. Важливим тут є також зауваження, що Конвенція виступає живим робочим документом, дозволяючи ЄСПЛ гнучко реагувати на нові питання [10, с. 39].

Точність в окреслений вектор дослідження вносить теза Н. О. Горобець, відповідно до якої категорія «житловий простір» визначається як конкретне місце в межах фактичного володіння особи, де вона постійно чи тимчасово проживає, яким забезпечується приватність життя особи, здійснення нею власної життєдіяльності, та відносно якого особа визначає поведінку та доступ інших осіб на законних підставах [3, с. 252]. Окреслена концепція цілком відповідає загальним принципам системи прав людини. Важливим є акцент на включенні до права на житло правомочностей особи щодо розпорядження власним простором всередині житлового приміщення. Здійснюючи право на житло, людина за власним волевиявленням допускає інших осіб до того простору, що забезпечений їй власним житлом.

Наведені характеристики чітко визначають і спрямованість заходів захисту права на житло особи. В даному напрямі цілком логічним буде навести висновок Я. Троян про те, що права і свободи людини не слугують засобом контролю держави над громадянами та їх об'єднаннями, а виступають засобом забезпечення індивідуальної автономії особистості та її взаємодії з іншими людьми, різними соціальними структурами, суспільством та державою. Саме тому, на думку вченої, захист права – це першочергове завдання держави, реалізація якого гарантує права людини [13, с. 210].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Галянтич М. К., Самойленко Г. В. Характеристика житла за законодавством України та у практиці Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2015. № 4. С. 88–96.
2. Галянтич М. К., Самойленко Г. В. Характеристика житла за цивільним законодавством України та в практиці Європейського суду з прав людини *Приватне право і підприємництво*. 2015. Вип. 14. С. 134–140.
3. Горобець Н. О. Поняття «житловий простір» у цивільному праві. *Форум права*. 2012. № 4. С. 250–254.
4. Житлове право України: навч. посіб. / за ред Є. О. Харитонов. К.: Істина, 2008. 120 с.
5. Калюжний В. В. Захист житлових прав та інтересів осіб: підстави, сутність, проблема вибору форм та способів. *Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2018. № 2. С. 60–69.

6. Коваль О.В. Первісні та похідні способи виникнення права власності на житло. Електронний репозитарій НАВС. 2012. С.187–189 URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/13381/1/Проб.%20та%20стан%20дотр.%20захист._p187-189.pdf
7. Мойсей Л. О. Житло як основа стабільності суспільства. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2010. Вип. 4. С. 117–124.
8. Наливайко Т. В. Права і свободи в Україні: конституційно-правовий механізм захисту. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 2. С. 49–55.
9. Наливайко О. І. Теоретико-правові проблеми захисту прав людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2002. 18 с.
10. Посібник за статтею 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Право на повагу до приватного і сімейного життя / Переклад з доповненнями адвокатів, кандидатів юридичних наук Олександра Дроздова та Олени Дроздової / Харків. 2018. 83 с.
11. Право власності на житло в Україні: доктрина та реалізація: Монографія / за заг. ред. О. Д. Крупчана та В. В. Луця. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємства імені академіка Ф.Г.Бурчака НАПрН України, 2016. 246 с.
12. Стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: стандарти застосування при здійсненні правосуддя / Н. Ахтирська та ін. Київ : Істина, 2011. 200 с.
13. Троян Я. Інститут забезпечення конституційних прав і свобод: поняття, основні ознаки. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 6. С. 210–215.
14. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид., доп. Київ. 2015. 208 с.
15. Чайковський О. І. Конституційно-правові аспекти категорії «житло». *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2020. № 47. Т. 1. С. 44–47.

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ПРАВА НА КОМЕРЦІЙНУ ТАЄМНИЦЮ В КОНТЕКСТІ РЕКОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Якубівський Ігор Євгенович,

доктор юридичних наук, професор,
в. о. головного наукового співробітника
відділу приватноправових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

У статті проаналізовано питання, що стосуються комерційної таємниці як об'єкта цивільних прав. Звернута увага на проблему термінології, яка використовується в актах національного законодавства та в міжнародних документах для позначення даного об'єкта. Враховуючи підходи, які напрацьовані в рамках ЄС, загальним поняттям є «комерційна таємниця» (за термінологією Угоди TRIPS – «нерозкрита інформація»), тоді як «ноу-хау» є більш вузьким поняттям, що охоплює лише інформацію технічного чи технологічного характеру. Висловлено позицію, що в законодавстві про зовнішньоекономічну діяльність та в інвестиційному законодавстві доцільно застосовувати більш загальне поняття «комерційна таємниця». Проаналізовано питання щодо юридичної природи прав на комерційну таємницю. Звернута увага на відмінностях між правом інтелектуальної власності та правом на комерційну таємницю. Правова охорона останньої ґрунтується на режимі секретності відповідної інформації, що не є характерним для правової охорони об'єктів інтелектуальної власності. Комерційна таємниця як об'єкт цивільних прав має інформаційну природу, що не дозволяє ефективно застосовувати до цього об'єкта конструкцію майнових прав інтелектуальної власності. Значна увага в статті приділена аналізу положень Директиви 2016/943, яка хоч і виокремлює такі види комерційної таємниці, як ноу-хау та бізнес-інформація, проте закріплює для них уніфікований механізм захисту від неправомірного набуття, використання та розкриття. Звернута увага на те, що Директива 2016/943 не розглядає комерційну таємницю в якості об'єкта права інтелектуальної власності. Також проаналізовано Регламент Комісії № 316/2014, який відмежовує ноу-хау від об'єктів інтелектуальної власності. Зроблено висновок про доцільність виключення положень глави 46 із Книги 4 ЦК України та прийняття в Україні закону про комерційну таємницю, в основу якого мають бути покладені положення Директиви 2016/943.

Ключові слова: комерційна таємниця, ноу-хау, інформація, інтелектуальна власність, недобросовісна конкуренція.

Yakubivskyi Ihor. Legal nature of the trade secret right in the context of the recodification of the Ukrainian civil legislation

The article analyzes issues related to trade secrets as an object of civil rights. Attention is drawn to the problem of terminology used in acts of national legislation and in international documents to designate this object. Taking into account the approaches developed within the EU, the general concept is «trade secret» (according to the TRIPS Agreement – «undisclosed information»), while «know-how» is a narrower concept that covers only information of a technical or technological nature. The position is expressed that in the legislation on foreign economic activity and in investment legislation it is advisable to use the more general concept of «trade secret». The issue of the legal nature of trade secret rights is analyzed. Attention is drawn to the differences between intellectual property rights and the right to trade secrets. The legal protection of the latter is based on the regime of secrecy of the information, which is not typical for the legal protection of intellectual property objects. Trade secret as an object of civil rights has an informational nature, which does not allow the effective application of the construction of intellectual property rights to this object. Considerable attention in the article is paid to the analysis of the provisions of Directive 2016/943, which distinguishes know-how and business information as the types of trade secret, but establishes a unified mechanism for their protection

against unlawful acquisition, use and disclosure. Attention is drawn to the fact that Directive 2016/943 does not consider trade secret as an object of intellectual property rights. The Commission Regulation № 316/2014, which distinguishes know-how from intellectual property objects, was also analyzed. A conclusion was made on the expediency of excluding the provisions of Chapter 46 from Book 4 of the Civil Code of Ukraine and adopting a special Law on trade secrets in Ukraine, which should be based on the provisions of Directive 2016/943.

Key words: trade secret, know-how, information, intellectual property, unfair competition.

Питання, пов'язані із правовою охороною комерційної таємниці, вже тривалий час є актуальними не тільки в Україні, але й в інших державах. На рівні законодавства різних країн та в міжнародних документах використовуються неоднакові терміни для позначення відповідного об'єкта (*комерційна таємниця, ноу-хау, нерозкрита інформація, конфіденційна інформація* та ін.). Також відкритим залишається питання щодо юридичної природи прав на цей об'єкт та доцільності віднесення його до об'єктів права інтелектуальної власності. Для України актуальність означених питань посилюється з огляду на триваючий зараз процес рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства, який передбачає модернізацію підходів до врегулювання приватноправових відносин та наближення вітчизняного законодавства до європейських стандартів.

Як відомо, приблизний перелік об'єктів, що належать до інтелектуальної власності, закріплено у ст. 2 Стокгольмської конвенції про заснування ВОІВ [1], проте такого об'єкта, як комерційна таємниця у ньому немає. Те саме стосується Паризької конвенції про охорону промислової власності [2], яка теж не передбачає серед об'єктів промислової власності комерційну таємницю (ноу-хау тощо). Проте в літературі необхідність охорони комерційної таємниці виводять із положень ст. 10 bis Паризької конвенції щодо захисту від недобросовісної конкуренції [3, с. 150–153; 4, с. 333].

В Угоді про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (Угода TRIPS) [5] використано термін «нерозкрита інформація» (англ. – *undisclosed information*). При цьому ст. 39 Угоди TRIPS передбачено, що при забезпеченні ефективного захисту конкуренції, як передбачено статтею 10 bis Паризької конвенції, члени повинні надавати захист нерозкритої інформації. Позиція ВОІВ у цьому відношенні полягає в тому, що «нерозкрита інформація» – це інший термін для позначення комерційної

таємниці [3, с. 150], що дозволяє розглядати ці поняття, як синонімічні.

Угода про асоціацію [6] не містить конкретних положень щодо права на комерційну таємницю, проте у ст. 158 (2) передбачає, що для цілей цієї Угоди права інтелектуальної власності включають, серед іншого, охорону *конфіденційної інформації* та захист від недобросовісної конкуренції, як це передбачено статтею 10 bis Паризької конвенції про охорону промислової власності.

У 2016 році в рамках ЄС була прийнята Директива 2016/943 нерозкритого ноу-хау та бізнес-інформації (комерційної таємниці) від їх незаконного набуття, використання та розголошення (далі – Директива 2016/943) [7], яка в межах поняття комерційна таємниця (англ. – *trade secrets*) розмежовує ноу-хау (англ. – *know-how*) і бізнес-інформацію (англ. – *business information*). У п. 14 преамбули до цієї Директиви зазначено, що важливо встановити однорідне визначення комерційної таємниці, не обмежуючи предмет, що підлягає захисту від незаконного привласнення. Отже, таке визначення має бути розроблено таким чином, щоб охоплювати ноу-хау, бізнес-інформацію та технологічну інформацію, якщо існує як законний інтерес у збереженні їх конфіденційності, так і законне очікування, що така конфіденційність буде збережена.

З наведеного вище можна дійти висновку, що Директива 2016/943 в якості загального вживає поняття «комерційна таємниця», а її різновидами називає ноу-хау і бізнес-інформацію. При цьому варто підкреслити, що подібне розмежування зроблено не для подальшої диференціації режимів правової охорони ноу-хау та бізнес-інформації як різновидів комерційної таємниці, а для якомога ширшого розуміння поняття «комерційна таємниця» та уникнення зведення його змісту лише до інформації технічного чи технологічного характеру. У цьому аспекті варто звер-

нути увагу на те, що розмежування категорій «ноу-хау» та «бізнес-інформації» здійснено лише в преамбулі Директиви 2016/943, тоді як в самому її тексті послідовно вживається лише загальне поняття «комерційна таємниця». Тобто, відповідно до положень Директиви 2016/943, передбачено уніфікований режим правової охорони комерційної таємниці, незалежно від того, чи мова йде про ноу-хау, чи про бізнес-інформацію.

В законодавстві України від часу здобуття незалежності теж використовується неоднакова термінологія щодо аналізованого об'єкта. Так, у прийнятих у перші роки незалежності України законодавчих актах у сфері зовнішньоекономічної та інвестиційної діяльності було вжито термін «ноу-хау» (ст. 4 ЗУ «Про зовнішньоекономічну діяльність» [8], ст. 1 ЗУ «Про інвестиційну діяльність» [9], ст. 2 ЗУ «Про режим іноземного інвестування» [10]). Прийнятий у той самий період ЗУ «Про інформацію» [11] в контексті поділу інформації за режимом доступу закріпив поняття «конфіденційна інформація». У свою чергу кримінальне (ст.ст. 231, 232 КК України [12]) та конкурентне (ст.ст. 16–19 ЗУ «Про захист від недобросовісної конкуренції» [13]) законодавство України використовують термін «комерційна таємниця».

Отже, на час підготовки і прийняття ЦК України в різних законодавчих актах України вживалася неоднакова термінологія щодо аналізованого об'єкта. У проєкті ЦК України пропонувалося в якості одного з об'єктів права інтелектуальної власності закріпити «нерозкрити інформацію» чи «секрети виробництва (ноу-хау)» [14, с. 187, 196]. Врешті, у прийнятому у 2003 році ЦК України [15] було закріплено термін «комерційна таємниця». Причому в даному випадку відбулася не просто заміна одного терміну на інший – поняття «комерційна таємниця» розширило об'єкт правової охорони, охопивши ним не тільки відомості технічного характеру, але й організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до закону не можуть бути віднесені до комерційної таємниці (ч. 2 ст. 505 ЦК України).

Після прийняття ЦК України термінологію законодавства щодо даного об'єкта

так і не вдалося уніфікувати. Згадані вище спеціальні законодавчі акти, прийняті ще до ЦК України, залишаються чинними донині зі збереженням їх первинного термінологічного апарату. Більше того, прийняті після ЦК України окремі закони ще більше посилили існуючу термінологічну проблему.

Так, ЗУ «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» [16] закріплює визначення поняття «ноу-хау». Але цей же закон містить визначення поняття «об'єкт технології» – наукові та науково-прикладні результати, об'єкти права інтелектуальної власності (зокрема, винаходи, корисні моделі, твори наукового, технічного характеру, комп'ютерні програми, комерційні таємниці), ноу-хау, в яких відображено перелік, строки, порядок та послідовність виконання операцій, процесу виробництва та/або реалізації і зберігання продукції, надання послугу.

Отже, на відміну від підходу, сформованого у ЄС та відображеного у Директиві 2016/943, ЗУ «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» розглядає поняття «комерційна таємниця» і «ноу-хау» як самостійні по відношенню одне до одного. «Комерційні таємниці» включаються цим законом до об'єктів права інтелектуальної власності (відображення підходу, закріпленого ЦК України), проте «ноу-хау» розглядається як окреме поняття, що не відноситься до комерційної таємниці як об'єкта права інтелектуальної власності.

Тому першочерговим у цьому відношенні бачиться питання уніфікації термінології. Враховуючи підходи, які застосовні в рамках ЄС, оптимальним варіантом є вживання в якості загального родового поняття «комерційна таємниця», видовим по відношенню до якого є поняття «ноу-хау». Така позиція, між іншим, корелює із домінуючою у сучасній вітчизняній правовій доктрині точкою зору з цього питання. Відповідно, на рівні спеціального законодавства доцільно провести ревізію термінології. Наприклад, в контексті законодавства про зовнішньоекономічну діяльність, інвестиційного законодавства доцільно оперувати більш загальним поняттям «комерційна таємниця», а не «ноу-хау», як це має місце на даний час. У свою чергу,

законодавство у сфері трансферу технологій, зважаючи на предмет регулювання, мало би оперувати терміном «ноу-хау», який стосується інформації технічного та технологічного характеру.

Проте уніфікація термінологічного апарату сама по собі не вирішує ключового питання – стосовно юридичної природи права на комерційну таємницю.

У ЦК України норми про комерційну таємницю містяться у Книзі 4 «Право інтелектуальної власності». Відповідно до ст. 420 ЦК України, серед об'єктів права інтелектуальної власності названо «комерційні таємниці», а норми про цей об'єкт вміщено у Книзі 4 окремою главою 46 «Право інтелектуальної власності на комерційну таємницю». Тобто у ЦК України комерційна таємниця розглядається як об'єкт права інтелектуальної власності.

Але такий підхід не в повній мірі узгоджується із положеннями Розділу III Книги 1 ЦК України. Виходячи зі змісту ст.ст. 177, 199, 200 ЦК України, об'єкти права інтелектуальної власності та інформація, хоча і належать до нематеріальних благ, проте позиціонуються в якості самостійних категорій об'єктів цивільних прав. З цього випливає, що інформація як така не належить до об'єктів права інтелектуальної власності. Проте комерційна таємниця, виходячи із її нормативного визначення у ст. 505 ЦК України, за своєю суттю є інформацією, яку кодекс відносить до об'єктів права інтелектуальної власності. Тобто у цьому відношенні закріплена у чинній редакції ЦК України позиція щодо правового режиму комерційної таємниці є недостатньо послідовною і потребує перегляду.

Концепцією рекодифікації цивільного законодавства, із покликанням на положення Директиви 2016/943 пропонується главу 15 ЦК України доповнити окремою статтею «Комерційна таємниця», а главу 46 ЦК «Право інтелектуальної власності на комерційну таємницю» замінити Главою «Право інтелектуальної власності на ноу-хау» [17, с. 11, 32].

На рівні доктрини питання щодо юридичної природи прав на комерційну таємницю та можливості її віднесення до об'єктів права інтелектуальної власності вже тривалий час залишається дискусійним.

Аналіз доктринальних джерел дозволяє констатувати, що домінуючою серед вітчизняних науковців є позиція, за якою комерційна таємниця не відноситься до об'єктів права інтелектуальної власності. За словами О. В. Кохановської, віднесення комерційної таємниці до інституту права інтелектуальної власності не можна визнати таким, що відповідає сутності інформації, яка під нею розуміється. Це – класичний об'єкт нового інституту інформаційних прав, який поступово формується в цивільному праві [18, с. 19]. Схожу позицію займає А. О. Кодинець, наголошуючи на необхідності поширення на регулювання відносин, пов'язаних з охороною комерційної таємниці, положень цивільного законодавства про регулювання інформаційних відносин [19, с. 74]. У свою чергу, В. І. Жуков підкреслював, що право на комерційну таємницю охороняється не як порушене право на об'єкт права інтелектуальної власності, а як порушене суб'єктивне право, що захищається або законодавством про недобросовісну конкуренцію, або законодавством про безпідставне набуття майна їх порушником [20, с. 37]. У монографічній роботі Ю. В. Носіка звертається увага на умовність включення прав на комерційну таємницю до групи прав інтелектуальної власності [21, с. 135]. А. Г. Дідук розглядаючи комерційну таємницю і ноу-хау в якості різновидів конфіденційної інформації, дійшла висновку, що на конфіденційну інформацію в особи не існує суб'єктивного права, а може виникати тільки «охоронюваний законом інтерес» [22, с. 11, 15].

Друга група науковців, загалом, підтримує ідею правової охорони комерційної таємниці нормами права інтелектуальної власності. Таку точку зору висловив М. К. Галянтич, зазначивши, що доповнення патентної охорони прямою охороною комерційної таємниці відповідає інтересам добросовісних підприємців, які розробляють нову техніку і технології [23, с. 120]. Розвиваючи цю позицію та розглядаючи комерційну таємницю в якості об'єкта виключних прав, Т. В. Івченко, визначає комерційну таємницю як результат інтелектуальної діяльності у вигляді інформації, яка є секретною, тобто не є загальновідомою і легкодоступною для осіб, які оперують від-

повідною інформацією, що має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих суб'єктом права на цю інформацію [24, с. 6–7].

Близькою до наведеної вище є позиція тих науковців, які, розглядаючи комерційну таємницю в якості більш загального поняття, яке включає в себе у тому числі ноу-хау, пропонують відносити до об'єктів права інтелектуальної власності лише ноу-хау. Так, Ю. М. Капіца, покликаючись на положення Директиви 2016/943, яка називає в якості видів комерційної таємниці ноу-хау та бізнесову інформацію, вважає, що ділова (бізнесова) інформація є об'єктом інформаційних правовідносин, тоді як врегулювання відносин стосовно ноу-хау має передбачатися законодавством про інтелектуальну власність [25, с. 78]. Схожу точку зору висловила Т. І. Бегова, яка вважає, що саме ноу-хау є результатом інтелектуальної діяльності, і відстоює позицію щодо віднесення ноу-хау до нетрадиційних об'єктів права інтелектуальної власності, щодо якого виникає квазівиключне право [26, с. 33–38].

При вирішенні даного питання потрібно звернути увагу на таке.

На об'єкт права інтелектуальної власності у правоволодільця виникають абсолютні за своєю природою права, яким кореспондує пасивний обов'язок усіх інших осіб не використовувати цей об'єкт без дозволу суб'єкта цих прав. Така модель правовідносин передбачає, щоби цей об'єкт був відомий зазначеним зобов'язаним особам. В іншому випадку останні не знатимуть, щодо якого саме об'єкта у них існує пасивний обов'язок не здійснювати його використання. Відтак, правова охорона об'єктів права інтелектуальної власності не має у своїй основі секретність самого об'єкта та інформації про нього. Право інтелектуальної власності в класичному його розумінні – це право на відомий, доступний для сприйняття іншими особами об'єкт. І в такому випадку суть правової охорони об'єкта зводиться до надання творцеві чи іншому правоволодільцю виключного права на його використання з одночасною заборонаю для інших осіб використовувати цей об'єкт без дозволу правоволодільця.

На противагу цьому, правова охорона комерційної таємниці, включаючи ноу-хау, ґрунтується на режимі секретності відповідної інформації, яка, власне, і обумовлює в значній мірі її комерційну цінність. Відтак, якщо для права інтелектуальної власності ключовим питанням є використання об'єкта, то для відносин щодо комерційної таємниці першим і основним є питання доступу до відповідної інформації.

Інформаційна природа комерційної таємниці не дозволяє ефективно застосувати до цього об'єкта закріплену ст. 424 ЦК України конструкцію майнових прав інтелектуальної власності, які сфокусовані навколо використання об'єкта. На відміну від цього, інформаційне законодавство по-іншому підходить до визначення змісту прав на інформацію, включаючи в нього дії з одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації (ст. 5 ЗУ «Про інформацію»). Щодо комерційної таємниці правове регулювання передбачає захист не лише від несанкціонованого її використання третіми особами, але також і від неправомірного одержання та поширення такої інформації.

Євроінтеграційний вектор розвитку України вимагає урахування у її національному законодавстві тих підходів, які сформувалися в праві ЄС. Недаремно європеїзація цивільного законодавства визначена в якості однієї із домінант процесу рекодифікації [27, с. 50]. Тому варто звернути увагу на підходи у вирішенні даного питання, відображені в правових актах ЄС.

Насамперед, йдеться про вже згадану вище Директиву 2016/943, у преамбулі якої варто звернути на наступні положення:

– підприємства вдаються до різних засобів, щоб привласнити результати своєї інноваційної діяльності, коли відкритість не дозволяє повністю використати їхні інвестиції в дослідження та інновації. Використання прав інтелектуальної власності, таких як патенти, права на дизайн або авторське право, є одним із таких засобів. Іншим засобом привласнення результатів інновацій є захист доступу та використання знань, які є цінними для суб'єкта, але не є широко відомими. Такі цінні ноу-хау та бізнес-інформація, яка не

розголошується та має залишатися конфіденційною, називають комерційною таємницею (п. 1 преамбули Директиви);

– захищаючи такий широкий спектр ноу-хау та бізнес-інформації, будь то як доповнення або як альтернатива правам інтелектуальної власності, комерційні таємниці дозволяють творцям і новаторам отримувати прибуток від своїх творів або інновацій і, отже, є особливо важливими для конкурентоспроможності бізнесу, а також для досліджень і розробок, а також продуктивності, пов'язаної з інноваціями (п. 2 преамбули Директиви);

– в інтересах інновацій та сприяння конкуренції положення цієї Директиви не повинні створювати жодних виключних прав на ноу-хау чи інформацію, що захищаються як комерційна таємниця. Таким чином, незалежне відкриття тих самих ноу-хау або інформації повинно залишатися можливим. Реверсивне проектування законно придбаного продукту слід розглядати як законний спосіб отримання інформації, за винятком випадків, коли інше обумовлено договором. Проте свобода укладати такі договірні угоди може бути обмежена законом (п. 16 преамбули Директиви).

Отже, в преамбулі Директиви 2016/943 простежується позиція до протиставлення правового режиму охорони комерційної таємниці, з одного боку, та права інтелектуальної власності, з іншого боку. Загалом Директива 2016/943 не містить жодних норм, які би прямо чи опосередковано вказували на віднесення комерційної таємниці до об'єктів права інтелектуальної власності. Навпаки, передбачено, що на комерційну таємницю не виникають жодні виключні права, які, власне, і становлять серцевину правової охорони інтелектуальної власності.

Сама структурна побудова Директиви 2016/943, логіка викладення нормативного матеріалу, вжиті термінологія не є властивими для права інтелектуальної власності.

Перший розділ містить норми, якими визначено сферу застосування Директиви та визначення понять. Відповідно до ст. 1 Директиви 2016/943, вона встановлює правила щодо захисту від незаконного набуття, використання та

розкриття комерційної таємниці. Ця термінологія більшою мірою тяжіє до тієї, якою послуговується інформаційне законодавство.

Наступний Розділ 2 передбачає, які дії є законним набуттям, використанням чи розкриттям комерційної таємниці, які дії є незаконним набуттям, використанням чи розкриттям комерційної таємниці, і відповідні винятки. У цьому відношенні принциповим з точки зору розмежування із правом інтелектуальної власності є положення ст. 3 Директиви 2016/943, яка передбачає умови правомірного набуття комерційної таємниці, серед яких першою названо незалежне відкриття або створення. Цей підхід істотно відрізняє правовий режим охорони комерційної таємниці від правової охорони об'єктів інтелектуальної власності. В останньому випадку набуття одним суб'єктом прав на твір, виконання, винахід, промисловий зразок тощо створює для всіх інших суб'єктів заборону використання відповідного об'єкта, навіть у випадку його незалежного створення внаслідок власної творчої діяльності. Щодо таких об'єктів, як винаходи, корисні моделі, промислові зразки тощо діє право першого заявника, згідно з яким у разі створення одного і того ж об'єкта різними суб'єктами незалежно один від одного право на отримання патенту матиме той з них, чия заявка буде мати більш ранню дату подання. Відповідно, у разі видачі патенту першому заявнику, всі інші такі суб'єкти будуть позбавлені можливості використання об'єкта, навіть незважаючи на те, що вони незалежно створили такий самий об'єкт. Виняток становить хіба право попереднього користувача, яке, однак, пов'язується не із самим по собі фактом створення об'єкта, а з його використанням чи значною та серйозною підготовкою до такого використання.

Розділ 3 Директиви 2016/943 передбачає заходи, процедури та способи захисту, які можуть бути застосовані проти незаконного набуття, використання чи розкриття комерційної таємниці. Причому у цій частині Директива перекликається із Директивою 2004/48 [28], яка теж передбачає можливість застосування таких заходів, як судові заборони (англ. *injunctions*), виправні заходи (англ. *cor-*

rective measures), альтернативні заходи (англ. *alternative measures*), відшкодування збитків (англ. *damages*), а тому числі збитків у вигляді твердої (паушальної) суми (англ. *lump sum*) тощо.

В цілому, можна сказати, що якби в рамках законодавства ЄС комерційна таємниця розглядалася як складова права інтелектуальної власності, потреби у прийнятті Директиви 2016/943 не було би. Власне, ця Директива і приймалася з огляду на те, що захист комерційної таємниці розглядається в якості самостійного правового інституту по відношенню до права інтелектуальної власності.

У контексті досліджуваного питання варто також звернути увагу на положення Регламенту Комісії № 316/2014 про застосування статті 101 (3) Договору про функціонування ЄС до категорій договорів про трансфер технологій [29]. Закріплені у ст. 1 цього Регламенту дефініції понять «права на технології» (англ. *technology rights*), «права інтелектуальної власності» (англ. *intellectual property rights*), «ноу-хау» (англ. *know-how*) свідчать про те, що у Регламенті Комісії № 316/2014 поняття «ноу-хау» відмежоване від «прав інтелектуальної власності». Це підтверджується і положенням ст. 2 (3) цього Регламенту, де вжито формулювання «права інтелектуальної власності чи ноу-хау» (англ. *intellectual property rights or know-how*). Тобто Регламент Комісії № 316/2014 не відносить ноу-хау до об'єктів інтелектуальної власності.

Висновки. Проведене вище дослідження дозволяє стверджувати, що за своєю сутністю комерційна таємниця, включаючи таку її складову, як ноу-хау, з позиції класифікації об'єктів цивільних прав більшою мірою тяжіє до інформації, аніж до об'єктів права інтелектуальної власності. Аналіз актів ЄС підтверджує, що в цих актах комерційна таємниця, у тому числі ноу-хау, не відносяться до об'єктів права інтелектуальної власності. Директива 2016/943 хоч і виокремлює такі види комерційної таємниці, як ноу-хау та бізнес-інформація, проте закріплює для зазначених видів комерційної таємниці уніфікований механізм захисту від неправомірного набуття, використання та розкриття, не передбачаючи виникнення на комерційну таємницю, у тому числі на ноу-хау, виключних прав. Регламент Комісії № 316/2014 теж відмежовує ноу-хау від об'єктів інтелектуальної власності. Враховуючи зазначені європейські підходи, подальше реформування законодавства України про комерційну таємницю бачиться у виключенні положень глави 46 із Книги 4 ЦК України і закріпленні окремої статті про комерційну таємницю у розділі III Книги 1, присвяченому об'єктам цивільних прав. Більш детальне регулювання відносин щодо комерційної таємниці вимагає прийняття в Україні окремого закону про комерційну таємницю, в основу якого мають бути покладені положення Директиви 2016/943.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Convention Establishing the World Intellectual Property Organization of July 14, 1967 (as amended on September 28, 1979). URL: <https://www.wipo.int/wipolex/en/treaties/textdetails/12412>
2. Paris Convention for the Protection of Industrial Property of March 20, 1883 (as amended on September 28, 1979). URL: <https://www.wipo.int/wipolex/en/text/287556>
3. WIPO Intellectual Property Handbook / WIPO Publication № 489 (E). Geneva: WIPO, 2004. 460 p.
4. Капіца Ю. М. Право інтелектуальної власності Європейського Союзу: формування, інституту, напрями розвитку. Київ : Академперіодика, 2017. 664 с.
5. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15 квітня 1994 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text
6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
7. Directive (EU) 2016/943 of the European Parliament and of the Council of 8 June 2016 on the protection of undisclosed know-how and business information (trade secrets) against their unlawful acquisition, use and disclosure. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/943/oj/eng>

8. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квітня 1991 року № 959-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>
9. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18 вересня 1991 року № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>
10. Про режим іноземного інвестування : Закон України від 19 березня 1996 року № 93/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80#Text>
11. Про інформацію: Закон України від 02 жовтня 1992 року № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
12. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
13. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 7 червня 1996 року № 236/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80#Text>
14. Кодифікація приватного (цивільного) права України / за ред. А. С. Довгерта. Київ: УЦПС, 2000. 336 с.
15. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
16. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій: Закон України від 14 вересня 2006 року № 143-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-16#Text>
17. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с.
18. Кохановська О. В. Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2006. 34 с.
19. Кодинець А. О. Договір про конфіденційність: істотні умови та особливості регулювання. *Право і суспільство*. 2018. № 2 . С. 72–77.
20. Жуков В. Підстави для розширеного тлумачення терміна «інформація» у чинному законодавстві України. *Інтелектуальна власність*. 2006. № 9. С. 30–38.
21. Носік Ю. В. Права на комерційну таємницю в Україні: монографія. Київ: КНТ, 2007. 240 с.
22. Дідук А. Г. Правовий режим конфіденційної інформації: цивільно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків: ХНУВС, 2008. 21 с.
23. Галянтич М. К. Промислова власність: правові засоби охорони та захисту: монографія. Київ: НДІ прив. права і підприємництва, 2003. 256 с.
24. Івченко Т. В. Цивільно-правове регулювання комерційної таємниці як об'єкта права інтелектуальної власності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2009. 17 с.
25. Капіца Ю. М. Захист прав на комерційну таємницю та ноу-хау в Україні у світлі імплементації Директиви (ЄС) 2016/943 та практики застосування. *Інформація і право*. 2021. № 4(39). С. 70–79.
26. Бегова Т. І. Поняття «ноу-хау» і договір про його передання: монографія. Харків: Право, 2009. 160 с.
27. Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу: монографія / за заг. ред. Н. С. Кузнецової. 2-ге вид., доп. та перероб. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 908 с.
28. Directive 2004/48/EC of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the enforcement of intellectual property rights. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2004/48/oj/eng>
29. Commission Regulation (EU) № 316/2014 of 21 March 2014 on the application of Article 101(3) of the Treaty on the Functioning of the European Union to categories of technology transfer agreements. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2014/316/oj/eng>

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

УДК 341.3

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.2.14>

ФОРМУВАННЯ НОВОЇ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ПОВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Кот Олексій Олександрович,

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, член-кореспондент Національної академії правових наук України, директор Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України

Гриняк Андрій Богданович,

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, член-кореспондент Національної академії правових наук України, головний науковий співробітник відділу приватноправових досліджень Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України

Статтю присвячено аналізу питань формування зовнішньої політики України в напрямі національної безпеки і оборони у повоєнний період. Проаналізовано чинники формування зовнішньополітичної стратегії держави повоєнного періоду з урахуванням національних інтересів держави, її географічного розміщення, ролі України в забезпеченні світового балансу сил тощо. Акцентовано увагу на вирішенні давньої дилеми української зовнішньополітичної стратегії: вибору між європейською/євроатлантичною та євразійською парадигмами на користь європейської/євроатлантичної. Зроблено висновок, що відновлення Україною статусу ядерної країни є надскладним завданням та не сприятиме розвитку дружніх відносин з цивілізованим світом і призведе до можливої повної ізоляції на міжнародній арені. Натомість формування нової стратегії української зовнішньої політики доцільно реалізовувати через механізми модернізації світового порядку шляхом повернення ціннісних вимірів, відповідальності світових лідерів за недовірливість зафіксованих безпекових гарантій. Проаналізовано спровоковані російською агресією внутрішні конфлікти в середині Європейського Союзу через нав'язування окремими країнами-членами ЄС позиції щодо допустимості урахування стратегічного національного інтересу росії, недоцільності введення економічних санкцій щодо неї тощо. Окрему увагу в статті акцентовано на питаннях удосконалення транскордонного співробітництва з найближчими сусідами-членами ЄС. Обгрунтовано необхідність налагодження більш конструктивного діалогу з Китаєм як стороною-гарантом за Будапештським меморандумом.

Значна увага в статті акцентована на формуванні повоєнної зовнішньої політики України у відносинах із росією. У цьому напрямі політика добросусідства не видається логічною, тому з огляду на реалії сьогодення Україні у відносинах з росією слід орієнтуватися саме на складний формат вимушеного співіснування. При формуванні повоєнних взаємовідносин слід враховувати, що росія не відмовиться від подальших агресивних дій щодо України, оскільки в основі такої агресії лежать несумісність української демократії із російською автократією. Перегляду при розробці стратегії зовнішньої політики України потребують відносини з білорусією. Теперішні дії білорусії у контексті сприяння росії щодо воєнного вторгнення на територію України кваліфікуються за Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 3314 від 14.12.1974 р. як акт агресії. Такі дії білорусії є міжнародним злочином з відповідними право-

вими наслідками щодо вищого військово-політичного керівництва країни. Відповідно, будуючи відносини з цією країною, слід враховувати такий її міжнародно-правовий статус.

Ключові слова: зовнішня політика, національні інтереси, національна безпека і оборона, зовнішньополітична стратегія, повоєнне відновлення, добросусідство, агресія, демократія, автократія.

Kot Oleksii, Hryniak Andrii. Formation of a new strategy of Ukrainian foreign policy in the postwar period

The article is devoted to the analysis of the issues of formation of Ukraine's foreign policy in the area of national security and defense in the postwar period. The author analyzes the factors that shaped the foreign policy strategy of the state in the postwar period, taking into account the national interests of the state, its geographical location, Ukraine's role in ensuring the global balance of power, etc. Attention is focused on solving the long-standing dilemma of Ukraine's foreign policy strategy: the choice between the European/Euro-Atlantic and Eurasian paradigms in favor of the European/Euro-Atlantic one. It is concluded that restoration of Ukraine's status as a nuclear weapon state is an extremely difficult task and will not contribute to the development of friendly relations with the civilized world and will lead to possible complete isolation in the international arena. Instead, the formation of a new strategy of Ukrainian foreign policy should be implemented through the mechanisms of modernization of the world order by returning the value dimensions, the responsibility of world leaders for the ineffectiveness of the fixed security guarantees. The author analyzes the internal conflicts within the European Union provoked by Russian aggression due to the imposition by some EU member states of the position on the admissibility of taking into account Russia's strategic national interest, the inexpediency of imposing economic sanctions against it, etc. Special attention in the article is paid to the issues of improving cross-border cooperation with the closest EU member states. The author substantiates the need to establish a more constructive dialogue with China as a guarantor party to the Budapest Memorandum.

The article focuses on the formation of Ukraine's postwar foreign policy in relations with Russia. In this direction, the policy of good neighborliness does not seem logical, so given the realities of today, Ukraine should focus on a complex format of forced coexistence in its relations with Russia. In shaping post-war relations, it should be borne in mind that Russia will not abandon further aggressive actions against Ukraine, as such aggression is based on the incompatibility of Ukrainian democracy with Russian autocracy. Ukraine's relations with Belarus need to be reconsidered when developing its foreign policy strategy. The current actions of Belarus in the context of assisting Russia in its military invasion of Ukraine are qualified as an act of aggression under UN General Assembly Resolution 3314 of December 14, 1974. Such actions of Belarus constitute an international crime with corresponding legal consequences for the country's top military and political leadership. Accordingly, building relations with this country should take into account its international legal status.

Key words: foreign policy, national interests, national security and defense, foreign policy strategy, post-war reconstruction, good neighborliness, aggression, democracy, autocracy.

Основним напрямом зовнішньої політики будь-якої держави є здійснення та захист її національних інтересів, під якими розуміються життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян (ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України»). Відповідно й формування стратегії національної безпеки і оборони України повинно відбуватися на основі чітко спланованих стратегій розвитку усіх сфер життєдіяльності суспільства. Зважаючи на це, розвиток зовнішньої політики пово-

єнної України слід здійснювати на основі формування стратегії такої політики у відносинах з іншими країнами світу.

Розвиток зовнішньої політики України відбувається під впливом географічного розміщення країни, яка межує безпосередньо із Європейським Союзом, НАТО, Шанхайською організацією співробітництва. Певною мірою Україна здійснює міжнародне співробітництво в рамках Євразійських співдружностей. Таке географічне розміщення України зумовлює формування зваженого зовнішньополітичного курсу, який би відповідав засадам верховенства права та забезпеченню національних інтересів. Водночас ураху-

вання геополітичної парадигми для формування зовнішньої політики, у тому числі й оборонної, відбуватиметься з урахуванням місця України в забезпеченні світового балансу сил, основу якого все більше становлять економічні інтереси.

Дії росії щодо анексії Автономної Республіки Крим та введення військ на територію України в 2014 році всупереч положенням Будапештського меморандуму, Договору про дружбу, стратегічне партнерство і співробітництво 1997 р. продемонстрували крах існуючої системи міжнародної безпеки та втрату США статусу «міжнародного поліцейського». Відповідно, вирішеною видається й давня дилема української зовнішньополітичної стратегії: вибору між європейською/євроатлантичною та євразійською парадигмами на користь європейської/євроатлантичної. Сьогодні для України європейська/євроатлантична інтеграція – це досвід і шлях модернізації країни, її військово-промислового комплексу, подолання технологічної відсталості, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, вихід на світові ринки.

Щодо цього популярним сьогодні є питання про доцільність виконання Україною взятих на себе зобов'язань відповідно до Закону України «Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 р.», зокрема про відновлення ядерного потенціалу країни. На наш погляд, зазначене питання не потребує додаткових пояснень. Навіть якби ми сьогодні володіли частиною ядерного арсеналу, який б ще зберігся, застосування його проти переважаючого в силі (у тому числі й ядерній) агресора неминуче призвело б до катастрофічних наслідків планетарного масштабу. Перехід до вимушеного актом агресії використання ядерного потенціалу призвів би до втрати як суверенітету та територіальної цілісності країни, так і нації загалом. Тому й спроба відновлення Україною статусу ядерної країни не сприятиме розвитку дружніх відносин з цивілізованим світом і призведе до можливої повної ізоляції на міжнародній арені. Та й опинитися в клубі країн-ізгоїв поруч з росією, іраном, північною кореєю тощо не видається перспективним шляхом розвитку України.

Сьогодні Україні в силу об'єктивних обставин варто розвивати свою зовнішню політику через механізми модернізації світового порядку шляхом повернення ціннісних вимірів, відповідальності світових лідерів за недовіру зафіксованих безпекових гарантій. При формуванні нової стратегії української зовнішньої політики із врахуванням національних інтересів варто звернути увагу на доцільність посилення комунікацій з країнами, які під час голосування на Генеральній Асамблеї ООН резолюції із засудженням агресії росії, обрали тактику утримання від такого засудження. Особливо доцільно звернути увагу на держави Британської співдружності – ПАР та Пакистан, а також ключові держави Індотихоокеанського регіону – Китай, Індію, Індонезію. Зазначені країни, керуючись насамперед своїми національними інтересами, обрали підхід зі врахування «законних інтересів» агресора до відносин з росією та виправдання її незаконних дій.

Крім того російсько-українська війна продемонструвала внутрішні конфлікти в середині Європейського Союзу. Уже після анексії Криму, а згодом і повномасштабного вторгнення, окремі країни-члени ЄС відкрито заявили про свою позицію щодо допустимості урахування стратегічного національного інтересу росії, недоцільності введення економічних санкцій щодо неї тощо. Відповідно й при формуванні вітчизняної зовнішньої політики доцільно враховувати керування окремим країнами-членами ЄС принципом: жодної моралі в політиці, тільки інтереси. Саме тому жорсткий прагматизм дозволить у майбутньому будувати власну зовнішньополітичну стратегію.

Зважаючи на це виваженим та таким, що відповідатиме національним інтересам України, є налагодження більш конструктивного діалогу з країнами Індотихоокеанського регіону, зокрема з Китаєм як стороною-гарантом за Будапештським меморандумом, Договором про дружбу і співробітництво між Україною і Китайською Народною Республікою, Спільною декларацією України і Китайської Народної Республіки про подальше поглиблення відносин стратегічного партнерства. Доцільно враховувати надані КНР Україні гарантії безпеки щодо не застосування ядерної

зброї, а також гарантій безпеки у випадку погроз або ж її застосування з боку третіх країн. Відповідно, крім покращення зовнішньоекономічних відносин, доцільно враховувати можливості впливу КНР як держави-гаранта за Будапештським меморандумом на росію щодо незастосування останньою ядерної зброї. Зазначене відображено у оприлюдненій МЗС Китаю позиції щодо війни в Україні. Зокрема, КНР виступає проти загрози або використання ядерної зброї, проти розробки чи використання хімічної та біологічної зброї. Більш того КНР, формуючи імідж відповідального світового гравця, відіграватиме конструктивну роль в побудові нової системи міжнародної безпеки [1, с. 144–145].

Разом з тим, варто враховувати активну економічну експансію КНР на європейський ринок, що призвело до протестів в країнах ЄС представників сталевиробництва, автомобілебудування тощо. Зокрема, в сфері виробництва сталі КНР посідає перше місце у світі за обсягами. У випадку ж з виготовленням електромобілів країни-виробники з ЄС звинувачують уряд Китаю в незаконному субсидуванні свого автопрому та в нечесній конкурентній боротьбі. Наслідком чого стало підвищення ввізного мита для китайських автовиробників. Це викликало відповідну реакцію, коли Китай дав зрозуміти, що готовий вжити заходів у відповідь, пригрозивши заходами щодо сільського господарства, авіації та автомобілів з великими двигунами. Із чого Україні доцільно робити відповідні національним економічним інтересам висновки, адже економічна війна Заходу та КНР набуває нових об'ємів, на фоні чого доцільно спробувати зайняти нішу експортера сільськогосподарської продукції, авіації, двигунів тощо до ЄС. З цього приводу варто керуватися правилом, за яким жорстка конкуренція між демократіями та автократіями пришвидшує рух світового порядку до багатополярності і, відповідно, перегрупування країн в закриті ідеологічні групи.

Отже, при плануванні зовнішніх відносин з Китаєм слід враховувати переформатування глобальної економіки у сьогоdnішньому її форматі. Також варто враховувати й, на перший погляд, дружні, однак насправді прагматичні відносини Китаю з росією, в яких КНР уміло корис-

тується ізоляційною слабкістю росії для реалізації власних інтересів. Найбільш яскраво це прослідковується на нафтовому та газовому ринках, де Китай уміло користується скороченням обсягів поставок в ЄС та доволі жорстко диктує свої умови росії щодо таких поставок.

Окремим блоком розвитку української зовнішньої політики є відносини з найближчими сусідами. Триваюча сьогодні російсько-українська війна продемонструвала важливу роль ведення політики добросусідства. У зв'язку із цим, перегляду потребують питання удосконалення транскордонного співробітництва з найближчими сусідами-членами ЄС, зокрема з Угорщиною, Словаччиною, Польщею, Румунією. Тим більше, що й політика розширення ЄС вимагає суттєвої трансформації механізму транскордонного співробітництва, вироблення дієвої стратегії використання переваг в нових геополітичних умовах шляхом зменшення регіональних диспропорцій. Варто наголосити, що в цьому напрямі нами пройдено значний шлях трансформацій від затвердження у 2001 році Концепції державної регіональної політики до ратифікації Угоди про асоціацію з ЄС у 2014 році та прийняття у 2015 році законів України «Про засади державної регіональної політики» та у 2024 році «Про міжнародне територіальне співробітництво громад». Разом з тим, варто наголосити, що Україна проходить відмінний від своїх сусідів шлях до європейської/євроатлантичної інтеграції, що відбувається не за схемою «повернення до Європи», а за значною важчою як в політичному, так процесуальному плані моделлю «входження в Європу».

У зв'язку з цим напрацьований механізм міжнародного територіального співробітництва між громадами України та найближчих сусідів-членів ЄС сприятиме транснаціональній кооперації на мікрорівні, що дозволить спільно вирішувати завдання місцевого, регіонального та державного розвитку. Наприклад, з початку повномасштабного вторгнення значно покращилися відносини з Румунією, які донедавна супроводжувалися суперечками щодо делімітації континентального шельфу й виключної економічної зони в Чорному морі, дотримання прав нацмен-

шин, мовного питання тощо. Сьогодні ж Румунія проявила себе як стратегічний партнер України, свідченням чого є надання значних пакетів військової допомоги, істотна дипломатична підтримка на міжнародній арені, прихисток українських біженців тощо.

Окремим питанням сьогодні є блокування кордонів з ЄС такими сусідами, як Польща, Угорщина та Словаччина, що свідчить про потребу оновлення основних завдань транснаціональної кооперації, що полягає у необхідності підвищення її ефективності як інтеграційного механізму ЄС на регіональному рівні. Тобто подальший розвиток української зовнішньої політики у відносинах з найближчими сусідами повинен будуватися із врахуванням національних інтересів держави та використанням інтеграційного механізму ЄС щодо впливу на не завжди добросусідські дії. Недарма статтею 174 Договору про функціонування ЄС закріплено принцип економічної, соціальної та територіальної згуртованості, за яким: «Союз спрямовує свою діяльність на зменшення диспропорцій між рівнями розвитку різних регіонів та відсталих регіонів, що перебувають у найменш сприятливих умовах».

При формуванні зовнішньополітичної стратегії України в сфері національної безпеки і оборони викликає інтерес зовнішня політика України у відносинах із росією, особливо зважаючи на протяжність спільного кордону, задекларовані наміри росії щодо «поділу України до 2045 року» тощо. У цьому напрямі політика добросусідства не видається логічною, тому з огляду на реалії сьогодення Україні у відносинах з росією слід орієнтуватися саме на складний формат вимушеного співіснування.

При формуванні повоєнних взаємовідносин варто пам'ятати про неефективність демократизації росії після розпаду СРСР. Уже з перших днів існування на теренах СРСР росія остання проводила демократичні реформи лише взамін на західне фінансування. Натомість вона, втративши вплив на колишні радянські республіки, заклала підвалини потенційних конфліктів у Східній Європі (Придністровсько-Молдавська псевдореспубліка), Кавказі (псевдореспубліка Абхазія, псевдореспубліка Південна Осетія), Центральній Азії

(Нагірно-Карабахська псевдореспубліка). Небажання лідерів ключових світових держав довгий час помічати дедалі більш виразні ознаки згортання демократичних процесів, зростання авторитарних тенденцій і реваншизму призвели до того, що був пропущений той поворотний момент, починаючи з якого дії керівництва РФ почали становити серйозну загрозу для європейської та світової безпеки [2, с. 469].

Цілі й мета росії в розгорнутому нею як глобальному, так і локальному протистоянні свідчать про істотний дисбаланс між бажаннями правлячої еліти та економічними можливостями. Так, план росії посісти місце США як впливового гравця на європейській арені після 2014 року зазнав краху як не конкурентоспроможний та безальтернативний. Євразійський проект також зазнав історичного фіаско [3, с. 216]. Не можливо не враховувати зовнішню політику росії щодо підризу основ політичних систем країн-жертв гібридної агресії і використання цієї нестабільності для просування власних інтересів та планів формування нового міжнародного порядку. Спрощено геополітична мета росії при розв'язуванні глобального гібридного конфлікту, як наголошує В. П. Горбулін, усвідомлювалася таким чином: методами «гібридної війни» зруйнувати поточний світопорядок, щоб відновити світопорядок періоду Холодної війни і в ньому посісти звичне місце (або максимально порівнянне – з поправками на зміцнілий Китай та ін.) [4, с. 208]. І так, новий світопорядок формується. Однак чи буде він таким, яким бачить його росія багато в чому залежить зараз і від України. Недарма в Стратегії воєнної безпеки України від 25.03.2021 р. прямо наголошується на статусі російської федерації як воєнного противника України, який здійснює збройну агресію проти України, тимчасово окупував територію Автономної Республіки Крим та міста Севастополь, території у Донецькій та Луганській областях, системно застосовує воєнні, політичні, економічні, інформаційно-психологічні, космічні, кібер- та інші засоби, що загрожують незалежності, державному суверенітету і територіальній цілісності України [5].

Формуючи повоєнну доктрину національної безпеки і оборони України варто

враховувати, що росія не відмовиться від подальшої агресії, зважаючи на озвучені плани ліквідації Української державності до 2045 року. До такого висновку доходимо, зважаючи що в основі рішення росії напасти на Україну лежать не територіальні претензії, членство в НАТО чи природні багатства, а несумісність української демократії із російською автократією. Недарма саме після Революції гідності та повалення авторитарного режиму Януковича росія анексувала Крим та вторглася на територію суверенної України. Зважаючи на це, стратегічним завданням України є агітування союзників до примусу агресора до відступу, оскільки лише силовий примус, а також інтеграція України в ЄС та НАТО, забезпечать довгостроковий мир на європейському континенті. Натомість формула «Україна має виграти так, щоб Росія не прогала» створюватиме загрози українській державності та суверенітету, а також потенційного воєнного конфлікту з найближчими країнами-членами НАТО [1, с. 148–149].

Виходячи із цього слід враховувати, що навіть при досягненні мирних домовленостей у найкращому для України варіанті – гібридні атаки з боку росії триватимуть, набувши якісно інших форм. З цього приводу В. П. Горбулін цілком доречно попереджає, що «для України воєнна загроза з боку Росії не зникне ніколи» [4, с. 180]. Якщо звернути увагу на зміст різного роду російських стратегічних документів, публічних висловлювань політичної еліти, то кут зору цієї держави повністю повернутий в бік застосування сили (в усіх її проявах) за кордоном, аналіз зовнішніх ворогів та союзників, переписування ядерної доктрини тощо.

Зважаючи на це, а також усвідомлюючи дію правила «істина в деталях», вже сьогодні потрібно шукати можливі шляхи превентивного захисту від цього противника при збереженні триваючих тенденцій його подальшого авторитаризму. Розвиток сектора безпеки і оборони, оборонно-промислового комплексу є довгостроковим пріоритетом стратегії національної безпеки України, не зважаючи на будь-які зміни політичної кон'юнктури. У цьому зв'язку, а також враховуючи агресивні висловлювання росії щодо війни з НАТО,

нам потрібно формувати на міжнародній арені усвідомлення можливостей України виступити спільно з Альянсом у питаннях колективної оборони від агресії.

Насамперед потрібно змінювати підходи до формування доктрини національної безпеки і оборони, де на перше місце має виходити саме стратегічне планування та управління, за яким повинно слідувати оперативно-тактичне. Реалізація стратегічних завдань держави лежить в площині досягнення мирних домовленостей на вигідних для нас умовах з подальшим чітким повоєнним вектором розвитку країни та поверненням деокупованих територій. Нестандартність дій, інноваційність мислення повинні стати фундаментом повоєнної стратегії України у відносинах з російською федерацією, що відобразатиметься у ініціативності щодо реформування Ради Безпеки ООН в питаннях неможливості держави-агресора зловживати своїм правом вето, визнання ідей «руського миру» як нацистських, розширення кібербезпечкових засобів боротьби з усвідомлення, що захист завжди дорожче та важче реалізовувати, ніж саму атаку.

Окремо слід зважати й на економічні важелі такого протистояння. Росія продовжуватиме проти нас економічні війни, намагатиметься втягнути в гонку озброєнь, симетричне протистояння тощо. У цьому зв'язку слід вже зараз в доктрину національної безпеки та оборони закласти стратегічні завдання досягнення економічної безпеки, при чому не за описаним Ільфом і Петровим сценарієм «закордонної допомоги», а шляхом ухвалення та реалізації нестандартних, інноваційних рішень в напрямі власних розробок у ВПК, посиленні державно-приватного партнерства в цій сфері. В межах формування доктрини національної безпеки і оборони України доцільно по-іншому подивитись на приватний сектор економіки, який здатен швидко реагувати на потреби та кон'юнктуру ринку. Повномасштабне вторгнення яскраво продемонструвало роль та значення приватного бізнесу в обороні держави, однак механізм співробітництва з державою усе ще не напрацьовано. Приватний бізнес, який позбавлений бюрократичного формалізму, здатен посилити оборонні можливості держави, надаючи їм більшої гнуч-

кості. Приватний бізнес вже сьогодні дає фору державному виробництву, виготовляючи вже апробовані на полі дієві зразки продукції оборонної сфери (гармати «Богдана», ракети «Нептун», РЕБи, БПЛА тощо), які багато в чому перевершують західні аналоги. З цього приводу доцільно підтримати тезу, що «якщо продукція виготовлена, оплачена, вчасно поставлена і при цьому виробник може робити більше, він повинен мати право продавати в дружні та нейтральні країни навіть під час війни. Це потрібно для того, щоб бізнес мав стимул виробляти більше і мати великі оборотні кошти, щоб йти в ногу з часом на дуже конкурентному ринку» [6].

Перегляду при розробці стратегії зовнішньої політики України потребують відносини з ще одним сусідом – білорусією, протяжність кордону з якою становить більше 1000 км. При формуванні повоєнних відносин варто враховувати як факт вторгнення російських військ з території білорусії у перші дні повномасштабного вторгнення, так і сьогоденну потребу концентрації сил на кордоні задля недопущення повторень прориву противника. Такі дії білорусії отримали відповідну реакцію з боку міжнародної спільноти. Оцінку дій білорусії у відношенні до України доцільно здійснювати, виходячи із норм міжнародного права, зокрема із закріпленого в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 3314 від 14.12.1974 р. (надалі – Резолюція) визначення агресії, під яким розуміється застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності чи політичної незалежності іншої держави, або яким-небудь іншим чином, несумісним зі Статутом Організації Об'єднаних Націй, а також закритого переліку дій, які, незалежно від оголошення війни, кваліфікуються як акт агресії. До таких дій відноситься: е) застосування збройних сил однієї держави, що знаходяться на території іншої держави за згодою з приймаючою державою, в порушення умов, передбачених в угоді, або будь-яке продовження їх перебування на такій території по припиненню дії угоди; ф) дія держави, що дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження іншої держави, використовувалася цією

іншою державою для здійснення акту агресії проти третьої держави.

Виходячи із вищенаведених положень Резолюції та їх міжнародно-правового тлумачення доцільно зважати на той факт, що дії білорусії у контексті сприяння росії щодо воєнного вторгнення на територію України будуть кваліфікуватися як акт агресії. Білорусія як держава, що дозволила, щоб її територія використовувалася для здійснення акту агресії проти України, навіть за відсутності активної участі в збройному конфлікті, є державою-агресором, але не є стороною цього конфлікту. Такі дії білорусії є міжнародним злочином з відповідними правовими наслідками щодо вищого військово-політичного керівництва країни. Відповідно, будуючи відносини з цією країною, слід враховувати такий її міжнародно-правовий статус.

Безумовно, на оцінку повоєнних відносин України з цими державами впливатимуть умови завершення війни, що включатимуть масштаби людських, економічних втрат, розмір виплати репарацій тощо. Від початку повномасштабного вторгнення в масовій свідомості українців закладаються певні засади сприйняття країни-агресора, які певною мірою визначатимуть ставлення до майбутніх відносин з нею в довгостроковій перспективі. Зважаючи на це, забезпечення національної безпеки і оборони України має бути найважливішим пріоритетом розвитку держави, адже сусідство з такими державами і надалі створюватиме ризики виникнення воєнних конфліктів. Відповідно, найбільш прийнятний в цих умовах рівень національної безпеки і оборони України пов'язаний із врахуванням такого сусідства. Саме тому стратегічним завданням забезпечення національної безпеки і оборони України вже сьогодні є вступ до ЄС та НАТО, а також розвиток воєнно-промислового комплексу та модернізація власних збройних сил із врахуванням досвіду НАТО щодо забезпечення обороноздатності інших країн. Водночас, реалізація вищенаведених завдань можливо лише за умови забезпечення політичної стабільності країни, орієнтованої на членство в ЄС та НАТО, продовженням політики добросусідства, розвитку дружніх відносин з Шанхайською органі-

зацією співробітництва. Україна сьогодні довела свій гуманістичний цивілізаційний вибір, який і надалі зберігатиме та поси-

люватиме. Саме це і має залишатись основою зовнішньополітичної стратегії розвитку України у повоєнний період.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Правове забезпечення повоєнного відродження України: монографія / за заг. ред. Р. О. Стефанчука. Київ : Юрінком Інтер, 2025. С. 144–145, 148–149.
2. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики. Вибр. наук. праці. К. : НІСД, 2016. С. 469.
3. Перелом: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками. У двох книгах. Відпов. ред. Валерій Смолій; упоряд.: Геннадій Боряк, Олексій Ясь. Київ: НАН України. Ін-тут історії України, 2022. Книга 1. С. 216.
4. Горбулін В. П. Хроніки передбачень: 2006–2017 / В. П. Горбулін, худож.-оформлювач В. М. Карасик. Харків: Фоліо, 2017. С. 208, 180.
5. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» від 25 березня 2021 року № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text> (дата звернення: 15.04.2025).
6. Білецький А. Буде перемир'я чи ні, ми перебудуємося або помremo. Українська правда. 07 січня 2025. URL: (дата звернення: 15.04.2025).

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАПОБІГАННЯ ПОРУШЕННЯМ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Зінич Любомир Васильович,

кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри конституційного, міжнародного
та адміністративного права
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника

У статті досліджуються адміністративно-правові інструменти запобігання порушенням прав інтелектуальної власності, актуальність яких зумовлена широким застосуванням попереджувальної функції адміністративного права та необхідністю ефективного захисту прав інтелектуальної власності.

Метою дослідження є комплексний аналіз сучасного стану адміністративно-правових інструментів запобігання порушенням прав інтелектуальної власності в Україні та обґрунтування перспектив їх розвитку з урахуванням європейського досвіду й викликів цифрового середовища.

У статті виділено такі адміністративно-правові інструменти щодо попередження правопорушень у сфері інтелектуальної власності: 1) митні заходи; 2) формування чорного списку вебсайтів порушників прав інтелектуальної власності за допомогою ініціативи WIPO ALERT; 3) програми автоматичного моніторингу контенту; 4) співпраця правовласників із платформами та провайдерами; 5) адміністративний нагляд і контроль.

Акцентовано, що всі адміністративно-правові інструменти можна поділити на організаційно-технічні і контрольо-наглядові та правоохоронні інструменти (митні заходи, державний нагляд, інспекції).

Визначено, що ефективне застосування адміністративно-правових інструментів потребує належної міжгалузевої координації, зокрема між органами державної влади та правоохоронними органами, з метою своєчасного обміну інформацією та забезпечення комплексного захисту прав інтелектуальної власності.

Міжнародне співробітництво є ключовим чинником запобігання порушенням прав інтелектуальної власності, що зумовлює необхідність гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами та участі у глобальних ініціативах запроваджених Всесвітньою організацією інтелектуальної власності.

У підсумку зазначено, подальший розвиток адміністративно-правових інструментів має ґрунтуватися на принципах прозорості застосовуваних процедур та захисту прав усіх учасників правовідносин, у тому числі кінцевих користувачів цифрового контенту.

Ключові слова: *правове регулювання, превентивна діяльність, права на творчу діяльність, адміністративний нагляд і контроль, митні заходи.*

Zynych Liubomyr. Administrative and legal instruments for preventing intellectual property rights infringements: current state and development prospects

The article explores the administrative and legal instruments for preventing intellectual property rights infringements, the relevance of which is determined by the widespread application of the preventive function of administrative law and the need for effective protection of intellectual property rights.

The research aims to provide a comprehensive analysis of the current state of administrative and legal instruments for preventing intellectual property rights infringements in Ukraine and to justify the prospects for their development, taking into account European experience and challenges of the digital environment.

The article identifies the following administrative and legal instruments for preventing violations in the field of intellectual property: 1) customs measures; 2) the creation of a blacklist of websites infringing intellectual property rights, through the WIPO ALERT initiative; 3) automatic content monitoring programs; 4) collaboration between rights holders and platforms/providers; 5) administrative supervision and control.

It is highlighted that all administrative and legal instruments can be divided into organizational-technical, supervisory-control, and law enforcement instruments (customs measures, state supervision, inspections).

It is determined that the effective application of administrative and legal instruments requires proper intersectoral coordination, particularly between state authorities and law enforcement agencies, to ensure timely information exchange and comprehensive protection of intellectual property rights.

International cooperation is identified as a key factor in preventing intellectual property rights infringements, necessitating the harmonization of national legislation with international standards and participation in global initiatives introduced by the World Intellectual Property Organization. The conclusion states that further development of administrative and legal instruments should be based on the principles of transparency of applied procedures and the protection of the rights of all participants in legal relations, including end-users of digital content.

Key words: legal regulation, preventive action, rights to creative activity, administrative supervision and control, customs measures.

Актуальність теми статті. Сучасні правові, економічні та політичні реалії потребують ефективного правового захисту прав інтелектуальної власності. Одним з основних елементів захисту прав інтелектуальної власності є інструменти запобігання порушенням прав інтелектуальної власності, які відіграють досить важливу роль у зміцненні правопорядку, підвищенні рівня правосвідомості громадян та формуванні поваги до результатів інтелектуальної діяльності. Належне функціонування таких інструментів дозволяє не лише попередити правопорушення, а й мінімізувати ризики втрати правовласником контролю над своїми об'єктами.

Водночас практика засвідчує наявність низки проблем, пов'язаних із реалізацією адміністративно-правових механізмів превентивного захисту: від недосконалості законодавства і складності процедур – до обмеженої інституційної спроможності уповноважених органів. Значна частина зусиль правоохоронних органів спрямована на реагування на вже вчинені правопорушення, тоді як превентивний підхід залишається недостатньо реалізованим. У цьому контексті важливим є наукове переосмислення існуючих інструментів запобігання, їх адаптація до нових умов цифрового середовища та формування комплексної державної політики у сфері превенції правопорушень у сфері інтелектуальної власності.

Мета дослідження. Метою дослідження є комплексний аналіз сучасного стану адміністративно-правових інструментів запобігання порушенням прав інтелектуальної власності в Україні та обґрунтування перспектив їх розвитку з урахуванням європейського досвіду та викликів цифрового середовища.

Стан дослідження. У науковій літературі проблематиці адміністративно-правових інструментів запобігання порушенням прав інтелектуальної власності присвячено небагато уваги. Виділяються наукові праці, присвячені сутності адміністративно-правових інструментів: В. В. Галунько, В. В. Грицько, В. В. Люх.

Також праці науковців, які досліджували окремі аспекти запобігання порушенням прав інтелектуальної власності: М. П. Кучерявенко, С. В. Мазуренко, О. О. Михайльський, О. В. Пономаренко, І. М. Сопілка, В. Л. Федоренко та інші.

Виклад основного матеріалу. В Україні останніми десятиліттями спостерігається тенденція до демократизації суспільних відносин і перегляду значення традиційних інститутів адміністративного права. Це твердження стосується також інституту адміністративної відповідальності. Адміністративне право, володіючи широким спектром інструментів публічно-правового впливу, має значний потенціал для попередження правопорушень. Зосередження зусиль правоохоронних органів не лише на покаранні порушників,

а й створенні умов, що мінімізують ризики таких порушень, є важливим завданням. У зв'язку з цим важливо виділити саме превентивну функцію адміністративного права як дієвого механізму запобігання порушенням прав на різних стадіях. Усі ці аспекти повною мірою стосуються проступків у сфері інтелектуальної власності.

З огляду на те, що дане дослідження спрямоване на аналіз адміністративно-правових інструментів запобігання таким порушенням, важливо зрозуміти, яким чином окремі засоби правового впливу використовуються для протидії правопорушення у сфері інтелектуальної власності.

Михальський О. О., досліджуючи адміністративно-правову протидію порушенням інтелектуальної власності, зазначає, що «інтелектуальна власність як об'єкт адміністративно-правової протидії, являє собою сукупність соціальних відносин у сфері створення і використання інтелектуальної власності, на які може бути спричинено посягання, тобто правопорушення». У зв'язку з цим автор ототожнює поняття «адміністративно-правова протидія» та «адміністративно-правовий захист» [1, с. 35].

Можна стверджувати, що, розглядаючи адміністративно-правові інструменти, аналізуються конкретні засоби, які використовуються для здійснення протидії правопорушенням у сфері інтелектуальної власності.

У юридичній літературі досить широкого поширення набув термін «інструменти правового регулювання», під яким розуміється «весь комплекс засобів правового регулювання / впливу» [2, с. 239].

Виходячи зі змісту інструментів правового регулювання, можна визначити термін «інструмент публічного адміністрування», під яким може бути визначено «зовнішній вираз однорідних за своїм характером і правовою природою груп адміністративних дій суб'єктів публічної адміністрації, реалізований у межах суворої відповідності визначеної законом компетенції з метою досягнення бажаного для публічного адміністрування результату» [3, с. 143–144].

У юридичній літературі адміністративно-правові інструменти розглядають під різ-

ними кутами зору, зокрема адміністративно-правові інструменти запобігання корупції, адміністративно-правові інструменти у сфері торгівельної діяльності, адміністративно-правові інструменти у сфері національної безпеки та оборони. Поштовхом до широких наукових пошуків є універсальність адміністративно-правових інструментів, саме тому окремі автори класифікують їх за різними критеріями, за рівнем об'єктивізації; за характером дії; залежно від сфери застосовування адміністративно-правових інструментів.

Вибір адміністративно-правових інструментів обумовлений насамперед метою превентивної діяльності, яка вимагає застосування проактивних заходів, а не лише реагування на скоєнні порушення. З огляду на це, адміністративно-правові інструменти запобігання порушенням прав інтелектуальної власності повинні відповідати певним критеріям. Насамперед, за допомогою адміністративно-правових засобів досягається виконання визначених завдань. По-друге, вони застосовуються виключно в межах повноважень державних органів. По-третє, вибір конкретних інструментів залежить від цілі та конкретних завдань. По-четверте, адміністративно-правові інструменти мають чітку законодавчу регламентацію і призводять до певних юридично значущих наслідків [4, с. 152].

Розгляд адміністративно-правових інструментів не можна здійснити поза межами описаних вище критеріїв. Митні заходи щодо запобігання порушенням прав інтелектуальної власності є вже традиційним інструментом для боротьби з контрафактом. Можна зауважити, що митні заходи допомагають досягти завдань із попередження правопорушень. Митні органи вживають заходів у межах визначених законом повноважень та процедур. Призупинення митного оформлення чи конфіскація продукції проводяться, виходячи з цілей та конкретних завдань. Тому митні заходи є підґрунтям забезпечення публічних та приватних інтересів у сфері інтелектуальної власності.

Посилення міжнародної співпраці у боротьбі з порушеннями прав інтелектуальної власності обумовлене легкістю поширення контенту через мережу Інтер-

нет. Тому державні органи використовуються інструмент внесення відомостей про вебсайти, які порушують права інтелектуальної власності, до реєстру, що адмініструється Всесвітньою організацією інтелектуальної власності, для виявлення і блокування цих ресурсів. Цей інструмент застосовується як в межах повноважень органів державної влади, так і для досягнення мети охорони прав та попередження правопорушень.

Через зростання онлайн-піратства доступними стали й засоби моніторингу контенту на вебсайті для відстежування змін та встановлення фактів, що мають значення для справи. Цей інструмент є організаційно-технічним, але досить важливим.

Не можна оминати увагою той факт, що для ефективного запобігання правопорушенням у сфері інтелектуальної власності потрібна тісна взаємодія правовласників з інтернет-провайдерами та платформами. Правовою основою цього інструменту є Закон «Про авторське право і суміжні права» [5], де передбачено відповідальність інтернет-провайдерів за порушення прав інтелектуальної власності.

Також важливим адміністративно-правовим інструментом є адміністративний нагляд і контроль у сфері інтелектуальної власності. Мета нагляду і контролю — це забезпечення законності у сфері інтелектуальної власності, що є виключною функцією держави.

Ці інструменти відображають адміністративно-правовий підхід, який базується на попередженні, контролі та співпраці й зумовлений необхідністю державного регулювання.

На підставі цих міркувань доцільно виділити такі адміністративно-правові інструменти щодо попередження правопорушень у сфері інтелектуальної власності: 1) митні заходи; 2) формування чорного списку вебсайтів-порушників прав інтелектуальної власності, за допомогою ініціативи WIPO ALERT; 3) програми автоматичного моніторингу контенту; 4) співпраця з платформами та провайдерами; 5) адміністративний нагляд і контроль.

Тому можна запропонувати класифікацію названих адміністративно-правових інструментів на організаційно-технічні

(формування чорного списку вебсайтів-порушників прав інтелектуальної власності, програми автоматичного моніторингу контенту, співпраця з платформами та провайдерами) і контроль-наглядові та правоохоронні адміністративно-правові інструменти (митні заходи, державний нагляд, інспекції тощо).

Технічні засоби захисту, які сьогодні також поширені, не належать до адміністративно-правових інструментів, а, як виділено в науковій літературі, є швидше самозахистом цивільних прав (у розумінні статті 19 Цивільного кодексу України), якщо ці засоби не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства [6, с. 86]. Слід зазначити, що технічні засоби захисту виникли дещо швидше, ніж адміністративно-правові інструменти. В Україні технічні засоби захисту вперше виникли на початку 2000-х років, до них відносилися системи управління цифровими правами та контрольні марки.

До слова, у 2022 році Верховна рада України скасувала контрольні марки для аудіовізуальних творів відповідно до Закону № 1965 ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо скасування маркування контрольними марками примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних». Цим Законом також було скасовано адміністративну відповідальність за статтею 164-9 Кодексу України про адміністративні правопорушення, яка передбачала відповідальність за розповсюдження відповідних товарів без контрольних марок, а також статтю 216 Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених контрольних марок [7].

Також, на думку авторів, типологію технічних засобів захисту слід проводити за такими критеріями: а) за призначенням (технічні засоби захисту, призначені для створення технологічної перешкоди порушенню авторського права при прийнятті і копіюванні захищених (закодованих) записів у об'єктах авторського права; технічні засоби захисту, призначені для контролю доступу до використання об'єктів авторського права); б) за джере-

лом (встановлені в договорі між суб'єктом майнових прав на твір; встановлені актом законодавства) [8, с. 87].

Багато уваги характеристиці технічних засобів захисту авторських прав присвячувала також Мазуренко Світлана Вікторівна щодо захисту музичних, аудіовізуальних творів, блокування функціональних можливостей вебсайтів, захисту зображень та комп'ютерних програм [9, с. 159].

Розглянемо детально адміністративно-правові інструменти запобігання правопорушенням у сфері інтелектуальної власності.

До контрольно-наглядових та правоохоронних адміністративно-правових інструментів належать митні заходи та контроль і нагляд.

Україна, як і багато інших держав, намагається захистити права інтелектуальної власності при переміщенні товарів через митний кордон. З огляду на правову природу таких заходів, їх мету та спосіб реалізації вони є адміністративно-правовими інструментами у цій сфері. Насамперед митні заходи мають адміністративно-правову природу, реалізуються в межах норм адміністративного права, в основному мають імперативний характер та застосовуються в межах повноважень митних органів. Головною метою цих заходів є запобігання порушенням ще до того, як вони потраплять на ринок. За способом реалізації вони є позасудовими та спрямовані на взаємодію з правовласниками.

Правове регулювання митних заходів регулюється Митним кодексом України [10] та Наказом Міністерства фінансів України «Про Порядок застосування заходів щодо сприяння захисту прав інтелектуальної власності та взаємодії митних органів з правовласниками, декларантами та іншими заінтересованими особами» [11]. Проаналізувавши зазначені нормативно-правові акти можна стверджувати, що до заходів сприяння захисту прав інтелектуальної власності відносяться: 1) ведення митного реєстру (стаття 398 Митного кодексу); 2) припинення митного оформлення товарів (стаття 399-400 Митного кодексу України); 3) знищення контрафактної продукції (стаття 401 Митного кодексу); 4) співпраця з іншими органами державної влади та міжнародними орга-

нізаціями (стаття 403 Митного кодексу України).

Інша ситуація щодо об'єктів інтелектуальної власності виражених у цифровій формі (програмне забезпечення, музика, кінофільми), наразі безпосередньо митними процедурами не охоплюється через специфіку поширення цих об'єктів у мережі Інтернет.

Капітаненко Н.П. досліджуючи контроль у сфері реалізації прав інтелектуальної власності стверджує, що «сутність контролю полягає у встановленні відповідності діяльності суб'єктів права інтелектуальної власності та інших учасників правовідносин у вказаній галузі передбаченим приписам шляхом проведення перевірки органами державної влади відповідно до визначених повноважень та громадськістю» [12, с. 145].

До організаційно-технічних заходів попередження правопорушення у сфері інтелектуальної власності належать: формування чорного списку вебсайтів порушників прав інтелектуальної власності, за допомогою ініціативи WIPO ALERT, співпраця з інтернет-провайдерами та платформами.

Окремої уваги заслуговує той факт, що Україна є державою, яка наповнює сайт WIPO ALERT переліком вебсайтів, що порушують авторські права, а також формує та веде перелік таких ресурсів. Обґрунтованою видається позиція Грицько В.В., який вважає, що зазначений факт є важливим кроком для створення безпечнішого цифрового простору в Україні, що допоможе у захисті прав інтелектуальної власності та сприятиме подальшому розвитку національної економіки [13, с. 34].

Важливо зазначити про інтернет-ресурси, які допомагають визначити, як змінювалися вебсайти протягом визначеного часу, що дозволяє встановити, чи були розміщені об'єкти інтелектуальної власності та коли саме. Одним з таких є вебсайт Wayback Machine [14]. Програми з серії цифрової криміналістики, які дозволяють дослідити ті або інші аспекти цифрових слідів: EnCase Forensic, Cellebrite UFED, Wireshark, Amped FIVE, Passware Kit Forensic.

Ці програми — це спеціалізоване програмне забезпечення, що функціонує на

основі технології розпізнавання даних. Вони дозволяють у режимі реального часу сканувати великі масиви контенту – з метою виявлення порушень прав інтелектуальної власності. Найвідоміший приклад такої системи YouTube Content ID [15], який автоматично виявляє збіги з оригінальними творами, захищеними авторським правом.

З метою ефективного захисту прав інтелектуальної власності необхідна налагоджена система / механізм взаємодії між провайдерами, державними органами та правовласниками. Для реагування на порушення прав інтелектуальної власності Закон України «Про авторське право і суміжні права» передбачає зобов'язання постачальників послуг хостингу щодо забезпечення захисту авторського права і суміжних прав з використанням мережі Інтернет (стаття 57) та відповідальність провайдерів послуг обміну контентом за порушення авторського права та / або суміжних прав (стаття 58).

У цьому контексті дуже важливим аспектом є те, що законодавство європейських країн містить положення про відповідальність надавачів інтернет-послуг. «У Великій Британії для більш ефективної боротьби з онлайн порушеннями авторських прав, було прийнято Акт про цифрову економіку (2010). Однією з головних особливостей цього акту є вимога до основних інтернет-провайдерів (ISP) зв'язуватися зі своїми користувачами, коли правовласники повідомляють про їхні IP-адреси у зв'язку з порушенням прав інтелектуальної власності» [16, с. 13].

Простежується необхідність чітких та прозорих механізмів / процедур повідомлення про порушення прав інтелектуальної власності з метою оперативного інформування інтернет-провайдерів та платформ про такі інциденти й можливість цих учасників цифрового середовища швидко блокувати та видаляти контент, що порушує права інтелектуальної власності.

Потрібно зазначити, що українським провайдерам та онлайн-платформам необхідно розробляти внутрішні політики й процедури, спрямовані на запобігання поширенню незаконного контенту, що відповідають як чинному законодавству

України, так і перспективним напрямом розвитку регулювання за європейським зразком.

Наступним перспективним напрямом є розвиток технологічних інструментів та впровадження їх у діяльність органів державної влади, з метою моніторингу та виявлення порушень, блокчейн-технологій для відстежування передачі прав. Міжнародна співпраця для консолідації зусиль боротьби з порушеннями прав інтелектуальної власності є не менш важливим напрямом на майбутнє. Очікується, що найперспективнішими адміністративно-правовими інструментами запобігання порушенням прав є вдосконалення законодавства, впровадження технологічних систем і процедур та посилення міжнародної співпраці.

З викладеного вище можна зробити висновок про перспективи розвитку адміністративно-правових інструментів запобігання порушенням прав інтелектуальної власності з огляду на їх широкий потенціал та розвиток цифрового середовища. На майбутнє можна спрогнозувати необхідність удосконалення нормативно-правової бази у сфері відповідальності онлайн-платформ, посилення відповідальності провайдерів надання послуг, маркетплейсів та інших онлайн-платформ за порушення прав інтелектуальної власності. Також важливим напрямом є розробка спеціалізованого законодавства щодо цифрового середовища.

Висновки. Адміністративно-правові інструменти запобігання порушенням прав інтелектуальної власності відіграють важливу роль у забезпеченні ефективного захисту прав та законних інтересів правовласників. Сучасний стан цих інструментів в Україні характеризується наявністю розвиненої системи правових норм та інституцій, що забезпечують захист прав інтелектуальної власності, однак потребує подальшого вдосконалення з урахуванням нових викликів та тенденцій.

Ефективне застосування адміністративно-правових інструментів вимагає належної міжвідомчої координації, зокрема між органами державної влади, правоохоронними структурами, з метою оперативного обміну інформацією та забезпечення комплексного підходу до захисту прав.

Особливої уваги потребує міжнародне співробітництво, яке є основним чинником у сфері запобігання порушенням прав інтелектуальної власності. Це вимагає гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами та участі в глобальних ініціативах.

Насамкінець, подальший розвиток адміністративно-правових інструментів має ґрунтуватися на принципах прозорості процедур, які застосовуються, та захисту прав усіх учасників правовідносин, у тому числі кінцевих користувачів цифрового контенту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Михальський О. О. Адміністративно-правова протидія правопорушення у сфері інтелектуальної власності в Україні. Дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук. Спец. 12.00.07. Сумс. держ. універ. 2017. 254 с.
2. Люх В. В. Інструменти адміністративно-правового забезпечення фінансової безпеки держави. *Юридична наука*. 2020. №2 (104). С. 237–247.
3. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О. та ін. / за заг. ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання третє. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 584 с.
4. Шевченко В.М. Поняття та ознаки адміністративно-правових інструментів здійснення превентивної діяльності Національною поліцією України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 6. С. 148–153. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_2023/6_2023.pdf#page=148
5. Про авторське право і суміжні права. Закон України від 01.02.2022 р. №2812-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20?find=1&text=%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%B3%D1%96%D0%B0%D1%82#Text>
6. Сопілка І. М., Пономаренко О. В. Технічні засоби захисту авторських прав в мережі Інтернет: проблематика використання. *Юридичний вісник*. 2012. 4(25). С. 85–88.
7. Глава держави підписав закон про скасування маркування контрольними марками примірників, аудіовізуальних творів, що розповсюджуються на матеріальних носіях. Офіс Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/glava-derzhavi-pidpisav-zakon-pro-skasuvannya-markuvannya-ko-72349>
8. Сопілка І. М., Пономаренко О. В. Технічні засоби захисту авторських прав в мережі Інтернет: проблематика використання. *Юридичний вісник*. 2012. 4(25). С. 85–88.
9. Мазуренко С. В. Технічні способи захисту авторських прав у мережі Інтернет. Реконструкція цивільного законодавства і система права України у контексті євроінтеграційних процесів : Матер. всеукр. науково-практичн. конфер. (Одеса, 8-9 листопада 2019 року) / за заг. ред. Є. О. Харитоновна. Одеса : Фенікс, 2019. С. 156–160.
10. Митний кодекс України. Закон України 13.03.2012. №4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>
11. Про затвердження Порядку застосування заходів щодо сприяння захисту прав інтелектуальної власності та взаємодії митних органів з правовласниками, декларантами та іншими заінтересованими особами та Змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства фінансів України. Наказ Міністерства фінансів України від 09.06.2020 р. №281. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0549-20#Text>
12. Капітаненко Н. П. Особливості контролю у сфері реалізації права інтелектуальної власності. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. С. 142–146.
13. Грицько В.В. Право інтелектуальної власності на шляху до стандартів системи ЄС. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 6 (59), 2024. С. 34–37. URL: http://pjjv.nuoua.od.ua/v6_2024/6_2024.pdf#page=34
14. Internet Archive. Non profit library of million f free text, movies, softwar, music, websites, and more. URL: <https://archive.org/about/>
15. Copyright management tool. Google.com. URL: https://support.google.com/youtube/topic/9282364?hl=en&ref_topic=2676339&sjid=667428160888050484-EU
16. Aronov A and Idrysheva S, "Copyright infringement in the Digital Age: The Case for Reform to Kazakhstan's Copyright Laws" (2024) 7(4) Access to Justice in Eastern Europe. URL: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-7.4-a000110>

УДК 342.95:314.15

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.2.16>**СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ПРОТИДІЇ НЕЛЕГАЛЬНІЙ МІГРАЦІЇ****Циганов Олег Григорович,**

orcid.org/0000-0002-8924-1139

доктор юридичних наук, доцент,

провідний науковий співробітник

Інституту правотворчості та науково-правових експертиз

Національної академії наук України

У статті досліджуються сутність та зміст протидії нелегальній міграції. Охарактеризовано структуру складу цього правопорушення у міграційній сфері. Зауважується, що до останнього часу серед правознавців не склалося єдиної думки щодо термінологічного позначення соціальної діяльності, спрямованої проти нелегальної міграції. Доведено, що для характеристики змісту такої діяльності термін «протидія» є більш точним порівняно з іншими термінами. Звертається увага на те, що якщо перший напрям протидії правопорушенням – запобігання потенційним протиправним діям – безпосередньо спрямовується на подолання схильності людей та їх спільнот до певної деструктивності, то другий напрям – правове реагування на вже вчинене протиправне діяння – застосовується після усвідомлення та практичної реалізації особою своєї деструктивної схильності. При цьому, поняттям «запобігання правопорушенням» охоплюється сукупність усіх трьох засобів перешкоджання вчиненню протиправних діянь, а саме: їх профілактика, попередження і припинення.

Під протидією нелегальній міграції запропоновано розуміти систему організаційно-правових заходів, здійснюваних уповноваженими на те державними органами з метою врегулювання суспільних відносин у міграційній сфері шляхом попередження, виявлення, припинення порушень міграційного законодавства, притягнення винних осіб до відповідальності, виявлення й усунення причин та умов, що сприяють проявам нелегальної міграції.

До елементів механізму (змісту) протидії нелегальній міграції пропонується віднести мету, завдання й напрями протидії цьому негативному явищу, а також встановити об'єкт та суб'єктів протидії нелегальній міграції. Наголошується, що найнадійнішим засобом запобігання нелегальній міграції на міжнародному рівні є тісна співпраця між країнами походження, призначення та транзиту, надання їм для цього необхідної допомоги з боку розвинених держав.

Ключові слова: нелегальна міграція, протидія правопорушенням, запобігання потенційним правопорушенням, профілактика, попередження, припинення, превентивні заходи, правове реагування на прояви правопорушень, сутність протидії нелегальній міграції, зміст протидії нелегальній міграції.

Tsyhanov Oleh. The essence and content of combating illegal migration

The article examines the essence and content of countering illegal migration. The structure of this offense in the migration sphere is characterized. It is noted that until recently there was no consensus among legal scholars on the terminological designation of social activity directed against illegal migration. It is proven that the term "counteraction" is more accurate in characterizing the content of such activity than other terms. It is noted that if the first direction of combating offenses – preventing potential illegal acts – is directly aimed at overcoming the tendency of people and their communities to a certain destructiveness, then the second direction – legal response to an already committed illegal act – is applied after the person becomes aware and practically implements his destructive tendency. At the same time, the concept of "prevention of offenses" covers the totality of all three means of preventing the commission of illegal acts, namely: their prevention, warning and termination. Administrative coercive measures applied by public authorities to combat illegal migration and the procedure for their implementation are determined by the Code of Ukraine on Administrative Offenses and the Code of Administrative Procedure of Ukraine.

Countering illegal migration is proposed to be understood as a system of organizational and legal measures implemented by authorized state bodies in order to regulate social relations in the migration sphere by preventing, detecting, and terminating violations of migration legislation, holding guilty persons accountable, and identifying and eliminating the causes and conditions that contribute to the manifestations of illegal migration.

The elements of the mechanism (content) of countering illegal migration are proposed to include the goal, objectives, and directions of countering this negative phenomenon, as well as establishing the object and subjects of countering illegal migration. It is emphasized that the most reliable means of preventing illegal migration at the international level is close cooperation between countries of origin, destination, and transit, and providing them with the necessary assistance from developed countries.

Key words: *illegal migration, counteraction to offenses, prevention of potential offenses, prevention, warning, cessation, preventive measures, legal response to manifestations of offenses, the essence of counteraction to illegal migration, the content of counteraction to illegal migration.*

Постановка проблеми. Значними перешкодами на шляху глобалізації сучасного світу постають розбіжності в культурі, релігії та етнічній належності населення різних країн, відмінності в стані їх економічного та технологічного розвитку. При цьому, злиття цивілізацій супроводжується загостренням протиріч, призводить до радикалізації, конфліктів і, навіть, терору, а також зумовлює значні неконтрольовані міграційні процеси. Водночас, намагання держав урегулювати міграції населення, посилити контроль над ними, обмежує можливості легального в'їзду мігрантів й стає причиною активного використання нелегальних каналів.

Міграційні процеси, як комплексне суспільне явище, та одна з їх складових – нелегальна міграція – мають багатоаспектний, міждисциплінарний характер, а тому були предметом дослідження вчених різних галузей вітчизняної науки. Серед правознавців України значний внесок у вивчення цієї проблематики зробили О.О. Бандурка, В.А. Бортник, Д.В. Голобородько, Т.В. Дракохруст, В.О. Жук, В.А. Колпаков, О.В. Кузьменко, О.А. Малиновська, Т.П. Мінка, С.А. Мозоль, А.Ф. Мота, А.В. Новіченко, В.І. Олефір, О.І. Піскун, І.М. Прибиткова, Ю.І. Римаренко, І.І. Серова, А.С. Соколовський та ін. Утім питання протидії нелегальній міграції, визначення можливих загроз для національної безпеки України, пов'язаних із цим негативним соціальним явищем, зокрема в умовах широкомасштабної збройної агресії з боку РФ, залишаються досить актуальними. Більше того, в сучасних умовах України потребують нагального удосконалення адміністра-

тивно-правові засади взаємодії суб'єктів протидії нелегальній (незаконній) міграції в країні.

То ж, **метою нашого наукового пошуку** є з'ясування сутності та змісту протидії нелегальній міграції, розкриття напрямів протидії цьому негативному соціальному явищу, а також визначення елементів механізму зазначеної протидії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під нелегальною міграцією зазвичай розуміють рух певних осіб через національні кордони без наявності визначених дозволів або з порушенням правил та режиму перетинання таких кордонів, а також перебування осіб в іншій країні після завершення терміну, обумовленого їх в'їзною візою, та/або з порушенням правил перебування. Наголосимо, що це негативне явище й на сьогодні залишається однією з найбільш конфліктогенних проблем міжнародної міграції. Більше того, вона стала викликом світовій спільноті, масштаби та можливі наслідки загострення якого можуть являти собою серйозну загрозу міжнародній стабільності та сталому розвитку держав. Нелегальна міграція є соціально небезпечним, шкідливим, протизаконним явищем, що реально загрожує національним інтересам та публічній безпеці держав.

Варто нагадати, що структура складу правопорушення – чи то адміністративного, чи то кримінального – традиційно являє собою сукупність чотирьох елементів, а саме – об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони.

Отже, об'єктом міграційного правопорушення є суспільні відносини, які охороняються міграційним законодавством, а

безпосереднім об'єктом такого проступку є конкретні суспільні відносини у сфері регулювання міграційних процесів, що охороняються адміністративною санкцією. Відповідно, об'єктом правопорушення, передбаченого статтею 203 КУпАП, є порушення законодавства про правовий статус іноземців та осіб без громадянства, а об'єктом правопорушення, передбаченого статтею 204-1 КУпАП, є суспільні відносини у сфері охорони державного кордону України. Об'єктивною стороною делікту, передбаченого статтею 203 КУпАП, є порушення іноземцями та особами без громадянства законодавства про правовий статус іноземців та осіб без громадянства, а правопорушення, передбаченого статтею 204-1 КУпАП, – незаконне перетинання або спроба незаконного перетинання державного кордону України.

Суб'єктивна сторона характеризується для правопорушення, передбаченого статтею 203 КУпАП, наявністю вини у формі умислу, а для правопорушення, передбаченого статтею 204-1 КУпАП, – наявністю прямого умислу. Суб'єктом правопорушення, передбаченого статтею 203 КУпАП, може бути іноземець або особа без громадянства, а проступку, передбаченого статтею 204-1 КУпАП, – громадянин України, іноземець або особа без громадянства.

Щодо цього потрібно вказати, що відповідно до статті 16 КУпАП, іноземці й особи без громадянства, які перебувають на території України, підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах з громадянами України. Тобто до іноземців та осіб без громадянства можуть застосовуватися види адміністративних стягнень, що визначені статтею 24 КУпАП, як-от: попередження, штраф, конфіскація, виправні роботи, адміністративний арешт тощо. Також, згідно з частиною третьою статті 24 КУпАП, Законами України може бути передбачено адміністративне видворення за межі України іноземців і осіб без громадянства за вчинення адміністративних правопорушень, які грубо порушують правопорядок [1].

Варто зауважити, що як серед науковців, так і практичних працівників до цього часу немає єдності у термінологічному позначенні соціальної діяльності, спря-

мованої проти цієї негативної складової міграційних процесів. Адже для відображення такої діяльності дослідники використовують різні за своїм змістом терміни: «протидія нелегальній міграції», «запобігання (попередження) нелегальної міграції», «боротьба з нелегальною міграцією», «контроль над нелегальною міграцією» тощо. Крім того, зміст зазначених понять визначається по-різному: в одних випадках змістом того чи іншого терміну пропонують охоплювати всі аспекти цієї діяльності, а в інших – лише її частину.

Так, С.В. Книш у своєму дисертаційному дослідженні співробітництво держав, спрямоване проти нелегальної міграції, як правопорушення міжнародного характеру, позначає терміном «боротьба» [2]. Цей же термін у своєму дослідженні щодо міжнародної координації боротьби з незаконною міграцією використовують й фахівці Центру миру, конверсії та зовнішньої політики України [3]. Крім того, термін «боротьба» щодо нелегальної міграції до недавнього часу використовувався також в офіційних документах нашої держави (як-от, Програма боротьби з незаконною міграцією на 2001–2004 роки) [4].

О.В. Кузьменко в одній своїй науковій праці для характеристики діяльності, спрямованої проти нелегальної міграції, використовує термін «боротьба» [5], а в іншій – «протидія» [6]. І.І. Серова у дисертаційному дослідженні діяльність, спрямовану проти цього міграційного правопорушення, позначає терміном «протидія» [7]. Такої ж точки зору на зазначену соціальну діяльність додержуються й А.Ф. Мота [8], А.В. Новіченко [9], В.І. Олефір [10], І.П. Сторожукта та деякі інші вітчизняні правознавці.

Термін «запобігання» для позначення соціальної діяльності, спрямованої проти нелегальної міграції, у своїх наукових працях використовували, зокрема, такі дослідники, як: Н.В. Бондаренко [12], Т.В. Дракохруст [13], Н.А. Орловська [14]. О.А. Малиновська у монографії «Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії» щодо позначення діяльності, спрямованої проти цього негативного явища глобального масштабу, взагалі паралельно використовує терміни «боротьба», «протидія» й «запобігання» [15].

Вважаємо, що варто погодитися з думкою Д.В. Голобородька, відповідно до якої для характеристики змісту діяльності, спрямованої проти нелегальної міграції, термін «протидія» є більш точним порівняно з іншими термінами. Свою думку вчений обґрунтовує тим, що термін «протидія нелегальній міграції» характеризує весь комплекс заходів впливу на нелегальну міграцію, в тому числі вплив на її соціальні передумови, причини та умови порушень міграційного законодавства, правоохоронну діяльність щодо виявлення, розслідування таких діянь, притягнення винних у вчиненні їх осіб до відповідальності, усунення причин та умов, що сприяють нелегальній міграції. Водночас термін «боротьба з нелегальною міграцією» асоціюється переважно з моментом активного наступу на це негативне явище із застосуванням репресивних заходів кримінально-правового та іншого характеру, із протиборством з конкретними проявами порушень міграційного законодавства і особами, котрі їх вчинили. Крім того, боротьба з нелегальною міграцією зазвичай не ототожнюється із заходами протидії їй, які мають, зокрема, профілактичне спрямування [16, с. 19-20].

Слід наголосити, що протидія правопорушенням – це складне соціально-правове явище, яке відбувається на різних рівнях життєдіяльності суспільства. Якщо в основу поділу протидії адміністративним правопорушенням на рівні покласти в якості критерію соціальний об'єкт, на який спрямовується протидія, (у нашому випадку – нелегальна міграція), то можливо виокремити загальносоціальний, груповий та індивідуальний рівні такої протидії. Тоді, з огляду на зазначене, слід визнати допустимим оперування такими поняттями, як загальносоціальна, спеціальна організаційно-правова та адміністративно-юстиційна протидія правопорушенням.

Кожен із цих рівнів або видів протидії правопорушенням характеризується наявністю відносно автономного, але однотипного механізму її здійснення, структура якого на всіх трьох рівнях становить зміст протидії протиправним діянням загалом. Характеристику зазначеного механізму (зміст) протидії правопорушенням на

кожному з трьох її рівнів слід розпочати з того, що протидія протиправним діянням на усіх її рівнях здійснюється за двома взаємопов'язаними напрямками, кожен із яких відображає відповідну складову змісту самого правопорушення. Як відомо, явище «правопорушення» має дві відносно автономні складові: перша – це схильність людей та їх спільнот до певної деструктивності та відповідні їй детермінанти, а друга – реалізація зазначеної схильності, що має прояв у вигляді вчинення протиправних діянь. Відповідно, перший напрям протидії правопорушенням безпосередньо спрямовується на подолання вказаної схильності та її детермінації. Назвемо його *запобіганням потенційним правопорушенням* (запобігання правопорушенням). Другий напрям протидії правопорушенням – це, як відомо, *правове реагування на вже вчинене протиправне діяння*.

Зауважимо, що взяті окремо ці два напрями – запобігання потенційним правопорушенням і реагування на їх прояви – також є складними соціально-правовими явищами, які мають власний зміст. При цьому, термін «запобігання» в юриспруденції слід розуміти як діяльність, що перешкоджає вчиненню правопорушень, не допускає їх вчинення. Запобігати – означає «не допускати чогось заздалегідь, відвертати» [17]. Досягається такий результат шляхом застосування заходів *профілактики*, що «спрямовані на запобігання, відвернення розвитку соціальних проблем» [18], *попередження*, тобто «застереження проти чого-небудь; запобігання вияву чого-небудь небажаного» [19], або *припинення* розпочатих правопорушень, що тлумачиться як «змушування перестати щось вчиняти» [20, с. 717].

Профілактика адміністративних правопорушень є першим засобом запобігання їх вчиненню. Вона полягає в нейтралізації відповідних передумов можливого правопорушення, або в діяльності з усунення та нейтралізації причин його можливого вчинення, а також умов, що сприяють цьому.

Коли профілактика виявляється недостатньо ефективною, виникає потреба в застосуванні наступного засобу запобігання – *попередження адміністративного правопорушення*, як сукупності заходів,

безпосередньо спрямованих на свідомість конкретних осіб або окремих їхніх груп, що мають протиправні наміри, замислюють вчинення правопорушення. Такі заходи мають на меті попередити скоєння протиправного вчинку й застосовуються, коли вчинення правопорушення тільки передбачається. На рівні індивідуального запобігання правопорушенням попередження проявляється як інформування потенційного правопорушника про нераціональність спланованого ним протиправного діяння. Головною ознакою цієї форми запобігання є наявність зусиль, що застосовуються до конкретних осіб, які вже мають намір учинити правопорушення.

Якщо й попередження не зупиняє потенційного правопорушника і він розпочинає підготовку до вчинення адміністративного проступку, застосовується третій, останній засіб запобігання вчинення такого правопорушення – *припинення* готування до його вчинення. Під заходами адміністративного припинення розуміється примусове припинення діянь, які містять у собі ознаки адміністративного порушення (у виняткових випадках – і злочину). Ці заходи мають на меті припинення неправомірних дій порушника, встановлення його особи, застосування до порушника адміністративного стягнення, а також недопущення шкідливих наслідків. Потреба в застосуванні заходів адміністративного припинення виникає у випадках, коли застосування заходів адміністративного попередження є неефективним.

Таким чином, *поняттям «запобігання»* охоплюється сукупність трьох вказаних засобів перешкоджання вчиненню адміністративних правопорушень, перший з яких, *профілактика*, спрямовується на першу складову правопорушення – причини й умови вчинення протиправного діяння; другий, *попередження*, націлений на другу складову правопорушення – схильність людей до вчинення проступків; третій, *припинення*, блокує створення умов для вчинення адміністративного правопорушення, тобто запобігає готуванню до його вчинення. Але саме запобігання як комплекс названих вище засобів є складовою більш широкого явища і відповідного поняття – «протидія вчиненню правопорушень».

Зауважимо, що згідно з пунктом 1 частини першої статті 23 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VIII, поліція відповідно до покладених на неї завдань здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень [21]. Водночас слід відзначити, що поняття «превенція» і «превентивна діяльність» в адміністративному праві України з'явилися відносно недавно, хоча такого роду діяльність здійснювалася вітчизняними органами правопорядку в усі часи свого існування й називалася попереджувальною, тобто такою що передуює вчиненню правопорушень. Наразі офіційного тлумачення зазначених понять в законодавстві України немає, проте низка нормативно-правових актів, зокрема Закон України «Про Національну поліцію», ці терміни містить.

В адміністративно-правовому аспекті поняття «превенція» розглядається як врегульовані нормами адміністративного права випереджувальні дії, спрямовані на недопущення настання небажаних наслідків. Іншими словами, превенція відноситься до такого напрямку протидії правопорушенням як запобігання потенційним проявам протиправних діянь і має метою усунення чи трансформацію протиправних думок, намірів і бажань людини та створення надійних стримуючих факторів.

У статті 31 Закону України «Про Національну поліцію» превентивними поліцейськими заходами визначено наступні дії: 1) перевірка документів особи; 2) опитування особи; 3) поверхнева перевірка і огляд; 4) зупинення транспортного засобу; 5) вимога залишити місце і обмеження доступу до визначеної території; 6) обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю; 7) проникнення до житла чи іншого володіння особи; 8) перевірка дотримання вимог дозвільної системи органів внутрішніх справ; 9) застосування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; 10) перевірка дотримання обмежень, установлених законом стосовно осіб, які перебувають під адміністративним наглядом, та інших категорій осіб; 11) поліцейське піклування [21].

Наступним напрямом протидії вчиненню правопорушень, а отже, напрямом протидії, що застосовується після реалізації особою своєї деструктивної схильності, що має прояв у вигляді вчинення нею правопорушення, є *правове реагування на вже вчинене протиправне діяння*.

Заходи адміністративного примусу, що застосовуються органами публічної влади у протидії нелегальній міграції, та порядок їх реалізації визначені кодифікованими нормативно-правовими актами – Кодексом України про адміністративні правопорушення та Кодексом адміністративного судочинства України. Їх норми регламентують два різновиди адміністративних проваджень, які переважно використовуються як процесуальна форма правоохоронної діяльності, спрямованої на боротьбу з нелегальною міграцією – провадження у справах про адміністративні правопорушення та адміністративного судочинства. Кодекс України про адміністративні правопорушення є законодавчим актом, в якому систематизовано норми, що регулюють правовідносини, пов'язані з адміністративною відповідальністю. Зокрема, цей кодекс є основним джерелом норм, які встановлюють адміністративну відповідальність.

До суб'єктів здійснення правосуддя у справах про порушення міграційного законодавства слід віднести суди загальної юрисдикції та адміністративні суди. До компетенції перших закон відносить судовий розгляд справ про порушення міграційного законодавства, а до компетенції других – прийняття рішення про примусове видворення нелегальних мігрантів.

Таким чином, адміністративно-правова протидія нелегальній (незаконній) міграції – це комплекс заходів, методів і інструментів, які використовуються органами державної влади для запобігання, виявлення та усунення правопорушень міграційного законодавства або у сфері охорони державного кордону, а також для підтримання публічного порядку і забезпечення законності у зазначеній сфері. Основні аспекти вказаної протидії включають запобігання правопорушенням міграційного законодавства або у сфері охорони державного кордону, їх виявлення, усунення та забезпечення виконання законодавства у цій сфері.

Зауважимо, що цілком слушною є позиція Д.В. Голобородька, який розглядає діяльність щодо протидії нелегальній міграції саме у системному значенні. А отже всю соціальну діяльність, яка спрямовується проти нелегальної міграції, вчений позначає терміном «протидія нелегальній міграції». При цьому, вказаний термін охоплює весь спектр діяльності, спрямованої проти нелегальної міграції, включаючи застосування репресивних і запобіжних заходів [22, с. 21].

Виходячи з цього, *протидію нелегальній міграції у широкому розумінні* слід розглядати як будь-яку діяльність у сфері соціального управління, котра, не переслідуючи спеціальної мети, сприяє зменшенню можливостей для проявів нелегальної міграції, зокрема шляхом забезпечення верховенства права, реалізації інших принципів права, розвитку демократичного суспільства та утвердження правової держави. *У вузькому розумінні протидія нелегальній міграції* це система організаційно-правових заходів, здійснюваних уповноваженими на те державними органами з метою впливу на суспільні відносини у міграційній сфері шляхом попередження, виявлення, припинення порушень міграційного законодавства, притягнення винних осіб до відповідальності, виявлення й усунення причин та умов, що сприяють проявам нелегальної міграції. Варто зауважити, що протидія нелегальній міграції у вузькому розумінні розглядається саме як спеціальна організаційно-правова протидія цьому міграційному правопорушенню.

Для розкриття механізму (змісту) протидії нелегальній міграції потрібно визначити мету, завдання й напрями протидії цьому негативному явищу, а також встановити об'єкт та суб'єктів протидії нелегальній міграції.

Метою протидії нелегальній міграції є забезпечення встановленого порядку перетину іноземцями та особами без громадянства державного кордону України, транзитного проїзду її територією та дотримання правил перебування на території України.

Враховуючи зазначену мету, *головними завданнями щодо протидії нелегальній (незаконній) міграції можна визначити такі:*

з'ясування основних соціальних передумов, причин правопорушень у міграційній сфері; формування державної міграційної політики, а на її підставі визначення стратегії і тактики протидії нелегальній міграції; визначення суб'єктів протидії нелегальній міграції, їх компетенції; розробка та практична реалізація програм протидії нелегальній міграції, які б включали відповідні соціально-економічні, політичні, правові, організаційно-управлінські, правоохоронні та інші заходи; формування системи міграційного законодавства, в тому числі вдосконалення законодавства про відповідальність за порушення міграційного законодавства; використання позитивного досвіду інших країн і міжнародної спільноти в цілому щодо протидії нелегальній міграції; розширення співробітництва з іншими державами та міжнародними організаціями у міграційній сфері [23, с. 251; 24, с. 93–94].

Залежно від характеру та основної мети застосування заходів щодо протидії нелегальній міграції можна виділити такі напрями протидії цьому негативному явищу:

- профілактика і попередження нелегальної міграції;
- виявлення фактів нелегального перебування іноземців та осіб без громадянства на території України;
- припинення порушень міграційного законодавства;
- застосування заходів відповідальності до нелегальних мігрантів та інших порушників міграційного законодавства.

Об'єктом протидії нелегальній міграції є сама нелегальна міграція як негативне соціальне явище, у тому числі її конкретні прояви, а також міграційні відносини та їх суб'єкти, фактори, що зумовлюють нелегальну міграцію.

Виходячи із змісту діяльності щодо протидії нелегальній міграції, функціонального призначення та кола повноважень *суб'єкти протидії нелегальній міграції* можуть бути поділені на такі основні групи: 1) суб'єкти законодавчого забезпечення протидії нелегальній міграції; 2) суб'єкти безпосередньої правоохоронної діяльності в сфері протидії нелегальній міграції; 3) суб'єкти здійснення правосуддя у справах про порушення міграційного законо-

давства; 4) суб'єкти запобігання нелегальній міграції; 5) суб'єкти контролю та нагляду за діяльністю суб'єктів безпосередньої правоохоронної діяльності у сфері протидії нелегальній міграції [16, с. 21–22; 24, с. 99].

Під *адміністративною діяльністю суб'єктів протидії нелегальній міграції* щодо протидії цьому негативному соціальному явищу слід розуміти врегульовану нормами адміністративного права підзаконну, державно-владну, виконавчо-розпорядчу діяльність, спрямовану на профілактику і попередження нелегальної міграції, виявлення нелегальних мігрантів, їх затримання, облік, притягнення до адміністративної відповідальності, видворення за межі України, з'ясування і усунення причин та умов, що сприяють цьому протиправному діянню у міграційній сфері.

Напружена ситуація з нелегальною міграцією в Україні постійно вимагає пошуку нових адекватних та дієвих механізмів профілактики цього глобального негативного явища, підвищення рівня управління процесами міграції, зниження негативного впливу неконтрольованої міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні й сусідніх державах, а також розширення регіонального й міжнародного співробітництва щодо запобігання нелегальної міграції. Зокрема, слід враховувати думку міжнародних експертів про те, що найнадійнішим засобом запобігання нелегальній міграції є тісна співпраця між країнами походження, призначення та транзиту, надання їм для цього необхідної допомоги з боку розвинених держав [25, с. 314].

Що стосується державної міграційної політики в Україні, то до стратегічних документів у цій сфері слід віднести Концепцію державної міграційної політики України [26] та Стратегію державної міграційної політики України на період до 2025 року (далі – Стратегія) [27]. Окремий розділ Стратегії присвячений саме проблемі запобігання нелегальній міграції та визначає конкретні кроки у цій сфері. На запобігання нелегальній міграції спрямовані п'ять з десяти визначених Стратегією цілей, а саме: ефективно використовувати систему видачі віз та можливості консульських установ для управління міграцією;

здійснювати прикордонний контроль осіб, адаптований до змінних міграційних потоків та можливостей інтегрованого управління кордонами; посилити контроль за дотриманням міграційного законодавства всередині держави; забезпечити повагу до людської гідності осіб, що повертаються, заохочуючи їх до добровільного повернення; запровадити належний механізм та програми регуляризації (легалізація, міграційна амністія) нелегальних мігрантів.

Висновки. Підсумовуючи, слід наголосити, що нелегальна міграція, як одна із складових міграційних процесів, й на сьогодні залишається однією з найбільш конфліктогенних проблем у цій сфері. Втім, серед фахівців до цього часу немає єдності думок щодо термінологічного позначення діяльності, спрямованої проти цього негативного соціального явища. З'ясовано, що для характеристики змісту зазначеної діяльності термін «протидія» є більш точним порівняно з іншими термінами. Звер-

тається увага на те, що протидія правопорушенням у міграційній сфері, повинна здійснюватися за двома основними напрямками: запобігання потенційним правопорушенням та правове реагування на вже вчинені протиправні діяння.

Під протидією нелегальній міграції запропоновано розуміти систему організаційно-правових заходів, здійснюваних уповноваженими на те державними органами з метою врегулювання суспільних відносин у міграційній сфері шляхом попередження, виявлення, припинення порушень міграційного законодавства, притягнення винних осіб до відповідальності, виявлення й усунення причин та умов, що сприяють проявам нелегальної міграції. До елементів механізму (змісту) протидії нелегальній міграції пропонується відносити мету, завдання й напрями протидії цьому негативному явищу, а також встановити об'єкт та суб'єктів протидії нелегальній міграції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 10.03.2025).
2. Книш С. В. Міжнародно-правове співробітництво держав у боротьбі з нелегальною міграцією : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2010. 186 с.
3. Міжнародна координація боротьби з незаконною міграцією : Український контекст. Кордони України. Проект Центру миру, конверсії та зовнішньої політики України. URL: https://cpcfpu.org.ua/projects/borders/-papers/migration/document_1 (дата звернення: 10.03.2025).
4. Програма боротьби з незаконною міграцією на 2001 – 2004 роки : затверджено Указом Президента України від 18 січня 2001 р. № 22/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622/2011> (дата звернення: 10.03.2025).
5. Кузьменко О. Боротьба з нелегальною міграцією в Україні. Вісник Української Академії державного управління. 1999. № 4. С. 283–287.
6. Кузьменко О. Міри відповідальності як спосіб протидії нелегальній міграції. *Право України*. 2000. № 3. С. 97–99.
7. Серова І. І. Міжнародно-правові механізми протидії нелегальній міграції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юр. наук : 12.00.11. Київ, 2004. 21 с.
8. Мота А. Ф. Теорія і практика протидії нелегальній міграції органами Державної прикордонної служби України : адміністративно-правовий аспект : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Хмельницький, 2010. 519 с.
9. Новіченко А. В. Адміністративно-правове забезпечення протидії нелегальній (незаконній) міграції в Україні : дис. ... д-ра філос. у галузі права. Харків, 2020. 197 с.
10. Олефір В. І. Адміністративно-правове регулювання протидії нелегальній міграції та торгівлі людьми : монографія. Київ : Друкарня МВС України, 2004. 308 с.
11. Сторожук І. П. Адміністративно-правова протидія міграційним правопорушенням. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 4. С. 235–239.
12. Бондаренко Н. В. Зарубіжний досвід запобігання нелегальній міграції. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 1. Том 2. С. 212–220.

13. Дракохруст Т. Адміністративно-правові форми та методи запобігання підрозділами громадської безпеки Національної поліції нелегальній міграції. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. В. 4 (20). С. 76–80.
14. Орловська Н. А. Нелегальна міграція : понятійні контексти та стратегічні напрями запобігання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 4. С. 109–115.
15. Малиновська О. А. Міграційна політика : глобальний контекст та українські реалії : Монографія. Київ : НІСД, 2018. 472 с.
16. Голобородько Д. В. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ щодо протидії нелегальній міграції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпропетровськ, 2009. 221 с.
17. Запобігати. UKRLIT.ORG – публічна електронна бібліотека української художньої літератури. URL: <http://ukrlit.org/slovnuk/zapobigati> (дата звернення: 10.03.2025).
18. Профілактика. SLOVNYK.ME – Великий тлумачний словник сучасної мови. URL: <https://slovnuk.me/search?term=профілактика> (дата звернення: 10.03.2025).
19. Попередження. SLOVNYK.ME – Великий тлумачний словник сучасної мови. URL: <https://slovnuk.me/dict/vts/popередження> (дата звернення: 10.03.2025).
20. Новий тлумачний словник української мови: у чотирьох томах. Том 3. Київ : Аконіт, 2001. 927 с.
21. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/-show/580-19#Text> (дата звернення: 10.03.2025).
22. Голобородько Д. В. Конспект лекцій з дисципліни «Протидія Національної поліції нелегальній міграції». Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. 38 с. URL: https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/-lectures/pnpnm_19_2.pdf (дата звернення: 10.03.2025).
23. Адміністративно-правове регулювання міграційних процесів : навч. посібник. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. 326 с.
24. Сопільник Р. Л., Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін. Міграційне право України : навч. посіб. Львів : СПОЛОМ, 2023. 260 с.
25. 2008 World Migration Report. Managing Labour Mobility in the Evolving Global Economy / IOM. Geneva, 2008.
26. Концепція Державної міграційної політики України: схвалено Указом Президента України від 30 травня 2011 р. № 622/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622/2011> (дата звернення: 10.03.2025).
27. Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року : схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 482-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80> (дата звернення: 10.03.2025).

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ПРОЦЕСУ

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.2.17>

ВІДКЛАДЕННЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ МОБІЛІЗАЦІЄЮ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Сеник Тарас Богданович,

orcid.org/0000-0002-6513-2536

доктор філософії в галузі право,

старший викладач кафедри кримінального права і процесу

Західноукраїнського національного університету

У статті проаналізовано процесуальні права та обов'язки учасників кримінального провадження під час судового розгляду в умовах правового режиму воєнного стану та їх відсутність при мобілізації до Збройних Сил України. Аналізований етап охоплює основну частину судового розгляду, де учасники кримінального провадження є ключові фігури для справедливого вирішення кримінального провадження.

Наведені судові приклади дають можливість зрозуміти прогалини, які виникають при відкладенні та зупиненні кримінального провадження, адже в умовах воєнного стану правосуддя не може бути відкладеним або невиправдано прискореним.

Окрім того, судова практика демонструє загальний підхід до тлумачення норм, адже значна частина судових ухвал про зупинення судового провадження базуються лише на факті призову обвинуваченого для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, а не детальним аналізом мобілізаційних процесів учасників кримінального провадження та можливість проведення судових засідань в дистанційному режимі для дотримання розумних строків та справедливого судочинства.

Зупинення кримінального провадження дає можливість стверджувати, по-перше, зупинення кримінального провадження здійснюється тільки до єдиного учасника кримінального провадження – обвинуваченого, натомість, законодавець не згадує про інших учасників кримінального провадження; по-друге, суд повинен дослідити, яку військову службу несе обвинувачений, по-третє, суд повинен здійснювати перевірку підстав, які зумовили зупинення кримінального провадження, адже періодично підстави можуть змінюватися

Зауважено, що мобілізація захисника породжує додаткові обов'язки для учасників кримінального провадження, що зумовлює собою відкладення судового розгляду для забезпечення належних процесуальних умов та проведення подальшого судового розгляду.

Констатовано, що забезпечення належної поведінки учасників кримінального провадження під час судового розгляду є досить складний процес в умовах воєнного стану, а тому суд повинен підходити виважено до кожної об'єктивної підстави зупинення чи відкладення судового розгляду у кримінальному провадженні.

Ключові слова: *судовий розгляд, учасники кримінального провадження, відкладення судового розгляду, мобілізація, воєнний стан, зупинення судового розгляду.*

Senyk Taras. Postponement of trial due to mobilization of participants in criminal proceedings

The article analyzes the procedural rights and obligations of participants in criminal proceedings during a trial under the legal regime of martial law and their absence during mobilization to the Armed Forces of Ukraine. The analyzed stage covers the main part of the trial, where participants in criminal proceedings are key figures for a fair resolution of criminal proceedings.

The given judicial examples provide an opportunity to understand the gaps that arise when postponing and stopping criminal proceedings, because under martial law, justice cannot be postponed or unreasonably accelerated.

In addition, judicial practice demonstrates a general approach to interpreting norms, because a significant part of court decisions to stop judicial proceedings are based only on the fact of the defendant's call-up for military service during mobilization, and not on a detailed analysis of the mobilization processes of the participants in criminal proceedings and the possibility of conducting court hearings remotely to comply with reasonable deadlines and fair trial.

The suspension of criminal proceedings makes it possible to state, firstly, the suspension of criminal proceedings is carried out only with respect to the only participant in criminal proceedings – the accused, however, the legislator does not mention other participants in criminal proceedings; secondly, the court must investigate what military service the accused is serving; thirdly, the court must verify the grounds that led to the suspension of criminal proceedings, because the grounds may change periodically

It was noted that the mobilization of a defense attorney creates additional obligations for participants in criminal proceedings, which entails the postponement of the trial to ensure proper procedural conditions and the conduct of further trial.

It was noted that ensuring the proper behavior of participants in criminal proceedings during the trial is a rather complex process in martial law, and therefore the court must carefully approach each objective reason for the suspension or postponement of the trial in criminal proceedings.

Key words: *trial, participants in criminal proceedings, postponement of trial, mobilization, martial law, suspension of trial.*

З початком широкомасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України та з метою організації оборони, Законом України № 2105-IX затверджено Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 69 «Про загальну мобілізацію», відповідно до якого оголошується та проводиться загальна мобілізація на території усіх областей України та м. Києва, окрім АРК Крим [5].

Доречно зазначити, що проведення судового розгляду кримінального провадження повинно здійснюватися протягом розумного строку, адже це є складовою частиною права на справедливий суд. Однак, під час судового розгляду кримінального провадження можуть виникати обставини, які впливають та перешкоджають дотримання розумного строку у кримінального провадження, а особливо зараз, мобілізація учасників кримінального провадження.

Незважаючи на значимість дотримання розумного строку судового розгляду спробуємо окреслити крізь призму різних підходів до тлумачення норм та судових прикладів нову підставу для відкладення судового розгляду, як мобілізація учасників кримінального провадження.

Для початку вважаємо за необхідне звернутися до одного із перших судових

рішень, які визначають поважні підстави відсутності учасника кримінального провадження у судовому засіданні. Це Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 жовтня 2012 р. № 223-1446/0/4-12 «Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України»[2]. Як зазначається в листі ВВС України, поважними підставами відсутності учасника кримінального провадження в судовому засіданні є обставинами непереборної сили (епідемії, **військові дії**, стихійне лихо тощо), однак не мобілізація учасників кримінального провадження.

Важливо зазначити, що після оголошення воєнного стану, було визначено загальний порядок дій судів в умовах запровадженого правового режиму воєнного стану, Інформаційний лист Верховного Суду від 03 березня 2022 року № 2/0/2-22 «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану». Верховний суд зазначає, що суди, здійснюючи правосуддя в умовах воєнного стану, мають зважати на те, що згідно зі ст. 12-2 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» в умовах правового режиму воєн-

ного стану суди, органи й установи системи правосуддя діють виключно на підставі, в межах повноважень та у спосіб, визначені Конституцією України й законами України, а також на те, що відповідно до ст. 26 цього Закону скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється[3].

Зазначене правове регулювання є слушним, адже в умовах воєнного стану правосуддя не може бути відкладеним або не виправдано прискореним. Окрім того, у листі приділено увагу забезпеченню участі сторін у кримінальному провадженні у судовому засіданні, а саме: *«якщо через об'єктивні обставини учасник кримінального провадження не може брати участь у засіданні в режимі відеоконференцзв'язку за допомогою технічних засобів, визначених КПК України, як виняток можна допускати участь такого учасника в режимі відеоконференцзв'язку за допомогою інших засобів, при цьому треба звернути увагу на роз'яснення такому учаснику його процесуальних прав та обов'язків»*. Однак, у вищезазначеному листі відсутній процесуальний порядок дій суду у випадках мобілізації учасників кримінального провадження на військову службу.

З огляду на це, вважаємо за доцільне, проаналізувати поважну підставу неприбуття учасників кримінального провадження у судове засідання під час мобілізації.

По-перше, згідно ч. 3 ст. 323 КПК України, якщо обвинувачений, до якого не застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, не прибув за викликом у судове засідання, **суд відкладає судовий розгляд**, призначає дату нового засідання і вживає заходів до забезпечення його прибуття до суду. Водночас, ст. 335 КПК України доповнена відповідними підставами для зупинення кримінального провадження, а не відкладення судового розгляду, у зв'язку із запровадження загальної мобілізації: *«у разі якщо обвинувачений...був призваний для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, суд зупиняє судове провадження стосовно такого обвинуваченого до його... звільнення з військової служби і продо-*

вжує судове провадження стосовно інших обвинувачених, якщо воно здійснюється щодо декількох осіб...[1]». Ознайомлення зі змістом вищенаведеної ст. 335 КПК України дає можливість стверджувати, *по-перше*, зупинення кримінального провадження здійснюється тільки до єдиного учасника кримінального провадження – обвинуваченого [6], натомість, законодавець не згадує про інших учасників кримінального провадження; *по-друге*, суд повинен дослідити, яку військову службу несе обвинувачений (*наприклад*, обвинувачений займає посаду інструктора у військовій частині в м. Львові, тут постає питання чи він буде мати змогу являтися на судові засідання та/або мати можливість брати участь у судових засіданнях в режимі відеоконференції); *по-третє*, на нашу думку, суд повинен здійснювати перевірку підстав, які зумовили зупинення кримінального провадження, адже періодично підстави можуть змінюватися (*наприклад*, звільнення з військової служби [7], зобов'язати обвинуваченого, захисника чи військову частину повідомити про таке звільнення суд, прокурора [8]). Враховуючи викладене, суд не перевіряє усіх обставин мобілізації обвинуваченого, а приходить до висновку, що розгляд кримінального провадження у відсутності обвинуваченого неможливий, адже його мобілізували до Збройних Сил України, а тому судовий розгляд не відкладається, а зупиняється до його демобілізації з лав Збройних Сил України [9].

Отже, суд повинен здійснити ретельну перевірку обставин проходження військової служби обвинуваченим і лише після того виносити рішення про наявність підстав для зупинення кримінального провадження (*наприклад*, колегія суддів дійшла висновку, що положення ст. 335 КПК України у частині зупинення судового провадження у зв'язку із мобілізацією не є імперативною. На відміну від інших підстав для зупинення судового провадження, при зупиненні у зв'язку із мобілізацією обвинуваченого необхідно враховувати реальну можливість його участі у судових засіданнях, зокрема виходячи з 1) роду військ, 2) завдань, які виконує відповідний військовий підрозділ, його дислокації, 3) посади обвинуваченого

тощо [10]). У разі зупинення судового провадження, суд зобов'язаний періодично, перевіряти, чи існує підстава, що зумовила зупинення провадження, адже в такому випадку загальні строки притягнення до кримінальної відповідальності, передбачені законодавством будуть спливати і обвинувачений в подальшому зможе уникнути кримінальної відповідальності.

По-друге, якщо захисника засудженого, з яким останній уклав договір про надання правової допомоги, було мобілізовано до лав Збройних Сил України, то це не є підставою для зупинення судового провадження на підставі ст. 335 КПК України [4]. Згідно ст. 335 КПК України, зупинення судового провадження відбувається виключно коли обвинуваченого було мобілізовано для проходження військової служби, оскільки у ст. 335 КПК України, відсутні інші учасники кримінального провадження, суд зобов'язується відкласти судовий розгляд у випадку мобілізації захисника. За таких обставин, суд повинен роз'яснити обвинуваченому його право залучити іншого захисника та відкласти на розумний строк судовий розгляд. У випадку не залучення іншого захисника, суд зобов'язаний роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначити йому захисника із центру надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Варто відзначити, що для захисника виникає додатковий обов'язок щодо його адвокатської діяльності. У випадку мобілізації захисника, захисник зобов'язується зупинити своє право на зайняття адвокатською діяльністю (подати заяву до відповідного органу, за яким закріплений адвокат), оскільки законодавець визначив заборону щодо несумісності адвокатської діяльності з військовою службою, окрім того, у випадку несення військової служби та заняття адвокатською діяльністю (*наприклад*, надання консультацій, участь судових засідання через відеоконференцзв'язок) захисник може нести дисциплінарну відповідальність.

Тож, мобілізація захисника породжує додаткові обов'язки для учасників кримінального провадження, що зумовлює собою відкладення судового розгляду для

забезпечення належних процесуальних умов та проведення подальшого судового розгляду.

По-третє, введення воєнного стану і запровадження мобілізації зумовило інших учасників кримінального провадження: 1) мобілізуватися до лав Збройних Сил України; 2) перебувати на тимчасові окуповані території; 3) покинути територію України.

Для забезпечення дотримання розумного строку, суд зобов'язується відкласти судовий розгляд та забезпечити участь осіб, які не прибули на судові засідання. Перш за все, потрібно зрозуміти де знаходиться учасник кримінального провадження.

З приводу першої категорії учасників, суд повинен робити запити до відповідних військових частин і з'ясувати, де знаходиться учасник кримінального провадження і чи має можливість брати участь у судових засіданнях з власних технічних засобів та/або з'явитися на відповідне судові засідання. З приводу другої категорії учасників, то суд повинен з'ясувати у представників тієї особи (у разі наявності) чи вона перебуває на тимчасово окупованих територіях. У випадку відсутності інформації відносно учасників кримінального провадження, які перебувають на окупованих територіях, суд можемо винести ухвалу і зобов'язати здійснити заходи забезпечення кримінального провадження правоохоронними органами (*наприклад*, встановити чи учасник кримінального провадження є внутрішньо переміщеною особою; чи перетинала державний кордон України). Третя категорія осіб, учасники, які залишили територію України. З урахуванням положень КПК України, для дотримання розумних строків та забезпечення прав і виконання обов'язків учасниками кримінального провадження погоджуємося з позицією ККС ВС викладену у листі від 3 березня 2022 р. «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану», якщо через об'єктивні обставини учасник кримінального провадження не може брати участь у засіданні в режимі відеоконференцзв'язку за допомогою технічних засобів, визначених Кримінальним процесуальним кодексом України, як

виняток, можна допускати участь такого учасника в режимі відеоконференцзв'язку за допомогою інших засобів [3] (приміром, власних технічних засобів).

Висновки. У контексті наведених положень доречно звернути увагу на те, що ст. 335 КПК України у частині зупинення судового провадження у зв'язку із мобілізацією не є імперативною, оскільки зупинення судового розгляду можливе за наявності об'єктивних перешкод для його продовження, які саме об'єктивні перешкоди ми з'ясували вище. У випадку відсутності об'єктивних підстав щодо мобілізації обвинуваченого пропонуємо не зупиняти судове провадження, а відкласти судовий розгляд для з'ясування усіх наявних підстав зупинення кримінального провадження у зв'язку із мобілізацією обвинуваченого. Відносно захисника та інших

учасників кримінального провадження, вважаємо за доцільне дотримуватися процесуальних прав і обов'язків учасників, окрім того, необхідно здійснювати усі можливі процесуальні заходи забезпечення відносно них, адже загальні строки притягнення до кримінальної відповідальності спливають і не зупиняються, а тому і строки притягнення до кримінальної відповідальності обвинуваченого можуть нести негативний наслідок, такий як закриття кримінального провадження.

Забезпечення належної поведінки учасників кримінального провадження під час судового розгляду є досить складний процес в умовах воєнного стану, а тому суд повинен підходити виважено до кожної об'єктивної підстави зупинення чи відкладення судового розгляду у кримінальному провадженні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 жовтня 2012 р. № 223-1446/0/4-12 «Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1446>
3. Інформаційний лист Верховного Суду від 03 березня 2022 року № 2/0/2-22 «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану». URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Inform_lyst_2022_03_03.pdf
4. Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС ВС від 16.02.2023 у справі № 748/479/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109273636>
5. Про загальну мобілізацію. Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. Офіційне інтернет-представництво Президента України Володимира Зеленського. 2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/692022-41413>
6. Ухвала Деснянського районного суду м. Чернігова від 05 квітня 2024 року. Справа № 750/17223/23 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118194919>
7. Рішення Львівського окружного адміністративного суду від 31 липня 2023 року. Справа № 380/10631/23. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/112639264>
8. Ухвала Турківського районного суду Львівської області від 24.10.2024 року. Справа № 458/657/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122539390> Ухвала Франківського районного суду м. Львова від 22.12.2023. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115947112>
9. Ухвала Франківського районного суду м. Львова від 22.12.2023. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115947112>
10. Ухвала Стрийського міськрайонного суду Львівської області від 25 січня 2023 року. Справа № 442/823/18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/108598762>

УДК 340:343.1/.9(4+477)

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.2.18>

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ЄС

Ткаченко Валентина Василівна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правової політики
та кримінального права

Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглядається актуальна проблема протидії організованій злочинності в умовах воєнного стану та глобальної нестабільності, спричиненої повномасштабною агресією РФ проти України. Автор підкреслює, що організована злочинність набуває нових складних форм, адаптується до викликів сучасності, активно використовує технології й становить загрозу не лише національній безпеці, а й міжнародному правопорядку. У статті здійснено порівняльний аналіз національного та міжнародного законодавства, окреслено недоліки чинних підходів та запропоновано можливості для імплементації міжнародного досвіду в національне законодавство. Проаналізовано діяльність Національного агентства Великобританії (NCA), Урядової стратегії Франції та цифрових ініціатив Німеччини у сфері боротьби з організованою злочинністю, що підкреслює ефективність міжвідомчої координації та застосування сучасних аналітичних інструментів. Розглянуто також актуальні рішення Європейського суду з прав людини, які демонструють необхідність збереження балансу між захистом громадян і дотриманням прав людини під час боротьби зі злочинністю. Особливу увагу приділено окремим формам злочинної діяльності, зокрема наркозлочинності та мародерству, що значно активізувалися під час війни, мають високий рівень латентності та вимагають удосконалення кримінально-правового регулювання. Особливу увагу, автор приділяє рекомендаціям щодо ефективної протидії організованій злочинності в Україні, необхідно: модернізувати кримінальне законодавство з урахуванням міжнародних стандартів; створити потужну систему аналітики ризиків і кримінального аналізу; активно співпрацювати із іноземними країнами, які мають успішний досвід; розвивати інституційну спроможність правоохоронних органів; збереження балансу між національною безпекою та правами людини тощо. Успішна реалізація зазначених рекомендацій стане запорукою ефективного захисту суспільства та зміцнення правопорядку в Україні на сучасному етапі. Стаття містить аналіз національного та міжнародного законодавства та рекомендації щодо протидії організованій злочинності, що робить її актуальною в умовах сьогодення.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, організована злочинність, протидія, кримінально-правові заходи, порівняльний аналіз, міжнародний досвід.

Tkachenko Valentyna. Criminal law means of combating organized crime: comparative analysis of Ukrainian and EU legislation

The article discusses the urgent problem of combating organized crime in the context of martial law and global instability caused by Russia's full-scale aggression against Ukraine. The author emphasizes that organized crime is acquiring new complex forms, adapting to the challenges of our time, actively using technology and poses a threat not only to national security but also to the international legal order. The article provides a comparative analysis of national and international legislation, outlines the shortcomings of current approaches and suggests opportunities for implementing international experience into national legislation. The author analyzes the activities of the UK National Crime Agency (NCA), the French Government Strategy and Germany's digital initiatives in the field of combating organized crime, which emphasizes the effectiveness of interagency coordination and the use of modern analytical tools. The

author also examines the relevant judgments of the European Court of Human Rights, which demonstrate the need to maintain a balance between protecting citizens and respecting human rights in the fight against crime. Particular attention is paid to certain forms of criminal activity, in particular, drug-related crime and looting, which have significantly intensified during the war, have a high level of latency and require improvement of criminal law regulation. The author pays special attention to the recommendations for effective counteraction to organized crime in Ukraine, including: modernization of criminal legislation in line with international standards; creation of a powerful system of risk analysis and criminal analysis; active cooperation with foreign countries with successful experience; development of the institutional capacity of law enforcement agencies; maintaining a balance between national security and human rights, etc. Successful implementation of these recommendations will be the key to effective protection of society and strengthening of law and order in Ukraine at the present stage. The article contains an analysis of national and international legislation and recommendations for combating organized crime, which makes it relevant in today's context.

Key words: *criminal offense, organized crime, counteraction, criminal law measures, comparative analysis, international experience.*

Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну підсилило вплив наявних негативних чинників у світовому безпековому просторі та спричинило нові руйнівні явища, підриваючи основи міжнародного права та порядку. У нинішніх обставинах організована злочинність еволюціонує, набуваючи складніших форм, активно розвивається та становить реальну загрозу не тільки для окремих країн, але й для всього світового співтовариства.

Ускладнення кримінального середовища, виникнення нових злочинних можливостей, зумовлених глобалізаційними процесами, вимагають постійної уваги з боку державних органів. Відтак, успішність виконання державою функції протидії організованій злочинності значною мірою визначає ефективність діяльності державної влади в цілому. Тому, держава повинна приділяти першочергову увагу реалізації цієї критично важливої функції.

Мета дослідження полягає у порівняльному аналізі національного та міжнародного законодавства щодо застосування кримінально-правових засобів протидії організованій злочинності та імплементації міжнародного досвіду у законодавство України.

Науковці, які досліджували питання щодо протидії організованій злочинності, зокрема: А. Вознюк, Ю. Задорожний, А. Мовчан, Ю. Луценко, О. Харитонов та інші. Попри значну увагу та зацікавленість вчених до даної проблематики, не розроблено дієвих правових механізмів протидії організованій злочинності. Отже, питання

протидії організованій злочинності крізь призму національного та міжнародного досвіду зберігає свою нагальність в умовах воєнного часу.

Системне реформування правоохоронних органів України, започаткування нових підрозділів, відповідальних за правозастосування, оновлення чинних нормативно-правових документів у питаннях протидії організованій злочинності, в черговий раз засвідчило, що це глобальний виклик, розв'язати який в межах однієї країни, окремо взятого правоохоронного органу чи лише одного нормативно-правового акту — неможливо [1, с. 5].

Зважаючи на те, що організована злочинність породжується комплексним переплетенням чинників, ефективно протистояння їй буде досяжним виключно за наявності певних умов для розробки системи заходів, спрямованих на блокування та знешкодження цих актуальних загроз сьогодення, на базі спеціальної правоохоронної діяльності. Ключовим елементом цієї діяльності повинна виступати правоохоронна структура, яка здатна швидко та результативно реагувати на виклики та небезпеки, що походять від організованої злочинності [2, с. 111].

Правове врегулювання протидії злочинності в Україні базується на положеннях Кримінального, Кримінально-процесуального та Кримінально-виконавчого кодексів. Неможливо розглядати питання протидії злочинності, оминаючи суб'єктів, що безпосередньо нею займаються, серед яких варто виділити правоохоронні органи. Їхні головні завдання – це забезпечення

дотримання законності, превенція злочинів, недопущення їхнього розвитку та ліквідація наслідків, а також боротьба зі злочинністю та іншими правопорушеннями.

Враховуючи цілі, завдання та функціональні обов'язки, суб'єктів протидії злочинності умовно класифікують на дві категорії: а) суб'єкти, що діють на загальносоціальному рівні; б) спеціалізовані суб'єкти протидії злочинності. До останніх відносяться: органи, що спеціально утворені для боротьби зі злочинністю, тобто ті, що функціонують в межах кримінального судочинства, а також ті, що виконують інші функції, перебуваючи поза його межами [3, с. 22].

Окрім того, щоб запобігати злочинності, слід зважати на соціально-економічні, політичні та культурні аспекти суспільства, де вона трапляється, рівень розвитку суспільства з урахуванням поточних та ймовірних майбутніх змін тощо [4, с. 10]. Для ефективної протидії злочинності державні програми слід розробляти на основі всеосяжного, комплексного та узгодженого підходу, визначаючи як короткострокові, так і середньо- та довгострокові цілі. Це, своєю чергою, сприятиме оцінці досягнутих результатів, пом'якшенню потенційних негативних економічних і соціальних наслідків, зменшенню можливостей для вчинення злочинів, одночасно розширюючи можливості задоволення потреб законним шляхом.

Актуальність питання про ключові негативні аспекти формування кримінально-правової політики на сучасному етапі неможливо переоцінити, адже ціна прорахунків на цьому етапі правового розвитку може бути надзвичайно високою [5, с. 44]. Одним з пріоритетних напрямків кримінально-правової політики України є протидія наркоманії та злочинам, пов'язаним з наркотиками (рис. 1).

Несвоєчасне виявлення особи, яка має наркотичну залежність, та пасивна реакція на факти вживання нею наркотичних речовин породжують циклічний процес вчинення злочинів, пов'язаних із постійною купівлею та вживанням наркотиків. Наслідком цього стає подальша злочинна поведінка корисливого спрямування, що має на меті здобуття матеріальних засобів для підтримки циклу придбання та вживання наркотичних речовин. Отже, дослідження та покращення кримінально-правових аспектів боротьби з наркозлочинністю є ключовим завданням у протистоянні як поширенню наркозлочинності, так і інших злочинів, в основі яких лежить корисна мета [6, с. 124].

Мародерство на сучасному етапі є надзвичайно гострою проблемою, оскільки українці зіткнулися з необхідністю збереження власного майна в умовах воєнних дій. Україна страждає від російської збройної агресії, і цивільне населення зазнає ураження не лише від окупаційних

Рис. 1. Кількість вчинених кримінальних правопорушень за ст. 305-327 КК України

сил та військових формувань, але й від власних сусідів. Встановлено, що в Україні ця категорія злочинів характеризується надзвичайно високим рівнем латентності. В окремих країнах світу цей вид злочинів набуває нових форм, як-от кібермародерство, привласнення культурних цінностей, розкрадання природних ресурсів. Обидві ці проблеми мають значну латентність та вимагають вдосконалення правового реагування.

Згідно, розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2022 р. № 850-р «Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії боротьби з організованою злочинністю» [7] (далі – Стратегія) щодо: конкретизації функцій боротьби з організованою злочинністю спеціально визначеного підрозділу у структурі Національної поліції та оперативних підрозділів СБУ, розмежування їх функцій та функцій інших визначених Стратегією боротьби з організованою злочинністю органів підсистеми боротьби з організованою злочинністю; порядку взаємодії та координації державних органів, що беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю; визначення статусу Національного координатора, який буде здійснювати організаційне забезпечення реалізації державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, відповідати за ефективне функціонування механізмів координації, взаємодії, моніторингу та звітності в зазначеній сфері через запровадження та подальше організаційне забезпечення реалізації механізму стратегічних комунікацій у сфері боротьби з організованою злочинністю; впровадження систем проведення аналізу ризиків і кримінального аналізу в боротьбі з організованою злочинністю; забезпечення діяльності штатних негласних працівників, їх легендування та оперативного прикриття під час здійснення оперативно-розшукової діяльності та участі у кримінальних провадженнях тощо. Дана Стратегія спрямована на посилення системності, прозорості та ефективності боротьби із організованою злочинністю.

Досліджуючи організовану злочинність, неможливо оминати увагою і зарубіжні країни де боротьба зі злочинністю має неабияку ефективність.

Так, у Великій Британії боротьбу з організованою злочинністю веде Національна агенція з боротьби зі злочинністю – NCA. До ключових функцій нацагенції належать: протидія незаконному обороту зброї та наркотиків, кіберзлочинності, шахрайству, хабарництву та корупції, торгівлі людьми, нелегальній міграції, відмиванню грошей та інше.

Головна мета NCA – захищати населення від організованої злочинності, зосереджуючи зусилля на виявленні та переслідуванні тих злочинців, які найбільше загрожують безпеці Великої Британії. Співробітники NCA використовують різноманітні криміналістичні знання та передові технології для попередження, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, що вже скоєні, що, в свою чергу, забезпечує безпеку громадян та країни від різноманітних злочинних посягань [8]. Також NCA ефективно протидіє міжнародному наркобізнесу.

Звернемо, увагу на Урядовий план Франції щодо боротьби з організованою злочинністю передбачає, зокрема, набагато потужнішу, ніж сьогодні, систему правосуддя, апарат розслідування, репресій і затримання.

08 листопада 2024 року було представлено низку заходів, які будуть негайно застосовані та залишатимуться такими після втручання парламенту. Вони мають на меті реагувати на нагальність ситуації, надаючи системі правосуддя відповідні засоби для запобігання, розслідування, судового переслідування, суду, санкцій та виправлення, зокрема: застосування санкцій до споживачів наркотиків буде більш системним; посилено використання цифрових інструментів, зокрема тих, які розгортає Національне агентство цифрової техніки судових розслідувань: геолокація, перехоплення листування, звукові системи, комп'ютерний запис тощо. Міністерство юстиції Франції створює європейський судовий щит, шляхом мобілізації європейських прокурорів у портових зонах та полегшення доступу слідчих служб до цифрових даних злочинних мереж. Крім того, при прокуратурі Парижа створено національний координаційний підрозділ, відповідальний за складання оцінки загроз, створення оперативної

стратегії та її впровадження. Він складається з магістратів і матиме підтримку експертів, а також аналітиків кримінального права [9].

Стрімкий технічний прогрес і, як наслідок, динамічне зростання комунікаційних можливостей справляють значний вплив на роботу федеральних і державних органів безпеки Німеччини. Спілкування зловмисників стає все більш цифровим і все більше переходить на послуги крипто-месенджерів. Якщо європейським органам безпеки вдасться розшифрувати та витягти такі дані в таких випадках, як EncroChat, SkyECC або ANOM, значні обсяги даних також доведеться обробляти, аналізувати та оцінювати в Німеччині – для цілей правоохоронних органів і для запобігання майбутнім злочинам. Це особливо важливо для боротьби з організованою злочинністю. ВМІ прагне створити центральну платформу інформації, даних та оцінки, за допомогою якої ресурсозберігаючі та ІТ-рішення, через цілеспрямоване використання штучного інтелекту (інструменти ШІ). Розроблення і створення для цього необхідних правових, технічних та матеріальних основ спільно з федеральними і державними органами безпеки та за підтримки Федерального міністерства юстиції, як: стратегія боротьби з тяжкою та організованою злочинністю; створення центральної платформи інформації, даних та оцінки; розширення можливості ВКА щодо оцінки та аналізу, а також її можливості щодо проведення розслідувань. ВКА проводить спільні розслідування з федеральною поліцією та поліцією штату та органами безпеки, а також у міжнародному контексті (наприклад, у розслідуваннях наркотиків у формі «Спільних слідчих груп» (JITs)), і все частіше бере на себе власні складні розслідування в рамках, визначених законом. Визнання розвитку подій у сфері організованої злочинності та пов'язаних із цим ризиків на ранній стадії є основною передумовою для можливості швидкого та належного реагування. З метою покращення та гнучкості обміну інформацією між федеральними урядами та урядами штатів у боротьбі з організованою злочинністю та ефективнішого об'єднання заходів боротьби Федеральному управлінню кримінальної поліції

доручено перетворити Управління координації боротьби з організованою злочинністю на спільну платформу на подальший розвиток боротьби з організованою злочинністю (ГПОК). Це розширить і покращить можливості органів безпеки щодо оцінки ризиків [10]. Платформа також дозволяє реагувати на визначені пріоритети та гарячі точки, орієнтовану на вплив, і оптимізує спільну боротьбу з кримінальними структурами на федеральному рівні та рівнях штатів.

Розглянемо, судову практику Європейського суду з прав людини щодо організованої злочинності. Відповідно постанови № 38798/13 від 18.03.2025 року по справі BRD – GROUPE SOCIÉTÉ GÉNÉRALE S.A. v. ROMANIA. Ця справа стосується неоголошеної перевірки приміщень банку BRD органами з питань конкуренції без попереднього дозволу суду та вилучення електронних пристроїв (комп'ютерів) у рамках окремого розслідування щодо співробітників банку. Рішення суду щодо цієї справи: підкреслює важливість судового контролю навіть у справах економічного або кримінального характеру, розширює застосування статті 8 до юридичних осіб (у цьому випадку – банку), що демонструє гнучкість Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенції) та піднімає питання балансу між публічним інтересом (розслідування злочинів) і захистом корпоративних прав [11].

Справа про CASE OF AYTAJ AHMADOVA v. AZERBAIJAN, постанова Європейського суду з прав людини від 11.03.2025 № 30551/18. Позовні вимоги, які зазначаються у заяві: насильницьке затримання заявниці та обшук без ордеру, під час якого вилучили комп'ютер; публікація у Facebook приватних фото та відео, що були збережені лише на цьому комп'ютері, разом із образами та погрозами; держава не провела кримінального розслідування, попри достатні підстави, а національні суди формально відхилили скаргу. Правові положення Конвенції, які були порушені (на думку заявниці): право на повагу до приватного життя (стаття 8) та свобода вираження поглядів (стаття 10) [12]. Зауважимо, що усі запити заявниці про повернення техніки та розслідування були проігноровані.

У сучасних умовах глобальної нестабільності, викликаній повномасштабною агресією росії проти України, проблема організованої злочинності набула нових масштабів і форм, що становлять реальну загрозу не лише для внутрішньої безпеки держави, а й для світового правопорядку. Враховуючи динаміку змін у криміногенному середовищі, постійне вдосконалення механізмів боротьби з організованою злочинністю є критично необхідним.

Україна демонструє поступ у цьому напрямі — шляхом реформування правоохоронних органів, запровадженням Національного координатора у межах державної Стратегії боротьби з організованою злочинністю, створенням системи кримінального аналізу та підвищенням ефективності дій негласних працівників. Однак попри національні зусилля, досвід інших країн, таких як Велика Британія, Франція та Німеччина, свідчить про: дієву протидію організованій злочинності, яка можлива лише за умови скоординованого, міжвідомчого та міждержавного підходу, який базується на інноваційних технологіях, правовому балансі і детальному аналізі природи злочинності.

Окрему увагу слід приділити новітнім формам злочинності, зокрема наркозлочинності, кібермародерству, економічним злочинам, які вимагають як нових законодавчих рішень, так і міжнародної співпраці. Судова практика Європейського суду з прав людини демонструє необхідність забезпечення правового балансу між інтересами національної безпеки та дотриманням прав людини, навіть у випадках, пов'язаних з організованою злочинністю.

Таким чином, для ефективної протидії організованій злочинності в Україні необхідно: модернізувати кримінальне законодавство з урахуванням міжнародних стандартів; створити потужну систему аналітики ризиків і кримінального аналізу; активно співпрацювати із іноземними країнами, які мають успішний досвід; розвивати інституційну спроможність правоохоронних органів; збереження балансу між національною безпекою та правами людини тощо.

Усі ці заходи вимагають не лише політичної волі, а й високого рівня міжвідомчої та міжнародної взаємодії. Успішна реалізація зазначених підходів стане запорукою ефективного захисту суспільства та зміцнення правопорядку в Україні на сучасному етапі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини, підслідні органам безпеки: кримінально- правові та кримінальні процесуальні аспекти: навч. посіб. / Ю. В. Луценко, А. В. Тарасюк, Д. А. Нескоромний та ін. Харків : Право, 2018. 160 с.
2. Леган І. М. Міжнародне співробітництво у сфері запобігання та протидії транснаціональній злочинності: монографія. Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2021. 328 с.
3. Юхно О.О. Правове регулювання діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2009. № 1. С. 21–25
4. Тацій В.Я. Боротьба зі злочинністю на межі ХХІ століття – проблема сьогодення. *Проблеми законності*. 2008. Вип. 99. С. 3–18.
5. Письменський Є. О. Формування кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану: дослідження негативних тенденцій. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична*. 2024. Вип. 1. С. 44.
6. Орловський Б. М., Осадча І. А. Кримінальна відповідальність за вживання наркотичних засобів та наркотичне сп'яніння. *Правова держава*. 2024. № 54. С. 124.
7. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії боротьби з організованою злочинністю : Розпорядження КМУ від 27.09.2022 р. № 850-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-2022-р#Text> (дата звернення: 12.04.2025)
8. Леган І. М. Теоретико-правові засади міжнародного співробітництва щодо запобігання та протидії транснаціональній злочинності: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Ун-т Державної фіскальної служби України, 2021. 41 с.
9. Le plan de lutte contre la criminalité organisée. URL: <https://www.justice.gouv.fr/grands-dossiers/plan-lutte-contre-criminalite-organisee> (дата звернення: 12.04.2025)

10. Strategie zur Bekämpfung der Schweren und Organisierten Kriminalität. URL: https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/downloads/DE/veroeffentlichungen/2022/Strategie-OK.pdf?__blob=publicationFile&v=7 (дата звернення: 12.04.2025)

11. CASE OF BRD – GROUPE SOCIÉTÉ GÉNÉRALE S.A. v. ROMANIA: Application 18.03.2025 № 38798/13. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ES079612?hide=true> (дата звернення: 13.04.2025)

12. CASE OF AYTAJ AHMADOVA v. AZERBAIJAN: Application 11.03.2025 № 30551/18. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ES079600?hide=true> (дата звернення: 13.04.2025).

НЕОБГРУНТОВАНІСТЬ ПІДОЗРИ ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ОСКАРЖЕННЯ

Чистякова Анастасія Сергіївна,

orcid.org/0009-0008-9495-8143

кандидат юридичних наук, адвокат

Дискусія щодо меж судового контролю під час оскарження повідомлення про підозру в порядку п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК, зводиться, по суті, до двох абсолютно протилежних підходів: 1) обґрунтованість підозри має бути предметом перевірки в порядку п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК; та 2) перевірка обґрунтованості повідомлення про підозру виходить за межі судового контролю в порядку п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК.

Судова практика з оскарження повідомлень про підозру характеризується наступними специфічними ознаками: 1) скарг в порядку п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК України стає кількісно більше (в порівнянні з початком функціонування норми п. 10 ст. 303 КПК України); 2) підставами для оскарження є не тільки порушення формально-процедурних вимог, але і сутнісні / змістовні дефекти повідомлення про підозру. При цьому слід вважати правильною практику слідчих суддів, які не обмежуються виключно аналізом / оцінкою процедурних моментів під час розгляду скарг в порядку п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК, але також аналізують/оцінюють обґрунтованість підозри з позиції достатності доказів. Адже повідомлення про підозру обов'язково здійснюється у випадку наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення (п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК). А слідчий суддя здійснює судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні (п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК), оцінює кожен доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття процесуального рішення (ч. 1 ст. 94 КПК). Крім того відповідно до ст. 17 КПК підозра, обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом. Це означає, що докази, які обґрунтовують підозру є предметом оцінки на стадії досудового розслідування і скарги в порядку п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК передбачають здійснення такого судового контролю. Однак чи повинна сама обґрунтованість завершуватись перевіркою достатності доказів для повідомлення про підозру? Чи не повинна обґрунтованість підозри включати й перевірку правильності кваліфікації дії особи? Чи може слідчий суддя контролювати правильність кваліфікації дій особи на цьому етапі досудового розслідування? У статті аналізується останні тенденції скарг в порядку п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК та надаються відповіді на поставлені питання.

Ключові слова: повідомлення про підозру, оскарження, стандарт достатніх підстав, захист, досудове розслідування, адвокат, кримінальне провадження, прокурор.

Chystiakova Anastasiia. Groundlessness of suspicion as a ground for appeal

The discussion on the limits of judicial control when challenging a notice of suspicion under clause 10, part 1, Article 303 of the CPC is essentially reduced to two completely opposite approaches: 1) the validity of the suspicion should be subject to verification in accordance with clause 10, part 1, Article 303 of the CPC; and 2) verification of the validity of the notice of suspicion is beyond the scope of judicial control in accordance with clause 10, part 1, Article 303 of the CPC.

The court practice of appealing against notices of suspicion is characterized by the following specific features: 1) the number of complaints under clause 10, part 1, Article 303 of the CPC of Ukraine is increasing (compared to the beginning of the functioning of the provision of clause 10, Article 303 of the CPC of Ukraine); 2) the grounds for appeal are not only violations of formal procedural requirements, but also substantive / substantive defects of the notice of suspicion. At the same time, it should be considered correct that investigating judges do not limit themselves to analyzing/evaluating procedural issues when considering complaints in accordance with

clause 10 of part 1 of Article 303 of the CPC, but also analyze/evaluate the validity of the suspicion from the standpoint of the sufficiency of evidence. After all, a notice of suspicion must be served if there is sufficient evidence to suspect a person of committing a criminal offense (clause 3, part 1, Article 276 of the CPC). And the investigating judge exercises judicial control over the observance of the rights, freedoms and interests of persons in criminal proceedings (Article 3(1)(18) of the CPC), evaluates each evidence in terms of relevance, admissibility, reliability, and the totality of the collected evidence in terms of sufficiency and interconnection for making a procedural decision (Article 94(1) of the CPC). In addition, according to Article 17 of the CPC, suspicion and accusation cannot be based on evidence obtained illegally. This means that the evidence substantiating the suspicion is subject to assessment at the pre-trial investigation stage and complaints under clause 10 of part 1 of Article 303 of the CPC provide for such judicial control. However, should the substantiation itself end with the verification of the sufficiency of evidence to serve a notice of suspicion? Shouldn't the validity of the suspicion also include verification of the correctness of the qualification of the person's actions? Can the investigating judge control the correctness of the qualification of a person's actions at this stage of the pre-trial investigation? The article analyzes the latest trends in complaints under clause 10, part 1, Article 303 of the CPC and provides answers to the questions raised.

Key words: notice of suspicion, appeal, standard of probable cause, defense, pre-trial investigation, lawyer, criminal proceedings, prosecutor.

Виклад основного матеріалу. Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 р. [1] (набрав чинності з 16 березня 2018 р.) можливості здійснення судового контролю слідчого судді за досудовим розслідуванням були розширені, а захист отримав новий механізм оскарження повідомлення про підозру. Зокрема, ч. 1 ст. 303 КПК було доповнено п. 10, відповідно до якого на досудовому провадженні може бути оскаржено до слідчого судді «повідомлення слідчого, дізнавача, прокурора про підозру після спливу одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку або двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину, але не пізніше закриття прокурором кримінального провадження або звернення до суду з обвинувальним актом – підозрюваним, його захисником чи законним представником». Після внесення змін до КПК науковці та практики досі продовжують дискусію щодо досконалості механізмів оскарження, меж судового контролю повідомлень про підозру та інші аспекти зазначеного правового механізму. Повідомлення про підозру можна оскаржити, подавши відповідну скаргу до слідчого судді, якщо і саме повідомлення за формою та змістом, і процедура повідо-

влення про підозру не відповідають вимогам КПК або ж якщо повідомлення містить інформацію, яка дійсності не відповідає або коли підозра є необґрунтованою. Кількість випадків, коли скаргу задовольняють з кожним роком збільшується. Таку динаміку слід вважати позитивною тенденцією. Однак в резонансних справах шанси скасувати повідомлення про підозру за наявністю будь-яких підстав для скасування є мінімальними. Скасування повідомлення про підозру та визнання осіб такими, що не набули статусу підозрюваного внаслідок недоліків процедури повідомлення або інших дефектів повідомлення про підозру тягне за собою ряд позитивних наслідків для сторони захисту, таких як скасування запобіжних заходів стосовно такої особи, а рішення про скасування повідомлення про підозру фактично визнає, в окремих випадках, відсутність підстав для кримінального переслідування особи. Однак за однакових вихідних даних (тобто за однакових недоліків процедури повідомлення про підозру) прийняті слідчими суддями рішення в результаті розгляду таких скарг, можуть бути діаметрально різними навіть в межах одного суду. З точки зору принципу законності така ситуація викликає питання, з іншого боку – слідчий суддя приймає рішення на основі своєї суб'єктивної оцінки фактичних обставин кожної конкретної справи.

КПК України не встановлює будь-яких обмежень щодо предмета перевірки під

час розгляду слідчим суддею скарги на повідомлення про підозру. Право доступу до суду не може бути обмежено у такий спосіб або у такій мірі, що буде порушена сама його сутність (справа «Мельник проти України») [2]. Обмеження, накладене на доступ до суду, буде несумісним з п. 1 ст. 6 Конвенції, якщо воно не має законної мети або коли не існує розумної пропорційності між застосованими засобами та законністю мети, яку прагнуть досягти (рішення ЄСПЛ «Тіннеллі та сини, Лтд та ін.», «Мак-Елдуф та інші проти Сполученого Королівства») [3]. Більш того, обмеження стосовно можливості проаналізувати обґрунтованість підозри під час оскарження повідомлення про підозру та можливість довести, наприклад, відсутність підстав для кримінального переслідування на етапі досудового розслідування порушує принцип рівності сторін кримінального провадження, тому правильною слід вважати позицію, коли повідомлення про підозру оскаржується з підстав її (повідомлення) необґрунтованості у сукупності з іншими процедурними порушеннями або як самостійна підстава для оскарження в порядку п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК. Таким чином не тільки процедурні дефекти здійснення повідомлення про підозру можуть бути підставою для задоволення скарг в порядку п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК, а так само сутнісні / змістовні дефекти повідомлення про підозру, до яких, очевидно, слід віднести: відсутність доказів обґрунтованої підозри, а отже і відсутність підстав для кваліфікації дій особи за статтями, які їй інкримінують.

При оскарженні повідомлення про підозру важливими є наступні положення КПК: 1) підозра не може ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом (ч. 3 ст. 17 КПК України); 2) захисник зобов'язаний використовувати засоби захисту, передбачені КПК та іншими законами України, з метою, зокрема, забезпечення з'ясування обставин, які спростовують підозру (ч. 1 ст. 47 КПК України); 3) слідчий суддя – суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому КПК, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні (п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України); 4) слідчий суддя за своїм вну-

трішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінює кожний доказ із точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення (ч. 1 ст. 94 КПК України). З урахуванням викладеного, предметом оскарження повідомлення про підозру може бути будь-який недолік самого повідомлення про підозру (як процесуального документа за формою), будь-яке порушення процедури повідомлення про підозру, сутнісний / змістовний недолік повідомлення про підозру – відсутність доказів обґрунтованої підозри, а отже – відсутність підстав для кваліфікації особи за статтею, яку їй інкримінують.

Чи може бути оскаржена повідомлення про підозру через невірну кримінально-правову кваліфікацію особи? Очевидно, що так. Так, у справі № 757/11541/23-к підставами для скасування повідомлення про підозру було відсутність «прямих доказів вчинення кримінального правопорушення саме ОСОБА_7, а повідомлення про підозру містить невірну кваліфікацію кримінального правопорушення». Однак в процесі розгляду скарги слідчий суддя взагалі не проаналізував правильність / не правильність кримінально-правової кваліфікації та відмовив в задоволенні скарги обмежившись лише твердженням, що «повідомлення про підозру здійснено за наявності достатніх доказів, які давали можливість дійти переконливого висновку, що ОСОБА_7 була причетна до вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 187 КК України» [4]. У іншій скарзі в порядку п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК адвокат вказував, що «правова кваліфікація інкримінованого ОСОБА_4 кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 367 КК України, складається із абстрактних формулювань та не містить жодних належних та достовірних фактів чи інформації, на підставі яких можливо дійти висновку, що особою було вчинено вказане кримінальне правопорушення. Однак слідчий суддя не зробив оцінку правильності кваліфікації, зазначивши, що «повнота та всебічність проведеного

розслідування не є тими обставинами, які мають оцінюватись слідчим суддею при з'ясуванні достатності доказів, що стали підставою повідомлення особі про підозру» [5].

ВАКС з 05.09.2019 по 31.05.2024 задовольнив лише 3 скарги про скасування повідомлення про підозру. У одному з цих трьох кейсів (Ухвала ВАКС у справі № 991/8051/20 від 07.10.2020 [6]) скаржник, крім процедурних аспектів, також порушив питання відсутності в діях особи ознак інкримінованих йому кримінальних правопорушень, і, фактично, через категорію «обґрунтованість підозри» порушував і питання правильності кримінально-правової кваліфікації дій особи. Слідчий суддя, проаналізувавши матеріали скарги, через співставлення змістовної складової об'єктивної сторони інкримінованого особі складу кримінального правопорушення (ст. 351-2 КК України) та дій, які інкриміновані особі зробив висновок про відсутність фактичних обставин кримінально караних протиправних дій, передбачених ст. 351-2 КК і скасував повідомлення про підозру в частині повідомленої підозри у вчиненні кримінального правопорушення передбаченого статтею 351-2 КК України [6].

Ухвалою Святошинського районного суду м. Києва від 14.03.2019 р. скасовано повідомлення про підозру на підставі того, що слідчий не довів причетність особи до вчиненого кримінального правопорушення, а у межах досудового розслідування не було зібрано достатньо доказів, на підставі чого така підозра визнана необґрунтованою [7]. Ухвалою Шевченківського районного суду м. Києва від 06.03.2019 р. слідчий суддя дійшов висновку, що підозра є необґрунтованою. У своєму рішенні він зазначив, що слідство не спростувало аргументів сторони захисту щодо підроблення підпису підозрюваного на фінансових документах. Жодних судово-почеркознавчих експертиз, які б достовірно встановили, чи належить підпис підозрюваному, сторона обвинувачення не призначила [8].

З іншого боку, слідчі судді, відмовляючи в задоволенні скарги в порядку п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК України (з підстав обґрунтованості / необґрунтованості повідомлення про підозру) зазначають, що «перевірка

повідомлення про підозру з точки зору обґрунтованості підозри з врахуванням положень ст. 17 КПК України не входить до предмету судового розгляду, який здійснюється слідчим суддею відповідно до положень пункту 10 ч. 1 ст. 303 КПК України і на стадії досудового розслідування, а може бути лише предметом безпосереднього судового розгляду кримінального провадження судом, оскільки на стадії досудового розслідування слідчий суддя не уповноважений вдаватись до оцінки отриманих слідством доказів та порядку їх отримання, давати оцінку зібраним доказам з точки зору їх допустимості, а без такої оцінки висновок щодо обґрунтованості повідомленої особі підозри неможливий. На стадії досудового розслідування слідчий суддя може, враховуючи правову позицію Європейського суду з прав людини щодо визначення поняття «обґрунтована підозра» як існування фактів або інформації, які можуть переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа, про яку йдеться, могла вчинити правопорушення (рішення від 21.04.2011 р. у справі «Нечипорук і Йонкало проти України»), оцінити лише достатність зібраних доказів для підозри певної особи у вчиненні кримінального правопорушення, не вдаючись до їх оцінки як допустимих.

Відсутність уніфікованої позиції стосовно обсягу і меж судового контролю повідомлення про підозру порушує принцип правої визначеності, оскільки, фактично не відомо чи буде перевірено повідомлення про підозру з підстав обґрунтованості, в тому числі з підстав наявності підстав для кваліфікації дій особи за статтями, які їй інкримінуються.

Обґрунтованість підозри, крім цього, є об'єктом оцінки слідчого судді під час обрання запобіжних заходів (п. 1 ч. 1 ст. 194 КПК), тому можна зробити висновок, що механізми перевірки обґрунтованості підозри, які застосовуються під час оскарження повідомлень про підозру в порядку п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК – ідентичні тим, що застосовуються під час обрання запобіжних заходів.

Варто говорити про необґрунтованість підозри і у тому випадку, коли мали місце порушення правил підслідності і докази самої підозри були зібрані неналежним

на це органом досудового розслідування, неуповноваженим слідчим, прокурором тощо Без оцінки самих доказів по суті слідчий суддя може зробити висновок про неналежного суб'єкта, який вручив та склав повідомлення про підозру і про недопустимість доказів, які були зібрані неналежним суб'єктом.

Про необґрунтованість підозри можна говорити і в тому випадку, коли рівень обґрунтованості не зростає з моменту повідомлення про підозру, а лишається на тому ж початковому рівні тобто версія сторони обвинувачення про ймовірну причетність особи до кримінального правопорушення не підтверджується новою інформацією (новими доказами), що спростовує правильність обраної стороною обвинувачення версії [9]. Перевірити рівень обґрунтованості підозри можна після розгляду клопотання про продовження строку досудового розслідування або при розгляді клопотання про продовження строку дії запобіжного заходу сторона обвинувачення обґрунтовує наявність підстав і для продовження

строку досудового розслідування і для продовження дії обраного раніше запобіжного заходу. Тоді, порівнявши докази обґрунтованості повідомлення про підозру можна стверджувати про те, що рівень обґрунтованості підозри зростає / зменшується або перебуває в статичності, що за певних обставин, може свідчити про необґрунтованість повідомлення про підозру і не підтвердження версії сторони обвинувачення про фактичні обставини ситуації, якій надається кримінально-правова оцінка.

Висновки. Обґрунтованість підозри може бути предметом перевірки в порядку п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК. Слід вважати правильною практику слідчих суддів, які не обмежуються виключно аналізом / оцінкою процедурних моментів під час розгляду скарг в порядку п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК, але також аналізують/оцінюють обґрунтованість підозри з позиції достатності доказів. Слідчий суддя також може оцінювати правильність кваліфікації дій особи під час здійснення аналізу обґрунтованості повідомлення про підозру.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147a-19#Text>
2. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мельник проти України» від 26 березня 2006 р. (заява № 72286/01) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_049#Text
3. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Тіннеллі та сини, Лтд та ін.» і «Мак-Елдуф та інші проти Сполученого Королівства» від 10 липня 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_030#Text (дата звернення 5.03.2020)
4. Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 11.04.2023, справа № 757/11541/23-к, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110217500>
5. Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 17.12.2024, справа № 757/53404/24-к URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123889603>
6. Ухвалою ВАКС у справі № 991/8051/20 від 07.10.2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92181757>
7. Ухвала слідчого судді Святошинського районного суду м. Києва від 14 берез. 2019 р., справа № 759/4471/19 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80450230>.
8. Ухвала слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва від 6 берез. 2019 р., справа № 761/8619/19 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80326036>.
9. Анастасія Чистякова Повідомлення про підозру, Юрінком Інтер, Київ, 2023 р., 211 с.

УДК 343.01(477)

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.2.20>

ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ ЯК УМОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВООХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

Шакун Василь Іванович,

orcid.org/0000-0002-1757-8453

головний науковий співробітник
відділу публічно-правових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України,
професор кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
дійсний член (академік) Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України

Кузнецов Віталій Володимирович,

orcid.org/0000-0003-1727-4019

доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу науково-правових експертиз
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

У статті досліджено конституційно-правові засади доведення державою нормативно-правових актів населенню. Проаналізовано зміст обов'язку державних органів влади щодо доведення до відома населення законів та інших нормативно-правових актів, які визначають права і обов'язки громадян. Встановлено, що такий обов'язок знаходиться в логічному зв'язку зі ст. 94 Конституції України, яка регламентує процедуру набрання чинності законами і вимагає їх офіційного оприлюднення.

Автори статті стверджують, що застосування кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність є одним з напрямів реалізації правоохоронної функції держави на тимчасово окупованій росією території України. Встановлено, що ефективність здійснення такої правоохоронної функції держави залежить від доведення правової інформації населенню на цій окупованій території.

У статті зроблено висновок, що в доктрині кримінального права розглядаються два варіанти реалізації конституційного принципу «незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності». Перший полягає в наступному: особа притягається до кримінальної відповідальності, навіть якщо вона не обізнана про наявність певного закону про кримінальну відповідальність. Другий – особа, як правило, притягається до кримінальної відповідальності, навіть якщо вона не обізнана про наявність певного закону, але якщо буде встановлено судом, що особа не мала реальної об'єктивної можливості знати закон про кримінальну відповідальність – відповідальність виключається.

Автори констатують, що кримінально-правова стаття (ст. 111-1 КК) не встановила відповідальність за якесь нове специфічне суспільно небезпечне діяння, а лише диференціювала наявну кримінальну відповідальність за державну зраду. У статті обґрунтовано, що порядок доведення до відома населення законів та інших нормативно-правових актів та інші конституційно-правові норми не мають просторових меж – вони поширюються на всю територію України, незалежно чи вона контролюється Україною, чи тимчасово окупована росією.

Ключові слова: війна, дія закону в часі, колабораційна діяльність, Конституція України, кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, національна безпека, окуповані території, права і свободи людини і громадянина, правоохоронна функція держави.

Shakun Vasyi, Kuznetsov Vitalii. Access to justice as a condition for the implementation of the state's law enforcement function

The article examines the constitutional and legal framework for the State to communicate its regulatory legal acts to the public. The author analyses the content of the obligation of public authorities to inform the public about laws and other regulatory legal acts which define the rights and obligations of citizens. It is established that this obligation is logically related to Article 94 of the Constitution of Ukraine, which regulates the procedure for entry into force of laws and requires their official promulgation.

The authors argue that the application of criminal liability for collaboration is one of the areas of implementation of the law enforcement function of the State in the territory of Ukraine temporarily occupied by russia. The author establishes that the effectiveness of such law enforcement function of the State depends on the provision of legal information to the population in this occupied territory.

The article concludes that the criminal law doctrine considers two options for implementing the constitutional principle «ignorance of the law does not exempt from legal liability». The first one is as follows: a person is held criminally liable even if he or she is not aware of the existence of a particular law on criminal liability. The second is that a person is usually held criminally liable even if he or she is not aware of the existence of a particular law, but if the court finds that the person did not have a real objective opportunity to know the law on criminal liability, liability is excluded.

The authors state that the criminal law article (Article 111-1 of the CC) did not introduce liability for any new type of socially dangerous conduct, but only differentiated the existing criminal liability for high treason. The article substantiates that the procedure for bringing laws and other regulatory legal acts to the attention of the population and other constitutional and legal provisions have no spatial boundaries – they apply to the entire territory of Ukraine, regardless of whether it is controlled by Ukraine or temporarily occupied by russia.

Key words: war, temporal application of law, collaboration, Constitution of Ukraine, criminal liability, criminal offence, national security, occupied territories, human and civil rights and freedoms, law enforcement function of the state.

Постановка проблеми. У сучасних умовах російської агресії Україна змушена невідкладно реагувати на постійні виклики, які виникають перед державою та правовою системою. Одним з таких викликів стали вимушені зміни до кримінального законодавства України [10]. Наприклад, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 3 березня 2022 р. до Кримінального кодексу (КК) України додано статтю 111-1 «Колабораційна діяльність», яка набрала чинності 15 березня 2022 р. [14]. Однак ці нормативні зміни не вирішують усі численні проблеми правозастосування та доступу людей до правосуддя [8]. Одним з наслідків російської агресії, окупації росією частини території України й таких законодавчих новацій стали випадки, коли доступ до правової інформації для населення в окупації значно ускладнився або взагалі відсутній. Це питання набуло актуальності через розгляд Касаційним кримінальним судом Верховного Суду проваджень за

обвинуваченням у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених статтею 111-1 КК, в яких піднімається питання про доступність закону в ситуації, коли територія, на якій відбувалися стверджені стороною обвинувачення події, була окупована раніше, ніж закон було оприлюднено і він набрав чинності [7]. Відповідь на це питання залежить від дослідження не тільки конституційно-правових норм, але й доктрини права.

При цьому важливо пам'ятати, що застосування кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність є лише одним з напрямів реалізації правоохоронної функції держави на тимчасово окупованій росією території України. Ефективність здійснення такої правоохоронної функції держави залежить, зокрема від доведення нормативно-правових актів, що визначають права і обов'язки громадян, до відома населення на тимчасово окупованій росією території України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям статті послуговували праці вчених, які досліджу-

вали особливості реалізації правоохоронної функції держави, зокрема: Д.М. Белов, Ю.В. Ковбасюк, А. М. Колодій, О.В. Коломоєць, В. В. Копейчиков, М.В. Костицький, В. І. Осадчий, Н.М. Оніщенко, О.В. Петришин, П.М. Рабінович, В. Я. Тацій, М. І. Хавронюк, та ін. Важливою роботою, яка стосується порядку доведення до відома населення закону про кримінальну відповідальність є монографія Ю. А. Пономаренка «Чинність і дія кримінального закону в часі» (2005) [13]. Конституційно-правові засади реалізації обов'язку державних органів влади щодо доведення до відома населення законів та інших нормативно-правових актів найбільш вдало розкрито в науково-практичних коментарях до Конституції України за редакцією Р. О. Стефанчука, О. В. Петришина (2024) [12, 14, 17]. Здобутки цих та інших науковців містять низку системних положень і висновків, які безпосередньо чи опосередковано стосуються реалізації одного з напрямків правоохоронної функції держави через встановлення та застосування кримінально-правових заборон. Однак сучасна проблема ефективності здійснення такої правоохоронної функції держави щодо доведення нормативно-правових актів до відома населення на тимчасово окупованій росією території України – не отримала чіткого алгоритму вирішення та потребує додаткового дослідження.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, Конституція України декларує, з одного боку, що закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом (ч. 2 ст. 57); закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними (ч. 3 ст. 57); з іншого – незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності (ч. 2 ст. 68) [4]. Спробуємо встановити умови реалізації вказаних положень Конституції України та їх вплив на застосування кримінального законодавства як на контрольованій Україною території, так і на тимчасово окупованій росією території України.

Відзначимо, що право знати свої права та обов'язки проголошене в ч. 2 ст. 34

Конституції України, яка зокрема гарантує кожному право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію, у тому числі й правову інформацію [12, с. 270–271]. Ця конституційно-правова норма створює позитивні зобов'язання України через діяльність державних органів влади. Одне з таких – це обов'язок державних органів влади щодо доведення до відома населення законів та інших нормативно-правових актів, які визначають права і обов'язки громадян (ч. 2 ст. 57 Конституції України). Доктрина пояснює це тим, що вимога про обов'язкове доведення до відома населення нормативно-правових актів має ключове значення в забезпеченні знання громадянами норм права [12, с. 270–271].

Тобто в нашому дослідженні ми повинні спочатку з'ясувати у чому полягає зміст обов'язку державних органів влади щодо доведення законів та інших нормативно-правових актів до відома населення, потім розглянути фактичний обов'язок людини знати положення нормативно-правових актів та завершити відповіддю на питання: чи мають відповідні конституційно-правові норми просторові межі?

Щодо першої частини предмета дослідження слід зауважити, що вказаний обов'язок державних органів влади щодо доведення законів та інших нормативно-правових актів до відома населення знаходиться в логічному зв'язку зі ст. 94 Конституції, яка регламентує процедуру набрання чинності законами і вимагає їх офіційного оприлюднення. Відповідно до ч. 2 ст. 94 Конституції України, «Президент України протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання, та офіційно оприлюднює його або повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду» і «закон набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування (ч. 5 ст. 94 Конституції України) [4]. Аналогічні положення передбачені в ч. 1 ст. 4 КК України: «Закон про кримінальну відповідальність набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо

інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування» [5]. Оприлюднення закону означає офіційне доведення його до відома населення, яке може проводитися за допомогою різних засобів – шляхом опублікування, обнародування по телебаченню, радіо, передачі по каналах зв'язку тощо. Опублікування – це один із сучасних засобів оголошення законів, акт його формалізації і надання публічного характеру [17, с. 320–321]. Проте це не означає, що держава не повинна докладати зусиль щодо доведення до відома населення інших джерел, з яких громадяни можуть дізнатися про свої права та обов'язки [12, с. 270–271]. Спосіб доведення до відома населення законів має бути таким, щоб гарантовано давати можливість кожному знати закони, а також свої права та обов'язки, передбачені нормативно-правовими актами [9, с. 375].

Необхідність дотримання цієї умови набуття законами чинності є визначним досягненням розвинутих держав [12, с. 61]. Це положення підтримано відомими філософами XVIII-XIX століть, зокрема, Г. В. Ф. Гегель писав: «Право стоїть за свободою, це найповажніше й найсвятіше в людині, що вона сама, оскільки це в людині має бути зобов'язуючим для неї, мусить знати» [2, с. 190]. З огляду на те, що закони про кримінальну відповідальність передбачають можливість найбільш суворого обмеження прав людини, а в сфері кримінального права протиріччя інтересів особи та держави набувають найбільшої гостроти, видатні криміналісти минулого особливо зауважували щодо обов'язковості оприлюднення саме таких нормативно-правових актів [12, с. 61].

Слід відмітити, що вказаний порядок доведення до відома населення окремих нормативно-правових актів, які визначають права і обов'язки громадян, встановлено у Законі України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 р. № 1861-VI. При цьому слід погодитися з С.П. Погребняком, який вважає, що в Україні досі не має спеціального закону, який був прийнятий на підставі ст. 57 Конституції, хоча необхідність і доцільність його прийняття не викликає жодних сумнівів [12, с. 270–271]. Відповідно до частини першої статті 139 Регламенту

Верховної Ради України, затвердженого Законом України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 р. № 1861-VI, підписані Президентом України закони публікуються в газеті «Голос України» та у Відомостях Верховної Ради України, а також розміщуються на офіційному веб-сайті Верховної Ради України. Публікація законів та інших актів Верховної Ради України у цих офіційних друкованих виданнях є офіційним оприлюдненням [12, с. 270–271].

Отже, обов'язковою умовою доведення до відома населення відповідних нормативно-правових актів є офіційне оприлюднення Закону України, прийнятого Верховною Радою України.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» був прийнятий Верховною Радою України 3 березня 2022 року № 2108-IX, підписаний Головою Верховної Ради України 4 березня 2022 року, Президентом України – 15 березня 2022 року, і набрав чинності 15 березня 2022 року через публікацію його в газеті «Голос України» від 15 березня 2022 р. № 56. Також він був оприлюднений на веб-сайті Верховної Ради України [14].

На нашу думку, вказана конституційна процедура доведення до відома населення Закону України від 3 березня 2022 року № 2108-IX була дотримана.

Щодо другої частини предмету дослідження зазначимо наступне. Положення, яке передбачене в ч. 2 ст. 57 Конституції України тісно пов'язане із положенням, яке передбачене в ч. 1 ст. 57 Конституції України про гарантування кожному права знати свої права й обов'язки. Ця норма, не трансформуючи вказане право на обов'язок, все ж зобов'язує людину зазнати юридичної відповідальності та «перетерпіти» певні обмеження в разі порушення нею законів – незалежно від того, чи був відомий людині їхній зміст, чи ні [16, с. 320–321]. Отже, на думку П.М. Рабіновича, є значна частина нормативно-правових актів (позначимо їх як перша група), які безпосередньо відображають вимоги моралі, яких людина додержується (навіть якщо вона не знайома

з їхнім змістом) [16, с. 320–321]. З іншого боку, є й такі закони, що передбачають специфічні правила поведінки (позначимо їх як друга група), наприклад, із технічними засобами, з об'єктами природи – правила, котрі самі по собі не мають безпосередньо морального змісту [16, с. 320–321]. Тому, за справедливим зауваженням П.М. Рабіновича, знання лише принципів моралі не забезпечать «автоматичного» додержання таких законів і певна юридична обізнаність вже стає необхідною передумовою правомірної поведінки [16, с. 320–321]. В контексті предмету дослідження, важливо згадати, що до криміналізації колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України) такі дії, як правило, кваліфікувалися як державна зрада (ст. 111 КК України). Одні науковці вважають, що встановлені певні форми вчинення колабораційної діяльності фактично дублюють форму державної зради (надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України) [5, с. 385]. Інші мають більш радикальну позицію – колабораційна діяльність є специфічним проявом державної зради, яке у зв'язку з особливою обстановкою та часом його здійснення, законодавець вирішив виділити у окремий склад кримінального правопорушення [1, с. 31; 18, с. 161]. На нашу думку, основними причинами виникнення кримінально-правової заборони – колабораційна діяльність є: по-перше, запобігання таким кримінальним правопорушенням, а, по-друге, пом'якшення кримінальної відповідальності за, фактично, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Тобто ця кримінально-правова стаття (ст. 111-1 КК України) не встановила відповідальність за якесь нове специфічне суспільно небезпечне діяння. Слід погодитися з провідним дослідником цього явища Є.О. Письменським, що вказані нормативні зміни до кримінального законодавства лише диференціювали наявну кримінальну відповідальність за державну зраду [11, с. 113]. Зважаючи на вказані положення, пропонуємо проміжний висновок, що Закон України від 3 березня 2022 року № 2108-IX, слід віднести до першої групи норма-

тивно-правових актів, які вже відомі природно-населенню.

З іншої сторони, на нашу думку, не виключені ситуації, коли особа, в силу певних обставин об'єктивно позбавлена можливості ознайомитися із законом. Такі обставини можуть бути пов'язані як з самою цією особою (наприклад, хвороба, фізичні вади, закордонне відрядження, незнання української мови тощо), так і бути для неї об'єктивними, не залежати від неї (наприклад, недотримання державою порядку офіційного оприлюднення нового закону) [13, с. 91].

Тому, на думку Ю.А. Пономаренка, абсолютизувати принцип «незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності» (ч. 2 ст. 68 Конституції України) у таких випадках не завжди можливо, оскільки, як загальновідомо, правовими умовами ставлення особі в вину будь-якої бездіяльності (незнання тощо) є одночасна наявність у неї обов'язку і можливості діяти (знати тощо) [13, с. 91]. Оскільки ж у виняткових ситуаціях особа може не мати реальної можливості знати закон про кримінальну відповідальність, то таке незнання не може тягнути і відповідальності за вчинення дій, які оголошені даним законом кримінально протиправними [13, с. 92].

Отже в доктрині кримінального права розглядаються два варіанти реалізації конституційного принципу «незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності». Перший полягає в наступному: особа притягається до кримінальної відповідальності, навіть якщо вона не обізнана про наявність певного закону про кримінальну відповідальність. Другий – особа, як правило, притягається до кримінальної відповідальності, навіть якщо вона не обізнана про наявність певного закону, але якщо буде встановлено судом, що особа не мала реальної об'єктивної можливості знати закон про кримінальну відповідальність – відповідальність виключається.

Зважаючи на певну дискусійність другої позиції, яка виходить за межі ч. 2 ст. 68 Конституції України, вважаємо за доцільне, щоб Верховний Суд звернувся до Конституційного Суду України з поданням щодо офіційного тлумачення ч. 2 ст. 68 Конституції України (п. 2 ч. 1 ст. 51, ч. 1 ст. 52 Закону України «Про Конститу-

ційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136-VIII).

Щодо кінцевої частини дослідження спробуємо висунути гіпотезу, що дія вказаних конституційно-правових норм не має просторових меж – вона поширюється на всю територію України, незалежно чи вона контрольована національними органами влади, чи тимчасово окупована агресором. Перевірка цієї гіпотези ґрунтується на таких положеннях.

По-перше, Конституція України не має жодних виключень щодо реалізації вказаних конституційно-правових норм.

По-друге, згідно ч. 1 ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII: «тимчасово окупована Російською Федерацією територія України є невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» [15]. Україна реалізує позитивні зобов'язання держави у сфері прав людини на тимчасово окупованій території. Зокрема Україна вживає всіх необхідних заходів щодо гарантування прав і свобод людини і громадянина, передбачених Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, усім громадянам України, які проживають на тимчасово окупованій території (ч. 1 ст. 5 Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р.) [15].

Серед основних напрямів захисту прав і свобод цивільного населення на тимчасово окупованих територіях законодавець, зокрема називає як надання правової допомоги, так і забезпечення доступу до медіа України (п.п. 5, 7 ч. 2 ст. 5 Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р.) [15]. Ці засоби захисту засновані на обов'язку України підтримувати і забезпечувати економічні, фінансові, політичні, соціальні, інформаційні, культурні та інші зв'язки з громадянами України, які прожи-

вають на тимчасово окупованій території (ч. 4 ст. 5 Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р.) [15].

Важливо провести паралель забезпечення інформування населення щодо змін в законодавстві й доступу до правосуддя як умова реалізації правоохоронної функції держави. Так ч. 1 ст. 12-1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. передбачає можливість доведення інформації про судові засідання для учасників справи, які можуть знаходитися на тимчасово окупованій території через оголошення на офіційному веб-порталі судової влади України [15]. Отже чинне законодавство допускає таку можливість інформування осіб, які знаходяться на тимчасово окупованій території через офіційний веб-портал.

Також важливо, що у міжнародному праві допускається можливість дії кримінального законодавства України на окупованій росією території (за винятком випадків, коли дія його скасовується або призупиняється окупаційною державою, якщо це законодавство становить загрозу безпеці окупаційної держави або є перешкодою виконання цієї Конвенції), що регламентується в ч.1 ст. 64 Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. [3].

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що порядок доведення до відома населення законів та інших нормативно-правових актів та інші конституційно-правові норми не мають просторових меж – вони поширюються на всю територію України, незалежно чи вона контрольована Україною, чи тимчасово окупована росією.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна запропонувати такі висновки:

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 3 березня 2022 р. № 2108-IX був офіційно оприлюднений з дотриманням конституційної процедури і доведений до відома населення.

2. Застосування кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність є одним з напрямів реалізації правоохоронної функції держави на тимчасово окупованій росією території України. Ефективність здійснення такої правоохоронної функції держави залежить від доведення правової інформації населенню на цій окупованій території.

3. Кримінально-правова стаття (ст. 111-1 КК України) не встановила від-

повідальність за якесь нове специфічне суспільно небезпечне діяння, а лише диференціювала наявну кримінальну відповідальність за державну зраду.

4. Порядок доведення до відома населення законів та інших нормативно-правових актів та інші конституційно-правові норми не мають просторових меж – вони поширюються на всю територію України, незалежно чи вона контрольована Україною, чи тимчасово окупована росією.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bondarenko O., Reznik O., Utkina M. Novelization of the Criminal Code of Ukraine During the 2022 Russian Invasion. *Journal of International Legal Communication*. 2022. № 4 (1). P. 31–38.

2. Гегель Г.В.Ф. Основи філософії права. Основи філософії права, або Природне право і державознавство. Пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. Київ : Юніверс, 2000. 336 с.

3. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. Набрання чинності 21.10.1950. Ратифікація УРСР від 03.07.1954. Набрання чинності для України 03.01.1955. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

4. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

6. Кузнецов В., Сийплові М. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. № 70. С. 374–381.

7. Лист-звернення судді Верховного Суду Аркадія Буценка до членів Науково-консультативної ради при Верховному Суді про підготовку наукового висновку щодо тлумачення та застосування норм права № 84/0/26-25 від 4 березня 2025 р. Київ. 3 с.

8. Марін О. К. Кримінально-правові варіації державної зради у Кримінальному кодексі України. *Право України*. 2022. № 11. С. 60–75. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001430627>

9. Науково-практичний коментар Закону України «Про правотворчу діяльність» / За заг. ред. Стефанчука Р. О. Київ : Ліра-К, 2024. 576 с.

10. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан, С. С. Чернявський та ін. ; за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернея. Київ : Норма права, 2022. 278 с.

11. Письменський Є. О. Кримінально-правові проблеми протидії колабораційній. діяльності: монографія. Київ : Алерта, 2024. 438 с.

12. Погребняк С. П. Стаття 57. *Конституція України: науково-практичний коментар* / Ю. Г. Барабаш [та ін.]; за ред. Р. О. Стефанчука, О. В. Петришина. Київ : ВАІТЕ, 2024. С. 270–271.

13. Пономаренко Ю. А. Чинність і дія кримінального закону в часі : Монографія. Київ : Атіка, 2005. 288 с.

14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 3 березня 2022 р. № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>

15. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

16. Рабінович П. М. Стаття 68. Конституція України: науково-практичний коментар / Ю. Г. Барабаш [та ін.]; за ред. Р. О. Стефанчука, О. В. Петришина. Київ : ВАІТЕ, 2024. С. 319–321.

17. Стефанчук Р. О. Стаття 94. Конституція України. Науково-практичний коментар / [редкол.: Р. О. Стефанчук (співголова), О. В. Петришин (співголова), Ю. Г. Барабаш та ін.; вступ. сл. В. Зеленського] ; за заг. ред. Р. О. Стефанчука й О. В. Петришина ; Нац. акад. прав. наук України ; Конст. Суд України. Харків : Право, 2024. С. 663–667.

18. Часник М. І. Оцінка рівня свідомості громадян щодо колаборації та можливості запобігання їй шляхом попереджувальної роботи правоохоронних органів. *Часопис Київського університету права*, 2022. № 2–4. С. 160–164. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2-4.2022.29>

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА

УДК 349.414:[332.334.4:630]

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.2.21>

ПОНЯТТЯ «ЛІС» І «ЗЕМЛІ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ» В АСПЕКТІ СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ЗЕМЕЛЬНИХ І ЛІСОВИХ ВІДНОСИН

Корнієнко Ганна Сергіївна,

orcid.org/0000-0002-7062-1027

доктор юридичних наук, професор,

доцент кафедри земельного та аграрного права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Шульга Михайло Васильович,

orcid.org/0000-0001-6449-284X

доктор юридичних наук, професор,

член-кореспондент Національної академії правових наук України,

професор кафедри земельного та аграрного права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті проаналізовано різні підходи до визначення понять «ліс» і «землі лісогосподарського призначення» та зазначено, що ліси, виконуючи важливі екостабілізаційні функції, відіграють водоохоронну, землеохоронну та ґрунтозахисну ролі, слугують запобіганню вітровій та ґрунтовій ерозії, що створює необхідні умови для збереження біорізноманіття.

Автори зауважують, що питання щодо поняття «ліс» є дискусійним. Предметом дискусії виступає не тільки його визначення (географічне, біологічне та юридичне), а і його ознаки. Так, у вітчизняній та зарубіжній юриспруденції немає єдності з приводу того, які саме ознаки є визначальними для категорії «ліс».

На основі ретроспективного аналізу лісового законодавства України зроблено висновок, що суспільні відносини щодо використання лісів завжди мали спеціальне правове регулювання, а землі лісогосподарського призначення – особливий правовий режим. Так, правовий режим земель лісогосподарського призначення підпорядкований і забезпечує реалізацію правового режиму лісів.

У статті відмічається, що в сучасних умовах у зв'язку зі вступом України до ЄС питання щодо визначення поняття лісів набуває практичної ваги. Так, Регламентом (ЄС) 2023/1115, який набрав чинності у 2023 році, закріплені нові вимоги щодо правового режиму лісів, зокрема, ті, що стосуються їх/ охорони. Відмічається, що, адаптуючи національне/ лісове законодавство до вимог ЄС, слід виходити з наведених положень, оскільки закріплене ст. 1 Лісового кодексу України легальне визначення поняття «ліс» суттєво відрізняється від того, що пропонується Регламентом.

З урахуванням вимог щодо адаптації сучасного вітчизняного лісового законодавства до законодавства ЄС запропоновано таке визначення: ліс – це природний або штучно створений природний комплекс (екосистема) площею понад 0,5 га, вкритий деревною рослинністю з кронапокриттям не менше 10%, взаємопов'язаний із ґрунтами, чагарниковою та трав'яною рослинністю, тваринним світом і мікроорганізмами, що виконує екологічні, соціальні та економічні функції і може використовуватися для лісогосподарського виробництва, збереження біорізноманіття та інших екологічнозбалансованих цілей.

Ключові слова: землі лісогосподарського призначення, використання земель, охорона земель лісогосподарського призначення, ліси, самозалісення, право власності на землі лісогосподарського призначення, екологічна мережа.

Korniienko Ganna, Shulga Mykhaylo. The concepts of "forest" and "forestry land" in terms of the correlation of legal regulation of land and forestry relations

The article analyzes different approaches to the definition of the concepts of "forest" and "forestry land" and notes that forests, performing important ecostabilization functions, play water, land and soil protection roles, and prevent wind and soil erosion, which creates the necessary conditions for the conservation of biodiversity.

The authors note that the concept of "forest" is controversial. The subject of discussion is not only its definition (geographical, biological and legal), but also its characteristics. For example, there is no consensus in domestic and foreign jurisprudence as to which features are crucial for the category of "forest".

Based on a retrospective analysis of Ukrainian forestry legislation, the author concludes that social relations regarding the use of forests have always had special legal regulation, and forestry lands have a special legal regime. Thus, the legal regime of forestry lands is subordinated to and ensures the implementation of the legal regime of forests.

The article notes that in the current context, in connection with Ukraine's accession to the EU, the issue of defining the concept of forests is gaining practical importance. Thus, Regulation (EU) 2023/1115, which entered into force in 2023, sets out new requirements for the legal regime of forests, in particular, those relating to their protection. It is noted that when adapting national/forestry legislation to EU requirements, one should proceed from the above provisions, since the legal definition of "forest" enshrined in Article 1 of the Forest Code of Ukraine differs significantly from that proposed by the Regulation.

Taking into account the requirements for the adaptation of modern national forestry legislation to EU legislation, the following definition is proposed: forest is a natural or artificially created natural complex (ecosystem) with an area of more than 0.5 hectares, covered with woody vegetation with a crown cover of at least 10%, interconnected with soils, shrub and herbaceous vegetation, fauna and microorganisms, performing environmental, social and economic functions and can be used for forestry production, biodiversity conservation and other environmentally balanced purposes.

Key words: forestry lands, land use, protection of forestry lands, forests, afforestation, ownership of forestry lands, ecological network.

В сучасних умовах, коли суттєво актуалізується надзвичайно важлива роль лісів для екологічної, економічної та соціальної стабільності держави, особливо в умовах зміни клімату на планеті, необхідність удосконалення правового режиму лісових ресурсів та земель, на яких вони прозростають, цілком очевидна.

Як відомо, половина лісів України є штучно створеними і потребують посиленого догляду, до того ж значна їх площа перебуває у зоні радіоактивного забруднення. Справедливо вважається, що вони мають переважно екологічне значення і характеризуються обмеженим режимом лісокористування, створюючи відносно низький середній рівень лісистості території країни, водночас визначається високий відсоток заповідних лісів (15,7%), який зберігає стійку тенденцію до зростання. Ліси, виконуючи важливі екостабілізаційні

функції, відіграють водоохоронну, землеохоронну та ґрунтозахисну ролі, слугують запобіганню вітровій та ґрунтовій ерозії, що створює необхідні умови для збереження біорізноманіття.

Слід зазначити, що існування лісів, за своєю природою, неможливе, насамперед, без земель лісогосподарського призначення, які, будучи самостійною категорією земель України, визначаються ст. 55 Земельного кодексу України (далі – ЗК України) як землі, вкриті лісовою рослинністю, а також не вкриті лісовою рослинністю, нелісові землі, які надані та використовуються для потреб лісового господарства [1]. Названі землі використовуються для ведення лісового господарства, виступають основним засобом виробництва в лісовому господарстві та складають територіальну основу для зростання лісів. Водночас Законом України від

24.06.2004 р. № 1864-IV «Про екологічну мережу України» вони визнані одним із складових структурних елементів екомережі (ст. 5) [2]. Правовий режим даних земель підпорядкований і забезпечує реалізацію правового режиму лісів.

Зазначимо, що однією з важливих ознак, яка характеризує ці землі, є переважне перебування їх у публічній (державній та комунальній) власності. Так, відповідно до статей 83 і 84 ЗК України землі лісогосподарського призначення не можуть передаватися із державної та комунальної власності у приватну власність, крім випадків, визначених ЗК України. У кінцевому рахунку це впливає і на власницький статус лісів, що зростають на цих землях.

Наголосимо, що ст. 55 ЗК України (у ред. від 20 червня 2022 р.) допускає ведення лісового господарства на землях усіх категорій. Крім цього, мають бути дотримані вимоги щодо використання земельної ділянки за цільовим призначенням. На юридичні особи всіх форм власності, які мають у користуванні чи власності ліси на землях усіх категорій, поширюються права та обов'язки постійних лісокористувачів та власників лісів відповідно до Лісового кодексу України.

На покритих лісом землях лісогосподарського призначення реалізація права землекористування і права лісокористування здійснюється одними й тими суб'єктами (державними і комунальними спеціалізованими лісогосподарськими підприємствами, установами та організаціями) переважно на титулі постійного користування землями та лісами. Практично неможливо користуватися лісом, не використовуючи відповідні земельні ділянки, які одночасно виконують роль операційно-територіального базису та засобу виробництва в лісовому господарстві.

В юридичній літературі стверджується цілком слушна думка, що при здійсненні лісокористування право землекористування відходить на «задній план», втрачає самостійний характер, оскільки підпорядковане лісокористуванню і має похідний характер [3, с. 73].

Отже, зважаючи на викладене вище, актуальність дослідження співвідношення понять «ліс» і «землі лісогосподарського призначення» вбачається беззапере-

чною. Ретроспективний аналіз українського законодавства вказує передовсім на започаткування спеціального правового регулювання суспільних відносин щодо лісів та встановлення особливого правового режиму щодо них. Так, статті 1 і 2 Закону УСРР «Про ліси УСРР» від 3 листопада 1923 р. закріплювали, що всі ліси та землі, призначені на вирощування деревини й на потреби лісового господарства, відмежовані в установленому порядку від земель іншого призначення, становлять власність Робітниче-Селянської Держави та складають єдиний державний лісовий фонд». Водночас зазначалося: «Межі лісового фонду та інших земель, що належать до його складу, його загальне землеурядження та відмежування...визначається на підставі особливого положення...» [4, с. 73].

Земельний кодекс УСРР (ст. 158), прийнятий 29 листопада 1922 р., встановлював, що до складу державного земельного майна не входять землі, які знаходяться під лісами, гірничими розробками, залізницями та ін. Цими землями відають управління відповідних відомств на підставі особливих правил [5]. Це означало, що названі землі, вкриті лісами, входили до лісового фонду. У подальшому, за радянських часів, землями державного лісового фонду визнавалися землі, вкриті лісом, а також не вкриті лісом, але призначені для потреб лісового господарства (ст. 139 Земельного кодексу УРСР (1970 р.)).

Зауважимо, що визначення лісу, яке вживалося в радянському лісовому законодавстві, отримало юридичний характер і відрізнялося від однойменного біологічного поняття. Ліс як юридична категорія визначався як велика сукупність взаємопов'язаних, що розвиваються, дерев, які утворюють певну біологічну єдність і впливають на стан інших елементів природного середовища на значній площі, офіційно визнаній лісом. В юридичне поняття лісу не включається земля, води, тваринний світ, атмосферне повітря, клімат та ін. Названі елементи довілля розглядаються правовою спільнотою як самостійні об'єкти інших видів суспільних відносин, які регулюються іншими галузями законодавства.

Лісовий кодекс України (у ред. 2006 р.), закріплюючи поняття лісу, в ст. 1 цього Кодексу визначає його не як сукупність природних компонентів, а як природний комплекс: «Ліс – це тип природних комплексів, у якому поєднуються переважно деревина та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'янистою рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище» [6]. Нарешті, чинний Лісовий кодекс України (у ред. 2017 р.) оперує терміном «екосистема», яким була доповнена ст. 1. Тепер ліс визначається як «тип природних комплексів (екосистема)...» [7].

Зазначимо, що у науковій земельно-правовій літературі задовго до появи наведеного в законі сучасного визначення лісу як об'єкта правового регулювання було запропоновано вважати лісом екологічну систему, яка складається з деревно-чагарникової та трав'янистої рослинності, що прозростає на землі, та інших природних компонентів, які взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище [8].

На основі аналізу великого за обсягом матеріалу – нормативних визначень лісу і наукових тлумачень правового поняття «ліс» у юридичній літературі – Р. Ф. Смолярчук, виокремив три основні підходи до розуміння сутності лісу як об'єкта правової регламентації в законодавстві: земельно-правовий, флористичний та екосистемний. Він справедливо стверджує, що історично першим був земельно-правовий підхід, за яким ліс уважався невід'ємним складником земельної ділянки. І далі пояснює, що згідно з флористичним підходом ліс як об'єкт правового регулювання вченими розуміється частиною рослинного світу, тобто сукупністю деревної та деревно-чагарникової рослинності (взьке розуміння) або ж сукупністю всіх рослинних організмів у межах лісового фонду (широке розуміння). За екосистемним підходом ліс визнається різновидом багатокомпонентного комплексного природного угруповання, що включає до свого складу як біотичні, так і абіотичні елементи (рослинний світ, тваринний світ, мікроорга-

нізми, ґрунти, атмосферне повітря тощо). Останній підхід, як підкреслює Р. Ф. Смолярчук є панівним і нині відображений у законодавстві [9. с. 222].

Якщо виходити із сучасного законодавчого закріплення легального поняття лісу, то стане очевидним, що йдеться про розширене його розуміння. Тобто, на перший погляд, до лісу можна було б відносити парки, сквери, сади, насадження на присадибних ділянках та інші види зелених насаджень. Зрозуміло, що в загальноприйнятому розумінні названі види зелених насаджень лісом не вважаються. Зважаючи на це, законодавець уточнює поняття лісу, використовуючи категорію «лісовий фонд», до складу якого входять ліси. Так, стаття 4 Лісового кодексу України встановлює, що до лісового фонду України належать усі ліси на території України незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них, у тому числі лісові ділянки, захисні насадження лінійного типу площею не менше 0,1 гектара, інші лісовкриті землі. При цьому в даній статті чітко вказано, що до лісового фонду не належать: зелені насадження в межах населених пунктів (парки, сади, сквери, бульвари тощо), які не віднесені в установленому порядку до лісів; окремі дерева і групи дерев, чагарники на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках.

Останнім часом перелік об'єктів, які не входять до лісового фонду України, розширено за рахунок включення до нього самозалісених земельних ділянок у межах населених пунктів з деревами, середній вік яких менше 30 років, та самозалісені ділянки в межах охоронних зон об'єктів енергетики, магістральних теплових мереж, магістральних трубопроводів та інших лінійних об'єктів інфраструктури а також лісових насаджень у межах земельних ділянок шириною 30–50 метрів уздовж лінії державного кордону України [10]. Отже, наведена позиція законодавця дозволяє уникнути невиправданого розширення розуміння лісу.

Зазначимо, що ст. 6 ЛК України розмежовує поняття «землі» і «лісові ресурси», оскільки відносить до останніх лише:

«деревні, технічні, лікарські та інші продукти лісу, що використовуються для задоволення потреб населення і виробництва та відтворюються у процесі формування лісових природних комплексів». Відносять також до лісових ресурсів корисні властивості лісів, що використовуються для задоволення суспільних потреб.

Слід звернути увагу на те, що питання щодо поняття «ліс» є дискусійним. Предметом дискусії виступає не тільки його визначення (географічне, біологічне та юридичне), а і його ознаки. Так, у вітчизняній та зарубіжній юриспруденції немає єдності з приводу того, які саме ознаки як визначальні має включати категорія «ліс». Представники одного напрямку зводять поняття «ліс» лише до сукупності деревно-чагарникових рослин і вважають, що сфера дії лісового законодавства обмежується регламентацією відносин, які стосуються цих рослин. Інші розглядають поняття лісу в широкому сенсі, включаючи до його складу будь-яку рослинність, яка проростає в лісі. Натомість пропозиція надати розширене юридичне визначення лісу, включаючи до його складу не тільки рослинність, а й усе лісове середовище як екологічний комплекс, було піддано критиці з боку зарубіжних науковців, як таке, що не відповідає тенденції диференціації лісового законодавства від суміжних з ним галузей.

В сучасних умовах у зв'язку зі вступом України до Євросоюзу питання щодо визначення поняття лісів набуває практичної ваги. Так, Регламентом (ЄС) 2023/1115, який набув чинності у 2023 році, закріплені нові вимоги щодо правового режиму лісів, зокрема, ті, що стосуються їх охорони [11].

Згідно з Регламентом земельна ділянка вважається лісом, якщо вона характеризується такими ознаками: а) площа більше 0,5 га. б) середня висота дерев, що зростають на земельній ділянці, має становити 5 і більше метрів; в) покриття крон дерев має складати 10%. Тож, здійснюючи адаптацію національного лісового законодавства до вимог ЄС, слід урахувувати наведені положення, оскільки закріплене ст. 1 Лісового кодексу України легальне визначення лісу суттєво відрізняється від того, що пропонується Регламентом.

Складність і багатовимірність такого природного об'єкта, яким є ліс, зумовлює незліченну кількість його визначень. До прикладу, Збірник лісових термінів щодо лісів, лісових земель, лісорозведення і лісовідновлення (Рим, 1998), укладений Управлінням наукового і технічного розвитку при Секретаріаті третьої Конференції Сторін Рамкової Конвенції ООН про зміну клімату, містить понад 2000 визначень поняття «ліс», які можна поділити на три групи [12].

Так, перша група охоплює визначення лісу, в яких визначальною ознакою є територія, що формально віднесена до лісу, незалежно від його фактичного стану. Друга група включає визначення лісу як екологічної системи, елементу ландшафту, де домінує деревна рослинність. Нарешті, третю групу складають визначення лісу, в основу яких покладена територія, що використовується для ведення лісового господарства [13].

З огляду на контекст, не буде зайвим навести думку А. М. Мірошниченка, який висловлює припущення, що вітчизняний Лісовий кодекс (стаття 1) поєднує наведені вище основні підходи до визначення поняття «ліс» [14].

В юридичній літературі підкреслюється, що за деякими оцінками у світі існує понад 200 визначень поняття «ліс», які закріплені у нормативно-правових актах різних країн [15, с. 380].

Повертаючись до поняття «землі лісогосподарського призначення» та фокусуючи на ньому увагу, одразу зауважимо, що правове регулювання суспільних відносин щодо використання, охорони та відновлення цих земель здійснюється не тільки нормами Земельного, а й Лісового кодексу України. Це зумовлено нерозривним органічним зв'язком земель та лісової рослинності як окремих відносно самостійних природних ресурсів.

З приводу співвідношення правової регламентації земельних і лісових відносин в юридичній літературі висловлюється різні точки зору. Так, із змісту ч. 2 ст. 3 Земельного кодексу України випливає, що земельні відносини, які виникають при використанні лісів, згідно з чинним законодавством регулюються передовсім ЗК України. Тоді як норми Лісового кодексу

застосовуються лише за умови, якщо вони не суперечать ЗК України. Це означає, що домінуюча роль у регулюванні земельних і лісових відносин фактично належить ЗК України, який, закріпивши свій пріоритет, по суті, вступив у формально-юридичний конфлікт з нормами Лісового кодексу. На думку авторів науково-практичного коментаря Земельного кодексу України за редакцією В. М. Кравчука, юридична коректність такого підходу може вважатися дискусійною, проте є правомірною, оскільки йдеться не про всі лісові відносини, а лише про ті з них, які безпосередньо пов'язані з використанням земель у зв'язку з використанням лісів. Отже, земельним відносинам внаслідок їх базового природного характеру надано значення всеосяжних і цілісних, а ЗК – пріоритетного значення в регулюванні цих відносин [16, с. 9].

Водночас А. М. Мірошниченко і Р. І. Марушенко зазначають, що в ч. 2 ст. 3 ЗК України була зроблена спроба встановити пріоритет ЗК України по відношенню до Лісового кодексу України, передбачаючи можливість його застосування до регулювання земельних відносин лише у разі, якщо його норми не суперечать Земельному кодексу. На їхній погляд, безумовний пріоритет ЗК України у регулюванні земельних відносин існує лише відносно актів природоресурсного законодавства більш низької юридичної сили. Конституція України не передбачає пріоритетності одних законів перед іншими [17, с. 28]. Разом із тим ч. 2 ст. 3 Лісового кодексу України встановлено, що лісові відносини, які виникають при використанні землі та інших природних ресурсів, неврегульовані цим Кодексом, регулюються відповідним законодавчим актом, тобто Земельним кодексом України. На нашу думку, більш обґрунтованою видається остання точка зору, оскільки навряд чи можна віддавати пріоритет одному нормативному акту перед іншим, якщо такі акти мають однакову юридичну силу. Відмітимо, що існують й інші позиції щодо комплексної регламентації суспільних земельних та лісових відносин [18, с. 110].

Важливо зазначити, що земля Конституцією України проголошена основним національним багатством, що перебуває під

особливим контролем держави. Земельна ділянка підпадає під законодавче визначення речі (ст. 179 Цивільного кодексу України) та майна ст. 190, а ст. 181-1 відносить її до нерухомих речей. Окрім того, за цивільним законодавством земельні ділянки належать до об'єктів нерухоності. Натомість ст. 1 Лісового кодексу України включає ліс до національного багатства, яке може мати не тільки природне, а й штучне походження і може відтворюватися у процесі ведення лісового господарства та не визначається об'єктом нерухоності.

В літературі наголошується, що терміном «ліс» позначається не тільки «елемент географічного ландшафту», який визначено ГОСТом 18486-87, а й лісова екосистема, тобто земля, вкрита деревно-чагарниковою рослинністю природного та штучного походження, або призначена для організації та розвитку лісгосподарського виробництва як галузі рослинництва, вирощування, видобування та заготівлі деревини як головної продукції лісівництва, за лісівничими та природоохоронними нормами і правилами, отримання доходу, забезпечення самокупності й прибутковості землекористування при дотриманні динамічної екологічної рівноваги навколишнього природного середовища [19, с. 18].

Різні підходи до визначення терміна «ліс» та майже цілковита відсутність у законодавстві словосполучення «лісгосподарське виробництво» – все це, як наголошують представники економічної науки, постійно створює складнощі і певною мірою заважає підвищенню економічної ефективності такого виробництва, через що все більш нагальною стає потреба внесення змін до нормативно-правових актів із землекористування з урахуванням того, що «лісівництво є галуззю рослинництва й землеробства з відповідними правами та обов'язками щодо землекористування» [20, с. 39].

Отже, є очевидним, що в сучасному вітчизняному лісовому законодавстві «ліс» є висхідним, а отже, надважливим поняттям, від точності трактування його як правової категорії залежить якість правового регулювання відносин у «лісовій сфері». Тож, намагаючись якомога точніше вия-

вити суть такого неоднозначного явища, як ліс, та зважаючи на вимоги щодо адаптації сучасного вітчизняного лісового законодавства до законодавства ЄС, пропонуємо таке визначення лісу – це природний або штучно створений природний комплекс (екосистема) площею понад 0,5 га, вкритий деревною рослинністю з кронпокрит-

тям не менше 10%, взаємопов'язаний із ґрунтами, чагарниковою та трав'яною рослинністю, тваринним світом і мікроорганізмами, що виконує екологічні, соціальні та економічні функції і може використовуватися для лісогосподарського виробництва, збереження біорізноманіття та інших екологічнозбалансованих цілей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовт. 2001 р., № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
2. Про екологічну мережу України : Закон України від 24 черв. 2004 р. № 1864-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1864-15>
3. Заверюха М. М. Правове регулювання використання та охорони лісів в Україні : монографія. Одеса: Юридична література. 2018. 228 с.
4. Збірник Узаконень та Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України за 1923 рік. Відділ перший. № 46. Арт. 575.
5. Збірник Узаконень та Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України за 1922 рік. Відділ перший. № 51.
6. Лісовий кодекс : Закон України в ред. від 08 лют. 2006 р. № 3404-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3404-15#Text>
7. Лісовий кодекс : Закон України в ред. від 15 листоп. 2024 р. № 4017-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3404-15#Text>
8. Чопик О. Поняття лісу як об'єкта правового регулювання. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2010. Вип. 50. С. 227–228 .
9. Смолярчук Р. Ф. Правове поняття лісу як об'єкта охорони в природоохоронній сфері та законодавстві. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. №4. С. 219–223.
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту державного кордону України: Закон України від 24 лют. 2023 р. № 2952-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2952-20>
11. Регламент (ЄС) 2023/1115 Європейського парламенту та Ради від 31 трав. 2023 р. щодо забезпечення наявності на ринку Євросоюзу та експорту з Євросоюзу певних товарів та продукції, пов'язаних зі знелісненням та деградацією лісів, а також про скасування Регламенту (ЄС) № 995/2010. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023R1115>
12. Попков М., Старожук В., Поляков Л., Кирилюк С., Савушик Н. Про ключові поняття лісового законодавства України. *Wood Business*. 2002. № 1. С. 18–22.
13. Шершун С. Поняття лісу та інших основних категорій лісового законодавства. *Право України*. 2004. № 7. С. 65–66.
14. Мірошніченко А. М. Земельне право України: підруч. 3-тє видання, допов. і перероб. Київ : Алерта. 2013. 380 с.
15. Шершун С. М. Еколого-правове регулювання лісокористування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. 20 с.
16. *Науковий-практичний коментар Земельного кодексу України / За ред. В. М. Кравчука*. Київ : Істина, 2007. 632 с.
17. Мірошніченко А. М., Марусенко Р. І. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України. 5-те видання, змін. і допов. Київ : Алерта, 2013. 544 с.
18. Семчик В. І. Земельне право України: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / В. І. Семчик, П. Ф. Кулинич, М. В. Шульга. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 492 с.
19. Фурдичко О., Дребот О., Бобко А., Яремко О. Питання адаптації національного законодавства до законодавства ЄС з обліку земель у лісівництві України. *Землевпорядний вісник*. 2019. № 5. С. 18–21.
20. Фурдичко О. І. Екологічні проблеми природокористування в науці і практиці лісогосподарського виробництва. *Вісник Національної академії наук України*. 2012. № 4. С. 39–47.

ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

УДК 347.736

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.2.22>

РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ ТА РАННЄ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ: ТРАНСПОНУВАННЯ ДИРЕКТИВИ (ЄС) 2019/1023 У МЕЖАХ РІЗНИХ ПРАВОВИХ ТРАДИЦІЙ КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄС

Синегубов Олег Васильович,

orcid.org/0000-0001-6362-3115

доктор юридичних наук, доцент,

голова Харківської обласної військової адміністрації

У статті охарактеризовано системи реструктуризації та інструменти раннього попередження для уникнення неплатоспроможності в окремих країнах-членах Європейського Союзу, що представляють різні правові традиції: Данії, Австрії, Люксембурзі, Нідерландах, Італії, Греції, на Кіпрі. Досліджено особливості транспонування положень Директиви (ЄС) 2019/1023. Виявлено характерні риси правового регулювання процедур уникнення неплатоспроможності, включаючи критерії доступності процедур, механізми раннього попередження та тести життєздатності, особливості застосування мораторіїв, розподіл кредиторів на класи, правила прийняття планів реструктуризації та можливості подолання вето кредиторів, ступінь реалізації принципу «боржник у володінні», особливості правового статусу керуючих і посередників у різних моделях превентивної реструктуризації. Визначено роль електронних інструментів, що застосовуються для раннього виявлення фінансових труднощів суб'єктів господарювання та процедур реструктуризації. Виявлено тенденцію до надання спрощених режимів реструктуризації для МСП, особливої охорони прав працівників під час реструктуризації. Визначено особливості національних правових традицій і практик в окремих країнах-членах ЄС, що демонструють різні підходи до гармонізації законодавства про неплатоспроможність. Виявлено, що унаслідок системного транспонування положень Директиви (ЄС) 2019/1023 здебільшого передбачаються процедури з високим ступенем гнучкості, раннього втручання, диференційованим підходом до різних категорій боржників, водночас наявні певні протиріччя між рамками та національними правовими традиціями, що проявляється в різному ступені інституціоналізації механізмів раннього попередження, судового втручання, захисту прав і кредиторів, і боржників, особливо в контексті тесту найкращих інтересів кредиторів, проведення якого має досить різні підходи.

Ключові слова: неплатоспроможність, ймовірність неплатоспроможності, превентивна реструктуризація, раннє попередження, банкрутство, Директива (ЄС) 2019/1023, класи кредиторів, боржник у володінні, тест найкращих інтересів кредиторів, cross-class cram-down.

Sinegubov Oleg. Restructuring and early warning of insolvency: transposition of Directive (EU) 2019/1023 across different legal traditions of EU member states

The article characterizes restructuring systems and early warning tools for avoiding insolvency in selected member states of the European Union representing different legal traditions: Denmark, Austria, Luxembourg, the Netherlands, Italy, Greece, and Cyprus. The features of the transposition of the provisions of Directive (EU) 2019/1023 are investigated. The characteristic features of the legal regulation of insolvency prevention procedures are identified, including criteria for the accessibility of procedures, early warning tools and viability tests, specifics of moratorium application, classification of creditors, rules for adopting restructuring plans and possibilities for

overcoming creditor vetoes, degree of implementation of the «debtor in possession» principle, and peculiarities of the legal status of managers and insolvency practitioner in various models of preventive restructuring. The role of electronic tools used for early detection of financial difficulties of business entities and restructuring procedures is defined. A tendency towards providing simplified restructuring regimes for SMEs and special protection of employees' rights during restructuring is revealed. The peculiarities of national legal traditions and practices in individual EU member states that demonstrate different approaches to harmonization of insolvency legislation are determined. It is found that as a result of systematic transposition of Directive (EU) 2019/1023 provisions, procedures with a high degree of flexibility, early intervention, and differentiated approach to various categories of debtors are predominantly envisaged, while certain contradictions exist between the framework and national legal traditions, manifested in varying degrees of institutionalization of early warning mechanisms, judicial intervention, protection of rights of both creditors and debtors, especially in the context of the best interest of creditors test, the implementation of which demonstrates quite different approaches.

Key words: *insolvency, likelihood of insolvency, preventive restructuring, early warning, bankruptcy, Directive (EU) 2019/1023, classes of creditors, «debtor in possession», best interest of creditors test, cross-class cram-down.*

Постановка проблеми. Ефективні правові механізми запобігання неплатоспроможності є складовою частиною важливої основи для забезпечення розвитку підприємництва Європейському Союзу та сприяють сталому розвитку. Значення відповідних процедур суттєво зросло після глобальної фінансової кризи 2008 року та пандемії COVID-19, коли бізнес у ЄС зіткнувся з критичними фінансовими викликами. Важливість дослідження різноманітних підходів до режимів відновлення платоспроможності та раннього попередження у країнах ЄС обумовлено факторами, пов'язаними з глобальними економічними викликами та гармонізацією законодавства країн-членів ЄС. Відповідна узагальнююча та порівняльна оцінка моделей превентивної реструктуризації та механізмів раннього попередження в окремих країнах-членах ЄС має істотну теоретичну та практичну цінність: дозволяє відстежити еволюцію підходів до правового регулювання, визначити відмінності правових традицій країн-членів ЄС, сприяє виявленню найбільш ефективних моделей відновлення платоспроможності, які можуть бути адаптовані до законодавства України в контексті євроінтеграційного процесу.

Підтримка фінансової стабільності та забезпечення сталого розвитку через ефективні механізми раннього попередження та реструктуризації можуть відігравати важливу роль у врегулюванні проблемних кредитів та підтримці стабільності банківського сектору, особливо зважаючи на глобальні економічні та геополітичні

перетворення. Директива (ЄС) 2019/1023 [1] сприяла переорієнтації національних підходів країн-членів ЄС та України з ліквідаційних процедур на механізми попередження та збереження життєздатного бізнесу та робочих місць. Дослідження відповідних механізмів у різних країнах-членах ЄС може сприяти формуванню в Україні ефективних підходів до процедур запобігання неплатоспроможності чи відновлення платоспроможності. Врахування національних особливостей правових систем в країнах-членах ЄС дозволить краще зрозуміти, як загальні принципи та механізми можуть бути адаптовані до різних правових систем, враховуючи широкі рамки, що викладені у положеннях Директиви (ЄС) 2019/1023.

У представленому дослідженні здійснено аналіз механізмів превентивної реструктуризації та систем раннього попередження неплатоспроможності в країнах ЄС, що представляють різні правові системи: германську (Австрія), романо-германську з більшим впливом французької (романської) правової традиції (Люксембург), скандинавську (Данія), романську (Нідерланди, Італія, Греція), змішану (Кіпр). Відповідний підхід забезпечує можливість дослідити рамки, що визначені Директивою (ЄС) 2019/1023, і національні особливості, які відображають правову культуру та традиції кожної окремої країни.

Питання правового регулювання процедур запобігання неплатоспроможності, санації та банкрутства привертає увагу науковців та практиків, зокрема відповідні

аспекти були досліджені Б. Басулою [2], М. Боярчуковим [3], І. Вечірko [4], В. Дерлюк [5], М. Максименцев [6], В. Раздивлюк [7], О. Циганович [8] та іншими науковцями [9; 10]. Водночас новітнє законодавство країн-членів ЄС щодо реструктуризації та механізмів раннього попередження, прийняте у країнах ЄС внаслідок транспонування Директиви (ЄС) 2019/1023, не отримало ґрунтовного аналізу в українській юридичній науці. Особливий інтерес становлять інноваційні підходи до превентивної реструктуризації в різних правових системах та їх потенційна адаптація до українських реалій, зважаючи на їх виключне макроекономічне значення: обмеження ліквідації життєздатного бізнесу, запобігання втраті робочих місць, оптимізація вартості активів, що буде доступна кредиторам, порівняно з тією, яку б вони отримали у разі ліквідації боржника [11, с. 3].

Метою статті є характеристика правових механізмів уникнення неплатоспроможності та відновлення платоспроможності в країнах-членах ЄС, що представляють різні правові традиції, зокрема у Данії, Австрії, Люксембурзі, Нідерландах, Італії, Греції та Кіпрі, підходів цих країн до транспонування Директиви (ЄС) 2019/1023 та визначення особливостей правового регулювання відповідних процедур.

Виклад основного матеріалу дослідження. Системи раннього попередження розвиваються в ЄС тривалий час. До ухвалення Директиви (ЄС) 2019/1023 у 2016 році було засновано проект Early Warning Europe, у межах якого протягом трьох років консорціумом з декількох країн здійснювалась розробка неупередженої та конфіденційної допомоги для збереження життєздатності бізнесу через визначення проблем та стабілізації ситуації, визначення напрямків змін для відновлення платоспроможності та можливостей нового старту для мікро-, малого, середнього підприємництва (далі – МСП) та великого бізнесу в Європі. Завдяки проекту Польща, Греція, Італія та Іспанія запровадили ефективні механізми, ґрунтуючись на досвіді систем неплатоспроможності Німеччини, Бельгії, Данії. Згодом до проекту приєдналися Люксембург, Фінляндія, Хорватія, Литва та інші [12].

Певні країни-члени ЄС на час запровадження проекту вже мали успішні системи уникнення неплатоспроможності. Реформування законодавства про неплатоспроможність у зв'язку з впровадженням раннього попередження та превентивної реструктуризації у аналізованих країнах до ухвалення Директиви та після відбувалось за різними напрямками та у різних часових межах. Зокрема, сучасні моделі неплатоспроможності Франції, Німеччини, Бельгії, Чехії, Польщі були досліджені [13]. З метою подальшої характеристики механізмів превентивної реструктуризації та раннього попередження неплатоспроможності охарактеризуємо відповідне правове регулювання в наступних країнах-членах ЄС.

Данія як представник скандинавської правової традиції демонструє особливий підхід до імплементації Директиви (ЄС) 2019/1023, має ефективну систему раннього попередження, у межах якої надається неупереджена та конфіденційна, безкоштовна допомога підприємствам, які мають фінансові труднощі [14, с. 18]. Незважаючи на те, що відповідно до Договору про функціонування Європейського Союзу [15] для Данії діє виключення щодо актів ЄС у сфері юстиції та внутрішніх справ окрім візового режиму, країна була зобов'язана транспонувати Директиву (ЄС) 2019/1023, оскільки вона ґрунтується ст. 53 Договору, яка визначає право на підприємницьку діяльність.

Процедури неплатоспроможності відповідно до Закону про банкрутство Данії (далі – Закон) включають: превентивну реструктуризацію; реструктуризацію, за якої боржник зберігає контроль над активами («боржник у володінні» відповідно до п. 1 ст. 5 Директиви (ЄС) 2019/1023), а адміністратор, як правило, не має впливу на те, як керівництво веде повсякденну роботу під час процесу реструктуризації, даючи згоду на всі істотні дії боржника; банкрутство, яке є автоматичним, якщо реструктуризація є неуспішною [16]. Відповідно до законодавства Данії позасудові процедури відновлення платоспроможності не передбачені, водночас згідно з § 9j Закону передбачено можливість їх встановлення відповідно до ст. 3 Директиви (ЄС) 2019/1023. Зокрема, заходи

з обробки інформації Датським управлінням з питань бізнесу для цілей раннього попередження можуть встановлюватись Міністром бізнесу та промисловості після переговорів з Міністром юстиції та Міністром оподаткування.

Загалом Закон містить положення, що транспонують положення Директиви (ЄС) 2019/1023, а також частини Директиви (ЄС) 2019/1151 щодо використання цифрових інструментів і процесів у праві компаній. Закон Данії використовує функціональне визначення неплатоспроможності, що ґрунтується на нездатності боржника платити за зобов'язаннями в міру їх настання, а не на конкретних грошових порогах або коефіцієнтах (§ 17 (2) Закону). Підхід до визначення неплатоспроможності є досить типовим для європейських юрисдикцій, у чому віддається перевага гнучкому підходу. Тобто процедура превентивної реструктуризації Данії не має тесту життєздатності під час відкриття процедури, але боржника вважають таким, що має ймовірність неплатоспроможності, коли це не оскаржується [17, с. 37]. Процедура превентивної реструктуризації (на відміну від «звичайної» реструктуризації) може бути розпочата боржником, який є неплатоспроможним або має вірогідність стати неплатоспроможним через фінансові труднощі (ключовий критерій доступності процедури відповідно до рамок) (§ 9a (1) Закону)), за виключенням наявності ухваленого рішення про його примусову ліквідацію, або того, що боржник є фізичною особою, яка не є здійснює підприємницьку діяльність. Відповідно до § 9b Закону застосовується мораторій за спеціальною заявою боржника, про що дається публікація в офіційній датській газеті, призначається керуючий реструктуризацією. Боржник зберігає контроль над своїми активами та щоденним управлінням бізнесом, якщо не призначено адміністратора. Необов'язковість призначення відповідає принципу обмеженого втручання згідно з загальноєвропейськими рамками реструктуризації. Відповідно до положень § 9e Закону забороняється припинення договорів на підставі реструктуризації, а також детально регулюються умови продовження договорів, права контрагентів та обов'язки боржника (§ 12o, § 12p,

§ 12q), водночас боржник не може здійснювати жодних значних правочинів без згоди керуючого реструктуризацією.

Датське законодавство передбачає ефективну систему подолання вето кредиторів при затвердженні плану реструктуризації, враховуючи низький поріг: відповідно до § 11e Закону, план вважається прийнятим, якщо проти нього не проголосує більшість кредиторів, що представляють щонайменше 25% від загальної суми вимог. Система класового голосування, механізм міжкласового придушення (пропозиція реструктуризації вважається прийнятою, якщо за неї проголосувала більшість класів кредиторів, навіть якщо окремі класи голосували проти) (§ 13d Закону) забезпечує можливість відновлення при збалансованому підході до інтересів кредиторів та права боржника на відновлення. Водночас суд не затверджує план реструктуризації, якщо він передбачає гірше положення для задоволення вимог кредиторів, ніж вони отримали б у випадку банкрутства (§ 13e (6) Закону).

Імплементация Директиви (ЄС) 2019/1023 в Данії демонструє певну напруженість між наднаціональним регулюванням та національними правовими традиціями: попри історичний прецедент обов'язкової імплементації директиви з питань неплатоспроможності для країни з «opt-out» у сфері юстиції данські експерти та представники державних органів характеризують нову класову систему голосування як складну та «потенційно затратну». Данський законодавець застосував підхід, запровадивши виключення для МСП, спростивши для них тест «ймовірності неплатоспроможності» та надавши можливість відмовитись від класової системи голосування [17, с. 39]. Водночас ефективність нової моделі оцінюється на низькому рівні з огляду на правові традиції щодо раннього вирішення фінансових труднощів, а також те, що використання попередньої процедури реструктуризації складало близько 3% усіх справ про неплатоспроможність [17, с. 34], що вказує на необхідність подальшої адаптації загальноєвропейських механізмів до національних особливостей.

Процедури неплатоспроможності в **Люксембурзі** регулюються розділом III

Господарського кодексу, у якому закріплено підстави та порядок провадження у справі про банкрутство, та Законом «Про збереження бізнесу та модернізацію законодавства про банкрутство» (далі – Закон), ухваленим у 2023 році [18]. Обговорення щодо цієї реформи тривало більше десяти років ще до Директиви (ЄС) 2019/1023 [19]. Цим законом було змінено Господарський та Господарський процесуальний кодекси, нормативно-правові акти, які регулюють діяльність компаній, враховуючи Регламент (ЄС) 2015/848. Після набрання чинності Законом 1 листопада 2023 року було удосконалено процедури неплатоспроможності відповідно до європейських рамок, зокрема передбачено два інструменти реструктуризації: реорганізацію за мировою угодою та судову реорганізацію у трьох формах [11]. Також розширена роль посередників: «підприємницький примиритель» (*conciliateurs d'entreprise*) для сприяння позасудовій реструктуризації (ст. 9 Закону) та судовий уповноважений або «мандатарій», судовий адміністратор (*mandataires de justice*) для нагляду у складних випадках (ст. 10 Закону).

Аналізуючи нововведення Закону можна відслідкувати особливості імплементації рамок реструктуризації, вплив яких, як підкреслюють дослідники, ще складно оцінити через відсутність сталої доктрини та судової практики, водночас констатується підвищення конкурентоспроможності підприємств країни [20, с. 1]. Зокрема, окрім конкретних процедур реструктуризації було передбачено систему раннього попередження, що відповідно до ст. 5–8 Закону включає: функціонування спеціальної комісії для оцінки підприємств у скрутному становищі, Міністерству економіки та Міністерству, відповідальному за МСП, надано повноваження виявляти боржників із фінансовими труднощами, у межах яких може бути запитана інформація щодо боржника, яка стосується стану його справ, здійснено інформування боржника про доступні йому заходи реорганізації. Покладання виключного тягаря виявлення боржників з фінансовими труднощами саме на міністрів економіки та середнього класу та надана водночас дискреції щодо вчинення дій з раннього попе-

редження оцінювалось науковцями як непослідовність [20]. З метою виявлення боржників міністерствам надано доступ до баз даних Національного інституту статистики та економічних досліджень, фінансової звітності та судових рішень тощо для раннього виявлення фінансових труднощів (ст. 6 Закону). Конкретними превентивними заходами (ст. 9-10 Закону) є, зокрема, призначення мирового посередника (*conciliateurs d'entreprise*) з метою сприяння подоланню фінансових труднощів та сприяння процедурам судової чи позасудової реструктуризації, діяльність якого не регулюється формальними правилами та залежить від домовленості.

Процедури відновлення платоспроможності, що мають на меті збереження під контролем судді всіх або частини активів чи безперервності діяльності підприємства, представлені альтернативними рамками: мирова угода позасудового характеру (ст. 11 Закону); мирова угода з кредиторами, яка затверджується судом (ст. 11–37 Закону); судова реструктуризація (ст. 38–54 Закону); передача активів за рішенням суду (ст. 55–64 Закону).

При укладенні мирової угоди (*accord amiable*) з кредиторами або принаймні двома з них передбачається позасудова реструктуризація, що діє лише щодо певних кредиторів. Умови угоди не публікуються та не розголошуються публічно, а договори, які укладені у межах угоди, залишаються захищеними від позовів у межах процедури банкрутства. Рішення про оголошення процедури судової реорганізації за мировою угодою, затвердженою судом, передбачає автоматичний мораторій на стягнення та оголошення боржника банкрутом, що діє від чотирьох до дванадцяти місяців. Водночас до ст. 30 Закону за клопотанням боржника з моменту відкриття процедури судової реорганізації може бути затверджено зупинити виконання своїх договірних зобов'язань на період мораторію. Процедура виконання плану відповідає принципу «боржник у володінні», для виконання якого *mandataire de justice* (ст. 22 Закону) призначається за клопотанням боржника або для цілей плану.

Відповідно до ст. 48–50 Закону судова процедура реструктуризації з затвердження колективної угоди або судова

превентивна реструктуризація характеризується підставою загрози неплатоспроможності та залишення «боржника у володінні». Для затвердження плану передбачається розподілення кредиторів на класи (звичайні та надзвичайні ст. 1(b) Закону). План затверджується за умови отримання більшості голосів у кожному класі кредиторів, якщо ця більшість представляє щонайменше половину всієї суми боргу в цьому класі. Якщо у цьому порядку план не був схвалений хоча б одним класом, суд може застосувати процедуру примусового схвалення за умови дотримання додаткових вимог, визначених у ч. 1, 2 ст. 50 Закону, а також жоден клас не може отримати більше, ніж загальна сума їх вимог. Важливим положенням Закону є закріплення тесту на найкращі інтереси кредиторів, згідно з яким становище кредитора за планом не повинно погіршитися у порівнянні з іншими альтернативами, зокрема: у випадку звичайного порядку пріоритетів погашення боргів при банкрутстві чи примусовій ліквідації боржника або будь-якому кращому альтернативному рішенні, якщо план не буде затверджено (ч. 3 ст. 43 Закону). Відповідний тест поряд з оцінкою того, чи нове фінансування є необхідним та чи не завдає надмірної шкоди інтересам кредиторів, є одним із ключових елементів загальноєвропейського підходу до превентивної реструктуризації відповідно до Директиви (ЄС) 2019/1023. Процедура передачі активів за рішенням суду (ст. 55–66 Закону) з метою збереження бізнесу представляє собою призначення судом передачі за згодою боржника на підставі його клопотання про судову реорганізацію або на вимогу прокурора чи кредитора. У межах процедури призначається судовий повірений. Особливу увагу законодавець приділив захисту прав працівників через автоматичне перенесення трудових договорів на нового власника, обов'язкове затвердження передачі трудовим судом. Процес завершується закриттям процедури судової реорганізації, що звільняє правонаступника від усіх зобов'язань, крім тих, що зазначені в акті передачі.

Законодавство про неплатоспроможність Люксембургу також передбачає спеціальні положення для МСП та окремо для

працівників. Зокрема, передбачається призначення спеціалізованих фахівців для кураторства справ МСП (ст. 76 Закону), обов'язкові консультації з представниками працівників (ст. 43 Закону), неможливості скорочення чи відмови від виплат заробітної плати під час реструктуризації (ст. 44 Закону), нерозповсюдження мораторію на вимоги працівників, аліментні зобов'язання та соціальні права, а також обов'язкова соціальна складова плану реорганізації при скороченні фонду оплати праці (ст. 43 Закону). Певною особливістю характеризуються правове регулювання мораторію, який, зрозуміло, не застосований при позасудовій мировій угоді. Для кредиторів з надзвичайним відстроченням при реструктуризації відповідно до ст. 1, 45 Закону може бути застосовано продовження, а саме: до вимог з відстроченням, до кредиторів, чії вимоги забезпечені спеціальним привілеєм або іпотекою, кредиторів-власників майна, що використовується боржником, податкових органів (фіскальні вимоги), органи соціального забезпечення (ст. 1 Закону). Крім того, строки призначення звичайного та продовженого мораторіїв досить гнучкі та цілком залежать від оцінки судом успішності виконання плану.

Люксембурзька модель імплементації Директиви (ЄС) 2019/1023 також характеризується інтеграцією з електронним реєстром, який, зокрема, пропонує, спеціалізований механізм повідомлення кредиторів (ст. 21 Закону), а також в якому здійснюються публікації всіх судових рішень у справах про неплатоспроможність та банкрутство (ст. 67 Закону). В цілому у Люксембурзі створено законодавчу основу для ефективної системи запобігання неплатоспроможності, що включає: систему раннього попередження через органи виконавчої влади, інститут підприємницького примирення, процедуру реорганізації через мирову угоду та судову реорганізацію з трьома формами реалізації.

В **Австрії** процедури неплатоспроможності суб'єктів господарювання та фізичних осіб передбачені в Федеральному законі «Про банкрутство» [21]. У 2010 році законодавство про неплатоспроможність було змінено, запроваджено реорганізацію як найкращу альтернативу

банкрутству [10, с. 33]. У липні 2021 року ухвалено Закон про реструктуризацію [22] з метою транспонування Директиви (ЄС) 2019/1023, яким встановлено правовий режим реструктуризації господарської діяльності боржника, що може передбачати операції з відчуження майна чи окремих функціональних підрозділів, продаж підприємства як цілісного майнового комплексу, впровадження необхідних операційних заходів або застосування комбінованого підходу з використанням зазначених та інших інструментів [23, с. 61], зокрема нове та проміжне фінансування. Процедури неплатоспроможності згідно з австрійським законодавством окрім ліквідаційної (банкрутство) представлені у формі процедур відновлення платоспроможності: санації зі збереженням за боржником з певними обмеженнями контролю над активами; санацію, під час якої контроль над активами передається призначеному судом арбітражному керуючому. Відповідним законом у межах транспонування Директиви (ЄС) 2019/1023 був впроваджений порядок превентивної судової реструктуризації. Концепція закону спрямована на створення правових інструментів подолання фінансових труднощів до настання неплатоспроможності. Важливо зазначити, що законодавство Австрії, яким регулюється реструктуризація, не встановлює комплексну систему раннього попередження, не передбачає створення зовнішніх механізмів моніторингу або обов'язкового повідомлення компаній про ранні ознаки фінансових труднощів. Замість цього він надає правові інструменти для вирішення проблем на ранній стадії, коли компанія сама виявить загрозу неплатоспроможності.

«Ймовірність неплатоспроможності» (§ 6 (2) Закону) є ключовою підставою, яка дозволяє підприємствам ініціювати процедуру реструктуризації до настання фактичної неплатоспроможності та визначається як положення, за якого існування підприємства боржника без реструктуризації було б під загрозою, зокрема у разі неминучої неплатоспроможності. Прямого тесту на життєздатність немає, однак боржник не повинен бути неліквідним на момент подання заяви [17, с. 193]. Якщо ймовірність неплатоспроможності явно

відсутня, то дії боржника є зловживанням і заява відхиляється, оскільки у межах реструктуризації частково істотно обмежуються права кредиторів, тому її не можна використовувати занадто рано [24, с. 7–8]. Процедура реструктуризації не розпочинається, якщо стосовно активів боржника розглядається питання про неплатоспроможність або план реструктуризації або план реабілітації було затверджено менше семи років тому (§ 6 (3) Закону). Для неплатоспроможності закон встановлює показники у вигляді коефіцієнта власного капіталу, який є нижчим 8%, та періоду погашення боргу, що перевищує 15 років (§ 6 (2) Закону).

При настанні ймовірної неплатоспроможності керівництво зобов'язане вжити заходів для запобігання неплатоспроможності та забезпечення життєздатності підприємства (§ 1 (3) Закону). Щодо відповідальності керівництва законодавство Австрії передбачено певні особливості. Відповідальність за платежі в контексті § 25 (1) Закону обумовлена тим, що зазвичай директори притягаються до відповідальності за здійснення платежів після того, як компанія стала надмірно заборгованою. Це пов'язано з принципом захисту кредиторів: коли компанія фактично неплатоспроможна, директори не повинні здійснювати вибіркові платежі окремим кредиторам, оскільки це може порушити принцип рівного задоволення вимог. В нормальних умовах, якщо директор здійснює відповідні платежі, він може бути особисто притягнутий до відповідальності за шкоду, завдану іншим кредиторам. Однак під час дії мораторію на стягнення в рамках процедури реструктуризації § 25(1) Закону керівництво від цієї відповідальності звільняється. Це положення дозволяє керівникам продовжувати здійснювати необхідні платежі в рамках звичайної господарської діяльності під час реструктуризації, не побоюючись відповідальності, що є важливим аспектом концепції «боржник у володінні».

Загалом процедури превентивної реструктуризації представлені в Австрії у трьох формах: стандартна, європейська та спрощена. Європейська процедура реструктуризації передбачена у § 44 Закону, застосовується за наявності тран-

скордонних елементів. Стандартна процедура, метою якої є запобігти неплатоспроможності та забезпечити життєздатність бізнесу (§ 1(1) Закону), здійснюється за участю більшості кредиторів та характеризується відповідністю рамкам, визначеними Директивою (ЄС) 2019/1023. Критерій доступу визначається тестом на ймовірність неплатоспроможності. Відповідно до рамок реструктуризації за загальним правилом боржник зберігає контроль над активами та операційною діяльністю (§ 16(1)). За заявою боржника може бути надана зупинка індивідуальних виконавчих дій (*vollstreckungssperre*) початковою тривалістю до трьох з можливістю продовження до шести місяців (§ 19-22 Закону). Процедура превентивної реструктуризації за законодавством Австрії передбачає поділ кредиторів на класи, які є наступними: забезпечені кредитори, незабезпечені кредитори, власники облігацій, вразливі кредитори, зокрема кредитори з вимогами менше 10 000 євро, та субординовані кредитори. Примітним є те, що якщо боржник відноситься до МСП, він не має обов'язку формувати класи (§ 29 Закону). Загалом прийняття плану відбувається, якщо в кожному класі кредиторів проста більшість за кількістю та щонайменше 75% за вартістю вимог голосують за план (§ 33(1) Закону). Кредитори можуть бути присутні особисто або через технічні засоби зв'язку. План має бути надалі підтверджений судом (§ 34 Закону) за додаткових умов: до кредиторів одного класу повинно бути однакове ставлення пропорційно до їхніх вимог, боржник повинен підтвердити, що повідомив про план всім відповідним кредиторам, нове фінансування має бути необхідним і не завдавати надмірної шкоди інтересам кредиторів, а також має бути визначена винагорода керуючого з реструктуризацією. Загалом план повинен запобігати неплатоспроможності, усувати надмірну заборгованість або забезпечувати життєздатність компанії. Якщо кредитор подав заяву про перевірку критерію інтересів кредиторів, план повинен відповідати цьому критерію (§ 35 Закону).

Якщо один або більше класів кредиторів не погоджуються з планом, суд може затвердити план через механізм «cross-

class cram-down» при дотриманні певних умов (§ 36 Закону). У будь-якому випадку незгодний кредитор не повинен опинитися в гіршому становищі, ніж при альтернативному сценарії (§ 33(2) Закону). Для примусового схвалення повинні виконуватися загальні умови, що передбачені для підтвердження плану, а також додаткові: незгодні класи повинні отримати таке ж ставлення, як класи того ж рангу, і краще ставлення, ніж підпорядковані класи; жоден клас кредиторів не повинен отримувати більше, ніж повна сума їхніх вимог; план повинен бути прийнятий більшістю класів кредиторів, включаючи клас забезпечених кредиторів або більшістю класів кредиторів, які б отримали квоту при оцінці боржника як діючого підприємства; якщо сформовано лише два класи кредиторів, достатньо прийняття плану одним із цих класів (§ 36 Закону). Загалом презумпція ймовірної неплатоспроможності, яка виникає при фінансових показниках, процедура примусового схвалення критикувалась австрійськими дослідниками з огляду на те, що процедура реструктуризації дозволяє примусове втручання в права кредиторів, ґрунтуючись на занадто слабкому обґрунтуванні з конституційної точки зору [25, с. 36].

До спрощеної реструктуризації, що призначена для фінансових кредиторів, застосовуються загальні положення, якщо інше не передбачено, зокрема у § 45 Закону. Відповідні особливості полягають у наявності попередньої домовленості з 75% кредиторів у кожному класі, відсутності судового засідання для голосування (замість голосування боржник повинен вже представити підписану угоду про реструктуризацію з необхідною більшістю кредиторів). Водночас вимагається підтвердження сертифікованого чи судового експерта, що угода сприяє усуненню неплатоспроможності, заборгованості та забезпечує життєздатність бізнесу, правильно сформовано класи кредиторів та дотримано тест найкращих інтересів кредиторів. У спрощеній процедурі уповноважений з реструктуризації не призначається (§ 45(4) Закону) [17, с. 31], мораторій на стягнення не надається.

Основним нормативним актом, що регулює процедури неплатоспроможності

у **Королівстві Нідерландів** є Закон «Про банкрутство», уведений у дію у 1893 році [26]. З 1 січня 2021 року діє Закон «Про затвердження приватних договорів» («Wet homologatie onderhands akkoord») [27]. Відповідні положення включено до Закону «Про банкрутство». Основні положення щодо реструктуризації пов'язані з омологацією приватного договору згідно зі ст. 369–389 Закону, у яких передбачено, що суд може затвердити угоду між компанією та її кредиторами й акціонерами щодо реструктуризації боргів. Омологація означає, що угода є обов'язковою для всіх кредиторів і акціонерів, залучених до угоди. Ті, хто не погодився з угодою, все ще можуть бути зв'язаними угодою, якщо рішення та зміст угоди відповідають певним вимогам, що й визначає примусове схвалення угоди судом.

Модель реструктуризації, яка запроваджена в Нідерландах завдяки транспонування Директиви (ЄС) 2019/1023, визнається загалом перспективним та гнучким доповненням до вже існуючих процедур неплатоспроможності, забезпечує ефективну систему для запобігання банкрутству. Правовою підставою для ініціювання процедури реструктуризації до настання фактичної неплатоспроможності є обґрунтована ймовірність того, що боржник не зможе продовжувати сплачувати свої борги (ст. 370 (1) Закону). Процедура реструктуризації може бути ініційована і боржником, і кредиторами, і акціонерами, виробничою радою або представництвом працівників, що включає також призначення експерта з реструктуризації, що забезпечує раннє втручання. Відповідно до ст. 373 (3) Закону боржник отримує захист під час підготовки до реструктуризації і кредитори не можуть змінити зобов'язання, зупинити виконання або розірвати договори з боржником. Це правило сприяє ранньому початку процесу без погіршення становища боржника.

Загалом у Нідерландах впроваджена комплексна система для превентивної реструктуризації. Вона характеризується гнучкістю, оскільки відповідно до ст. 369–376 Закону передбачається приватна та публічна процедура, що дозволяє адаптувати процес до потреб конкретного випадку. Закрита чи приватна

процедура забезпечує конфіденційність, розгляд у закритих засіданнях та обмежений мораторій до 4 місяців. Публічна процедура вимагає реєстрації в публічних реєстрах та дозволяє оголосити більш тривалий мораторій до 8 місяців. Публічна процедура підпадає під дію Регламенту (ЄС) 2015/848, що забезпечує автоматичне визнання рішень суду в країнах-членах ЄС (крім Данії), а приватні процедури залишаються поза сферою дії цього Регламенту [17, с. 136–138]. За законодавством Нідерландів передбачається два типи арбітражних керуючих: спостерігач, який здійснює нагляд за створенням угоди, захистом інтересів кредиторів, інформуванням суду (ст. 380 Закону), та експерт з реструктуризації, функції якого полягають у підготовці та пропозиції угоди, доступу до документації боржника (ст. 371 Закону). Якщо призначено експерта з реструктуризації, суд не може призначити або продовжити призначення спостерігача. Експерт з реструктуризації крім основного завдання з підготовки плану виконує функцію нагляду за боржником, що робить окреме призначення спостерігача зайвим [17, с. 125–126]. Обов'язкове призначення експерта відбувається у випадку, якщо запит подає боржник або більшість кредиторів, а також якщо з угодою погодились не всі класи (ст. 383(4) Закону).

Розподіл кредиторів на класи є досить детальна (ст. 374 Закону). Зокрема, кредитори та акціонери розподіляються на різні класи, якщо їхні права при ліквідації майна боржника в процедурі банкрутства або права, запропоновані їм за планом реструктуризації, настільки відрізняються, що вони не мають порівнянної позиції. Основними класами є: забезпечені кредитори з пріоритетом, що впливає із застави чи іпотеки, причому їхні вимоги підлягають розділу, коли забезпечена частина включається до класу забезпечених кредиторів, а незабезпечена – до класу незабезпечених; МСП-кредитори з торговельними або деліктними вимогами, яким за планом повинно пропонуватись не менше 20% від суми їхніх вимог; звичайні незабезпечені кредитори без спеціального статусу; привілейовані кредитори із законодавчо встановленими пріоритетами; субординовані

кредитори з нижчим рангом; акціонери як власники корпоративних прав.

План реструктуризації приймається, якщо отримано згоду 2/3 від загальної суми вимог кредиторів, які голосували в межах класу (ст. 381(6) Закону), або 2/3 від загальної суми випущеного капіталу для класу акціонерів (ст. 381(7) Закону). Механізм «cross-class cram-down» дозволяє затвердити план без згоди всіх класів кредиторів. Для подання запиту на затвердження плану до суду достатньо, щоб принаймні один клас кредиторів схвалив план. У будь-якому випадку план має підтримати той клас кредиторів, який міг би отримати задоволення вимог при банкрутстві боржника (ст. 383 (1) Закону). Також згідно з рамками реструктуризації передбачено захисний механізм для незгодних кредиторів (ст. 384 Закону): за тестом найкращих інтересів незгодні кредитори не можуть отримати менше, ніж при ліквідації; мінімальна виплата незабезпеченим кредиторам МСП; відхилення від встановленого порядку виплат допускається лише за наявності розумних підстав і відсутності шкоди для незгодних класів; незгодні кредитори мають право обрати грошову виплату («cash-out»), яка еквівалентна вимогам, які б були задоволені при банкрутстві, а незгода боржника є підставою для відхилення плану судом. Крім того, для МСП-боржників також передбачено захисний механізм: якщо не всі класи погодилися з планом, то необхідна згода відповідного боржника на затвердження плану. Відповідне правило є особливо важливим, якщо план розроблено експертом з реструктуризації, якого також могли призначити кредитори, і цей план як альтернатива плану боржника є занадто обтяжливим.

Нідерландська модель поєднує ефективність реструктуризації з комплексним захистом прав кредиторів, застосовуючи більш гнучкий підхід до правила абсолютного пріоритету, що дозволяє знаходити практичні рішення при збереженні основних гарантій для всіх зацікавлених сторін. Загалом законодавство Королівства Нідерландів про реструктуризацію як альтернативу банкрутству відповідає основним вимогам Директиви (ЄС) 2019/1023), оскільки, крім зазначеного,

забезпечує доступність до настання фактичної неплатоспроможності, захищає нове фінансування та передбачає помірний судовий контроль, надає можливість контролю процесу реструктуризації боржником, захищає права працівників через заборону включення прав працівників до плану та зобов'язання розкривати наслідки реструктуризації для них.

Згідно з законодавством **Італії**, компанії можуть бути ліквідовані або шляхом добровільної ліквідації, якщо вони платоспроможні, або через процедуру банкрутства (*procedura concorsuale*), якщо вони неплатоспроможні. Законодавчу основу процедур складає Закон «Про банкрутство» (Королівський декрет № 267/1942), Законі «Про надзвичайну адміністрацію» (Законодавчий декрет № 270/1999) та Декреті Марцано (Закон № 39/2003), який полегшив реструктуризацію великих неплатоспроможних компаній. Починаючи з 2005 року, численні реформи модернізували процедури неплатоспроможності, запровадивши досудову санацію, угоди про реструктуризацію боргів та позасудові реорганізації. У 2006 році у законодавстві Італії був зміщений акцент з ліквідації на сприяння безперервності бізнесу, що було удосконалено після прийняття Законодавчого декрету № 169/2007. Реформи 2010 року надали пріоритет порятунку бізнесу, запровадили новий правовий захист для фінансування порятунку та розширили період мораторію на проведення переговорів про реструктуризацію. Зміни, внесені у 2012 та 2013 роках, посилили механізми досудової санації та реструктуризації боргів, сприяючи позасудовому врегулюванню та досягненню домовленостей через переговори. Реформа 2013 року запровадила конкордат з продовженням діяльності (*concordato con continuità*), що дозволяє підприємствам продовжувати діяльність під час реструктуризації, та попередній конкордат (*concordato in bianco*), що надає тимчасовий судовий захист на час підготовки плану. Угоди про реструктуризацію боргів дозволяють компаніям переглянути умови заборгованості з 60% кредиторів, що потребує схвалення суду. Зміни 2015 року запровадили угоди про зупинку виконання зобов'язань, які поширюють умови

реструктуризації на незгодних кредиторів, якщо їх схвалюють 75% фінансових кредиторів. Декрет № 83/2015 посилив права кредиторів, запровадив конкурсні торги для продажу компаній та вимагав погашення щонайменше 20% незабезпечених вимог кредиторів у досудових угодах про банкрутство. Реформа 2019 року ще більше вдосконалила ці принципи, запровадивши системи раннього попередження та механізми кризової медіації. Важливою подією стало прийняття Кодексу «Про бізнес-кризи та неплатоспроможність» (Законодавчий декрет № 14/2019) (далі – Кодекс), який запровадив структуровані рамки для бізнес-криз, спрямовані на раннє втручання та уникнення ліквідації [28, с. 91–92]. Кодекс набув чинності в липні 2022 року, а також був доповнений відповідними «коригувальними актами», змінений Законодавчим декретом № 136/2024.

Згідно з Кодексом [29], окрім ліквідаційних процедур, існує кілька механізмів відновлення платоспроможності та реструктуризації боргів. До них належать: врегулювання кризи шляхом переговорів (ст. 12–25 Кодексу), яке передбачає залучення незалежного експерта для сприяння переговорам між боржником та кредиторами; атестований план відновлення як позасудовий інструмент реструктуризації (ст. 56); угода про реструктуризацію боргу (ст. 57–64 Кодексу), яка може бути затверджена судом; спеціальні процедури надмірної заборгованості (ст. 65–83 Кодексу), які включають загальні правила (ст. 65–66 Кодексу), реструктуризацію боргів споживача (ст. 67–73 Кодексу) та малий конкордат (ст. 74–83 Кодексу) для надмірно заборгованих осіб (крім споживачів); превентивний конкордат (ст. 84–120 Кодексу), що являє собою судову процедуру досягнення згоди з кредиторами щодо реструктуризації або продовження діяльності; план реструктуризації, який підлягає затвердженню судом (ст. 64-bis – 64-quater Кодексу); спрощена угода про ліквідацію активів (ст. 25-sexies Кодексу) з метою оперативного задоволення вимог кредиторів. Особливо передбачено сімейні процедури (ст. 66 Кодексу), що дозволяють членам однієї родини подавати спільну заяву про врегулювання надмір-

ної заборгованості. Виокремлено процедури для групи компаній (ст. 284–292 Кодексу), а для корпоративних боржників передбачені спеціальні положення (Сапо III-bis, ст. 120-bis–120-quinquies Кодексу), якими визначається доступ до процедур реструктуризації, класифікацію акціонерів та власників фінансових інструментів, умови омологації конкордату з розподілом вартості акціонерам, а також виконання корпоративних операцій в рамках плану реструктуризації.

Відповідно до ст. 12–25 Кодексу визначено порядок функціонування єдиної національної платформи, врегулювання кризи шляхом переговорів, спрощена угода та повідомлення про раннє виникнення кризи. Запровадження інноваційної національної платформи в Італії для раннього виявлення фінансових труднощів бізнесу здійснено у межах транспонування Директиви (ЄС) 2019/1023. Згідно зі ст. 13–15 Кодексу цифрова система забезпечує інтегрований підхід до превентивної реструктуризації через поєднання технологічних інструментів та експертної підтримки. Платформа, керована системою торгово-промислових палат під наглядом Міністерства юстиції та економічного розвитку, надає підприємцям доступ до контрольних списків, практичних тестів для оцінки можливості відновлення та протоколів проведення домовленостей. Ключовою особливістю системи є створення реєстру незалежних експертів, які призначаються спеціальною комісією для супроводу процесу реструктуризації. Платформа інтегрована з базами даних податкових органів, органів соціального забезпечення та Центральним реєстром ризиків Банку Італії, що дозволяє експертам отримувати необхідну інформацію для ефективного проведення переговорів між боржником та кредиторами. Така цифровізація процесу раннього попередження демонструє прагнення Італії створити прозору та ефективну систему запобігання неплатоспроможності, що відповідає сучасним вимогам превентивної реструктуризації.

Італійське законодавство про неплатоспроможність, як викладено вище, передбачає систему інструментів для врегулювання фінансових труднощів суб'єктів господарювання. Процедури диференцію-

ються за ступенем складності та судового втручання. Врегулювання кризи шляхом переговорів (*composizione negoziata della crisi*) (ст. 12–25 Кодексу) визначає превентивний механізм подолання кризи через переговори та угоду між боржником і кредиторами без судової омологації при залученні незалежного експерта, призначеного електронною платформою торгово-промислової палати, який оцінює перспективи відновлення. Процедура характеризується добровільністю, конфіденційністю, проводиться у межах 180–240 днів, передбачає мораторій. Результатом переговорів може бути укладення угоди з кредиторами (ст. 23 Кодексу), мораторій (ст. 62 Кодексу), підготовка атестований плану відновлення (ст. 56 Кодексу), доступ до інструментів регулювання кризи. За даними Міланської арбітражної палати та Союзу італійських торгових палат у межах процедур реструктуризації в Італії угоди шляхом переговорів мають великий потенціал, враховуючи їх збільшення більше ніж на 80% порівняно з попереднім 2023 роком [30].

Наступним інструментом є атестований план відновлення (*piano attestato di risanamento*) (ст. 56 Кодексу), для отримання якого не передбачено процедури формального схвалення кредиторами та судом, судовий контроль. Боржник самостійно розробляє план реструктуризації боргів, який підлягає засвідченню незалежним професіоналом щодо достовірності даних та економічної здійсненності. Процедура затвердження угоди про реструктуризацію боргу (*accordi di ristrutturazione dei debiti*) передбачає судову омологацію та вимагає згоди кредиторів. Законодавством визначено три типи таких угод: стандартні, що потребують щонайменше 60% загальної заборгованості (ст. 57 Кодексу), спрощені з пониженим порогом згоди у 30% (ст. 60 Кодексу) та угоди з розширеною дією (схвалення більшістю кредиторів класу (75%), затвердження судом, поширення на всіх кредиторів класу) (ст. 61 Кодексу), які можуть поширюватися на кредиторів, що не дали згоди. Особливістю є можливість реструктуризації податкових зобов'язань (ст. 63 Кодексу) та застосування захисних заходів проти виконавчих дій кредиторів.

План реструктуризації з судовою омологацією (*piano di ristrutturazione soggetto a omologazione*) (ст. 64-bis Кодексу) вимагає розподілу кредиторів на класи за принципом спільності правового положення та економічних інтересів. Правила процедури вимагають одностайного схвалення всіх класів для відхилення від загальних правил пріоритету задоволення вимог, що суттєво відрізняє її від конкордату. Процедура може бути конвертована в превентивний конкордат відповідно до ст. 64-quater Кодексу при відсутності одностайного схвалення плану. План реструктуризації з омологацією є проміжним інструментом між угодами про реструктуризацію та конкордатом, що поєднує елементи обох процедур з унікальною вимогою одностайності прийняття плану для максимального захисту прав кредиторів. Окремою процедурою для малих підприємств та професіоналів з надмірною заборгованістю є малий конкордат (*concordato minore*) (ст. 74–83 Кодексу). Він передбачає спрощений порядок порівняно зі звичайним конкордатом. Характерною рисою є обов'язкове залучення Органу з врегулювання криз, який виконує функції медіатора та контролює виконання плану. Процедура потребує схвалення більшості кредиторів та судової омологації, але має менші формальності та строки.

Найскладнішою процедурою є превентивний конкордат (*concordato preventivo*) (ст. 84–120 Кодексу). Він доступний для комерційних підприємств у стані кризи чи неплатоспроможності та існує у двох основних формах: конкордат з продовженням діяльності (*continuità aziendale*) та ліквідаційний конкордат. Ключовими особливостями є можливість примусового схвалення плану для конкордату з продовженням діяльності (ст. 112 Кодексу), подання конкуруючих пропозицій кредиторами (ст. 90 Кодексу) та широкі повноваження суду щодо контролю процедури. Превентивний конкордат є єдиною процедурою з повноцінним механізмом «cross-class cram down», тоді як при затвердженні плану реструктуризації необхідна одностайність всіх класів без можливості примусового схвалення. При угоді про реструктуризацію наявний обмежений механізм поширення на незгодних кредиторів (75% під-

тримки в класі), а при малому конкордаті омологація дозволена без згоди податкових органів. Атестований план (ст. 56 Кодексу) є повністю добровільною процедурою без примусових механізмів.

Отже, італійська система неплатоспроможності характеризується особливостями через гнучкість, альтернативи процедур відновлення платоспроможності та механізм їх конвертації, зокрема при неможливості досягти одностайності кредиторів, а також загалом характеризується комплексним транспонуванням Директиви (ЄС) 1023/2019.

У **Греції** процедури реструктуризації як механізм подолання фінансових труднощів регулюються Законом «Про врегулювання боргів і надання другого шансу» (Закон 4738/2020), прийнятим у жовтні 2020 року, яким, насамперед, було гармонізовано норми про відновлення платоспроможності з Директивою (ЄС) 1023/2019 [31]. Відповідний Закон набув чинності з 1 червня 2021 року. До цього законодавство Греції, яким регулюються процедури неплатоспроможності, з 2007 до 2018 було поступово реформовано: змінено «Кодекс про банкрутство», запроваджено системи реструктуризації, що ґрунтується на французькому підході до примирення між боржником та кредиторами; встановлено процедури неплатоспроможності фізичних осіб; запроваджено та вдосконалено процедури раннього попередження неплатоспроможності підприємств; удосконалено інститут арбітражних керуючих; запроваджено та згодом розширено позасудове врегулювання заборгованості підприємств-боржників, особливо спрощені процедури превентивної реструктуризації для МСП; звільнення від боргів поширено на зобов'язання перед податковими органами та фондами соціального страхування; встановлено обов'язкове використання електронних аукціонів для всіх типів нерухомого майна. У 2020 скасовано «Кодекс про банкрутство», запроваджено нові режими корпоративної та особистої неспроможності та введено механізм раннього попередження та електронні інструменти (зокрема, ст. 29, 212 Закону), механізм звільнення від відповідальності для представників юридичних осіб. Електронна платформа забезпечує подання

та керування заявками з позасудового врегулювання боргу, доступ до даних та систему комунікації (ст. 29.1-29.2, 30 Закону), забезпечує сповіщення та обмін документами між усіма сторонами, створення звітів, дозволів, довідок про фінансову заборгованість (ст. 8, 12, 14, 21, 30 Закону). Платформа інтегрує інструменти раннього попередження про неплатоспроможність та реалізує механізми сповіщення для уникнення неплатоспроможності (ст. 30 Закону), а також взаємодіє з Електронним реєстром платоспроможності, системами державних органів та фінансових установ (ст. 50.2 Закону).

Грецький підхід до транспозиції Директиви (ЄС) 2019/1023 є досить послідовним. Це зокрема стосується інструментів раннього попередження (ст. 1–4 Закону), що поєднані з електронними механізмами сповіщення, трирівневою системою оцінки ризиків неплатоспроможності, безкоштовними консультаціями для різних категорій боржників, можливістю висловлення думок та пропозицій щодо усунення ризику. Відповідно до ст. 5–8 Закону у боржників фізичних та юридичних осіб є можливість укладення угоди про врегулювання на ранній стадії фінансових труднощів через механізм позасудового врегулювання заборгованості. Особливо важливим є можливість ініціювання процедури кредиторами. Заява подається в електронному вигляді до Спеціального секретаріату з питань управління приватним боргом через електронну платформу, а кредитори вправі надіслати запрошення у будь-якій формі. Позасудове врегулювання за даними Міністерства фінансів з моменту впровадження процедури було подано понад 80 тисяч заявок на врегулювання боргу, більшість з яких були успішними [32].

Судова процедура реструктуризації здійснюється у межах попереднього врегулювання (ст. 31–64 Закону). При поданні заяви на ратифікацію угоди застосовується автоматичний мораторій на заходи індивідуального та колективного примусового виконання (ст. 50 Закону). Затвердження плану реструктуризації судом можливе через механізм примусового схвалення (ст. 54.2 Закону) за наявності умови: план схвалений понад 60% від

загальної суми вимог до боржника і понад 50% вимог зі спеціальними привілеями; дотримання тесту найкращих інтересів кредиторів (ст. 31, 54 Закону) через принцип непогіршення становища кредиторів порівняно з банкрутством боржника, а також у випадку застосування своїх прав, що гуртуються на договорі, до активів напряду; угода створює достатню перспективу забезпечення життєздатності бізнесу боржника та не є результатом шахрайства, не порушує імперативних норм. Водночас для забезпечення правила «боржник у володінні» (ст. 30–31, 35, 51 Закону) Закон не містить чітких положень щодо збереження боржником контролю над активами.

У межах транспонування Директиви (ЄС) 2019/1023 у Греції було передбачено певні положення для окремих категорій боржників. Для дуже малих підприємств додатково вимагається, щоб угода про реструктуризацію для ратифікації була запропонована боржником або щоб боржник дав на неї згоду. Також для малого підприємства окрім процедури позасудової та судової реструктуризації грецьке законодавство передбачає спрощену процедуру банкрутства (ст. 172–188 Закону). Соціальне спрямування та ідея Директиви (ЄС) 2019/1023 щодо «другого шансу» реалізована через механізм придбання та зворотною оренду для вразливих боржників (ст. 217–224 Закону), який забезпечує баланс між правами кредиторів (які отримують 70% вартості житла) та соціальним захистом вразливих боржників (які зберігають можливість проживати у своєму житлі та потенційно викупити його). Положення грецького закону про звільнення боржника від боргів (ст. 192–195 Закону) в основному відповідають вимогам Директиви (ЄС) 2019/1023, особливо в частині строку для повного звільнення, автоматичного звільнення за відсутності оскарження, балансом між заохоченням «другого шансу» та запобіганням зловживанням.

На **Кіпрі** як країні змішаної системи права процедури неплатоспроможності та банкрутства врегульовано різними нормативно-правовими актами, зокрема, основним є Закон «Про компанії», яким визначено процедури корпоративної

неплатоспроможності [33], та Закон «Про банкрутство» [34], який у 2022 році набув змін, унаслідок яких вдосконалено процедури реструктуризації та надано можливість збереження або часткового контролю боржників над своїми активами та бізнесом. Закон загалом відобразив певні аспекти європейських рамок превентивної реструктуризації [35]. Транспонування Директиви (ЄС) 2019/1023 у законодавстві про неплатоспроможність Кіпру можна частково представити через аналіз ст. 17–18 Закону «Про банкрутство» (далі – Закон). Для особи, яка заходиться у стані неплатоспроможності передбачено можливість компромісу чи подання плану врегулювання, який вимагає схвалення суду, хоча критерії є більш обмеженими, порівняно з європейськими рамками. Щодо балансу між превентивною реструктуризацією та реструктуризацією боргу, то Закон зосереджується на угодах після банкрутства, а не на превентивній реструктуризації. Також положення Закону застосовуються після винесення наказу про банкрутство, що не узгоджується з ідеєю Директиви (ЄС) 2019/1023 про раннє втручання (ст. 4 Закону). Найкращі інтереси кредиторів охороняються через заборону схвалення домовленостей, які можуть поставити будь-якого кредитора в гірше становище, ніж у випадку розподілу в умовах банкрутства, що частково узгоджується з рамками Директиви (ЄС) 2019/1023, оскільки Закон захищає кредиторів від невігідних домовленостей, коли у боржника є нерухоме майно. Визначена у ст. 17 Закону заборона подавати заявки на план врегулювання, якщо боржник міг подати заявку на отримання захисного сертифікату відповідно до законодавства про особисту неспроможність, є більш обмежувальним, ніж превентивним заходом відповідно до інструментів проактивного раннього попередження, передбачених Директивою (ЄС) 2019/1023. Крім того, законодавство Кіпру не передбачає правила «боржник у володінні» під час переговорів чи реалізації плану, що не відповідає ключовому підходу Директиви (ЄС) 2019/1023 (ст. 5), можливості автоматичного мораторію під час переговорів. Щодо схвалення плану, то згідно зі ст. 17 (2) Закону він має бути прийнятий

більшістю в 3/4 від загальної кількості кредиторів та 3/4 за вартістю боргів. Разом із тим, відсутнє положення про міжкласове примусове схвалення, як це передбачено ст. 11 Директиви (ЄС) 2019/1023, а також не передбачено конкретний захист нового фінансування під час реструктуризації.

Висновки. Транспонування Директиви ЄС 2019/1023 у національних правових порядках досліджуваних країн-членів ЄС свідчить про різноманітність підходів, що зумовлено історичними, політичними особливостями, різними правовими традиціями вже існуючими режимами неплатоспроможності, економічними системами. Водночас усі досліджені системи демонструють спільні риси, відображають ключові елементи європейських рамок реструктуризації: впровадження інструментів раннього виявлення фінансових труднощів, забезпечення гнучких механізмів реструктуризації, можливість збереження контролю боржника над активами та повсякденним управлінням бізнесу, розподіл кредиторів на класи, можливість подолання незгоди окремих груп кредиторів через механізм міжкласового примусового схвалення, застосування тесту найкращих інтересів кредиторів та захист нового фінансування.

Країни з різними правовими традиціями демонструють відмінності в ступені інституціоналізації механізмів раннього попередження та реструктуризації. Данію вирізняє прагматичний підхід до впровадження європейських рамок реструктуризації та ускладненість класової системи голосування, спрощення процедур для МСП через можливість відмови від цієї системи, що свідчить про певну напруженість між наднаціональним та національними регулюванням. У Люксембурзі розвинуто гнучку систему превентивної реструктуризації з електронним реєстром для ідентифікації ризиків неплатоспроможності та передбачено диференціацію експертів з реструктуризації, наявні унікальні інструменти щодо виявлення боржників із фінансовими труднощами на рівні міністерств. Австрійська модель характеризується більш формалізованим підходом з більшим ступенем судового втручання, специфічним механізмом управління реструктуризацією як інструментом посе-

редництва між підприємством і кредиторами, а також детальною регламентацією презумпції неплатоспроможності з конкретними фінансовими показниками.

Нідерландська модель забезпечує рівновагу між інтересами кредиторів та боржників через диференційований підхід до публічних та приватних процедур реструктуризації з різними правовими наслідками та автоматичним визнанням у ЄС, що доповнюється системою розділення забезпечених вимог кредиторів на забезпечену та незабезпечену частини для формування класів. Італійська система вирізняється створенням інноваційної національної електронної платформи для раннього виявлення фінансових труднощів, інтегрованою з базами даних податкових органів, установ соціального забезпечення та Центральним реєстром ризиків Банку Італії, що сприяє комплексному аналізу для попередження неплатоспроможності. Грецький підхід поєднує електронні інструменти з соціально орієнтованими механізмами «другого шансу», зокрема механізмом придбання житла та зворотної оренди для вразливих боржників, що поєднує захист прав кредиторів з соціальним захистом, а також трирівневою системою оцінки ризиків неплатоспроможності. Кіпрський механізм запобігання кризі та подолання неплатоспроможності демонструє найменший рівень адаптації до рамок превентивної реструктуризації, зосереджуючись більше на процедурах після банкрутства, ніж на превентивних заходах, що робить його найбільш традиційним і консервативним.

Проведене дослідження дозволяє виокремлювати найбільш ефективні елементи різних національних моделей, що можуть бути адаптовані в українському контексті: електронні платформи та інструменти раннього виявлення фінансових труднощів (за прикладом Італії та Люксембургу); диференційований підхід до різних типів боржників із спрощеними процедурами для МСП (як у Данії, Люксембурзі та Італії); гнучкі механізми реструктуризації з можливістю вибору рівня публічності та судового втручання (за досвідом Нідерландів); збалансований захист прав кредиторів через тест найкращих інтересів та захист нового фінан-

сування (в Австрії). На відміну від підходу Австрії щодо тесту найкращих інтересів кредиторів, який відображає притаманну правовій традиції правову визначеність та передбачуваність правового регулювання, інші країни демонструють дещо інші підходи: Італія більш орієнтована на публічний інтерес та збереження бізнесу; у Данії тест найкращих інтересів кредиторів більше є засобом соціального компромісу, ніж чітким юридичним механізмом; Греція, Люксембург характеризуються вищим ступенем судового контролю де рішення часто залежить від дискреційних повноважень суду; на Кіпрі, що відображає історичний вплив англійського права,

зроблена орієнтація на захист забезпечених кредиторів.

Урахування особливостей та успішних підходів до транспонування Директиви (ЄС) 2019/1023, зокрема електронних інструментів раннього виявлення фінансових труднощів, загальної цифровізації процедур відновлення платоспроможності та банкрутства, гнучких механізмів реструктуризації та збалансованого захисту прав кредиторів є необхідним кроком для успішної гармонізації законодавства про неплатоспроможність в ЄС, адаптації українського законодавства до стандартів ЄС і кращих практик, а також підвищення економічної ефективності процедур.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Directive (EU) 2019/1023 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on preventive restructuring frameworks, on discharge of debt and disqualifications, and on measures to increase the efficiency of procedures concerning restructuring, insolvency and discharge of debt, and amending Directive (EU) 2017/1132 (Directive on restructuring and insolvency) : *European Union. Official Journal of the European Union*, 26.6.2019, L 172/18. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32019L1023> (дата звернення: 30.04.2025).
2. Басула Б. Новий напрям гармонізації законодавства про неплатоспроможність у ЄС. *Право України*. 2024. № 7. С. 40–98. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2024_7-s4098.pdf (дата звернення: 30.04.2025).
3. Боярчук М. Превентивна реструктуризація в теорії та практиці. Частина 2. *Юридична газета*. 2024. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/preventivna-restrukturizaciya-v-teoriyi-ta-praktici-chastina-2.html> (дата звернення: 30.04.2025).
4. Вечірко І.О. Процесуальні аспекти застосування процедури превентивної реструктуризації боржника. *International scientific-practical conference*. March 24–25, 2025. С. 244–248. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-534-1-42> (дата звернення: 30.04.2025).
5. Дерлюк В. Права та обов'язки арбітражного керуючого. *Економіка і право*. 2024. № 3. С. 40–48. URL: <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/economiclaw/article/view/10996/10148> (дата звернення: 30.04.2025).
6. Максименцев М.Г. Виклики гармонізації адміністративно-правового регулювання і попередження банкрутства і відновлення платоспроможності в ЄС: уроки для України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 5. С. 146–155. DOI: <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-5-22> (дата звернення: 30.04.2025).
7. Радзивілюк В.В. Проблеми впровадження інструментів раннього попередження відповідно до Директиви (ЄС) 2019/1023. *Право України*. 2024. № 9. С. 74–86. DOI: <https://doi.org/10.33498/loou-2024-09-074> (дата звернення: 30.04.2025).
8. Циганович О.В. Превентивна реструктуризація боргів як спосіб запобігання банкрутству. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2024. № 2. С. 127–139. DOI: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2024.2.13> (дата звернення: 30.04.2025).
9. Ghio E., Omar P.J., Gant J.L.L. (Eds.). *Corporate Recovery in an Integrated Europe: Lessons from the EU and the UK*. Edward Elgar Publishing, 2023. 384 p. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781800887862> (дата звернення: 30.04.2025).
10. *Insolvency Frameworks across the EU: Challenges after COVID-19*. European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs. 2023.

42 p. URL: https://economy-finance.ec.europa.eu/document/download/e6e021ff-ff07-4a72-a072-662a050720a8_en?filename=dp182_en_0.pdf (дата звернення: 30.04.2025).

11. Jauffret T. Les droits des créanciers dans l'accord amiable et dans le plan de réorganisation : base de la négociation et des rapports de force. *Revue pratique de droit des affaires*. 2024. 23(4). P. 2–12. DOI: <https://doi.org/10.3917/rpda.023.0002> (дата звернення: 30.04.2025).

12. About Early Warning Europe. URL: <https://www.earlywarningeurope.eu/about/early-warning-europe-network/early-warning-europe> (дата звернення: 30.04.2025).

13. Синегубов О. В. Огляд моделей правового регулювання відновлення платоспроможності в країнах ЄС. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2025. Том 32. № 1. С. 86–116. URL: <https://visnyk.kh.ua/uk/article/download/oglyad-modeley-pravovogo-regulyuvannya-vidnovlennya-neplatospromozhnosti-v-krayinakh-yes> (дата звернення: 30.04.2025).

14. André C., Demmou L. Enhancing insolvency frameworks to support economic renewal. Organisation for Economic Co-operation and Development . Economics Department working paper. ECO/WKP(2022)39. 14 December 2022. URL: [https://one.oecd.org/document/ECO/WKP\(2022\)39/en/pdf](https://one.oecd.org/document/ECO/WKP(2022)39/en/pdf) (дата звернення: 30.04.2025).

15. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями: Європейський Союз, ЄЕС; Договір, Міжнародний документ, Протокол від 07.02.1992, 25.03.1957. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 30.04.2025).

16. Konkursloven: LBK № 1162 af 09/11/2024. Konsolideret ved. URL: <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2024/1162#idb5a9cf65-75c6-4319-9fc9-9cced803d6f9> (дата звернення: 30.04.2025).

17. Boon J.M.G.J., Koster H., Vriesendorp R.D. Implementation of the EU Preventive Restructuring Directive. Part I. Business and Law Research Network Series № 1. Den Haag: Eleven. 2023. 288 p.

18. À la préservation des entreprises et portant modernisation du droit de la faillite: Loi du 7 août 2023 relative. URL: <https://legilux.public.lu/eli/etat/leg/loi/2023/08/07/a521/jo> (дата звернення: 30.04.2025).

19. Dumont C. Préservation des entreprises et directive seconde chance : quelles perspectives pour les entreprises au Luxembourg? *Revue pratique de droit des affaires*. 2023. № 17(1). P. 15–21. DOI: <https://doi.org/10.3917/rpda.017.0015> (дата звернення: 30.04.2025).

20. Mastrullo T. The New Luxembourg Insolvency and Restructuring Law in Light of the Transposition of the Directive (EU) 2019/1023. *European Insolvency and Restructuring Journal*. 2024. № 4. P. 1–54. DOI: <https://doi.org/10.54195/eirj.18654> (дата звернення: 30.04.2025).

21. Gesamte Rechtsvorschrift für Insolvenzordnung (Insolvenzordnung – IO) : BGBl. I №. 114/1997. Rechtsinformationssystem des Bundes (RIS). URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10001736> (дата звернення: 30.04.2025).

22. Restrukturierungsordnung. Bundesgesetz über die Restrukturierung von Unternehmen (Restrukturierungsordnung – ReO). StF: BGBl. I Nr. 147/2021. URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=20011622> (дата звернення: 30.04.2025).

23. Đurić Đ., Jovanović V., Jovanović M. Crisis prevention as a chance for business recovery in the European Union. *Ekonomija-teorija i praksa*. 2024. № 17 (3). 53–74. URL: <https://casopis.fimek.edu.rs/index.php/etp/article/download/296/236> (дата звернення: 30.04.2025).

24. Insolvenzrecht aktuell: Reformen und Umsetzung. Nunner-Krautgasser / B. (ed.), Poltsch K. (ed.). Published by Verlag Österreich, 2023. DOI: <https://doi.org/10.33196/9783704691507> (дата звернення: 30.04.2025).

25. Trenker M. Was will und kann die ReO? – Anwendungsbereich, Zweck und Mittel von Restrukturierungsverfahren. *Neuerungen im Restrukturierungs- und Insolvenzrecht*. 2021. № 33 (36). P. 1–17. URL: https://www.uibk.ac.at/media/filer_public/1b/1b/1b1b72e6-accd-

4a59-92c0-b09294042460/24_was_will_und_kann_die_reo_rirug_2021_33-49.pdf (дата звернення: 30.04.2025).

26. Faillissementswet: Wet van 30 september 1893, geldend op 01-01-2025. URL: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0001860/2025-01-01#TiteldeelI> (дата звернення: 30.04.2025).

27. Wet homologatie onderhands akkoord. De Eerste Kamer. URL: https://www.eerstekamer.nl/begrip/wat_doet_de_eerste_kamer (дата звернення: 30.04.2025).

28. A guide to restructuring and insolvency procedures in Europe. Clifford chance. 240 p. URL: <https://www.cliffordchance.com/content/dam/cliffordchance/briefings/2019/07/a-guide-to-restructuring-and-insolvency-procedures-in-europe.pdf> (дата звернення: 30.04.2025).

29. Codice della crisi d'impresa: Testo del Decreto Legislativo 12 gennaio 2019 № 14 (come modificato dal D.Lgs. 13 settembre 2024, № 136). URL: <https://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2019/02/15/codice-crisi-impresa> (дата звернення: 30.04.2025).

30. Italy. 2025. Restructuring and Insolvency. Laws and Regulations. *The International Comparative Legal Guides*. URL: <https://iclg.com/practice-areas/restructuring-and-insolvency-laws-and-regulations/italy> (дата звернення: 30.04.2025). *The International Comparative Legal Guides*.

31. Ρύθμιση οφειλών και παροχή δεύτερης ευκαιρίας και άλλες διατάξεις. ΝΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘΜ. 4738 ΦΕΚ Α 207/27.10.2020. URL: https://www.kodiko.gr/nomothesia/document/647304/nomos-4738-2020#google_vignette (дата звернення: 30.04.2025).

32. Greece. 2025. Restructuring and Insolvency. Laws and Regulations . *The International Comparative Legal Guides*. URL: <https://iclg.com/practice-areas/restructuring-and-insolvency-laws-and-regulations/greece> (дата звернення: 30.04.2025).

33. Ο περί Εταιρειών Νόμος (ΚΕΦ.113). 28(3)/2025. CyLaw είναι η διαδικτυακή υπηρεσία του Κυπριακού Ινστιτούτου Νομικής Πληροφόρησης (ΚΙΝΟΠ/СyLII). URL: http://www.cylaw.org/nomoi/enop/non-ind/0_113/index.html (дата звернення: 30.04.2025).

34. Ο περί Πτώχευσης Νόμος (ΚΕΦ.5). 212(I)/2022. Cyprus Legal Portal (CyLaw). URL: http://www.cylaw.org/nomoi/enop/non-ind/0_5/index.html (дата звернення: 30.04.2025).

35. Ο περί Πτώχευσης (Τροποποιητικός) (Αρ. 2) Νόμος του 2022. URL: <https://www.nomoplatform.cy/bills/o-peri-ptocheysis-tropoiitikos-ar-2-nomos-toy-2022/> (дата звернення: 30.04.2025).

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ТА ПРАВОСУДДЯ: ОГЛЯД ВИКОРИСТАННЯ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Козакевич Олеся Миколаївна,

orcid.org/0000-0002-5528-7008

докторка філософії в галузі права,

старша викладачка кафедри

адміністративної діяльності

Національної академії Державної прикордонної

служби України імені Богдана Хмельницького

Прус Назар Сергійович,

студент

Національної академії Державної прикордонної

служби України імені Богдана Хмельницького

У статті розглянуто актуальність застосування штучного інтелекту в судочинстві зарубіжних країн. Дослідження цього питання полягає у визначенні поняття штучного інтелекту. Обґрунтовано, що однією із новацій електронного правосуддя є впровадження штучного інтелекту в систему правосуддя. Визначено, що такі новації позитивно впливають на динамічність судової процедури, при цьому, постає питання про якість здійснення правосуддя. Розглянуто, що Сполучені Штати активно використовують штучний інтелект, зокрема програму COMPAS у судовій системі, що забезпечує неупередженість, але це може призводити до етичних порушень. Визначено, що практика застосування ШІ в судочинстві США залишається суперечливою, хоча сприяє інтеграції новітніх технологій, але під локальним контролем. Європейська комісія по ефективності правосуддя (СЕПЕJ) ще у 2018 році прийняла Європейську етичну хартію про використання штучного інтелекту в судових системах. Беручи до уваги зростаючу роль штучного інтелекту, СЕПЕJ прийняла п'ять фундаментальних принципів, використання інструментів штучного інтелекту, які направлені на якість та ефективність правосуддя в сучасних судових системах. Проаналізовано, що у Китаї технологія штучного інтелекту успішно інтегрована у судову систему, оптимізуючи розгляд інтернет-спорів, господарських справ та оцінку доказів, що значно скоротило навантаження на суддів і заощадило громадянам час і кошти. Розглянуто, що Колумбія активно впроваджує інноваційні технології, такі як судові слухання в метавсесвіті та використання ChatGPT для підтримки судових рішень, щоб підвищити доступність і ефективність перевантаженої судової системи. Звернено увагу на те, співпраця з ЮНЕСКО спрямована на розробку етичних принципів використання штучного інтелекту в судочинстві, забезпечуючи прозорість, справедливість і повагу до прав людини. Обґрунтовано, що технології штучного інтелекту у зарубіжних країнах не можуть самостійно не можуть використовуватись у правосудді, залишаючись допоміжним інструментом у судочинстві.

Ключові слова: штучний інтелект, ШІ, судочинство, правосуддя, судова система, суд, суддя, чат, судові рішення, доступність, права людини, неупередженість, електронне правосуддя.

Kozakevych Olesia, Prus Nazar. Artificial intelligence and justice: an overview of its use in foreign countries

The article examines the relevance of artificial intelligence in the judicial proceedings of foreign countries. The study of this issue consists in defining the concept of artificial intelligence. It is substantiated that one of the innovations of e-justice is the introduction of artificial intelligence

into the justice system. It is determined that such innovations have a positive impact on the dynamism of the court procedure, and the question of the quality of justice is raised. It is considered that the United States actively uses artificial intelligence, in particular the COMPAS programme, in the judicial system to assess the risks of recidivism, which ensures impartiality, but this may lead to ethical violations. It is determined that the practice of using AI in the US judiciary remains controversial, although it promotes the integration of the latest technologies under local control. Back in 2018, the European Commission on the Efficiency of Justice (CEPEJ) adopted the European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems. Taking into account the growing role of artificial intelligence, the CEPEJ adopted five fundamental principles for the use of artificial intelligence tools aimed at improving the quality and efficiency of justice in modern judicial systems. It is analysed that in China, artificial intelligence, in particular, systems, has been successfully integrated into the judicial system, optimising the consideration of Internet disputes, commercial cases and the evaluation of evidence, which has significantly reduced the workload of judges and saved citizens time and money. The author considers that Colombia is actively introducing innovative technologies, such as court hearings in the metaverse and the use of ChatGPT to support court decisions, to increase the accessibility and efficiency of the overloaded judicial system. It is noted that cooperation with UNESCO is aimed at developing ethical principles for the use of artificial intelligence in judicial proceedings, ensuring transparency, fairness and respect for human rights. It is analysed that AI cannot, however, independently make accusations or sentences, remaining an auxiliary tool in the judicial process.

Key words: artificial intelligence, AI, ChatGPT, legal proceedings, justice, judicial system, court, judge, court decision, accessibility, human rights, impartiality, e-justice.

Актуальність теми. Формування сучасного суспільства характеризується, в першу чергу, інноваційним технологічним виміром, спрямованим на покращення доступу до всіх суспільних сфер. Сучасне суспільство, або інформаційне суспільство, слід визначати, як суспільство засноване на новітніх міждисциплінарних знаннях, які генеруються науковими та соціальними інститутами. Інформаційне суспільство характеризується такою формою організації, за якої одержання, обробка, зберігання, поширення інформації визначається використанням досягнень науково-технічного прогресу, що значно прискорює та розширює можливості комунікацій людей, суспільств, країн. Це зумовлює, також, те що людина може використовувати доступну інформацію не лише для задоволення своїх власних потреб, а й на реалізацію широкого спектру своїх прав.

Застосування у сучасності інноваційних технологій та поступова інформатизація суспільства впливають на динаміку інституту електронного правосуддя, що забезпечує врегулювання правових спорів в режимі онлайн. Юристами все частіше використовуються такі терміни, як «електронне правосуддя», «електронний суд», «цифрові технології», «інтелектуальна судова система», «цифровий суддя», «приватний онлайн-суд», «Єсуд».

Такі інноваційні рішення сприяють покращенню доступу до правосуддя та виступають перспективним способом його здійснення.

Передумовами функціонування електронного правосуддя є розвиток технологічного прогресу та прагнення зробити процес взаємодії громадян з судами більш зручним і комфортним. Застосування сучасних технологій в системі електронного правосуддя, має позитивний ефект як для роботи апарату суду, так і громадян, користувачів інформації.

Динамічне використання у сучасному світі інформаційних технологій та поступовий перехід усіх публічних послуг в online-режим, інформатизація впливають на становлення та подальший розвиток функціоналу інституту електронного правосуддя, серед якого набуває актуальності інноваційна технологія штучного інтелекту.

В сучасності, технології штучного інтелекту застосовують у правосудді багатьох країн світу. Проте, динаміка використання ШІ у різних судових системах свідчить про те, що в кожній країні свої інструменти штучного інтелекту та різна практика застосування у правосудді. Саме тому, необхідно дослідити як застосовується штучний інтелект в правосудді зарубіжних країн.

Наразі, штучний інтелект поступово трансформує правосуддя. Його засто-

сування у зарубіжних судових системах США, Китаю, Колумбії, Сінгапуру, Нової Зеландії свідчить про розвиток електронного судочинства. В сучасності ШІ використовується як для автоматизації процесів у суді, так і при розгляді справи та винесення рішення.

Так, Штучний Інтелект/ШІ (Artificial Intelligence/AI) визначено як сукупність наукових методів, теорій і техніки, метою яких є машинне відтворення когнітивних здібностей людського мозку [1 с. 69].

У США штучний інтелект (ШІ) дедалі частіше бере участь у судових розглядах, зазвичай під час розгляду питань, що стосуються авторських прав. Суди США роблять усе можливе, щоб використовували його у своїй роботі та застосуванні. Згідно з новими правилами, суди повинні бути обачними при використанні інструментів штучного інтелекту, працівники судів мають перевіряти точність результатів їхньої роботи. У зв'язку з такою політикою, перш ніж використати технології штучного інтелекту, судді та інші службовці, проходять повторну кваліфікацію щодо перевірки роботи ШІ. Суддя Верховного суду Делавера Карен Валіхура, яка також є головою Комісії з прав і технологій Делавера, зазначила, що технології штучного інтелекту розвиваються дуже швидко, тому політика їхнього використання буде змінюватися та адаптуватися до майбутнього [2].

Сполучені Штати Америки є одним із найбільш активних користувачів ШІ в системі правосуддя. Зокрема, держава використовує програмне забезпечення COMPAS (Correctional Offender Management Profiling for Alternative Sanctions). Програма оцінює ризик повторного скоєння злочину особою, щодо якої суддя повинен ухвалити вирок, спираючись на анкетні дані або відомості з особистої справи особи. З одного боку, через людський фактор, що має місце при розгляді справи суддями, можуть траплятися ситуації, коли виникають істотні розбіжності у прийнятті рішень у подібних справах. Абсолютно неупередженим у цьому розрізі є ШІ, що використовуючи алгоритми, аналізує справу та вже існуючу судову практику. З іншого боку, саме із використанням штучного інтелекту фахівці пов'язують ситуації, в яких

мало місце порушення етичних стандартів у діяльності суддів. Так, одним із яскравих прикладів є засудження за крадіжку американця Пола Зіллі. Адвокат чоловіка пішов на угоду з прокурором, відповідно до умов якої Зіллі визнав свою вину, тому його покарання зводилося б до одного року позбавлення волі та ще одного року адміністративного нагляду. Однак, проаналізувавши відомості щодо чоловіка, COMPAS відзначив його як особу з високим ризиком скоєння рецидиву. Суддя, що розглядав справу, скасував угоду і призначив чоловіку покарання у вигляді двох років позбавлення волі та трьох років адміністративного нагляду [2].

Група з п'яти суддів і професора права та комп'ютерних наук, які є учасниками Робочої групи з ШІ та Цільової групи з права і штучного інтелекту Американської асоціації юристів (ABA), представила рекомендації щодо етичного застосування штучного інтелекту в судовій системі. У документі сформульовано ключові засади використання ШІ в судах, наголошуючи на небезпеці надмірної довіри до технологій, які можуть послабити людський розсуд. Суддям радять остерігатися «автоматичної упередженості», коли відповіді ШІ приймаються без належної перевірки, та «підтверджувальної упередженості», коли результати ШІ збігаються з уже наявними поглядами користувача. Судді мають залишатися неупередженими та відкритими, щоб підтримувати довіру суспільства до правосуддя. Особливу увагу слід приділяти інструментам ШІ, які застосовуються у важливих рішеннях, наприклад, щодо досудового звільнення чи наслідків після вироку. Автори зазначають, що станом на лютий 2025 року генеративний ШІ все ще має обмеження, зокрема проблему «галюцинацій», і підкреслюють необхідність людської перевірки всіх результатів ШІ [3].

Термін «ШІ-галюцинація» став популярним близько 2022 року з появою великих мовних моделей, таких як ChatGPT. Користувачі помітили, що ці чат-боти нерідко додають до створеного контенту правдоподібні, але помилкові твердження. У 2023 році експерти визнали, що ШІ-галюцинації є серйозною проблемою технології LLM, зазначаючи, що чат-боти

можуть «галюцинувати» до 27 % часу. На відміну від людських галюцинацій, спричинених хибним сприйняттям чи хворобами, ШІ-галюцинації є необґрунтованими відповідями або переконаннями [4].

Таким чином, штучний інтелект використовується у судочинстві США, проте практика його застосування в США наразі суперечлива. Загалом, це дає змогу інтегрувати новітні технології штучного інтелекту в судову систему, використовуючи їх при контролі суддями.

Європейська комісія по ефективності правосуддя (СЕРЕЈ) ще у 2018 році прийняла Європейську етичну хартію про використання штучного інтелекту в судових системах. Беручи до уваги зростаючу роль штучного інтелекту, СЕРЕЈ прийняла п'ять фундаментальних принципів, використання інструментів штучного інтелекту, які направлені на якість та ефективність правосуддя в сучасних судових системах.

Крім виокремлення принципів, в Хартії є глосарій, який надає визначення для новітніх наукових дефініцій. Однак термін «штучний інтелект» критикується експертами, які розрізняють «сильний» штучний інтелект (здатний вирішувати спеціалізовані та різноманітні проблеми абсолютно автономно) і «слабкий» або «помірний» ШІ (висока продуктивність у своїй галузі навчання). Деякі експерти стверджують, що «сильний» штучний інтелект вимагатиме значного прогресу в фундаментальних дослідженнях, і це не тільки просте вдосконалення продуктивності існуючих систем, а й новітні розробки, щоб мати можливість моделювати світ в цілому. Поняття Чат-бот (Chatbot) розмовний агент, який розмовляє зі своїм користувачем (наприклад, автоматизовані розмовні служби у відносинах з клієнтами) [1, с. 69].

Першим в Хартії визначено принцип поваги до фундаментальних прав людини, який означає, що розробка та впровадження інструментів штучного інтелекту має відповідати основним правам людини. Обробка судових рішень і даних має служити чітким цілям, у повній відповідності до фундаментальних прав, гарантованих у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та у Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних [1, с. 8].

Застосування цього принципу гарантує право на доступ до суду, рівність сторін, незажність суду. Другим принципом в Хартії визначено принцип недискримінації, який передбачає запобігання розвитку будь-якої дискримінації як між окремими особами, так і між групами осіб. Враховуючи здатність інструментів штучного інтелекту виявити існуючу дискримінацію шляхом групування та класифікації даних, це може включати етнічне походження, соціально-економічне походження, політичні переконання, релігійні або філософські переконання, генетичні дані, біометричні дані та дані, пов'язані зі здоров'ям. Коли така дискримінація буде виявлена, уповноваженим органам, слід розглянути коригувальні заходи для обмеження або, якщо можливо, нейтралізувати ці ризики [1, с. 9]. Наступний принцип якості та безпеки використовується щодо обробки судових рішень і даних, який передбачає використання перевірених джерел і нематеріальних даних з моделями, розробленими міждисциплінарним способом у безпечному технологічному середовищі. Принцип неупередженості та справедливості передбачає доступні та зрозумілі методи обробки даних. П'ятий принцип «під контролем користувача» передбачає гарантування того, що користувачі є проінформованими учасниками та контролюють свій вибір [1, с. 10–11].

Автономність користувача має бути збільшена, а не зменшена через використання інструментів та сервісів штучного інтелекту. Користувач має бути повністю проінформований про обов'язковість рішення згенерованого штучним інтелектом та про доступність інших сервісів, включаючи право на юридичну консультацію та право на доступ до суду. Крім того, користувач повинен бути належним чином проінформований, чи застосовувались сервіси штучного інтелекту до або під час судового процесу, і має право на заперечення в контексті порушення ст. 6 ЄКПЛ. В цілому, впровадження систем, сервісів штучного інтелекту повинно супроводжуватись забезпеченням комп'ютерної грамотності за участі фахівців системи правосуддя [1, с. 13].

Положення Хартії поширюються на осіб публічного та приватного права, відпо-

відальних за формування, впровадження інструментів, сервісів штучного інтелекту, які включають як обробку судових рішень та інших даних. Також, це стосується законодавчої та регуляторної діяльності по розробці, аудиту чи використанні таких інструментів. Основною метою впровадження інструментів і сервісів штучного інтелекту є підвищення ефективності та якості правосуддя, яке повинно заохочуватись державою. Вищезазначені принципи потрібно використовувати при розробці та формуванні державної політики в галузі правосуддя, з метою дотримання основних прав людини, відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Найважливішим є те, що незалежно від того на якому етапі використовувався штучний інтелект чи це юридична консультація, чи прийняття судових рішень, обробка має здійснюватись сертифіковано, незалежно, із прозорістю, неупередженістю та справедливістю. Використовуючи штучний інтелект у кримінальних справах, потрібно брати до уваги конфіденційність даних, для забезпечення гарантій справедливого судового розгляду. Застосування штучного інтелекту у цивільних, господарських та адміністративних справах допоможе покращити передбачуваність застосування закону та послідовність судових рішень. В цьому аспекті, досить цікавим є те, що Хартія закріплює таку категорію як «Predictive Justice» прогностичне/передбачуване правосуддя, що розуміється як аналіз великих обсягів судових рішень за допомогою технологій штучного інтелекту, з метою прогнозування результатів певних типів спорів. Термін «передбачуваний» походить від статистики, які дають змогу передбачити майбутні результати через індуктивний аналіз. Судові рішення опрацьовуються з метою виявлення кореляції між вхідними даними(критерії, встановлені законодавством, факти справи) та вихідними даними(офіційне рішення). Кореляції, які вважають відповідними, дозволяють створювати моделі, які при використанні з новими вхідними даними(нові факти або точність, до прикладу тривалість договірних відносин) дозволяють виробити передбачене рішення, наприклад про розмір виплати компенсації[1, с. 4–75].

Принципи Хартії повинні підлягати регулярному застосуванню, контролю та оцінки як державними органами, так і незалежними суб'єктами, для постійного вдосконалення.

Це демонструє, що принципи проголошені у Хартії(СЕРЕJ) (поваги до фундаментальних прав людини, недискримінації, якості та безпеки, прозорості, неупередженості та справедливості) є тими вихідними стандартами, справедливого судового розгляду, передбаченого ст. 6 ЄКПЛ.

Застосування цих принципів значно сприяє доступності правосуддя та повинно слугувати певними стандартами використання інноваційних технологій [5, с. 115].

Судова система Китаю характеризується використанням штучного інтелекту у судочинстві. Суди Китаю обмежуються сферами авторського права та господарських спорів, що виникають в мережі Інтернет. Це пов'язано, насамперед, з тим, що протягом останніх років в Китаї різко зросла кількість інтернет-спорів, що викликало необхідність оптимізувати роботу судів. Використання ШІ в судочинстві Китаю пов'язано із діяльністю інтернет-суду, який в 2017 р. запрацював спочатку у пілотному режимі, що наразі працює цілодобово та без вихідних [6]. Таким чином, використання такого штучного інтелекту щодня допомагає вирішити питання значного навантаження судів.

У Китаї штучний інтелект повністю інтегрували у судову систему. Згідно зі звітом Верховного народного суду КНР, штучний інтелект типу система систем (smart court SoS system of systems) тепер підключений до комп'ютера кожного судді на території Китаю [6].

Програма автоматично пропонує номери схожих судових справ, а також рекомендує нормативно-правові акти для вирішення конкретного спору. Крім того, штучний інтелект складає проекти судових рішень та виправляє передбачувані помилки. Також, штучний інтелект скоротив середнє робоче навантаження на суддів, більш ніж на третину. З 2023 до 2024 року програма заощадила громадянам Китаю 1,7 млрд робочих годин. Система також скоротила витрати китайців на правничі послуги: у зазначений період громадяни заощадили понад 300 млрд.

юанів (\$45 млрд.). Це приблизно половина від загальної суми гонорарів адвокатів у Китаї минулого року.

Також, прикладом успішного застосування ШІ в китайському судочинстві є система "206", яка використовується для оцінки сили доказів, умов арешту та ступеня суспільної небезпеки підозрюваного [6]. Проте, як зазначають експерти, ШІ поки не здатний самостійно приймати рішення про висунення обвинувачення та винесення вироку.

Досить цікавими для дослідження використання новітніх інформаційних технологій є Колумбія, а саме в контексті забезпечення незалежності та неупередженості суду. В цьому ракурсі, неможливо не згадати, що у лютому 2023 року, Колумбійський суд провів перший судовий розгляд у метавсесвіті і має намір далі експериментувати з віртуальною реальністю. Колумбія, одна з перших у світі почала тестувати справжні судові слухання у метавсесвіті, віртуальній реальності, щоб зробити цифровий простір більш реалістичним. Зала судових засідань була віртуальною, учасники слухання теж були віртуальними героями, аватарами. Саме засідання транслювалось на платформі Youtube і пройшло без технічних збоїв [7]. Таким чином, суди Колумбії здійснюють кроки, щоб поліпшити ситуацію із перенавантаженою судовою системою, від занадто великої кількості справ і зробити правосуддя максимально доступним для кожного. В сучасності, розгляд судових спорів все частіше відбуваються в режимі відеоконференції на платформі Zoom, Google, в режимі реального часу. Також, експериментують із метавсесвітом, простором, який створює, Microsoft, Facebook [7].

Не залишається поза увагою, що знову ж таки в Колумбії, суддя при розгляді справи застосував інноваційну технологію—ChatGPT. Застосування штучного інтелекту, суддя мотивував як пошук додаткових доводів, міркувань по справі. При винесенні рішення по справі, суддя вказав, на конкретні відповіді штучного інтелекту у судовому рішенні.

Вища судова рада Колумбії спільно з ЮНЕСКО працюватиме над створенням принципів та інструментів для застосування штучного інтелекту в судовій сис-

темі країни. Співпраця охоплює чотири основні напрями:

1. Створення етичних принципів: розробка детальних рекомендацій для забезпечення етичного використання ШІ, дотримання прав людини, людської гідності та підвищення ефективності судових процесів.

2. Підвищення кваліфікації: ЮНЕСКО сприятиме розвитку спроможностей судової системи Колумбії через організацію семінарів, тренінгів та включення відкритих навчальних курсів до програм підготовки.

3. Аналіз впливу алгоритмів: співпраця передбачає створення принципів для оцінки впливу алгоритмів ШІ, забезпечення прозорості та підзвітності в їх застосуванні.

4. Обмін досвідом та знаннями: поширення найкращих практик, доступ до інформації та базових принципів для судових установ світу та інших зацікавлених сторін [8].

Штучний інтелект набув безпрецедентної актуальності в судовій системі Колумбії. Ця технологія може підвищити ефективність, доступність та прозорість судочинства. Впровадження штучного інтелекту в судову систему створює низку етичних і практичних викликів, які потребують вирішення. Ключовим є забезпечення відкритості, неупередженості та дотримання прав людини під час використання ШІ [9].

У жовтні 2024 року Верховний суд Сінгапуру видав посібник щодо використання генеративних інструментів штучного інтелекту учасниками судового процесу. Документ наголошує на необхідності відповідального застосування штучного інтелекту та пропонує загальні рекомендації. Суд не забороняє використання ШІ, проте підкреслює важливість забезпечення точності, захисту даних і врахування ризиків, пов'язаних із некерованим застосуванням штучного інтелекту у судочинстві [10].

У грудні 2023 року в Новій Зеландії було прийнято посібник щодо використання генеративного штучного інтелекту в судах і трибуналах. Документ наголошує, що застосування ШІ має відповідати принципам чесності, забезпечення захисту судових процесів і підтримки довіри гро-

мадськості. Використання штучного інтелекту для ухвалення рішень або формування правових висновків без належної перевірки заборонено [10].

Використання штучного інтелекту є важливим кроком реформування системи судочинства, яка спрямована на світовий інформаційно-комунікаційний розвиток. В сучасному суспільстві, поступово створюються необхідні сприятливі технічні умови для впровадження штучного інтелекту в систему правосуддя.

Застосування штучного інтелекту в правосудді зарубіжних країн є актуальними напрямками у сфері забезпечення доступності правосуддя. Деякі програми штучного інтелекту вже функціонують у зарубіжних системах правосуддя та характеризуються як ефективні засоби забезпечення доступності до правосуддя.

Включення та використання штучного інтелекту до системи правосуддя США, Китаю, Колумбії, Сінгапуру, Нової Зеландії свідчить про подальшу розробку їхнього технічного функціоналу, відповідно до новітніх інформаційних тенденцій.

Залучення штучного інтелекту в правосуддя, безумовно, має безліч переваг і спрямоване на розвантаження роботи судів, разом з тим, виникає безліч спірних питань. Зокрема, так як штучний інтелект це технології, можливий технічний збій або

відсутність необхідного контролю з боку людей, що може призвести до негативних наслідків. В країнах, які використовують штучний інтелект вже виникали спірні питання по забезпеченню права на конфіденційність. Крім того, в юридичній науці виникає питання про правосуб'єктність штучного інтелекту, об'єктів створеного штучним інтелектом та юридичної відповідальності за вчинену ним помилку. Чіткого правового визначення в цих питаннях немає, тому це актуальна сфера правових досліджень.

Безперечно, штучний інтелект це інноваційні ідеї для забезпечення доступності до правосуддя, які відповідають тенденціям розвитку інформаційного суспільства, які спрямовані на економію часу, витрат, прозорість та динамічність розгляду справ штучного інтелекту повинно ґрунтуватись на принципах забезпечення доступу до правосуддя.

Технології штучного інтелекту в судочинстві США, Китаю, Колумбії, Сінгапуру, Нової Зеландії активно використовуються. Це надає можливість використовувати ШІ як допоміжну технологію та відкриває нові шляхи оптимізації судової процедури, підвищуючи швидкість розгляду справ. Тому, можна стверджувати про кроки світової спільноти до цифровізації та діджиталізації правосуддя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial System and their environment. URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c>
2. Delaware top court sets rules on AI use for judges, staff. URL: <https://www.reuters.com/legal/transactional/delaware-top-court-sets-rules-ai-use-judges-staff-2024-10-22/>.
3. У США опублікували рекомендації щодо використання ШІ державними та федеральними судами. URL: <https://sud.ua/uk/news/abroad/324514-v-ssha-opublikovali-rekomendatsii-po-ispolzovaniyu-ii-gosudarstvennymi-i-federalnymi-sudami>
4. Технології штучного інтелекту в правосудді: міжнародні стандарти регулювання. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2024/105_AI_internation_standarts_bernaziuk.pdf
5. Козакевич О.М. Доступність правосуддя у транзитивному суспільстві: сучасний вимір: монографія. Одеса: Видавництво «Юридика» 2023. 246 с.
6. Lynn B. Robot Justice: The Rise of China's «Internet Courts». URL: <https://learningenglish.voanews.com/a/robot-justice-the-rise-of-china-s-internet-courts-/5201677.html>
7. Суд провів перше засідання у метавсесвіті, використовуючи інструменти віртуальної реальності. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/263423-sud-provel-pervoe-zasedanie-v-metavselennoy-ispolzuya-instrumenty-virtualnoy-realnosti> video?fbclid=IwAR3zuFIPPZjuaOiTzV21CnemRs_k4SPurI57SG4BLVx-WX7QH7yUOK-aeQI

8. У Колумбії розроблять керівні принципи етичного та відповідального використання ШІ в судових органах. Судово-юридична газета. 2024. 15 жовт. URL: <https://sud.ua/uk/news/abroad/313060-v-kolumbii-razrobotayut-rukovodyaschie-printsipy-etichnogo-i-otvetstvennogo-ispolzovaniya-ii-v-sudebnykh-organakh>

9. Козакевич О.М. Застосування штучного інтелекту як інноваційної стратегії доступу до правосуддя. Соціологія права. 2024.

10. Ера ШІ й роль верховних судів у цифровій трансформації правосуддя URL: <https://so.supreme.court.gov.ua/authors/1350/era-shi-i-rol-verkhovnykh-sudiv-u-tsyfrovii-transformatsii-pravosuddia>

СТАНДАРТИ ОЕСР З ОБМІНУ ПОДАТКОВОЮ ІНФОРМАЦІЄЮ ДЛЯ ПРОТИДІЇ УХИЛЕННЮ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ

Монаєнко Антон Олексійович,

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
головний науковий співробітник відділу публічно-правових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

У статті автор розкриває стандарти Організації економічного співробітництва та розвитку з обміну податковою інформацією, а також їх значення; аналізує окремі положення Модельної конвенції ОЕСР щодо податків на доходи та капітал, рекомендовані ОЕСР принципи обміну податковою інформацією, особливості розкриття банківської таємниці при обміні податковою інформацією, а також досвід окремих країн у підходах до розкриття банківської таємниці, поширені схеми ухилення від сплати податків, їх етапи та наводить приклади. Також автором приділяється значна увага аналізу видів обміну податковою інформацією за стандартами ОЕСР. Крім того, зазначається, що стандарти ОЕСР є частиною права ЄС і імплементовані у відповідні директиви та регламенти ЄС.

У статті також зацентровано увагу на нових методах підвищення ефективності обміну податковою інформацією, деяких проблемних моментах міжнародного податкового співробітництва, пропозиціях щодо удосконалення міжнародного співробітництва податкових органів різних країн. Автор аргументує, що стандарти ОЕСР з обміну податковою інформацією сприяють підвищенню прозорості міжнародного оподаткування та протидії ухиленню від сплати податків. Зазначається, що застосування розглянутих у статті стандартів ОЕСР значно ускладнює використання офшорних юрисдикцій для ухилення від сплати податків, різних методів податкового шахрайства, що дозволяє країнам наповнювати доходну частину своїх бюджетів та мінімізувати їх втрати, а також фактично відмовитися від жорсткої банківської таємниці, що призводить до зменшення так званих «податкових гаваней». У статті наводяться різноманітні приклади схем ухилення від сплати податків та обміну податковою інформацією. Також автором зазначається, що у світі ще залишаються країни, які досі не приєдналися до стандартів ОЕСР або імплементують їх із значною затримкою, що дає можливість недобросовісним платникам податків до здійснювати шахрайську практику.

Ключові слова: податкова інформація, ухилення від сплати податків, міжнародне оподаткування, прозорість, обмін, махінація, схема, платник податків.

Monaienko Anton. OECD standards on exchange of tax information to combat tax evasion

The article is dedicated to the Organization for Economic Cooperation and Development standards on the exchange of tax information, as well as their significance; the author analyzes some provisions of the OECD Model Convention on Taxes on Income and Capital, the principles of exchange of tax information recommended by the OECD, the features of disclosure of bank secrecy when exchanging tax information, as well as the experience of some countries in approaches to disclosure of bank secrecy, common tax evasion schemes, their stages and gives examples. The author also pays considerable attention to the analysis of types of exchange of tax information according to OECD standards.

The article also focuses on new methods for increasing the efficiency of tax information exchange, some problematic aspects of international tax cooperation, and proposals for improving international cooperation between tax authorities of different countries. The OECD standards on the exchange of tax information contribute to increasing the transparency of international taxation and combating tax evasion, which has significantly complicated the use of offshore jurisdictions for tax evasion, allowed countries to divert huge amounts of tax revenues to their

budgets and reduce budget losses associated with tax evasion, and have also effectively forced many jurisdictions to abandon strict bank secrecy, and some countries that were previously considered «tax havens» were forced to adapt their legislation. The author provides various examples of tax evasion schemes and tax information exchange. And in general, the OECD standards on the exchange of tax information have significantly increased the level of transparency in the field of international taxation and have contributed to strengthening international cooperation. However, some countries and jurisdictions have not yet joined the OECD standards or are implementing them with a delay. It leaves loopholes for unscrupulous taxpayers, there are also high costs of implementing and administering the standards, and increased reporting requirements create an additional burden on financial institutions.

Key words: *tax information, tax evasion, international taxation, transparency, exchange, fraud, scheme, taxpayer.*

Вступ. Під час різноманітних криз та посилення глобалізаційних економічних процесів світові держави зосередили свої зусилля на посиленні справляння податків та зборів, а також на протидії функціонуванню різноманітних схем ухилення від сплати податків. Одним із вирішальних елементів досягнення цієї мети є можливість держави отримувати від іноземної держави інформацію про платників податків, які здійснюють економічну діяльність за кордоном.

Однією з найпоширеніших форм міжнародного податкового співробітництва у протидії ухиленню від сплати податків є обмін податковою інформацією між податковими органами різних країн.

Метою статті є визначення та характеристика стандартів ОЕСР з обміну податковою інформацією для протидії ухиленню від сплати податків

Результати. Дослідженням окремих питань правової регламентації міжнародного оподаткування здійснили такі українські вчені, як: Васильєв М., Назарова Г.; Гриненко Ю., Гриненко І.; Калач Г., Корінь І.; Олейнікова Л., Долженко І.; Стеблянко А., Верещака Я.; Кобильнік Д., Однорог Д.; Сакун О.; Бахмач А. та інші.

Потреба держав у взаємній допомозі у сфері оподаткування швидко зростає під час розвитку глобалізаційних процесів, активізації міжнародної торгівлі. Як наслідок відбувається посилення мобільності платників податків, збільшення кількості їх транскордонних транзакцій, що ускладнює державам належне визначення розмірів податкових зобов'язань. Ці зростаючі труднощі впливають на функціонування систем оподаткування та спричиняють подвійне оподаткування, яке саме по собі сприяє податковому шахрайству та ухи-

ленню від сплати податків. У цих умовах одна держава не може керувати своєю системою внутрішнього оподаткування без отримання відповідної інформації від інших держав.

Метою обміну податковою інформацією між податковими органами іноземних держав є встановлення фактів застосування положень угоди про податки на доходи і капітал; встановлення наявності права у платника податків на зниження ставки податку на роялті, які він отримав, щоб забезпечити правильний розподіл прибутку між взаємозалежними компаніями; допомога одній з Договірних Держав у забезпеченні дотримання положень внутрішнього податкового законодавства; надання взаємного сприяння податковим органам у виявленні фактів порушень податкового законодавства, боротьбі з подвійним оподаткуванням та протидії ухиленню від сплати податків.

Стандарти Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР) з обміну податковою інформацією є важливим інструментом у протидії ухиленню від сплати податків та забезпечення прозорості у міжнародному оподаткуванні. Основні значення цих стандартів є наступними:

– Прозорість у податкових питаннях: ОЕСР сприяє створенню системи, де податкова інформація про платників податків доступна податковим органам країн ОЕСР. Це зменшує можливість приховування доходів у юрисдикціях із низьким рівнем податкового регулювання.

– Автоматичний обмін податковою інформацією (CRS): єдиний стандарт звітності (Common Reporting Standard, CRS) є ключовим інструментом, завдяки якому фінансові установи обмінюються інфор-

мацією про рахунки іноземних громадян. Це дозволяє урядам отримувати дані про активи, доходи та інші фінансові показники своїх резидентів за кордоном.

– Протидія ухиленню від сплати податків: стандарти спрямовані на скорочення можливостей використання офшорів та інших механізмів для приховування доходів або уникнення від сплати податків.

– Багатосторонній підхід: стандарти ОЕСР базуються на багатосторонніх угодах, таких як, зокрема, Конвенція про взаємну адміністративну допомогу в податкових справах. Це забезпечує єдині правила гри для всіх країн ОЕСР.

– Покращення податкового адміністрування: використання єдиних стандартів обміну податковою інформацією дозволяє податковим органам швидше і ефективніше отримувати необхідні дані, що спрощує їх контроль за сплатою податків і підвищує ефективність їх адміністрування.

– Захист інформації: стандарти також передбачають заходи щодо захисту конфіденційності та безпеки переданої податкової інформації, щоб уникнути певних зловживань нею або несанкціонованого доступу до неї.

Обмін податковою інформацією передбачається більшістю угод (конвенцій) про уникнення подвійного оподаткування та регулюється положеннями статті 26 Модельної конвенції ОЕСР щодо податків на доходи та капітал (OECD Model Tax Convention on Income and on Capital 2010 [5]) та Модельної конвенції ООН про уникнення країнами, що розвиваються. Проте, є ще декілька правових інструментів, які регламентують обмін податковою інформацією, зокрема, багатосторонні чи двосторонні угоди про обмін інформацією; двосторонні угоди про взаємну допомогу; угоди про уникнення подвійного оподаткування щодо податків на доходи та капітал; Директива Ради 2011/16/ЄС від 15 лютого 2011 року про адміністративну співпрацю у сфері оподаткування та скасування Директиви 77/799/ЄЕС; спільна Конвенція Ради Європи та ОЕСР щодо надання взаємного адміністративного сприяння з податкових питань.

Так, наприклад, вказана Директива 2011/16/ЄС встановлює правила та процедури, відповідно до яких держави-

члени повинні співпрацювати для цілей обміну інформацією, що має значення для адміністрування та забезпечення виконання національного податкового законодавства держав-членів; встановлює положення щодо обміну інформацією за допомогою електронних засобів, а також правила та процедури, згідно з якими держави-члени та Єврокомісія мають співпрацювати в питаннях координування та оцінювання; застосовується до всіх податків будь-якого виду, які стягуються державою-членом або територіальними чи адміністративними одиницями держави-члена, у тому числі місцевими органами, або від їх імені [1]. Крім того, стандарти ОЕСР імplementовані у право ЄС, зокрема, у директиви та регламенти, вони є частиною права ЄС.

Стаття 26 Модельної конвенції ОЕСР щодо податків на доходи та капітал передбачає найбільш поширену правову основу для двостороннього обміну податковою інформацією. Так, відповідно до частини 1 цієї статті компетентні органи Договірних Держав обмінюються такою інформацією, яка є передбачувано важливою для виконання положень цієї Конвенції або для адміністрування чи виконання національних законів щодо податків будь-якого виду та опису, що застосовуються від імені Договірних Держав або їх політичних підрозділів чи місцевих органів влади, оскільки оподаткування згідно з нею не суперечить Конвенції. Обмін інформацією не обмежується статтями 1 і 2 [5].

Відповідно до частини 2 статті 26 Модельної конвенції будь-яка інформація, отримана згідно з пунктом 1 Договірною державою, розглядатиметься як таємна так само, як інформація, отримана згідно з внутрішнім законодавством цієї держави, і розкриватиметься лише особам або органам (включаючи суди та адміністративні органи), які мають відношення до оцінки або стягнення, примусового виконання або судового переслідування, розгляду апеляцій щодо податків, зазначених у параграфі 1, або нагляду за вищезазначеним. Такі особи або органи мають використовувати інформацію лише для таких цілей. Вони можуть розкривати інформацію під час відкритих судових розглядів або в судових рішеннях [5].

Відповідно до частини 3 статті 26 Модельної конвенції в жодному разі положення пунктів 1 і 2 не повинні тлумачитися як такі, що покладають на Договірну державу зобов'язання [5]:

а) здійснювати адміністративні заходи, що суперечать законам і адміністративній практиці цієї або іншої Договірної Держави;

б) надавати інформацію, яку неможливо отримати згідно із законодавством або в ході звичайного адміністративного процесу цієї або іншої Договірної Держави;

с) надавати інформацію, яка б розкрила будь-яку торгівлю, бізнес, промислову, комерційну чи професійну таємницю або торговий процес, або інформацію, розголошення якої суперечило б державній політиці (публічному порядку).

Відповідно до частини 4 статті 26 Модельної конвенції якщо інформація запитується Договірною державою відповідно до цієї статті, інша Договірна Держава використовує свої заходи зі збору інформації для отримання запитуваної інформації, навіть якщо ця інша Держава може не потребувати такої інформації для своїх власних цілей оподаткування. Зобов'язання, що міститься в попередньому реченні, підлягає обмеженням пункту 3, але в жодному разі такі обмеження не повинні тлумачитися як дозволи Договірній Державі відмовитися від надання інформації лише тому, що вона не має внутрішнього інтересу в такій інформації [5].

Метою обміну податковою інформацією є необхідність використання отриманих податковими органами відповідної держави даних під час застосування положень відповідного міжнародного договору чи положень національного законодавства. При цьому інформаційний обмін поширюється виключно на дані щодо податків, передбачених цим міжнародним договором.

Обмін податковою інформацією ґрунтується на базових принципах, рекомендованих ОЕСР, які полягають у наступному:

1. Прозорість. Прозорість є ключовим елементом ефективного податкового регулювання. Країни повинні забезпечувати доступ податкових органів до необхідної інформації, включаючи дані про кінцевих бенефіціарів, фінансові операції та доходи резидентів. Юрисдикції мають впроваджу-

вати правила для зберігання, доступу та передачі податкової інформації згідно зі стандартами ОЕСР.

2. Недопущення безконтрольного збору інформації [3, с. 128] означає, що податкові органи мають право запитувати в іншій державі-учасниці Модельної Конвенції ОЕСР (за згодою) інформацію стосовно конкретного платника податків за період, що охоплюється податковою перевіркою, і не виходити за межі певного податкового правопорушення. Наприклад, компанія «С» заснована в державі «С», держава «А» просить державу «С» надати список усіх акціонерів компанії «С», які є резидентами держави «А», а також інформацію про всі виплати дивідендів на користь цих акціонерів. Держава «А» вказує, що компанія «С» здійснює комерційну діяльність на території держави «А» і тому в цієї компанії можуть бути акціонери, які є резидентами держави «А».

Відповідно до статті 26 Модельної конвенції ОЕСР інформація, що запитується, повинна мати відношення до забезпечення дотримання положень податкового законодавства. Наприклад, податкові органи держави «С» проводять податкове розслідування щодо діяльності платника податків «М», в межах якого податкові органи мають підстави вважати, що платник податків «М» є власником одного або кількох незадекларованих банківських рахунків у банку «В» держави «В». З досвіду податкових органів держави «С» відомо, що з метою приховування доходів банківські рахунки нерідко відкривають на ім'я родичів. У зв'язку з цим, держава «С» просить державу «В» надати інформацію про всі поточні рахунки в банку «В», відкриті як на ім'я самого платника податків «М», так і на ім'я його конкретних членів родини.

3. Єдність стандартів обміну. Єдиний стандарт звітності (CRS, Common Reporting Standard) дозволяє гармонізувати обмін податковою інформацією між країнами. Він регулює формат даних, процедури обміну та обсяг інформації. Впровадження CRS слугує забезпеченню глобальної уніфікації процедур збору та передачі даних.

4. Автоматизація. Принцип автоматичного обміну інформацією (AEOI, Automatic Exchange of Information) полягає в регулярному обміні податковими даними між

юрисдикціями без необхідності додаткових запитів. Це значно підвищує ефективність виявлення прихованих доходів відповідних осіб. Необхідно інтегрувати системи автоматичного обміну на рівні національних податкових органів.

5. Доступність і своєчасність інформації. Дані мають бути доступними для податкових органів у зручній формі та своєчасно. Важливо забезпечити оперативність передачі інформації для реагування на потенційні ризики ухилення від сплати податків. Необхідно впроваджувати національні системи збору даних, які відповідають міжнародним стандартам ОЕСР.

6. Конфіденційність і безпека інформації. Передача податкових даних має супроводжуватися дотриманням стандартів конфіденційності, щоб уникнути їх несанкціонованого використання або витоку. Необхідно застосовувати сучасні технології шифрування, контролю доступу та аудиту для захисту даних.

7. Справедливість і рівноправність. Обмін інформацією має здійснюватися на рівних умовах між усіма юрисдикціями. Принцип недискримінації дозволяє уникнути домінування окремих країн або регіонів. Необхідно укладати багатосторонні угоди для забезпечення рівноправного доступу до податкових даних.

8. Співпраця та взаємна довіра. Обмін податковою інформацією можливий лише за умови взаємної довіри між країнами. Це передбачає дотримання міжнародних зобов'язань, регулярний діалог та обмін найкращими практиками. Необхідно проводити регулярні перевірки (peer reviews) відповідно до механізмів Форуму глобальної прозорості та обміну інформацією.

Незважаючи на вищезазначені винятки, вимоги національних податкових інтересів або норми банківської таємниці не повинні обмежувати зобов'язання держав-партнерів за угодою обмінюватися податковою інформацією одна з одною.

Однак, обмін банківською інформацією є особливим видом обміну інформацією. Банківська таємниця в ЄС належить до сфери професійних таємниць як й інші види таємниць (наприклад, адвокатська). У країнах ЄС інформація про будь-який відкритий банківський рахунок доступна податковим органам. Також роз-

ширено перелік доходів платників податків, за якими податкові служби країн ЄС зобов'язані автоматично обмінюватися інформацією. До такого обміну включені дані про залишки коштів на рахунках, доходи від продажу фінансових активів, відсотки і дивіденди. Так, наприклад, відповідно до частини 1 статті 59 Директиви Європейського Парламенту і Ради 2013/36/ЄС від 26 червня 2013 року про доступ до діяльності кредитних установ і пруденційний нагляд за кредитними установами та інвестиційними фірмами, про внесення змін до Директиви 2002/87/ЄС та про скасування директив 2006/48/ЄС та 2006/49/ЄС держави-члени можуть, в силу положень, встановлених у національному праві, дозволяти розкриття певної інформації іншим підрозділам їхніх центральних органів державного управління, відповідальним у сфері законодавства про нагляд за установами, фінансовими установами та страховими компаніями, та інспекторам, що діють від імені таких підрозділів [2].

Банківська таємниця охоплює всю інформацію, довірену клієнтом тій чи іншій фінансовій установі або зібрану нею щодо свого клієнта, яка може бути використана для персональної ідентифікації клієнта [3, с. 33]. Безсумнівно, банківська таємниця має негативне значення для обміну податковою інформацією з таких причин: труднощі у визначенні та справлянні необхідних сум податків; відсутність рівноправності між платниками податків, які можуть скористатися перевагами банківської таємниці та тими, що не можуть; не сприяє добровільному дотриманню податкового законодавства; ускладнює міжнародне податкове співробітництво.

Частина 5 статті 26 Модельної Конвенції ОЕСР, яка міститься у більшості угод про уникнення подвійного оподаткування, регулює обмін банківською інформацією в такий спосіб: у жодному разі положення частини 3 не повинні тлумачитися як такі, що дозволяють Договірній Державі відмовити в наданні інформації лише тому, що інформація зберігається у банку, іншій фінансовій установі, номінального власника чи особи, яка діє як агентство чи довірена особа, або тому, що воно стосується прав власності особи [5].

Держави по-різному регулюють банківську таємницю. У Німеччині, Австрії та Ліхтенштейні дозволяється розголошувати дані з банківського рахунку померлого спадкодавця в межах процесу щодо успадкування; усі спадкоємці мають право переглядати такі документи, не допускається обмеження доступу до документів когось із цих спадкоємців.

В Австрії, Латвії, Естонії, Польщі та Іспанії банки та їх співробітники зобов'язані зберігати банківську таємницю, яка не має часових обмежень. У цих країнах банківська таємниця може бути розкрита на основі письмового запиту від державних органів, які обґрунтували необхідність отримання відповідної інформації, наприклад, у випадках кримінального провадження [4].

Так, банківська таємниця в Естонії регулюється Законом «Про кредитні інститути». Вона не включає: дані, які є загальнодоступними чи доступні з інших джерел; сукупні дані, в яких не можна ідентифікувати окремого клієнта; інформація про засновників та акціонерів кредитної організації і частку їхніх акцій в статутному капіталі кредитної організації [4].

Кредитна установа зобов'язана розкривати банківську таємницю Банку Естонії для виконання покладених на нього завдань. Також банківська таємниця може бути розкрита на підставі письмового запиту [4]: суду або у випадку, якщо клієнт зазначений в рішенні суду; слідчих органів на підставі постанови про порушення кримінальної справи; податкових органів за умови, що податковий орган не отримав необхідні документи та дані від платника податків; Державного аудиторського відомства; компетентної особи на підставі заповіту/ отримання спадщини третьою особою; компетентної особи, призначеної Фондом гарантування вкладів; іноземного органу банківського нагляду, якщо такий підпадає під дію зобов'язання щодо банківської таємниці.

Деякі держави мають спеціальну базу даних банківських рахунків. Наприклад, у Франції існує база даних усіх відкритих та закритих банківських рахунків FICOVA, доступ до якої надається податковим службам та органам судової влади. База даних "FICOVA" містить інформацію лише з

відкриття та закриття рахунків, і не включає інформацію щодо транзакцій, що проходять по рахунках. Податкові інспектори мають запитувати інформацію щодо транзакцій у банках.

Проте, існує низка держав, що досить чітко охороняють банківську таємницю на законодавчому рівні, що вочевидь перешкоджає розвитку прозорості. Вперше банківська таємниця була розкрита Швейцарією після підписання угоди 19 серпня 2009 року між Швейцарською Конфедерацією та США. У підсумковому комюніке Лондонського саміту «Великої двадцятки», що відбувся у квітні 2009 року, було оголошено, що епоха банківської таємниці завершилась. Відтепер усі країни знімають завісу банківської таємниці з метою оподаткування (Швейцарія, Люксембург, Сінгапур, Гонконг тощо). Тепер «Велика двадцятка» вважає податкову прозорість одним із ключових елементів світової фінансової стабільності.

Крім обміну банківською інформацією, обмін інформацією з непрямих податків також вважається одним з найбільш важливих у зв'язку з тим, що, наприклад, щодо ПДВ застосовується значна кількість схем уникнення сплати цього податку. Найбільш поширеними вважаються: махінації з використанням кругової схеми («карусель»), махінації з використанням схеми «по ланцюжку», махінації за схемою торгівлі «трикутник», махінації з несанкціонованим використанням чужого ідентифікаційного номера для сплати ПДВ при його сплаті, махінації з використанням різниці маржі, махінації під час експорту та імпорту.

Досить поширеною схемою ухилення від сплати податків є податкова махінація типу «карусель», що є формою шахрайства, спрямованої на ухилення від сплати ПДВ. Ця схема використовується для незаконного отримання податкового кредиту чи відшкодування ПДВ із державного бюджету шляхом створення ілюзії законної економічної діяльності між кількома компаніями.

Основними етапами роботи схеми є: 1) створення ланцюга компаній, де учасники схеми створюють кілька юридичних осіб, які виконують різні ролі: перші продають товари чи послуги (постачальники);

другі купують і продають товари далі (посередники); треті – «технічні» компанії, що ліквідуються після завершення схеми; 2) фіктивні операції: компанія «А» продає товар компанії «В» із нарахуванням ПДВ; компанія «В» перепродає товар компанії «С», а та – компанії «D». У підсумку товар повертається до компанії «А» або вивозиться за кордон; 3) несплата ПДВ і незаконне відшкодування: одна з компаній ланцюга не сплачує ПДВ до відповідного бюджету (зазвичай фіктивна); інші компанії заявляють право на податковий кредит чи повернення ПДВ, який фактично не був сплаченим; 4) зникнення технічних компаній: після завершення схеми «технічні» компанії ліквідуються, що унеможлиблює податкову перевірку.

У міжнародній торгівлі компанія «Х» у країні «А» продає товар компанії «У» у країні «В». Компанія «У» експортує товар до країни «С», оформляючи операцію з повернення ПДВ. Одна з компаній (наприклад, «Х») не сплачує ПДВ до відповідного бюджету, але компанія «У» заявляє відшкодування цього податку. У підсумку держава «В» зазнає збитків.

Внутрішня «карусель» полягає у наступному. Компанія «А» продає товар компанії «В» із нарахуванням ПДВ. Компанія «В» перепродає товар компанії «С», яка заявляє податковий кредит. Ланцюг завершується поверненням товару до компанії «А» або виведенням коштів через «технічні» компанії, які згодом ліквідуються.

Ознаками схеми «карусель» є наявність фіктивних компаній, які зареєстровані виключно для участі у схемі без реальної економічної діяльності; швидкі перепродажі, коли мають місце операції з одним і тим самим товаром у короткі строки; фальсифікація документів, коли відбувається використання підроблених рахунків-фактур, контрактів і податкових накладних; відсутність реального руху товарів, коли комерційні операції відображаються лише на папері.

Отже, схема «карусель» є складним інструментом для ухилення від сплати податків, що може завдавати значних збитків державному бюджету та національній економіці в цілому. Для її запобігання необхідна прозорість комерційних операцій та підвищення ефективності

роботи податкових органів, впровадження електронних систем контролю (електронних накладних, обліку ПДВ), жорсткий моніторинг транзакцій між компаніями, посилення відповідальності за шахрайство, включаючи кримінальні санкції, міжнародна співпраця для відстеження транснаціональних схем.

Одним із прикладів ухилення від сплати податків є також діяльність компанії Apple. Щоб зменшити податок з прибутку, необхідно було штучно збільшити витрати компанії. Для цього розробляється програмний продукт (програмне забезпечення) вартістю, наприклад, 1000 дол. США. Потім така компанія як Apple створює на Бермудських островах дочірню компанію, якій надає право на використання інтелектуальної власності Apple. І це право оцінюється вже в 10 000 дол. США. В Ірландії Apple створює заводи з виробництва своєї продукції. Юридично ця компанія знаходиться на Бермудських островах. І за податковим законодавством Ірландії компанія сплачує податки там, де вона зареєстрована, тобто на Бермудських островах. На Бермудських островах ставка податку для іноземних компаній становить 0%.

Існує декілька видів обміну податковою інформацією:

1. Автоматичний обмін податковою інформацією.

Автоматичний обмін податковою інформацією (Automatic Exchange of Information, AEOI) – це регулярний і систематичний обмін фінансовою інформацією між податковими органами різних країн, що спрямований на виявлення випадків ухилення від сплати податків і забезпечення прозорості в міжнародних фінансових операціях. Головним міжнародним стандартом для автоматичного обміну є Єдиний стандарт звітності (Common Reporting Standard, CRS), розроблений ОЕСР у 2014 році. Станом на сьогодні понад 100 країн взяли на себе зобов'язання впровадити CRS. До них належать: усі країни-члени ОЕСР; великі фінансові центри, такі як Швейцарія, Сінгапур, ОАЕ; Україна є учасником системи автоматичного обміну з 1 липня 2023 року. Ефективність CRS залежить від готовності країн-учасників дотримуватись стандартів і забезпечувати належний захист інформації.

Автоматичний обмін податковою інформацією має такі переваги як зниження ризику уникнення від сплати податків; стримуючий ефект, тобто сприяння тому, щоб платники податків декларували свої доходи, отримані від іноземних джерел; сприяння дотриманню податкового законодавства.

Автоматичний обмін здійснюється щороку без необхідності подавати запит. Передача даних включає фінансові дані про рахунки фізичних і юридичних осіб. Усі юрисдикції дотримуються однакових правил збору та передачі даних. Країни зобов'язані забезпечити безпеку та нерозголошення інформації. Юрисдикції мають дотримуватись однакових стандартів, щоб уникнути «податкових гаваней». Суть «податкових гаваней» полягає в тому, що певні юрисдикції або країни пропонують сприятливі податкові умови для іноземних фізичних або юридичних осіб (низькі або нульові податки, конфіденційність, обмежений обмін інформацією або його відсутність, легка реєстрація бізнесу. Це, зокрема, Кайманові острови, Бермуди, Багами, Сінгапур). Використання «податкових гаваней» часто асоціюється з ухиленням від сплати податків або відмиванням грошей, що викликає занепокоєння у таких міжнародних організацій як ОЕСР.

Фінансові установи (банки, трасти, інвестиційні фонди тощо) надають інформацію податковим органам своєї країни, яка потім передається до відповідних органів влади інших країн. Інформація, що передається в рамках автоматичного обміну, може включати дані про рахунок, зокрема, ім'я, адреса, дата народження власника рахунку, податковий номер резидента, інформацію про юридичну або фізичну особу (включно з бенефіціарними власниками), інформацію про фінансові активи, баланс або вартість рахунку, дохід від відсотків, дивідендів, прибуток від продажу активів тощо.

Дані, що отримуються у межах автоматичного обміну податковою інформацією, застосовують з різною метою, зокрема, автоматичного порівняння з даними, які є у податкових деклараціях, виявлення недобросовісних платників податків; виявлення платників податків, які не подали податкові декларації; аналізу ризиків для

виявлення платників податків, щодо яких необхідно провести податкову перевірку тощо.

Основними проблемами реалізації автоматичного обміну податковою інформацією є: відсутність ідентифікаційного податкового номеру для належної ідентифікації платників податків; використання різноманітних алфавітів; відсутність ресурсів, необхідних для обробки таких обсягів податкової інформації; під час обробки та передачі податкової інформації існує ймовірність появи помилок; питання своєчасності надання інформації. CRS дозволяє виявляти приховані доходи та активи, а також може зменшувати адміністративне навантаження на діяльність податкових органів порівняно зі спонтанним або обміном за запитом.

Так, наприклад, фінансова установа (банк у Швейцарії) збирає дані про рахунки клієнтів, які є резидентами України. Ця інформація передається до податкового органу Швейцарії. Податковий орган Швейцарії щорічно передає зібрані дані до Державної податкової служби України. Україна використовує ці дані для перевірки податкових декларацій своїх резидентів.

2. Обмін податковою інформацією за запитом.

ОЕСР розробила Стандарт обміну інформацією за запитом (Exchange of Information on Request, EOI on Request), який є основним інструментом для протидії ухиленню від сплати податків у міжнародному масштабі. Цей стандарт забезпечує обмін інформацією між податковими органами різних країн для сприяння прозорості та належного адміністрування податків.

У рамках обміну податковою інформацією на запит уповноважений орган влади однієї держави надає відомості у відповідь на мотивований запит іншої держави за згодою щодо виконання певним платником податків податкових зобов'язань у рамках періоду, що перевіряється. Даний вид обміну податковою інформацією є найпоширенішою формою обміну податковою інформацією.

Необхідно зазначити, що направлення запиту про надання тієї чи іншої податкової інформації є можливим лише в тому випадку, якщо вичерпано всі можливості

отримання податкової інформації всередині країни.

Запитуюча сторона має надати обґрунтування, чому конкретна податкова інформація потрібна для розслідування чи адміністрування податків. В наданні цієї інформації не може бути відмовлено через наявність банківської або комерційної таємниці. Інформація, отримана в межах обміну, має використовуватися виключно для визначених податкових цілей і залишатися конфіденційною. Запити мають бути чітко обґрунтованими й стосуватися конкретного випадку; запити без конкретної цілі чи доказової бази є недопустимими.

Запитуюча сторона має надати дані про особу або організацію, щодо якої запитується інформація; період, за який потрібна інформація; обґрунтування необхідності інформації для податкових цілей; чіткий опис запитуваних документів чи даних; пояснення, чому вважається, що запитувана держава володіє такою податковою інформацією.

За обґрунтованим запитом можуть передаватися фінансова інформація (банківські рахунки, рух коштів); бухгалтерські записи, контракти, звіти; інформація про бенефіціарних власників компаній, трастів та інших структур; податкові декларації та інші фінансові дані.

Країни зобов'язані надати запитувану інформацію в розумний строк. Цей стандарт заохочує держави відповідати на запити протягом 90 днів. У деяких юрисдикціях особи, яких стосується запит, мають право знати про запит та можуть звертатися до суду за захистом своїх прав та інтересів. Однак, це право не може використовуватися для затримки чи блокування обміну податковою інформацією.

Так, наприклад, цей стандарт може застосовуватись у боротьбі з офшорами, коли держава А може запросити інформацію в держави В про банківські рахунки резидентів, які ухиляються від сплати податків. Також цей стандарт може застосовуватись у розслідуванні діяльності міжнародних компаній, зокрема, можуть направлятися запити щодо трансфертного ціноутворення чи інформації про реальних власників компаній, які здійснюють комерційну діяльність у кількох країнах.

3. Спонтанний обмін податковою інформацією.

Спонтанний обмін податковою інформацією – це передача інформації від однієї юрисдикції до іншої без попереднього запиту, якщо у передавальній стороні є підстави вважати, що ця інформація буде корисною для іншої сторони у податкових цілях. Цей тип обміну є добровільним і може відбуватися, коли одна з країн виявляє інформацію про потенційні випадки ухилення від сплати податків або податкові ризики, які можуть бути важливими для іншої юрисдикції.

Обмін здійснюється за ініціативою держави, яка володіє певною інформацією для цього. Інформація передається лише в тому випадку, якщо вона може бути корисною для податкових органів іншої країни. Інформація, що передається, має використовуватися виключно для податкових цілей та бути захищена від несанкціонованого розголошення. Такий обмін не передбачає автоматичного отримання інформації у відповідь.

В основі обміну податковою інформацією на спонтанній основі лежить активна участь та співпраця податкових органів та їх посадових осіб. Інформація, що надається спонтанно, може бути корисною, оскільки може свідчити про виявлені у процесі або після закінчення податкової перевірки чи податкового розслідування певні факти. Спонтанний обмін використовується у випадках, коли виявлено інформацію про резидентів іншої країни, які ухиляються від сплати податків; виявлено неправильне використання податкових пільг чи угод про уникнення подвійного оподаткування; у ході перевірок чи розслідувань податкові органи отримують відомості, які мають значення для іншої країни; є підозра на транснаціональні схеми ухилення від сплати податків (наприклад, трансфертне ціноутворення або діяльність офшорних структур).

Спонтанний обмін податковою інформацією може використовуватись, коли країна має підстави підозрювати, що має місце оптимізація оподаткування внаслідок штучної передачі прибутку між групами компаній; якщо платник податків зменшує базу оподаткування чи звільняється від сплати податків, які можуть призвести до

збільшення його податкових зобов'язань в іншій країні; за наявності підстав підозрювати, що інша країна може недоотримати істотну суму податків; якщо здійснюються виплати на користь резидентів іншої країни та є підстави підозрювати, що одержувачі цих доходів не задекларували їх; коли комерційні угоди між особою, яка підлягає оподаткуванню в одній країні, та особою, яка підлягає оподаткуванню в іншій країні, проводяться через одну або кілька країн таким чином, що це може призвести до зменшення податку в одній із країн або в обох країнах.

Іншими прикладами спонтанного обміну є ситуація, коли податкова адміністрація країни «А» виявляє, що резидент країни «В» має незадекларовані банківські рахунки у фінансових установах країни «А» і ця інформація передається до країни «В». Також під час розслідування податкових злочинів держава отримує інформацію про реальних власників компаній, зареєстрованих в іншій юрисдикції, і передає ці дані.

ОЕСР постійно розробляє нові методи підвищення ефективності обміну податковою інформацією (наприклад, стандартизована електронна форма для обміну податковою інформацією). Проте, якість та строки надання відповіді великою мірою залежать від якості, обсягу та характеру запиту. В даний час у статті 26 Модельної конвенції ОЕСР та коментарях до неї не надається конкретних вказівок щодо строків надання відповідей, що може призводити до зниження рівня обміну податковою інформацією, оскільки основною проблемою цього виду міжнародного співробітництва є отримання необхідної інформації після закінчення податкової перевірки, і як наслідок, неможливість використання

такої податкової інформації після спливу великого проміжку часу.

З метою ефективності обміну податковою інформацією державам-членам ОЕСР та державам, які планують увійти до складу ОЕСР, необхідно здійснювати тісне співробітництво з відповідними уповноваженими органами влади іноземних держав, переймати їх досвід, вносити зміни до національного законодавства відповідно до стандартів ОЕСР, дотримуватися рекомендацій ОЕСР з того чи іншого питання.

Висновки. Стандарти ОЕСР з обміну податковою інформацією сприяють підвищенню прозорості міжнародного оподаткування та протидії ухиленню від сплати податків, що значно ускладнило використання офшорних юрисдикцій для ухилення від сплати податків, дозволили країнам скерувати величезні суми податкових надходжень до своїх бюджетів та скоротити втрати бюджету, пов'язані з ухиленням від сплати податків, а також фактично змусили багато юрисдикцій відмовитися від жорсткої банківської таємниці, а деякі країни, які раніше вважалися «податковими гаванями», змушені були адаптувати свої законодавства. І загалом стандарти ОЕСР з обміну податковою інформацією значно підвищили рівень прозорості у сфері міжнародного оподаткування та сприяли зміцненню міжнародного співробітництва

Проте, деякі країни та юрисдикції досі не приєдналися до стандартів ОЕСР або імплементують їх із затримкою. Це залишає «лазівки» для недобросовісних платників податків, також мають місце високі витрати на імплементацию та адміністрування зазначених стандартів, а підвищення вимог до звітності створює додаткове навантаження на фінансові установи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Директива Ради 2011/16/ЄС від 15 лютого 2011 року про адміністративну співпрацю у сфері оподаткування та скасування Директиви 77/799/ЄЕС. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32011L0016&qid=1736938152598>.
2. Директива Європейського Парламенту і Ради 2013/36/ЄС від 26 червня 2013 року про доступ до діяльності кредитних установ і пруденційний нагляд за кредитними установами та інвестиційними фірмами, про внесення змін до Директиви 2002/87/ЄС та про скасування директив 2006/48/ЄС та 2006/49/ЄС. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32013L0036&qid=1737153057144>.
3. Exchange of Information and Bank Secrecy, edited by Alexander Rust&Eric Fort, Wolters Kluwer. 2012. 249 p.

4. Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України, «Правове регулювання банківської таємниці у державах Європейського Союзу». URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29453.pdf>.

5. Модельна конвенція ОЕСР щодо податків на дохід та капітал. URL: https://www.oecd.org/en/publications/model-tax-convention-on-income-and-on-capital-2010_9789264175181-en.html.

Трибуна Молодого Вченого

УДК 347.91/.95

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.2.25>

МАЛОЗНАЧНІ СПРАВИ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: НАПРЯМКИ СПРОЩЕННЯ СУДОВИХ ПРОЦЕДУР

Довбенко Марія Павлівна,аспірантка кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту № 5
Харківського національного університету внутрішніх справ

У статті здійснено аналіз та узагальнення можливостей для спрощення судових процедур при розгляді малозначних справ в порядку цивільного судочинства. Проаналізовано основні аспекти забезпечення балансу між спрощенням процедур та дотриманням процесуальних гарантій права на справедливий суд, зокрема, принцип пропорційності, що обумовлює алгоритм оцінки відповідності обмежень та спрощень легітимній меті. Досліджено особливості доступності правової допомоги в малозначних справах, а також на основі позиції КМРЕ запропоновано критерії розмежування правничої допомоги та юридичних консультацій як більш обмеженого виду правових послуг. Надано додаткові аргументи на користь самопредставництва у малозначних справах. Здійснено аналіз правового регулювання певних аспектів спрощення порядку розгляду малозначних справ у цивільному процесуальному законодавстві окремих європейських країн та США, на основі якого виявлено ключові тенденції та окремі особливості. Встановлено, що у більшості європейських країн ціновий поріг для оскарження є значно меншим, порівняно з українським законодавством, водночас для оскарження до другої інстанції. Проаналізовано окремі аспекти цифровізації судочинства у малозначних справах, звергнуто увагу на розгортання спеціалізованих електронних платформ. Визначено проблематику розгляду транскордонних малозначних справ в контексті ЄС.

За результатами дослідження обґрунтовано ключові вимоги, яким повинен відповідати порядок розгляду малозначних справ для забезпечення належного балансу між спрощенням судових процедур та процесуальними гарантіями права на справедливий суд. Запропоновано напрями вдосконалення української моделі спрощеного провадження, зокрема, системне застосування принципу пропорційності, розширення можливостей впливу сторін на вибір виду провадження, підвищення доступності інформації про процедуру, створення спеціалізованих електронних інструментів для подання заяв та розгляду малозначних справ. Відповідні напрями відповідають напрямками подальшої гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами в умовах цифрової трансформації судочинства та перспективи транскордонної співпраці з цивільних справ.

Ключові слова: малозначні справи, цивільне судочинство, принцип пропорційності, доступність, право на доступ до суду, правнича допомога, спрощене провадження, цифровізація правосуддя.

Dovbenko Mariia. Small claims in civil procedure: directions for simplifying judicial proceedings

The article provides an analysis of directions for simplifying judicial procedures in small claims civil proceedings. It examines the key aspects of maintaining balance between procedural simplification and safeguarding procedural guarantees of the right to a fair trial, particularly focusing on the principle of proportionality, which establishes an assessment algorithm for determining whether limitations and simplifications align with legitimate objectives. The paper

explores accessibility features of legal assistance in small claims cases and, based on the Committee of Ministers of the Council of Europe's position, proposes criteria for distinguishing between legal representation and legal consultations as a more limited form of legal services. Additional arguments supporting self-representation in small claims cases are presented. The article analyzes legal regulation of certain aspects of simplified procedures for small claims in the civil procedural legislation of selected European countries and the United States, identifying key trends and distinctive features. The research establishes that in most European countries, the financial threshold for appeals is significantly lower compared to Ukrainian legislation, particularly regarding second instance appeals. The paper examines specific aspects of digitalization in small claims proceedings, highlighting specialized electronic platforms. Issues related to cross-border small claims proceedings in the EU context are also addressed.

Based on the research findings, the article substantiates key requirements that small claims procedures must meet to ensure an appropriate balance between simplifying judicial procedures and maintaining procedural guarantees of the right to a fair trial. The author proposes directions for improving the Ukrainian model of simplified proceedings, including systematic application of the proportionality principle, expanding parties' ability to influence the choice of proceedings, enhancing procedural information accessibility, and creating specialized electronic tools for filing applications and handling small claims cases. These recommended directions align with further harmonization of national legislation with European standards in the context of digital transformation of the judiciary and the prospects for cross-border cooperation in civil matters.

Key words: *small claims, civil proceedings, proportionality principle, accessibility, right of access to court, legal aid, simplified proceedings, digitalization of justice.*

Постановка проблеми. Ефективне судочинство, яке б не поступалося вимогами справедливості, завжди було актуальним завданням, що стояло перед демократичними державами. Відповідна вимога закріплена у ст. 2 ЦПК України, згідно з якою справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ здійснюється з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Ефективність судочинства узагальнено можна представити через певне оптимальне співвідношення між затраченими ресурсами учасників процесу, суду та отриманим правовим результатом, який відображений у судовому рішенні. У цьому контексті порядок розгляду справ з незначними позовними вимогами чи малозначних справ становить важливу складову системи правосуддя, однак породжує низку фундаментальних питань, серед яких на сучасному етапі функціонування українського цивільного судочинства можна виокремити наступні: забезпечення балансу між спрощенням процедур та дотриманням процесуальних гарантій, затратами ресурсів системи правосуддя, учасників справи на процес та ціною позову; визначення критеріїв «малозначності» справ відповідно до аспектів пропорційності,

коли суду надається обґрунтована, необхідна дискреція; доступність правничої допомоги в цих категоріях справ; межі оскарження судових рішень; особливості розгляду транскордонних малозначних справ; вплив цифровізації на доступність та ефективність судових процедур; гармонізація підходів до вирішення малозначних спорів з урахуванням соціокультурних відмінностей та правових традицій різних країн в перспективі євроінтеграції.

Проблема спрощення процедур у цивільному судочинстві та особливості розгляду малозначних справ була предметом досліджень таких вчених, як К. Білоус, Н. Бондаренко-Зелінська, В. Бобрик, В. Кройтор, В. Мамницький, А. Петровський, О. Попов, Н. Сакара, О. Угриновська та багато інших. Водночас, зміни до ЦПК України щодо розміру цінового критерію малозначних справ, цифрова трансформація судочинства, а також загальний вектор європейської інтеграції та перспектива й актуальність транскордонної співпраці з цивільних справ визначає подальше дослідження аспектів спрощення цивільного судочинства. У контексті спрощення цивільного судочинства та особливостей розгляду малозначних справ є нагальною розробка оптимальних механізмів досягнення балансу між процесуальною економією та забезпеченням права на справедливий суд, вдосконалення критеріїв

малозначності справ, впровадження ефективних цифрових інструментів доступу до правосуддя у малозначних справах, а також порівняльно-правові дослідження з метою сприйняття найкращого досвіду, гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами в умовах цифрової трансформації судочинства та перспективи транскордонної співпраці з цивільних справ.

Метою статті є визначення напрямків удосконалення моделі спрощеного провадження з розгляду малозначних справ, що забезпечуватиме механізм належного балансу між спрощенням судових процедур та процесуальними гарантіями права на справедливий суд, впровадження цифрових інструментів та подальшу гармонізацію національного законодавства з європейськими стандартами.

Виклад основного матеріалу дослідження. В контексті спрощення судових процедур насамперед постає питання про баланс (пропорційність) між доступністю правосуддя та формалізмом, зважаючи на значення, складність справи, розмір вимог. Право на доступ до суду має бути ефективним. Це право визначає не тільки можливості звернення до суду за захистом, а й розгляд справи, ухвалення остаточного рішення, його подальше виконання [1, с. 66–67]. Правове регулювання має забезпечувати можливість досягнення оптимального співвідношення між спрощенням процедур задля забезпечення доступності судового захисту та збереженням інших необхідних гарантій права на справедливий суд. Відповідні питання балансу вирішуються завдяки пропорційності, яка обумовлює певний алгоритм оцінки [2; 3]. У контексті співвідношення з дотриманням вимог верховенства права станемо на позицію О. Бортнік та Т. Степаненко, відповідно до якої пропорційність є інструментальним принципом, до призначення якого можна віднести забезпечення засобів, завдяки яким можливо визначити, чи дотримано положень, з якими пов'язується забезпечення верховенства права [3, с. 172].

Розуміння змісту принципу пропорційності можна узагальнити, пославшись на позицію ЄСПЛ, який застосовує тест на пропорційність. Під час тесту має бути

встановлено: наявність обмеження права на доступ до суду у законодавстві; наявність легітимної мети обмеження; засоби, які обмежують відповідне право; співмірність засобів обмеження права та відповідної мети у конкретному випадку; збереження сутності права при наявності обмеження [4, с. 162]. Пропорційність має забезпечувати чіткий, передбачуваний порядок застосування розсуду [3, с. 172], водночас він може бути застосовний і судовими, і нормотворчими органами державної влади.

Отже, до якої міри може буди спрощене провадження для розгляду малозначної справи, в якій мірі сторони можуть впливати на визначення відповідного порядку. Щодо цього можна розглянути декілька варіантів. На XV Світовому конгресі з процесуального права, який був присвячений засобам правового захисту у малозначних та нескладних справах в епоху економії, визначено, що односторонні спрощені процедури надають можливість отримати виконавчий документ без судового слухання або звичайного рішення за умови, що відповідач повідомлений належним про процес та не заперечує проти позову. Ключовою ідеєю є відсутність потреби у повноцінному або навіть спрощеному провадженні, якщо сторони цього не вимагають. За наявності заперечень відповідача, його право на розгляд справи судом буде забезпечено через звичайне судове провадження [5, с. 6].

На початковому етапі впровадження спрощеного позовного провадження в Україні були висловлені аргументи на користь того, що право вибору процедури має належати позивачеві, на якого як на ініціатора процесу покладається тягар доказування та витрат [6, с. 56]. Водночас положення про можливість впливу позивача на порядок вирішення справи відображено в цивільному процесуальному законодавстві таким чином, що повивач може обґрунтовувати значення для нього справи, висловити думку щодо необхідності розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження. Зрозуміло, що закріплена у законодавстві диференціація порядку розгляду цивільних справ для малозначних справ із певною ціною позову є імперативною, водно-

час відповідний порядок не поступається процесуальними гарантіями загальному позовному провадженню. Погодимось з Д. Король, що спрощене провадження дозволяє досягти пропорційності в справах, які не потребують застосування всіх інструментів, що можливі у цивільному судочинстві [6, с. 52]. Водночас саме для пропорційного спрощення та підвищення доступності, ефективності судового захисту має йти мова і про зниження витрат сторін на розгляд справи, не враховуючи можливість збереження ресурсів через залучення представника, який не є адвокатом, а саме: пропорційне зменшення ставок судового збору за аналогією з наказним провадженням.

У випадку з відмовою сторін від провадження судових засідань або ненаданням заперечень проти відсутності засідань право на доступ до суду не порушується з урахуванням його змісту, яке, водночас, не передбачене ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ. ЄСПЛ у справі «Голдер проти Сполученого Королівства» здійснив тлумачення права доступу до суду, встановивши, що право передати цивільно-правовий спір на розгляд суду належить до універсальних, загальновизнаних основоположних засад права [7]. Разом із тим, право на доступу до суду не є абсолютним і може бути обмежено у тій мірі, щоб не була порушена сама сутність права. Далі ЄСПЛ посилається на принцип пропорційності [8; 9, с. 137]. Зважаючи на можливість відсутності судових засідань та навіть повного рішення суду (як це передбачено, наприклад, у ст. 194 ЦПК Латвії), можливість сторін надати свої вимоги та заперечення, зменшувати темпоральні та фінансові витрати, впливати на порядок розгляду справи є засвідченням гарантій права на доступ до суду.

Окреслюючи можливі ефективні процесуальні засоби та важливі принципи та гарантії, що мають бути дотримані в порядку розгляду малозначних справ, слід звернути увагу на бачення Європейської комісії з питань ефективності правосуддя (СЕРЕJ) Ради Європи, якою визначено ключові принципи щодо функціонування судових систем у сучасний період. Окрім дотримання прав людини та верховенства права [10, с. 1], забезпечення доступу до правосуддя, безпеки учасників судового

процесу [10, с. 2], постійне навчання персоналу [10, с. 3] маємо відзначити ефективно управління справами, розвиток кіберправосуддя [10, с. 2–3], прогресивне правосуддя [10, с. 3–4]. Ці принципи безпосередньо стосуються спрощення судочинства оскільки визначають використання альтернативних засобів доступу до правосуддя, включаючи онлайн-послуги або надання інформації через веб-сайти суду та інші засоби комунікації (телефон, електронна пошта тощо), впровадження інформаційних технологій для дистанційної роботи, застосування новітніх систем управління справами [10, с. 2], використання ІТ-рішень для окремих онлайн-послуг, дистанційних судових засідань засобами відеоконференції [10, с. 3].

Загальна європейська тенденція характеризується тим, що порогові значення для малозначних справ підвищуються, а для судів пропонується більша гнучкості в переході між спрощеною та звичайною процедурами на основі міркувань, які не обмежуються співвідношенням ціни позову з певним значенням. Зважаючи на сутність малозначних справ, вони здебільшого розглядаються у межах спрощеної процедури, що забезпечує прискорення їх вирішення, мінімізацію формальностей та заохочення самопредставництва, відсутність обов'язкового представництва адвокатом, а також передбачає нижчі судові витрати, пропорційні вартості позову, спеціальні правила доказування (обмеження кількості свідків, недопущення непропорційно дорогих засобів доказування), обмеження усних слухань або їх відсутність, використання стандартизованих форм для подання позову, відзиву, визнання вимог, спрощена форма судового рішення, обмежена можливість оскарження або її відсутність навіть в апеляційному порядку. Окремо регулюється розгляд справ за певними вимогами, для яких передбачено спрощені процедури ухвалення рішень (заочні рішення, рішення на підставі визнання вимог) [5, с. 12–14].

Зважаючи на те, що правнича допомога є елементом права на доступ до суду, у багатьох юрисдикціях у малозначних справах відсутнє обов'язкове юридичне представництво (обов'язкове представництво адвокатом) (ЦПК Польщі

[11; 12, с. 140], ЦПК Німеччини [13], ЦПК Італії [14,], ЦПК Франції (15), ЦПК Іспанії [16], ЦПК Латвії (17), правила розгляду малозначних справ в США (18) тощо), або передбачено межі щодо відшкодування витрат на представника. Обмеження чи непропорційність витрат на представника є неоднозначним, оскільки, з одного боку, це спрощує і здешевлює процес, з іншого – підриває процесуальну рівноправність, у випадку, коли одна сторона має у якості представника адвоката. Зрозуміло, що самопредставництво ускладнює судовий процес загалом та особливо для осіб без юридичної освіти. Аналізуючи це питання, Т. Цувіна доходить до висновку, що якщо правовою допомогою у цивільних справах визначається ефективний доступ до суду, то відмова в її наданні може призвести до порушення права на справедливий суд. Можливість отримання безоплатної правової допомоги віднесено на розсуд держав, та важливою є відповідність вимогам ЄКПЛ. Однак повинні бути визначені чіткі параметри відбору справ для надання відповідної допомоги, враховуючи майновий стан заявників, специфічні обставини справи, значення питання для заявника в контексті судового провадження, складність при застосуванні правових норм і відправлення процедур, спроможність заявників здійснювати самопредставництво, а також обов'язковість представництва адвокатом у певних категоріях справ [1, с. 66].

Право на правову допомогу в Україні гарантується на рівні Конституції України. Так само ця вимога є фундаментальною для інших демократичних держав. Водночас, досвід інших країн (держав-членів ЄС та США) свідчить про те, що допомога у заповненні форм (у яких уже надано сприяння сторонам у викладенні їх правової позиції) може бути надана персоналом суду за умови незалежності суду, а також здійснено в автоматизованому порядку через ІКТ, зокрема систему Електронний суд та кабінет. Відповідні правові консультації є одним із аспектів права на доступ до суду.

На відміну від правової допомоги, юридичні консультації становлять більш обмежений вид правових послуг, що, враховуючи положення Резолюції (78) 8 Комітету

Міністрів Ради Європи [19], передбачають: надання правової інформації та роз'яснень щодо положень чинного законодавства, які можуть бути застосовані у конкретній юридичній ситуації; оцінка перспектив справи та роз'яснення можливих правових наслідків; роз'яснення процесуальних питань щодо звернення до суду без безпосередньої участі в процесі; допомога у заповненні форм та шаблонів документів, особливо в контексті малозначних справ. Ключові відмінності між правничою допомогою та юридичними консультаціями у розумінні Ради Європи можна відобразити наступним чином. Насамперед, йде мова про обсяг певної допомоги: юридичні консультації обмежуються наданням інформації, порад та роз'яснень з правових питань, а правнича допомога включає весь комплекс юридичного супроводу, включно з представництвом, підготовкою процесуальних документів, отриманням та наданням доказів, участю в судових засіданнях, тощо. Правнича допомога переважно надається в рамках судового провадження та пов'язана з процесуальними діями, а юридичні консультації можуть надаватися до, під час або незалежно від судового процесу. Суб'єкти надання допомоги та консультацій також відрізняються. Примітним є те, що юридичні консультації може надавати ширше коло осіб, зокрема персонал суду, працівники юридичних клінік, онлайн-сервіси та інші суб'єкти без обов'язкової адвокатської кваліфікації. Форма та правові наслідки надання правничої допомоги та консультацій також є відмінними, зокрема, юридичні консультації часто мають інформаційний характер і можуть надаватися в усній формі, через роз'яснення, здійснюють непрямий вплив на процес через інформування сторони про її права та можливості.

У малозначних справах особливого значення набувають юридичні консультації як більш доступний та економічно обґрунтований інструмент забезпечення доступу до правосуддя. Це пояснюється кількома факторами: пропорційністю витрат на правову допомогу у позовах з невеликою ціною позову; спрощенням судових процедур, що зменшує потребу в повному спектрі правової допомоги, особливо враховуючи можливості для збільшення

доступності через електронне судочинство; заохочення самопредставництва.

Іноземний досвід цивільного судочинства з розгляду малозначних справ свідчить, що надання юридичних консультацій здійснюється відповідним судовим персоналом без порушення принципу незалежності, що досить характерно для США [18]. У свою чергу, країни ЄС також здебільшого спрямовують зусилля на оптимізацію процедури звернення до суду, що в результаті має затвердження різних шаблонів заяв по суті справи та інших процесуальних документів [20; 21]. У контексті цифровізації судочинства ресурси, вкладені державами на розробку шаблонів та інклюзивних онлайн-платформ для користувачів судової системи, потенційних чат-ботів та інших асестивних технологій мають стати ефективною альтернативою традиційній правовій допомозі та підвищити доступність правосуддя.

Щодо необхідності та потенціалу самопредставництва позиція ЄСПЛ також відповідає цій ідеї. У справі «МакВікар проти Сполученого Королівства» заявник не мав представника, програв справу та мав сплатити витрати. Визначальною є здатність особи належно представити свою справу без адвоката. Хоча справа ЄСПЛ було оцінена як складна (тривалість близько двох тижнів, багато роботи зі свідками та доказами), проте заявник був добре освіченим, досвідченим журналістом, здатним формулювати переконливі аргументи. Враховуючи конкретні обставини справи, відсутність правової допомоги не порушила справедливості процесу [22].

Відносно доступності правосуддя та пропорційного його обмеження досить різноманітними є правила, що регулюють можливості оскарження рішення у малозначних справах. У документах РЄ та ЄС рекомендаційного характеру та актах ЄС з різним юридичним значенням з точки зору імплементації, ЄСПЛ неодноразово наголошувалося, що право на оскарження не є абсолютним та може бути обмежене за різними критеріями, які певна держава обирає сама за умови дотримання права на справедливий суд. Законодавство різних країн по-різному регулює допустимість і апеляційного, і касаційного оскарження. Зокрема, у Чехії апеляція не

допускається для позовів до 10 000 чеських крон, крім заочних рішень, а для апеляцій з питань права встановлено вищий ліміт – 50 000 чеських крон (ст. 202(2) ЦПК Чехії) [24]. У Німеччині оскарження судових рішень у дрібних позовах зазвичай не дозволяється, якщо вартість позову менше 600 євро, але суд може надати дозвіл [25]. Згідно з законодавством Італії рішення мирового судді у малозначних справах можуть бути оскаржені виключно за порушення правил процедури, за порушення конституційних або громадських правил або принципів, що регулюють це питання (ст. 339 ЦПК Італії). Оскарження дозволяється незалежно від суми спору у випадках порушення процесуальних норм, конституційних прав або законодавства ЄС [14]. У Хорватії рішення у справах невеликої вартості може бути оскаржене лише через неправильне застосування матеріального права та істотні порушення процесуальних норм (ст. 467 ЦПК Хорватії). Спеціальних обмежень щодо касаційного перегляду не передбачено [26]. У Швеції система оскарження вимагає отримання дозволу апеляційного суду [27]. У зазначених та деяких інших європейських країнах оскарження до суду третьої інстанції досить обмежене і не лише за малозначними позовами, а можливість навіть апеляційного оскарження може виключатись чи допускатись з умовою, водночас ціновий поріг є значно меншим, порівняно з українським законодавством. Загалом порівняно з європейськими країнами доступність перегляду рішень у малозначних справах в Україні є вищою, враховуючи відсутність апеляційних фільтрів.

Важливим та актуальним аспектом сучасного судочинства з точки зору доступності, ефективності судового захисту є його цифровізація. Впровадження електронних систем для малозначних справ створює нові можливості та виклики: з одного боку, це підвищує ефективність та доступність процедур, з іншого – може створювати цифрові бар'єри. В різних країнах та регіонах, зокрема ЄС, наявний різний рівень цифровізації, що відмічається на рівні моніторингу правосуддя в ЄС [28]. Щодо додаткових цифрових можливостей, що спрощують процедуру та підвищують доступність, слід відзначити електронні

платформи, на яких надаються доступні роз'яснення та інструкції, пропонується функціонал для управління малозначними справами. Такі платформи, окрім Європейського порталу правосуддя, часто включають інтегровані інструменти допомоги: рекомендації щодо подання позовів, шаблони відповідей та доступ до альтернативного вирішення спорів. Зокрема, платформа Online Money Claim для Англії та Уельсу, яка була розгорнута нещодавно, у 2023 році отримала більше 100 000 позовів. За даними опитувань агентства з підтримки судової системи 95% сторін зазначили, що їм набагато легше та доступніше працювати в цифровому форматі. Для відкриття справи достатньо створити обліковий запис та сплатити судовий збір. Це є заміною необхідності більш суворої ідентифікації, оскільки передбачається, що немає інтересу платити за подання позову на користь іншої особи. В Латвії, окрім можливості надсилати позов, підписаний електронним підписом, на електронну пошту суду, існує можливість заповнити ті самі форми онлайн на спеціальному порталі, який вимагає ідентифікації за допомогою латвійського публічного електронного сертифіката, що міститься на ID-картці або надається окремо на мобільному телефоні, або за допомогою іншої системи надійної електронної ідентифікації ЄС, що відповідає Регламенту eIDAS [5, с. 16]. Щодо можливостей та доступності оскарження ЄСПЛ має позицію відносно інновацій у галузі судочинства. Зокрема, у разі допустимості перегляду судом третьої інстанції суд зазначив про недопустимість надмірного формалізму при відмові у прийнятті касаційним судом касаційної скарги в паперовій формі замість електронної ЄСПЛ та визнав у якості порушення п. 1 ст. 6 Конвенції [29].

Стосовно транскордонних малозначних справ на рівні, зокрема, ЄС, існують розбіжності між національними процедурами, неоднomanітність витрат на вирішення відповідних транскордонних спорів. Цю проблему частково вирішує Європейська процедура розгляду малозначних справ, але вона має власні обмеження, оскільки стосується транскордонних справ. Соціокультурні відмінності та правові традиції у підходах до вирішення спорів із незначною

вартістю впливають на способи вирішення малозначних спорів: у деяких країнах акцент робиться на альтернативному вирішенні спорів та медіації, в інших – переважає формалізований судовий розгляд; певні країни взагалі не мають окремої процедури для вирішення малозначних спорів. Ці відмінності ускладнюють гармонізацію процедур та приведення законодавства у відповідність до актів ЄС відбувається досить поступово. Крім того, деякі країни-члени ЄС не мають спеціальної процедури розгляду малозначних справ, але застосовують Європейську процедуру вирішення дрібних спорів (зокрема, Фінляндія [23], Чехія [24]).

Висновки. Проведене дослідження особливостей порядку розгляду малозначних справ у цивільному судочинстві та порівняльно-правовий аналіз дозволяє сформулювати наступні висновки та практичні рекомендації, що пов'язані з балансом між ефективністю, спрощенням судових процедур та процесуальними гарантіями права на справедливий суд, враховуючи можливості цифровізації. Ключові вимоги, яким повинна відповідати процедура для ефективного розгляду малозначних справ, є наступними: пропорційність, згідно з вимогами якої процедурні правила повинні відповідати складності справи та ціні позову, а також вибір судами між різними порядками вирішення малозначної справи повинно підпорядковуватись тесту на пропорційність; доступність, яка визначає фінансову та процедурну доступність правосуддя для сторін, зокрема зважаючи на цифрову інклюзію та фізичну доступність судів; зменшення розміру судового збору шляхом застосування відповідного коефіцієнта; простота процедури подання позовів, збору доказів та проведення слухань, а також спрощені вимоги до рішення суду; швидкість, що визначає скорочення строків розгляду справ та ухвалення рішень; гнучкість при визначенні порядку вирішення справи; обмеження оскарження при зваженому підході; використання технологій та заохочення використання електронних інструментів та онлайн-платформ для вирішення спорів.

Удосконалення моделі спрощеного провадження у малозначних справах в Україні потребує: системного дотри-

мання принципу пропорційності, розширення можливостей впливу сторін на вибір виду провадження, встановлення гнучких механізмів переходу між видами проваджень, закріплення можливості розгляду справи без виклику сторін за їх згодою. У контексті простоти та доступності потенційним напрямком є: запровадження інституту юридичних консультацій як форми правової підтримки, яка може надаватись судами, чат-ботами, роз'ясненнями, інструкціями на сайті

судової системи; розробка типових форм процесуальних документів; зниження ставок судового збору; встановлення обмежень на розмір відшкодування витрат на правничу допомогу; створення спеціалізованої ІТ-підсистеми для подання позовних заяв та розгляду малозначних справ; удосконалення порядку та підстав оскарження рішень суду у справах з невеликою ціною позову, впровадження скорочених судових рішень з обмеженою описовою частиною.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цувіна Т. А. Право на доступ до суду: підхід ЄСПЛ. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 60–69.
2. Бортнік О. Г. Принцип пропорційності як інструмент обґрунтованості відступу Верховного Суду від висновку щодо застосування норми права. *Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 99-й річниці від дня народження О.А. Пушкіна (м. Вінниця, 24 трав. 2024 р.)*. Вінниця : ХНУВС, 2024. С. 155–159.
3. Бортнік О. Г., Степаненко Т. В. Інструментальні аспекти пропорційності в цивільному судочинстві. *Право і Безпека*. 2022. № 2. С. 169–178. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.16>.
4. Сакара Н.Ю. Право на касаційне оскарження судових рішень у малозначних справах: проблеми законодавчого регулювання. *Малозначні спори: європейський та український досвід вирішення* : збірник наукових праць учасників Міжнародної науково-практичної конференції, 23-24 листопада 2018 р., Київ : Дакор, 2018. С. 161–171. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5b964259-03eb-4e8a-a048-9f7977132739/content>.
5. Simone Ginzburg. Small claims: comparative analysis of national procedures with recommendations for the greek ministry of justice. June 2024. Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/small-claims-report-vf/1680b07062>.
6. Король Д.А. Принцип співробітництва сторін та суду в спрощеному позовному провадженні цивільного судочинства України. *Малозначні спори: європейський та український досвід вирішення* : збірник наукових праць учасників Міжнародної науково-практичної конференції, 23-24 листопада 2018 р., Київ : Дакор, 2018. С. 52–57. URL: https://ajee-journal.com/upload/files/Conference_Book_Small_Claims_Ukraine2018.pdf.
7. Case of Golder v. United Kingdom, App. № 4451/70, Judgment 21/02/1975. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496>.
8. Case of Guérin v. France, App. № 25201/94, Judgment 29/07/1998. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58204>.
9. Попов О.І. Малозначність справи як процесуальний фільтр доступу до суду касаційної інстанції: окремі питання судової практики. *Малозначні спори: європейський та український досвід вирішення* : збірник наукових праць учасників Міжнародної науково-практичної конференції, 23–24 листопада 2018 р., Київ: Дакор, 2018. с. 134–147. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f9a10678-8b7c-442d-aac1-d398b31bddf4/content>.
10. Отримані уроки і виклики, які постали перед судовою владою під час пандемії COVID-19 і після неї Страсбург, 10 червня 2020 року CEPEJ (2020) 8 rev. Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (CEPEJ). URL: <https://rm.coe.int/cepej-declaration-on-lessons-learned-cepej-2020-8rev/16809ede8b>.
11. Kodeks postępowania cywilnego: Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/kodeks-postepowania-cywilnego-16786199>.
12. Остап'як М. М. Особливості спрощеного провадження в цивільному судочинстві Польщі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2019. Вип. 55(1). С. 139–142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2019_55%281%29__33.

13. Zivilprozessordnung: in der Fassung der Bekanntmachung vom 5. Dezember 2005. BGBl. 2024. Nr. 328. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/zpo/BJNR005330950.html#BJNR005330950BJNG056902301>.
14. Codice di procedura civile: Regio decreto № 1443 28 ottobre 1940. URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:regio.decreto:1940-10-28;1443>.
15. Code de l'organisation judiciaire. Décret № 2025-173 du 21 février 2025. Legifrance. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006071164/LEGISCTA000006182780/#LEGISCTA000006182780.
16. Enjuiciamiento Civil: Ley 1/2000, de 7 enero. *Boletín Oficial del Estado*. núm. 7. de 08/01/2000. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2000-323&p=20250103&tn=1>.
17. Small claims. Latvia. European e-Justice Portal. URL: https://e-justice.europa.eu/topics/money-monetary-claims/small-claims/lv_en.
18. Довбенко М.П. Правила розгляду дрібних позовів у порядку цивільного судочинства сполучених штатів Америки. *Юридичний вісник*. 2024. № 5. С. 229–238. DOI: <https://doi.org/10.32782/yuv.v5.2024.25>.
19. Про безоплатну правову допомогу і юридичні консультації: Резолюція (78) 8, Комітет Міністрів Ради Європи від 2 березня 1978 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rez_78_8_1978_03_02.pdf.
20. Остап'як М. М. Типові форми (шаблони) процесуальних документів, як елемент спрощення цивільного судочинства країн-членів ЄС. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2023. Вип. 62. С. 4.44–4.52. DOI: <https://doi.org/10.15330/apiclu.62.4.44-4.52>.
21. Small claims forms. *European e-Justice Portal*. URL: https://webgate.ec.europa.eu/e-justice/177/EN/small_claims_forms.
22. Case of *McVicar v. the United Kingdom*, App. № 46311/99, Judgment 07/05/2002. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60450>
23. Small Claims Court Finland: A Pro's Guide for Business Owners. URL: <https://www.debitura.com/small-claims-court/jurisdiction/Finland>.
24. Občanský soudní řád: Zákon č. 99/1963 Sb. 17.12.1963. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1963-99#cast2-hlava1>.
25. Germany Small Claims Court: A Guide for Business Owners and Professionals. URL: <https://www.debitura.com/small-claims-court/jurisdiction/Germany>.
26. Zakona o parničnom postupku: Skupština SFRJ, № 555, 24.12.1976. URL: <https://www.zakon.hr/z/134/zakon-o-parni%C4%8Dnom-postupku>.
27. Small claims. Sweden. *European e-Justice Portal*. URL: https://e-justice.europa.eu/topics/money-monetary-claims/small-claims/se_en.
28. The EU Justice Scoreboard 2024. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Central Bank, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions COM(2024) 950. URL: https://commission.europa.eu/document/download/84aa3726-82d7-4401-98c1-fee04a7d2dd6_en?filename=2024%20EU%20Justice%20Scoreboard.pdf.
29. Case of *Xavier Lucas v. France*, App. № 15567/20, Judgment 09/06/2022. URL: <https://lpd.court.gov.ua/decision-yespl/card/40>.

МОНІТОРИНГ СПОСОБУ ЖИТТЯ СУБ'ЄКТІВ ДЕКЛАРУВАННЯ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ ПРОКУРОРІВ

Зеленська Катерина Сергіївна,

аспірантка відділу дослідження проблем
кримінального процесу та судоустрою
Науково-дослідного інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України

У науковій статті досліджено моніторинг способу життя суб'єктів декларування як засіб забезпечення доброчесності прокурорів. Метою статті є визначення проблем моніторингу способу життя суб'єктів декларування як засобу забезпечення доброчесності прокурорів.

Обґрунтовано, що моніторинг способу життя є важливим організаційно-правовим засобом забезпечення доброчесності прокурорів, оскільки дозволяє встановити відповідність реальної (ринкової) вартості набутих активів та інших витрат, здійснених прокурорами, наявному у них та членів їх сім'ї майну і одержаним ними доходам згідно з деклараціями особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Передусім значення моніторингу полягає в аспекті виявлення корупційних та пов'язаних із корупцією правопорушень, вчинюваних прокурорами.

Аргументовано, що проведення моніторингу способу життя має здійснюватися відповідно до встановленої правової процедури, яка визначає чітку послідовність дій уповноважених службових осіб Національного агентства з питань запобігання корупції, та охоплює способи та методи її здійснення, підстави, порядок, форми, строки та результати такої діяльності. Встановлено, що передбачена чинним законодавством процедура проведення моніторингу не повністю відповідає вимогам правової визначеності та ефективності, оскільки не поширюється на інших осіб, ніж суб'єкти декларування та члени їх сімей, а також не охоплює майно, яке не підлягало декларуванню цими особами. Крім того, не є достатньо визначеними початок моніторингу та його завершення.

Зроблено висновок про необхідність удосконалення порядку проведення моніторингу способу життя суб'єктів декларування з урахуванням наявних прогалин та недоліків регулювання його процедури, а також кращих зарубіжних практик перевірок доброчесності прокурорів та інших публічних діячів.

Ключові слова: доброчесність прокурора, моніторинг способу життя, суб'єкт декларування, запобігання корупції, корупційне правопорушення.

Zelenska Kateryna. Monitoring the lifestyle of declaring subjects as a way of ensuring the integrity of prosecutors

The scientific article examines the monitoring of lifestyles of the subjects of declarations as a means of ensuring the integrity of prosecutors. The purpose of the article is to identify the problems of lifestyle monitoring of declaring entities as a means of ensuring the integrity of prosecutors.

It is substantiated that lifestyle monitoring is an important organizational and legal means of ensuring the integrity of prosecutors, since it allows establishing the correspondence of the real (market) value of acquired assets and other expenses incurred by prosecutors, the property available to them and their family members and the income received by them according to the declarations of the person authorized to perform the functions of the state or local self-government. First of all, the significance of monitoring lies in the aspect of identifying corruption and corruption-related offenses committed by prosecutors.

It is argued that lifestyle monitoring should be carried out in accordance with the established legal procedure, which defines a clear sequence of actions of authorized officials of the National Agency for the Prevention of Corruption, and covers the ways and methods of its implementation,

grounds, procedure, forms, terms and results of such activities. It is established that the monitoring procedure provided for by the current legislation does not fully meet the requirements of legal certainty and efficiency, since it does not apply to persons other than the subjects of declaration and their family members, and also does not cover property that was not subject to declaration by these persons. In addition, the beginning of monitoring and its completion are not sufficiently defined.

The conclusion is made about the need to improve the procedure for monitoring the lifestyle of the subjects of declaration, taking into account the existing gaps and shortcomings in the regulation of its procedure, as well as the best foreign practices of integrity checks of prosecutors and other public figures.

Key words: *integrity of the prosecutor, lifestyle monitoring, subject of declaration, corruption prevention, corruption offense.*

Постановка проблеми. В контексті забезпечення доброчесності прокурорів одним із важливих засобів є моніторинг способу життя суб'єктів декларування (далі – моніторинг), який проводиться Національним агентством з питань запобігання корупції. Його значення полягає у виявленні вчинення ними корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, які є найбільш серйозними порушеннями вимоги доброчесності прокурорів. Разом із тим, порядок моніторингу має чимало спірних моментів, які потребують належного наукового дослідження.

Аналіз досліджень. Наукові розробки щодо моніторингу способу життя суб'єктів декларування здійснювали такі вітчизняні вчені, як О. О. Бригінець, Ю. В. Дмитрієв, Т. О. Коломєць, А. В. Лапкін, Н. В. Сметаніна та інші дослідники. Водночас, в роботах цих та інших вчених переважно досліджувалися загальні положення моніторингу та не розглядалася його специфіка як засобу забезпечення доброчесності прокурорів в контексті відповідного організаційно-правового механізму.

Метою статті є визначення проблем моніторингу способу життя суб'єктів декларування як засобу забезпечення доброчесності прокурорів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до п. 7-1 ч. 1 ст. 11 Закону України «Про запобігання корупції», до повноважень НАЗК віднесено, зокрема, здійснення в порядку, визначеному цим Законом, контролю та перевірки декларацій суб'єктів декларування, зберігання та оприлюднення таких декларацій, проведення моніторингу способу життя суб'єктів декларування.

У науковій юридичній літературі зазначається, що моніторинг полягає у дослі-

дженні фактичної відповідності реального стилю життя публічних службовців України задекларованому ними рівню доходів та проводиться задля інформування громадян про дотримання публічними службовцями вимог антикорупційного законодавства України [1, с. 533]. Таким чином, його можна віднести до засобів контролю доброчесності прокурорів, механізм якого визначається дослідниками як процедура оцінювання або ж перевірки поведінки конкретного представника суддівської, прокурорської, слідчої чи іншої професії за низкою критеріїв чи показників, сформульованих на основі системи вимог, правил та обмежень, що встановлюються щодо неї державою й суспільством і є формально закріпленими в нормативно-правових актах [2, с. 112]. Серед іншого, до завдань такого контролю можна віднести і виявлення корупційних та пов'язаних із корупцією правопорушень, вчинюваних прокурорами чи іншими суб'єктами, на яких поширюється дія антикорупційного законодавства.

Проведення НАЗК моніторингу способу життя суб'єктів декларування регламентується ст. 51-4 Закону України «Про запобігання корупції» та Порядком здійснення моніторингу способу життя суб'єктів декларування, затвердженим Наказом НАЗК від 26 жовтня 2023 року № 236/23 (далі – Порядок моніторингу) [3].

Відповідно до ст. 51-4 Закону України «Про запобігання корупції» Національне агентство здійснює вибірковий моніторинг способу життя суб'єктів декларування з метою встановлення відповідності їх рівня життя наявним у них та членів їх сім'ї майну і одержаним ними доходам згідно з декларацією особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місце-

вого самоврядування, що подається відповідно до цього Закону (ч. 1). Моніторинг способу життя суб'єктів декларування здійснюється Національним агентством на підставі інформації, отриманої від фізичних та юридичних осіб, а також із медіа та інших відкритих джерел інформації, яка містить відомості про невідповідність рівня життя суб'єктів декларування задекларованим ними майну і доходам (ч. 2). Моніторинг способу життя здійснюється із додержанням законодавства про захист персональних даних та не повинен передбачати надмірного втручання у право на недоторканність особистого і сімейного життя особи (ч. 3).

Відповідно до п. 2 Порядку моніторингу моніторинг способу життя суб'єктів декларування здійснюється з метою встановлення відповідності їх рівня життя наявним у них та членів їх сім'ї майну і одержаним ними доходам згідно з деклараціями особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, із додержанням законодавства про захист персональних даних та не повинен передбачати надмірного втручання у право на недоторканність особистого і сімейного життя особи.

Зазначені положення визначають *об'єкт моніторингу*, яким є спосіб життя суб'єктів декларування, а також його *мету* – встановлення відповідності їх рівня життя наявним у них та членів їх сім'ї майну і одержаним ними доходам згідно з декларацією особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

У науковій юридичній літературі «спосіб життя» визначають як факти, які вказують на те, як особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, живе з розрахунку використання тих коштів, які отримує за реалізацію та захист публічних інтересів під час виконання своїх службових повноважень, і чи не використовує вона переваги публічної служби для задоволення своїх приватних інтересів або ж приватних інтересів осіб, безпосередньо пов'язаних із нею [4, с. 52]. При цьому, згідно із п. 3 Порядку моніторингу, спосіб життя суб'єкта декларування – це форми поведінки суб'єкта декларування, що

відображають рівень його життя і включають перебування у володінні або користуванні такого суб'єкта декларування активів, набуття активів, витрати для оплати послуг, робіт, фінансових зобов'язань, вчинення інших правочинів суб'єктом декларування.

З наведених положень однозначно випливає, що суб'єктами, чий спосіб життя, майно і доходи піддаються моніторингу, є лише суб'єкти декларування та члени їх сім'ї, а невід'ємною складовою об'єкта моніторингу є декларація, з даними якої порівнюється спосіб життя зазначених осіб. Відповідно, моніторинг способу життя відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» не може здійснюватися щодо осіб, які не є суб'єктами декларування або членами їх сімей. Це значно звужує можливості виявлення корупційних та пов'язаних із корупцією правопорушень, якщо, приміром, відповідні активи були оформлені прокурором чи інших суб'єктом декларування на третіх осіб.

Виходячи із положень ч. 1 ст. 51-4 Закону України «Про запобігання корупції», визначення *предмета моніторингу* базується на співставленні рівня життя та декларації такої особи, поданої відповідно до Закону України «Про запобігання корупції». Згідно із п. 3 Порядку моніторингу, невідповідність рівня життя суб'єкта декларування визначається як різниця між реальною (ринковою) вартістю набутих активів та інших витрат, здійснених суб'єктом декларування із задекларованим ним майном і доходами. Таким чином, за основу порівняння при здійсненні моніторингу беруться саме відомості про майно і доходи, зазначені у декларації особи.

Зважаючи на це, науковці роблять висновок, що до предмета моніторингу способу життя суб'єкта декларування можуть входити лише ті доходи і майно, які зазначені у поданій ним декларації того чи іншого виду, так як сенс моніторингу полягає у тому, щоб виявити, чи відображає він у своїй декларації всі ті доходи і майно, які повинен там зазначати. Отже, моніторинг способу життя суб'єкта декларування не може охоплювати ті доходи і майно, які не були зазначені і не могли або не підлягали зазначенню у декларації такого суб'єкта декларування, поданої

відповідно до Закону «Про запобігання корупції» [5, с. 48].

Варто звернути увагу на правову позицію, сформульовану Касаційним адміністративним судом Верховного Суду у постанові від 25 липня 2019 року у справі №826/13000/18, де предметом розгляду були подібні правовідносини (процедура повної перевірки НАЗК декларацій особи). Суд зазначив, що правова процедура повної перевірки декларацій особи Національним агентством встановлює чітку послідовність дій проведення такої перевірки із зазначенням способів та методів її здійснення, підстав, порядку, форми та строків такої діяльності. Визначена правова процедура проведення повної перевірки декларацій особи встановлює межі вчинення повноважень Національного агентства щодо проведення ним такої перевірки і, у разі її неналежного дотримання, дає підстави для оскарження таких дій особою, чиї інтереси вона зачіпає, до суду [6].

З наведеного можна зробити висновок, що проведення моніторингу має здійснюватися відповідно до встановленої правової процедури, яка визначає чітку послідовність дій уповноважених службових осіб НАЗК із зазначенням способів та методів її здійснення, підстав, порядку, форми та строків такої діяльності. У випадках, якщо при проведенні моніторингу НАЗК було порушено належну правову процедуру, то будь-які висновки чи рішення, прийняті під час або за результатами такого моніторингу, не створюватимуть правових наслідків, оскільки вважатимуться незаконними.

Отже у випадках, коли НАЗК включає до моніторингу третіх осіб та оформлене на них майно, яке не підлягало декларуванню прокурором, то такі дії НАЗК порушують належну правову процедуру моніторингу, оскільки виходять за його межі. Відповідно, здобута внаслідок цього інформація не може розглядатися як допустима в частині встановлення фактів недобросовісної поведінки прокурора.

Поряд з цим звертає на себе увагу та обставина, що ані Закон України «Про запобігання корупції», ані Порядок моніторингу чітко не регламентують його процедуру, зокрема ті засоби, за допомогою

яких НАЗК може зібрати необхідну інформацію про спосіб життя суб'єкта декларування.

Так, у науковій юридичній літературі висловлюється думка щодо ефективності використання «змішаної» форми моніторингу способу життя публічних осіб, яка передбачає поєднання як «кабінетного дослідження», так і «польового дослідження», тобто спостереження за поведінкою відповідної особи та осіб, пов'язаних із нею, за її (їхнім) майном, із використанням фото- та відеозаписів, загальнодоступних служб цифрової картографії для виявлення місця розташування майна, фіксуванням результатів такого спостереження тощо [7, с. 65]. Водночас, можливості проведення НАЗК т. зв. «польового дослідження» є обмеженими, оскільки можуть становити надмірне втручання в особисте та сімейне життя як суб'єкта декларування, так й інших осіб. Фактично, моніторинг обмежується лише «кабінетним дослідженням», тоді як необхідна фактична інформація може здобута вже в рамках кримінального провадження за допомогою слідчих (розшукових) дій.

Як і будь-яка правова процедура, моніторинг способу життя суб'єктів декларування проходить у своєму розвитку певні стадії (етапи), що в найбільш узагальненому вигляді включають: початковий етап; основний етап; заключний етап. Початковий та заключний етапи визначають межі моніторингу, який не може тривати постійно, а має свій початок та завершення.

При цьому аналіз Порядку моніторингу показує, що як його початок, так і завершення визначаються рішеннями керівника самостійного структурного підрозділу апарату НАЗК. Відповідно до п.п. 4–6 Порядку моніторингу, Національне агентство здійснює вибірковий моніторинг способу життя суб'єктів декларування на підставі виявленої під час аналізу інформації про невідповідність рівня життя суб'єкта декларування. Моніторинг здійснюється Національним агентством на підставі інформації, отриманої від фізичних та юридичних осіб, а також із медіа та інших відкритих джерел інформації, яка містить відомості про невідповідність рівня життя суб'єктів декларування. Рішення про поча-

ток здійснення моніторингу способу життя суб'єкта декларування приймається керівником самостійного структурного підрозділу апарату Національного агентства на підставі відповідної доповідної записки про наявність ознак невідповідності рівня життя суб'єкта декларування.

Аналіз цих положень дозволяє дійти висновку про неконкретність початку процедури моніторингу. Так, початок його проведення передбачає наявність доповідної записки про наявність ознак невідповідності рівня життя суб'єкта декларування, але встановлення наявності таких ознак жодним чином не деталізується. Тобто відомості про невідповідність рівня життя суб'єктів декларування не означають автоматичного призначення моніторингу, а підлягають оцінці уповноваженим співробітником НАЗК задля виявлення відповідних ознак. Тобто призначенню моніторингу передує певний підготовчий етап, який жодним чином не регламентується. У свою чергу, вибіркового характеру моніторингу на практиці може призвести до того, що одна й та сама інформація може оцінюватися по-різному, і в одних випадках тягнутиме за собою призначення моніторингу, а в інших – ні.

Проблемним видається і регулювання питання про завершення моніторингу. Так, п. 9 Порядку моніторингу передбачає, що рішення про завершення моніторингу способу життя суб'єкта декларування приймається керівником самостійного структурного підрозділу апарату Національного агентства на підставі доповідної записки особи, яка здійснювала моніторинг способу життя суб'єкта декларування. Пункт 10 Порядку моніторингу визначає, що за результатами моніторингу способу життя суб'єкта декларування готується доповідна записка, в якій зазначаються: дата початку та підстави здійснення моніторингу способу життя суб'єкта декларування; зміст проведених заходів та їх результати, встановлені факти відповідності/невідповідності рівня життя суб'єктів декларування, невиконання інших вимог Закону; вжиті Національним агентством заходи реагування стосовно суб'єкта декларування в межах прав та повноважень, визначених Законом (за наявності).

Оскільки ні Закон України «Про запобігання корупції», ні Порядок моніторингу не визначають ані строків проведення моніторингу, ані підстав для його припинення, можна вважати, що стосовно меж проведення моніторингу в частині його завершення наявна законодавча прогалина, яка створює ситуацію правової невизначеності та значні ризики зловживання своїми повноваженнями суб'єктами проведення моніторингу. Останні в такій ситуації можуть використовувати їх необмежено тривалий час, що саме по собі веде до надмірного втручання у право на недоторканність особистого і сімейного життя особи.

Разом із тим, завершення будь-якої юридичної процедури зазвичай пов'язується із: досягненням цілей відповідної процедури; закінченням граничного строку її здійснення; настанням інших обставин, які унеможливають її продовження. Зважаючи на це, можна дійти висновку про необхідність визначення строків проведення моніторингу, за спливом яких він підлягатиме завершенню.

В будь-якому випадку завершення моніторингу має визначатися досягненням його мети. Відповідно до абз. 3 ч. 4 ст. 51-4 Закону України «Про запобігання корупції», у разі виявлення за результатами моніторингу способу життя ознак корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, Національне агентство інформує про них спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції. Фактично, у випадку виявлення ознак корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, зазначену вище мету моніторингу можна вважати досягнутою, оскільки йдеться про встановлену НАЗК невідповідність рівня життя суб'єктів декларування наявним у них та членів їх сім'ї майну і одержаним ними доходам згідно з декларацією особи. А тому у вказаному випадку наявні підстави для завершення моніторингу у зв'язку із досягненням його мети.

Поряд з цим Закон України «Про запобігання корупції» чітко не врегульовує питання щодо можливості скерування матеріалів НАЗК іншим спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції до завершення моніторингу способу

життя суб'єкта декларування. Проте на те, що таке скерування має відбуватися саме після завершення моніторингу, вказує словосполучення «виявлення за результатами моніторингу», оскільки про певні результати може йтися лише за підсумками відповідної діяльності, тобто у завершеному моніторингу.

Натомість Порядок моніторингу підходить до вирішення цього питання дещо інакше, оскільки відповідно до п. 13, у разі виявлення на будь-якій стадії здійснення моніторингу способу життя суб'єкта декларування ознак іншого корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, Національне агентство затверджує обґрунтований висновок та надсилає його іншим спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції. З наведених положень випливає, що затвердження обґрунтованого висновку та його скерування до спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції може відбуватися до завершення моніторингу способу життя суб'єкта декларування, а здійснення моніторингу після цього може продовжуватися. Разом із тим, такий підхід є доволі дискусійним, оскільки передбачає здійснення відповідного інформування ще у незавершеному моніторингу, тобто за відсутності його кінцевих результатів (які можуть і спростувати факт вчинення суб'єктом декларування відповідного правопорушення), а також дозволяє продовжувати проведення моніторингу невизначено довгий час.

Висновки. З урахуванням викладеного, моніторинг способу життя суб'єктів декларування є важливим засобом забез-

печення доброчесності прокурорів, оскільки дозволяє встановити відповідність реальної (ринкової) вартості набутих активів та інших витрат, здійснених прокурорами, наявному у них та членів їх сім'ї майну і одержаним ними доходам згідно з деклараціями особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Передусім значення моніторингу полягає в аспекті виявлення корупційних та пов'язаних із корупцією правопорушень, вчинюваних прокурорами.

Проведення моніторингу способу життя має здійснюватися відповідно до встановленої правової процедури, яка визначає чітку послідовність дій уповноважених службових осіб НАЗК, та охоплює способи та методи її здійснення, підстави, порядок, форми, строки та результати такої діяльності. Водночас, передбачена чинним законодавством процедура проведення моніторингу не повністю відповідає вимогам правової визначеності та ефективності, оскільки не поширюється на інших осіб, ніж суб'єкти декларування та члени їх сімей, а також не охоплює майно, яке не підлягало декларуванню цими особами. Крім того, не є достатньо визначеними початок моніторингу та його завершення, а також система правових засобів, які можуть використовуватися для перевірки.

Зважаючи на це, існує необхідність удосконалення порядку проведення моніторингу способу життя суб'єктів декларування з урахуванням наявних прогалин та недоліків регулювання його процедури, а також кращих зарубіжних практик перевірок доброчесності прокурорів та інших публічних діячів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Титко А. В. Моніторинг способу життя суб'єктів декларування як спосіб запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням. *Протидія злочинності: теорія та практика*: матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (19 жовтня 2016 року). К.: Національна академія прокуратури України, 2016. С. 531–534. С. 533.
2. Лапкін А.В. Контроль доброчесності суддів, прокурорів та слідчих. Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. С. Батиргареева (голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2023. Вип. 45. С. 111–116. С. 112.
3. Порядок здійснення моніторингу способу життя суб'єктів декларування: затверджений Наказом Національного агентства з питань запобігання корупції від 26 жовтня 2023 року № 236/23. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1873-23#Text>

4. Коломоєць Т., Кушнір С. Моніторинг способу життя як засіб запобігання корупції за законодавством України: чи є вибір терміна? *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 49–53. С. 52. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-5/9>

5. Лапкін А.В. Проблеми визначення майна, щодо якого може проводитися моніторинг способу життя суб'єкта декларування. *Актуальні проблеми приватного та публічного права* : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 96-річчю від дня народження члена-кореспондента НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, заслуженого діяча науки України, доктора юридичних наук, професора О.І. Процевського, Харків, 28 березня 2025 року. Харків: Вид-во ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2025. С. 47–50. С. 48.

6. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 25 липня 2019 року у справі №826/13000/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83331117>

7. Дмитрієв Ю. В. Моніторинг способу життя публічних осіб як один із механізмів запобігання корупції в системі державного управління. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2020. № 2(25). С. 63–67.

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.2.27>

УЧАСТЬ ОРГАНІВ ОПІКИ І ПІКЛУВАННЯ ПРИ РОЗГЛЯДІ СУДОМ СПОРІВ ПРО УЧАСТЬ ОДНОГО З БАТЬКІВ У СПІЛКУВАННІ ТА ВИХОВАННІ ДИТИНИ

Костюк Віктор Ігорович,

orcid.org/0009-0002-1821-7067

аспірант кафедри цивільного права і процесу
Державного податкового університету

У статті досліджено норми матеріального щодо діяльності органів опіки і піклування щодо вирішення спорів про участь одного з батьків у спілкуванні та вихованні дитини та усунення перешкод. Визначено ключову проблематику, яка виникає в сучасних умовах, а саме неможливість повідомлення осіб, що перебувають в районах бойових дій чи за кордоном та неможливість їх присутності на засіданнях комісій органів виконавчої влади з питань захисту дітей. Вплив даного фактору на отримання фахової оцінки щодо розв'язання спору, як під час постановлення рішення про участь одного з батьків у спілкуванні та вихованні дитини в адміністративному порядку так і під час складення висновку щодо розв'язання відповідних спорів та подання його до суду. Проаналізовано практичну складову у судових справах щодо бездіяльності органів опіки і піклування щодо притягнення до адміністративної відповідальності осіб, що порушили рішення виконавчої влади і оскарження рішень про притягнення органами виконавчої влади до адміністративної відповідальності осіб, що порушили рішення органу опіки і піклування. Визначено наслідки бездіяльності органів опіки і піклування на подальшу реалізацію прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини та похідну складову – можливий поступовий розрив психоемоційного зв'язку між одним з батьків і дитиною. Акцентовано увагу на залучення відповідних органів до розглядом судом справ по усуненню перешкод у спілкуванні та вихованні дитини, визначення способу участі одного з батьків, що проживає окремо від дитини у спілкуванні та вихованні дитини, а не надання формального висновку згідно норм сімейного законодавства опираючись на позицію суддів Верховного суду України. Також зроблені висновки щодо відсутності належного контролю за виконанням рішенням органу опіки і піклування та наголошено на наслідках подання формального висновку з зазначенням фахової оцінки щодо вирішення спору з недотриманням принципу рівності батьків.

Ключові слова: права та інтереси батьків, сімейні правовідносини, перешкоди, цивільне судочинство, орган опіки і піклування, адміністративна відповідальність, висновок органу опіки і піклування, рішення органу опіки і піклування.

Kostiuk Viktor. Participation of guardianship and custodianship agencies in court proceedings on disputes over the participation of one of the parents in the communication and upbringing of the child

The article examines the substantive rules governing the activities of guardianship and custody authorities with regard to resolving disputes over the participation of one of the parents in communication and upbringing of a child and removing obstacles. The author identifies the key issue that arises in modern conditions, namely, the impossibility of notifying persons who are in combat areas or abroad and the impossibility of their presence at meetings of the commissions of executive authorities on child protection. The impact of this factor on obtaining a professional assessment of the dispute resolution, both when making a decision on the participation of one of the parents in the communication and upbringing of the child in an administrative manner and when drawing up an opinion on the resolution of relevant disputes and submitting it to the court.

The author analyses the practical component in court cases concerning the inaction of guardianship and custody authorities in bringing to administrative responsibility persons who have violated the decisions of executive authorities and appealing against decisions on bringing to administrative responsibility by executive authorities of persons who have violated the decisions of a guardianship and custody authority. The author identifies the consequences of inaction of guardianship and custody authorities on further realisation of the rights and interests of a parent living separately from a child and the derivative component – a possible gradual breakdown of the psycho-emotional bond between a parent and a child. Attention is focused on the involvement of relevant authorities in court proceedings to remove obstacles to communication and upbringing of a child, determining the manner of participation of a parent living separately from the child in communication and upbringing of the child, rather than providing a formal opinion in accordance with the family law provisions based on the position of the judges of the Supreme Court of Ukraine. The author also draws conclusions about the lack of proper control over the implementation of the decision of the guardianship and custody authority and emphasises the consequences of submitting a formal opinion with a professional assessment on the resolution of a dispute with non-compliance with the principle of equality of parents.

Key words: *rights and interests of parents, family legal relations, obstacles, civil proceedings, guardianship and custody authority, administrative liability, conclusion of the guardianship and custody authority, decision of the guardianship and custody authority.*

Метою статті є аналіз ефективності органів опіки і піклування у захисті прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини у ході судових процесів щодо встановлення графіку спілкування та відвідування дитини та усуненні перешкод у спілкуванні та вихованні дитини.

Постановка (актуальність) проблеми. Як відомо органи опіки і піклування відіграють значну у захисті прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини. Орган опіки і піклування може самостійно винести рішення щодо графіку спілкування та відвідування дитини та усуненню перешкод з боку одного з батьків, що проживає разом з дитиною після звернення одного з батьків, що проживає окремо від дитини. Щодо ефективності та контролю виконання даного рішення існує ряд проблем, які безпосередньо впливають на реалізацію прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини. Також в ході судового процесу орган опіки і піклування готує висновки щодо даного спору відповідно ч. 5 статті 19 Сімейного кодексу України (далі СКУ) [1]. Щодо неможливості складання даного висновку існує ряд проблем, які виходять з сучасних реалій, пов'язаних з впливом війни на життя людей, такі як: перебування батьків і дітей за кордоном, перебування одного з батьків в районах бойових дій, відповідно неможливість бути присутнім та надавати необхідні докази на комісії з питань захисту прав дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що актуальні проблеми щодо предмету сімейних правовідносин досліджують наступні науковці: В. Ватрас, Г. Гаро, Р. Гаврік, Н. Волкова, В. Євко, В. Комісаренко, Т. Курило, М. Логвінова, В. Надьон, О. Резвова, П. Салюк, О. Сафончик, І. Сердечна, І. Чеховська, Г. Чурпіта, О. Яворська та інші.

Виклад основного матеріалу. Органами опіки та піклування є районні, районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних рад згідно ч. 1 статті 56 Цивільного кодексу України (далі ЦКУ) [2]. В ч. 2 статті 56 ЦКУ вказується, що права та обов'язки органів, на які покладено здійснення опіки та піклування, щодо забезпечення прав та інтересів фізичних осіб, які потребують опіки та піклування, встановлюються законом та іншими нормативно-правовими актами, зокрема СКУ та постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини».

Відтак в ч. 1 статті 19 СКУ закріплено, що особа має право на попереднє звернення за захистом своїх сімейних прав та інтересів до органу опіки та піклування.

Питання щодо порядку участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею вирішуються на комісії виконавчого комітету органу місцевого самоврядування.

Постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 затверджено «Типове положення про комісію з питань захисту прав дитини» де в частині 2 статті 4 вказано, що комісія з питань захисту прав дитини розглядає питання щодо вирішення спорів між батьками щодо визначення місця проживання дитини та вирішення спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини та визначення способів такої участі. Відповідно статті 8 даного положення до участі в засіданнях комісії обов'язково запрошуються повнолітні особи, стосовно яких приймається рішення або складається висновок органу опіки та піклування. Дані особи повинні бути належним чином повідомлені про час та місце проведення засідання. У разі неявки таких осіб на засідання та неповідомлення про поважні причини відсутності рішення або висновок можуть бути прийняті без їх участі на наступному засіданні комісії, про час та місце проведення якого такі особи повинні бути попереджені письмово [3]. Відразу може виникнути питання в умовах сучасних реалій про повідомлення осіб, що перебувають в районах бойових дій чи за кордоном та їхню присутність на засіданнях даних комісій.

По результатах засідання комісії виносяться відповідне рішення, яке відповідно ч. 2 ст. 158 СКУ обов'язкове до виконання. Контроль за виконанням даного рішення покладається на посадових осіб органів виконавчої влади місцевого самоврядування. Оскарження рішення органу опіки та піклування може бути до відповідного органу, якому підпорядкований орган опіки та піклування, або до суду згідно ч. 2 ст. 79 ЦКУ.

За невиконання рішення органу опіки і піклування закріплена в законодавстві цивільно-правова та адміністративна відповідальність. Зокрема адміністративна відповідальність передбачена ч. 5 статті 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Невиконання рішення органу опіки та піклування щодо визначення способів участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею того з батьків, хто проживає окремо від дитини, тягне за собою накладення штрафу від ста до ста п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» [4]. Так, відповідно

інструкції з оформлення посадовими особами органів опіки та піклування матеріалів адміністративного правопорушення, затвердженої наказом Міністерства соціальної політики від 06.08.2019 року № 1201 уповноважена посадова особа складає протокол у разі невиконання рішення органу опіки та піклування щодо визначення способів участі у вихованні дитини та спілкування з нею того з батьків, хто проживає окремо від дитини, у тому числі вчинене повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення [5].

Аналізуючи матеріали справи Головіцького районного суду міста Києва № 752/6123/21 про притягнення до адміністративної відповідальності одного з батьків, що проживає разом з дитиною, викладено підставу не виконання даною особою рішення органу опіки і піклування щодо побачення з дітьми одного з батьків, що проживає окремо від дитини, а саме не бажання дітей бачитися про яке повідомив один з батьків, що проживає разом з дитиною, тобто використана усталена фраза. Судом встановлено, що при оформленні матеріалів цієї справи посадовими особами органу опіки та піклування не було зібрано і в ході судового розгляду не встановлено достатніх доказів того, що один з батьків, що проживає разом з дитиною діяв всупереч інтересам дітей, умисно перешкоджав спілкуванню одного з батьків, що проживає окремо з дітьми, не виконуючи рішення органу опіки та піклування щодо визначення способів участі у вихованні дітей [6]. Тому провадження про притягнення особи до адміністративної відповідальності закрито у зв'язку з відсутністю у її діях складу адміністративного правопорушення. За результатами апеляційної скарги у даній справі Київським апеляційним судом винесено постанову про повернення особі, що її подала. Вказуючи наступне [7]: «У матеріалах справи про адміністративне правопорушення, у тому числі і у апеляційній скарзі, відсутні зазначення про заподіяння одному з батьків, що проживає окремо від дитини адміністративним правопорушенням шкоди. Таким чином, один з батьків, що проживає окремо від дитини не є потерпілим в даній справі, а тому не входить до переліку осіб,

яким надано право на оскарження постанов у справах про адміністративні правопорушення. Крім того, згідно протоколу про адміністративне правопорушення зазначений як свідок».

В частині практичної реалізації можна вказати, що контроль за виконанням рішення органу опіки і піклування має лише формальний характер на відміну від виконання рішення суду. Враховуючи даний фактор, один з батьків, що проживає разом з дитиною на постійній основі може використовувати усне пояснення – небажання дітей спілкуватися та вдаватися до розмов з дітьми по створенню негативного образу батька чи матері, що проживають окремо від дитини.

Щодо зобов'язання органу опіки і піклування вчинити певні дії, зокрема притягнути до адміністративної відповідальності особу, що не виконує рішення органу опіки і піклування слід розглянути матеріали справи Дніпровського районного суду м. Києва № 640/33177/20. Суд посилаючись на рішення про закриття провадження про притягнення особи до адміністративної відповідальності щодо невиконання рішення органу опіки у піклування та аргументував рішення щодо відмови в задоволенні позовною заяви не підлягають, оскільки відповідачем (органом опіки і піклування) в рамках досліджуваних правовідносин не приймалось будь-яких рішень, які б впливали на права та інтереси позивача, та враховуючи недоведеність позивачем обставин порушеного права саме у сфері публічно-правових відносин [8].

Апеляційну скаргу в даній справі залишено без задоволення. Хоча судом встановлено, що відповідно до вказаних норм чинного законодавства після отримання повідомлення одного з батьків, що проживає окремо від дитини щодо вчинення одним з батьків, що проживає разом з дитиною адміністративного правопорушення, передбаченого частиною 5 статті 184 КУпАП, котре полягає у невиконанні рішення органу опіки та піклування – про участь у вихованні дітей, Службою у справах дітей та сім'ї Голосіївської районної в місті Києві державної адміністрації не складено протокол у встановлений законом термін. Та відповідно до матеріалів справи, посадовими особами

Органу опіки та піклування Голосіївської районної в місті Києві державної адміністрації вчинялись дії, після надходження повідомлення повідомленням від одного з батьків, що проживає окремо від дитини щодо вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого частиною 5 статті 184 КУпАП, а саме надсилалось звернення до Міністерства юстиції з проханням надати роз'яснення щодо суб'єкту складення протоколу про адміністративне правопорушення, проведено особисту співбесіду з заявником, проведено співбесіди з одним з батьків, що проживає разом з дітьми, ознайомлено останнього з заявою та зрештою, після надходження звернення через декілька місяців після факту порушення рішення органу опіки і піклування, складено протокол та направлено справу до суду [9].

Тобто протокол про адміністративне правопорушення щодо невиконання рішення органу опіки і піклування складено не у визначений чинним законодавством термін і лише після проведення бесід зі сторонами вже після факту порушення.

Обов'язкова участь органу опіки і піклування при розгляді судом сімейних спорів закріплена в ч. 4 ст. 19 СКУ. Орган опіки та піклування подає суду письмовий висновок щодо розв'язання спору в порядку встановленому ч. 5 ст. 19 СКУ. На рахунок складення даних висновків існує певна проблематика. Висновок складається посадовими особами органу опіки та піклування та затверджується рішенням виконавчого комітету після засідання комісії з захисту прав дитини. Однак, якщо один з батьків, що проживає окремо від дитини перебуває за кордоном або в районах бойових дій чи один з батьків разом з дитиною перебуває за кордоном, постає питання оповіщення і прибуття на засідання комісії. Склад комісії повинен врахувати думку двох сторін та думку дитини після досягнення нею певного віку. Якщо буде вислухана одна сторона, особливо при наявності конфлікту між батьками, то взагалі порушується принцип рівності учасників. Після затвердження даного висновку, навіть з порушеннями і недотриманням принципу рівності його оскарження неможливе.

П. Салюк досліджуючи дану проблематику вказав, що рішення органів опіки

та піклування, прийняті в порядку ст. 19 СК України, не можуть бути оскаржені в порядку адміністративного судочинства, оскільки в цих правовідносинах орган опіки та піклування не виступає як суб'єкт владних повноважень; сімейне законодавство передбачає, що формою фактичного оскарження рішення органу опіки та піклування є звернення до суду із позовом, який містить ту ж вимогу, із якою відбувалося звернення до органу опіки та піклування [10].

Враховуючи до уваги те, що судом враховується висновок органу опіки і піклування при розгляді певної категорії справ, який відповідно неможливо оскаржити, можна дійти до висновку, що зміст висновку органу опіки і піклування має відповідну роль у ході прийняття судового рішення. Якщо висновок складений без дотримання принципу рівності, то в подальшому дана дія можливо призведе до більше негативного рішення щодо одного з батьків, що проживає окремо від дитини або обмежить на мінімальний час реалізацію прав та інтересів щодо дитини, а саме скорочення годин відвідин та зустрічей з дитиною. В свою чергу це призведе до подальших судових спорів.

Щодо обов'язковості надання висновку органом опіки і піклування в порядку ч. 5 ст. 19 СКУ під час круглого столу «Вплив повномасштабної війни в Україні на вирішення спірних питань стосовно дітей в цивільному судочинстві: фактичні та процесуальні аспекти» суддя Верховного Суду у Касаційному цивільному суді Євген Синельников зазначив, що ненадання висновку органом опіки і піклування, залученим судом до участі у справі, за наявності достатніх та достовірних доказів, які надають суду можливість визначити інтереси дитини й ухвалити мотивоване судове рішення про визначення місця проживання дитини (висновків спеціалістів (експертів) у галузі дитячої психології, педагогіки, письмових доказів щодо умов проживання, навчання, позашкільних занять, стосунків між дитиною та кожним із батьків, ставлення кожного з батьків до виконання батьківських обов'язків, думки дитини), не свідчить про порушення судом положень ч. 5 ст. 19 СК України. Інший учасник круглого столу суддя Верхо-

вного Суду у Касаційному цивільному суді Євгеній Краснощоків також зауважив, що обов'язковим для суду є саме залучення органу опіки і піклування до участі у справі, а не наявність у справі відповідного письмового висновку. Проте основною метою залучення органів опіки та піклування є отримання фахової оцінки щодо розв'язання спору, тому така дія суду не має бути формальною. Інколи й надані висновки органів опіки та піклування не містять відомостей, необхідних суду для прийняття рішення, яке було б найкращим для дитини, або в них немає пояснень, чому прийняте те чи інше рішення органу [11].

Висновки. Виходячи з вищевикладеного можна дійти до висновку, що в сучасних реаліях присутність лише формального контролю за рішенням органу опіки і піклування щодо участі одного з батьків у вихованні дитини в подальшому призводить до порушенню прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини та встановленню перешкод на постійній основі з боку одного з батьків, що проживає разом з дітьми. Виходячи з довготривалого розгляду справ та з фактору, що суд враховує в першу чергу інтереси дитини, один з батьків, що проживає разом з дитиною буде постійно негативно впливати на дітей різними способами щодо зменшення позитивного сприйняття батька чи матері, що проживають окремо від дітей. Також слід констатувати, що притягнення до адміністративної відповідальності за невиконання рішення органу опіки і піклування практично не реалізується в межах встановлених законодавством строків та успішно оскаржується.

Враховуючи, що рішення органів опіки і піклування можуть мати лише формальний характер та враховуючи фактор обов'язковості контролю виконання рішення суду державною виконавчою службою, звернення до суду є поширеним в даній категорії захисту прав та інтересів. Таким чином збільшуючи навантаження на судову систему.

Також якщо під час складення висновку органам опіки і піклування в порядку ч. 5 ст. 19 СКУ не враховано докази та думки обох сторін судового спору, відповідно порушений принцип рівності,

що в свою чергу має прямі наслідки на фахову оцінку, що міститься у висновку та в подальшому подається до суду. Саме в процесі ефективного залучення органу опіки і піклування досліджуються фактичні обставини спору, особливо, якщо сторони перебувають у конфлікті

та надається більш ефективна оцінка в інтересах дитини. Вилучається дискримінаційний фактор щодо одного з батьків, що проживає окремо від дитини, так як дитина має право на спілкування з двома батьками, а батьки мають рівні права щодо виховання дитини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сімейний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 21–22, ст.135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
2. Цивільний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40–44, ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text>.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР) 1984, додаток до № 51, ст. 1122. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
5. Інструкція з оформлення посадовими особами органів опіки та піклування матеріалів адміністративного правопорушення, затверджена наказом Міністерства соціальної політики від 06.08.2019 року № 1201. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0976-19#Text>.
6. Єдиний реєстр судових рішень. Постанова Голосіївського районного суду у місті Києві у справі № 752/6123/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95716717>.
7. Єдиний реєстр судових рішень. Постанова Київського апеляційного суду у справі № 752/6123/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96948382>.
8. Єдиний реєстр судових рішень. Постанова Дніпровського районного суду міста Києва у справі № 640/33177/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99335410>.
9. Єдиний реєстр судових рішень. Постанова шостого апеляційного адміністративного суду у справі № 640/33177/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101532525>.
10. П. Салюк «Концептуальні питання захисту сімейних прав та законних інтересів в контексті оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, які порушують права та законні інтереси учасників сімейних відносин». *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 3, с. 122. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1445>.
11. Судова влада. Публікація матеріалів круглого столу «Вплив повномасштабної війни в Україні на вирішення спірних питань стосовно дітей в цивільному судочинстві: фактичні та процесуальні аспекти» від 30.03.2023 року. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1402531/>.

УДК 347.627.2:347.94:34:004.65

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.2.28>

ЕЛЕКТРОННИЙ ПІДПИС ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ АДВОКАТА ПРИ ОТРИМАННІ ДОКАЗІВ У СПРАВАХ ПРО РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ: ПРАВОВІ КОЛІЗІЇ ТА ПРАКТИКА

Мельник Олександр Сергійович,
аспірант
Приватного закладу вищої освіти
«Київський міжнародний університет»

Стаття присвячена комплексному аналізу проблем, що виникають при застосуванні електронного підпису адвокатами під час реалізації їхніх професійних повноважень, зокрема, щодо отримання доказів, необхідних для ведення справ про розірвання шлюбу. Особливу увагу приділено труднощам, які виникають при зверненні до органів державної реєстрації актів цивільного стану (ДРАЦС) з метою отримання дублікатів документів, зокрема свідоцтва про шлюб, на підставі договору про надання правової допомоги, укладеного в електронній формі та підписаного кваліфікованим електронним підписом (КЕП).

Актуальність теми дослідження зумовлена кількома факторами: стрімкими процесами цифровізації правосуддя та суспільних відносин загалом; необхідністю забезпечення ефективного та безперешкодного доступу до правосуддя для всіх громадян; а також особливими викликами, спричиненими воєнним станом в Україні, коли значна кількість клієнтів адвокатів перебуває за кордоном або є внутрішньо переміщеними особами, що ускладнює традиційні способи взаємодії та отримання документів.

У статті детально досліджується чинне правове регулювання використання електронних довірчих послуг та електронного документообігу в Україні. Окрема увага приділяється презумпції відповідності КЕП власноручному підпису та юридичній силі електронних документів, підписаних КЕП.

Центральною частиною дослідження є аналіз правових колізій, що виникають між нормами законодавства вищої юридичної сили (законами України) та підзаконними нормативно-правовими актами, зокрема Правилами державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, що регулюють діяльність органів ДРАЦС. Розкривається проблема відмови органів ДРАЦС визнавати договори про надання правової допомоги, укладені в електронній формі та підписані КЕП, як підставу для видачі дублікатів документів. Така практика створює штучні бар'єри для адвокатів та їхніх клієнтів, нівелюючи переваги електронного документообігу.

Також висвітлюються проблеми судової практики щодо прийняття електронних доказів та підтвердження повноважень адвоката в цивільному процесі, аналізується позиція Верховного Суду щодо неприпустимості надмірного формалізму. На основі проведеного аналізу обґрунтовується нагальна необхідність удосконалення нормативного регулювання та практики застосування електронного підпису адвокатами. Формулюються конкретні пропозиції щодо внесення змін до Правил ДРАЦС, розробки технічних механізмів перевірки КЕП, видання роз'яснень Міністерством юстиції України, а також розвитку цифрової інфраструктури та формування прогресивної судової практики. Метою цих заходів є забезпечення ефективної реалізації прав адвокатів та їх клієнтів на отримання правової допомоги та доступ до правосуддя в умовах цифрової трансформації.

Ключові слова: електронний підпис, кваліфікований електронний підпис (КЕП), електронні довірчі послуги, адвокат, представник, доступ до правосуддя, розірвання шлюбу, ДРАЦС, дублікат свідоцтва про шлюб, договір про надання правової допомоги, електронний документообіг, правова колізія, воєнний стан.

Melnyk Oleksandr. Electronic signature as a tool for exercising the rights of a lawyer in obtaining evidence in divorce cases: legal conflicts and practice

The article is dedicated to a comprehensive analysis of the problems arising from the use of electronic signatures by lawyers in the exercise of their professional powers, particularly regarding obtaining evidence necessary for handling divorce cases. Special attention is paid to the difficulties encountered when applying to the state civil status acts registration bodies (DRACS) to obtain duplicate documents, specifically marriage certificates, based on a legal aid agreement concluded in electronic form and signed with a qualified electronic signature (QES).

The relevance of the research topic is driven by several factors: the rapid processes of digitalization in justice and societal relations in general; the need to ensure effective and unhindered access to justice for all citizens; and the specific challenges caused by the martial law in Ukraine, where a significant number of lawyers' clients are abroad or are internally displaced persons, complicating traditional methods of interaction and document retrieval.

The article provides a detailed study of the current legal regulation of the use of electronic trust services and electronic document flow in Ukraine. Separate attention is given to the presumption of equivalence between a QES and a handwritten signature and the legal validity of electronic documents signed with a QES.

The central part of the research is the analysis of legal conflicts arising between norms of higher legal force (laws of Ukraine) and subordinate legal acts, particularly the Rules for State Registration of Civil Status Acts in Ukraine, which regulate the activities of DRACS bodies. The problem of DRACS bodies refusing to recognize legal aid agreements concluded in electronic form and signed with a QES as a basis for issuing duplicate documents is revealed. Such practice creates artificial barriers for lawyers and their clients, undermining the advantages of electronic document management.

Issues in judicial practice regarding the acceptance of electronic evidence and the confirmation of a lawyer's authority in civil proceedings are also highlighted, analyzing the Supreme Court's position on the inadmissibility of excessive formalism. Based on the conducted analysis, the urgent need to improve the regulatory framework and the practice of using electronic signatures by lawyers is substantiated. Specific proposals are formulated regarding amendments to the DRACS Rules, the development of technical mechanisms for QES verification, the issuance of clarifications by the Ministry of Justice of Ukraine, as well as the development of digital infrastructure and the formation of progressive judicial practice. The goal of these measures is to ensure the effective realization of the rights of lawyers and their clients to receive legal aid and access to justice in the context of digital transformation.

Key words: electronic signature, qualified electronic signature (QES), electronic trust services, lawyer, representative, access to justice, divorce, DRACS, duplicate marriage certificate, legal aid agreement, electronic document management, legal conflict, martial law.

1. Правовий статус електронного підпису в Україні: законодавче регулювання

Основним нормативно-правовим актом, що регулює відносини у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг в Україні, є Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» від 05.10.2017 р. № 2155-VIII [далі – Закон № 2155-VIII] [1]. Цей закон, що прийшов на зміну Закону України «Про електронний цифровий підпис», був прийнятий з метою гармонізації українського законодавства з європейським Регламентом eIDAS (Регламент (ЄС) № 910/2014) [13].

Закон № 2155-VIII [1] вводить ключові поняття, зокрема:

– **Електронний підпис:** електронні дані, які додаються підписувачем до інших

електронних даних або логічно з ними пов'язуються і використовуються ним як підпис (стаття 1).

– **Удосконалений електронний підпис (УЕП):** електронний підпис, створений в результаті криптографічного перетворення електронних даних, з якими він пов'язаний, з використанням засобу удосконаленого електронного підпису та особистого ключа, однозначно пов'язаного з підписувачем, і який дає змогу здійснити електронну ідентифікацію підписувача та виявити порушення цілісності електронних даних, з якими він пов'язаний (стаття 1).

– **Кваліфікований електронний підпис (КЕП):** удосконалений електронний підпис, який створюється з використанням засобу кваліфікованого електронного під-

пису та базується на кваліфікованому сертифікаті відкритого ключа (стаття 1).

Ключове значення для реалізації прав адвоката має стаття 18 Закону № 2155-VIII [1], яка встановлює презумпцію відповідності кваліфікованого електронного підпису власноручному підпису. Частина 4 цієї статті чітко визначає: «Кваліфікований електронний підпис має презумпцію відповідності власноручному підпису (печатки)». Це означає, що документ, підписаний КЕП, має таку саму юридичну силу, як і документ, підписаний власноруч, і не може ставитися під сумнів лише на тій підставі, що він має електронну форму. Частина 5 статті 18 додатково встановлює, що «Кваліфікований електронний підпис не може бути визнаний недійсним та/або позбавленим юридичної сили виключно через те, що він має електронний вигляд або не відповідає всім вимогам до кваліфікованого електронного підпису». Це положення підсилює юридичну значущість КЕП.

Закон також регулює діяльність надавачів електронних довірчих послуг, вимоги до засобів КЕП, порядок сертифікації тощо, створюючи комплексну систему для надійного та юридично значущого електронного документообігу. Важливим є також Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 р. № 851-IV [далі – Закон № 851-IV] [4]. Стаття 6 цього закону визначає правовий статус електронного підпису як обов'язкового реквізиту електронного документа, що використовується для ідентифікації автора та/або підписувача електронного документа іншими суб'єктами електронного документообігу. Стаття 7 встановлює, що оригіналом електронного документа вважається електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, у тому числі з електронним підписом автора або підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону № 2155-VIII [1].

Таким чином, законодавство України чітко визначає високий юридичний статус кваліфікованого електронного підпису, прирівнюючи його до власноручного та надаючи електронним документам, підписаним КЕП, силу оригіналу. Це створює правову основу для викорис-

тання адвокатами КЕП у своїй професійній діяльності.

2. Електронні докази в цивільному процесі

Важливим кроком у цифровізації правосуддя стало запровадження поняття «електронних доказів» у процесуальне законодавство. Стаття 100 ЦПК України [3] визначає електронні докази як «інформацію в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі».

Для адвокатської практики у справах про розірвання шлюбу важливим є положення частини 2 статті 100 ЦПК України [3], відповідно до якого «електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги»...» [1]. При цьому, за загальним правилом, «учасники справи мають право подавати електронні докази в паперових копіях, посвідчених у порядку, передбаченому законом».

Одним із проблемних аспектів у судовій практиці є вимога деяких судів щодо обов'язкового подання оригіналу свідцтва про шлюб у справах про його розірвання. Така практика не узгоджується з позицією Верховного Суду, висловленою у справі № 526/442/22 [7], згідно з якою залишення позову без руху з підстав неподання оригіналу свідцтва про шлюб є порушенням права на справедливий суд. У постанові від 19.10.2022 у справі № 526/442/22 [7] Верховний Суд наголосив, що «подання копії свідцтва про шлюб без оригіналу цього документа саме по собі не є підставою для залишення позовної заяви без руху». Суд зазначив, що вимога надати оригінал свідцтва про шлюб є «надмірним формалізмом, який створює перешкоди для реалізації права на доступ до суду». Ця позиція Верховного Суду є особливо важливою у контексті проблеми, що розглядається в даній

статті, оскільки вона підтверджує загальний принцип – надмірний формалізм у вимогах до документального підтвердження обставин справи є неприпустимим та порушує право на доступ до правосуддя. Разом з цим наявна актуальна практика судів, які все ще наполегливо вимагають надання оригіналу чи дублікату свідотства про шлюб, залишаючи справи без руху та надаючи строк на усунення недоліків, зокрема по справах: № 404/3126/25 [8], 137/491/25 [9], 727/4167/25 [10], 523/5385/25 [11], 638/6572/25 [12].

3. Практичні аспекти використання електронного підпису

Можна виділити кілька ключових проблем, з якими стикаються адвокати при використанні електронного підпису у цивільному процесі, зокрема у справах про розірвання шлюбу:

– **Проблема отримання необхідних доказів** – коли для отримання дублікату свідотства про шлюб від органів ДРАЦС адвокат не може використати договір, підписаний КЕП.

– **Проблема подання електронних доказів** – коли суд відмовляється приймати електронні копії документів, навіть якщо вони засвідчені КЕП.

4. Порівняльний аналіз з міжнародним досвідом

Для кращого розуміння проблематики використання електронного підпису в цивільному процесі доцільно звернутися до міжнародного досвіду. У європейських країнах, зокрема у державах-членах ЄС, використання електронних підписів регулюється Регламентом eIDAS (Регламент (ЄС) № 910/2014) [13], який встановлює єдині стандарти для електронної ідентифікації та довірчих послуг. У Німеччині, наприклад, адвокати мають електронні посвідчення (beA – besonderes elektronisches Anwaltspostfach), які дозволяють їм підписувати документи та взаємодіяти з судами в електронній формі. З 2022 року електронна комунікація стала обов'язковою для професійних учасників процесу. У Естонії, яка є одним із лідерів цифровізації державних послуг, адвокати активно використовують державну систему електронної ідентифікації (ID-карти) для підписання документів та участі в електронному судочинстві через портал

E-File. Порівняно з цими країнами, Україна має прогресивне законодавство у сфері електронних довірчих послуг, але відстає у практичному впровадженні та інтеграції цих інструментів у щоденну практику судів та державних органів. Основною проблемою є не стільки законодавчі прогалини, скільки технічні обмеження, консерватизм правозастосування та колізії між законами та підзаконними актами.

5. Судова практика щодо визнання документів, підписаних КЕП

Окрім згаданої вище постанови Верховного Суду у справі № 526/442/22 [7], варто звернути увагу й на інші судові рішення, які формують практику використання електронних документів та підписів. (Примітка: Постанова у справі № 908/1264/19 не використовується далі у тексті і не згадується в контексті інших аргументів, тому вилучена зі списку джерел). (Примітка: Постанова у справі № 826/12108/18 не використовується далі у тексті і не згадується в контексті інших аргументів, тому вилучена зі списку джерел). (Примітка: Постанова у справі № 240/4977/18 не використовується далі у тексті і не згадується в контексті інших аргументів, тому вилучена зі списку джерел).

Аналіз судової практики свідчить про поступове формування позитивної тенденції щодо визнання юридичної сили електронних документів та підписів. Однак ця практика ще не є усталеною та однозначною, особливо на рівні місцевих судів, що створює правову невизначеність для учасників процесу.

6. Колізія на практиці: отримання дублікатів свідотств в органах ДРАЦС адвокатом з електронним договором

Приклад оформлення адвокатом повноважень для отримання дублікатів свідотств в органах ДРАЦС найбільш яскраво демонструє проблему реалізації прав адвоката за допомогою електронного підпису. Ця колізія виникає на стику кількох нормативно-правових актів різної юридичної сили та практики їх застосування.

7. Аналіз нормативно-правового регулювання діяльності органів ДРАЦС

Діяльність органів державної реєстрації актів цивільного стану (ДРАЦС) регулюється Законом України «Про державну

реєстрацію актів цивільного стану» від 01.07.2010 № 2398-VI та Правилами державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затвердженими Наказом Міністерства юстиції України від 18.10.2000 № 52/5 (у редакції наказу від 24.12.2010 № 3307/5) (далі – Правила ДРАЦС) [5].

Правила ДРАЦС [5] містять положення щодо видачі повторних свідоцтв про державну реєстрацію актів цивільного стану та інших документів. Зокрема, розділ IV Правил ДРАЦС [5] регулює порядок видачі повторних свідоцтв про державну реєстрацію актів цивільного стану та інших документів. Пункт 2 розділу IV Правил ДРАЦС [5] визначає суб'єктів, які мають право на отримання повторних свідоцтв про державну реєстрацію актів цивільного стану, серед яких:

- особи, щодо яких складено запис;
- представники зазначених осіб, які діють на підставі нотаріально посвідченої довіреності;
- адвокати, які представляють інтереси вказаних осіб.

Пункт 2.1 розділу IV Правил ДРАЦС [5] встановлює, що «для отримання повторних свідоцтв про державну реєстрацію актів цивільного стану... адвокати надають ордер, виданий адвокатом або адвокатським об'єднанням, копію договору про надання правової допомоги, засвідчену у встановленому законодавством порядку».

8. Суть правової колізії

Основна колізія полягає у тому, як саме тлумачиться вимога щодо надання «копії договору про надання правової допомоги, засвідченої у встановленому законодавством порядку» органами ДРАЦС на місцях. Органи ДРАЦС інтерпретують цю вимогу наступним чином:

- Договір про надання правової допомоги має бути укладений у паперовій формі з власноручними підписами сторін;
- Копія такого договору має бути засвідчена власноручним підписом адвоката.

Така інтерпретація прямо суперечить положенням законів вищої юридичної сили:

- Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» [1], стаття 18 якого встановлює, що кваліфікований електронний підпис

має презумпцію відповідності власноручному підпису;

Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [4], стаття 7 якого визначає, що оригіналом електронного документа є електронний примірник з обов'язковими реквізитами, включаючи електронний підпис;

- Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [2], стаття 20 якого надає адвокату право самостійно посвідчувати копії документів у справах, які він веде.

Незважаючи на ці законодавчі положення, Правила ДРАЦС [5] не містять чіткого механізму прийняття та визнання договорів про надання правової допомоги, укладених в електронній формі та підписаних КЕП сторін. Ця невідповідність створює практичну перешкоду для адвокатів, які працюють з клієнтами дистанційно, особливо в умовах воєнного стану, коли багато громадян України перебувають за кордоном або є внутрішньо переміщеними особами.

9. Практичні наслідки правової колізії

Описана колізія має суттєві негативні наслідки для реалізації прав адвокатів та їх клієнтів:

- **Неможливість отримання необхідних доказів.** Адвокат, маючи дійсний договір з клієнтом, підписаний КЕП, не може отримати дублікат свідоцтва про шлюб, який часто є необхідним для подачі позову про розірвання шлюбу. Це створює замкнене коло: для подачі позову потрібен документ, а для отримання документа не визнаються електронні повноваження.

- **Додаткові витрати часу та ресурсів.** Адвокати змушені шукати обхідні шляхи, наприклад, використовувати кур'єрські служби для пересилання паперових договорів, що призводить до затягування процесу та додаткових витрат.

- **Правова невизначеність.** Незрозумілість та неодноковість застосування правил різними відділами ДРАЦС створює ситуацію правової невизначеності, коли адвокат не може передбачити, чи будуть визнані його повноваження в конкретному випадку.

10. Можливі шляхи вирішення колізії

Для вирішення виявленої правової колізії можна запропонувати наступні кроки:

– **Внесення змін до Правил ДРАЦС** [5]. Необхідно доповнити пункт 2.1 розділу IV Правил чітким положенням про те, що копією договору про надання правової допомоги може бути як паперова копія, засвідчена власноручним підписом адвоката, так і електронна копія, засвідчена КЕП адвоката, або оригінал електронного договору, підписаного КЕП сторін.

– **Розробка технічного механізму перевірки КЕП.** Органи ДРАЦС мають бути забезпечені технічними можливостями для перевірки дійсності КЕП, яким підписані електронні документи. Це може включати встановлення відповідного про-

грамного забезпечення та навчання персоналу.

– **Видання роз'яснень та методичних рекомендацій.** Міністерство юстиції України має видати детальні роз'яснення для органів ДРАЦС щодо порядку прийняття та перевірки електронних документів, підписаних КЕП.

– **Залучення професійної спільноти.** Національна асоціація адвокатів України може відіграти активну роль у вирішенні цієї проблеми шляхом проведення консультацій з Міністерством юстиції, надання роз'яснень для адвокатів та моніторингу ситуації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 45. Ст. 400. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19> (дата звернення: 28.04.2025).

2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 27. Ст. 282. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 18.04.2025).

3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 18.04.2025).

4. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 36. Ст. 275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15> (дата звернення: 18.04.2025).

5. Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні: Наказ Міністерства юстиції України від 18.10.2000 р. № 52/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 24.12.2010 № 3307/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00> (дата звернення: 18.04.2025).

6. Рішення Ради адвокатів України № 56 від 12.04.2019 «Про затвердження роз'яснення щодо отримання адвокатом від клієнта згоди на укладення договору про надання правової допомоги». URL: https://www.google.com/search?q=https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2019-04-12-r-shennya-rau-56_5cdc17e7e378a.pdf (дата звернення: 18.04.2025). (Примітка: Це джерело не цитується безпосередньо в тексті, але може бути релевантним для загального контексту прав адвокатів).

7. Постанова Верховного Суду від 19.10.2022 у справі № 526/442/22. URL: <https://www.google.com/search?q=https://reyestr.court.gov.ua/Review/106902886> (дата звернення: 18.04.2025).

8. Ухвала Кіровського районного суду м. Кіровограда від 23.04.2025 року у справі № 404/3126/25. URL: <https://www.google.com/search?q=https://reyestr.court.gov.ua/Review/126793051> (дата звернення: 28.04.2025).

9. Ухвала Літинського районного суду Вінницької області від 22.04.2025 року у справі № 137/491/25. URL: <https://www.google.com/search?q=https://reyestr.court.gov.ua/Review/126768455> (дата звернення: 28.04.2025).

10. Ухвала Шевченківського районного суду м. Чернівці від 16.04.2025 року у справі № 727/4167/25. URL: <https://www.google.com/search?q=https://reyestr.court.gov.ua/Review/126646299> (дата звернення: 28.04.2025).

11. Ухвала Суворовського районного суду міста Одеси від 16.04.2025 року у справі № 523/5385/25. URL: <https://www.google.com/search?q=https://reyestr.court.gov.ua/Review/126720729> (дата звернення: 28.04.2025).

12. Ухвала Держинського районного суду міста Харкова від 15.04.2025 року у справі № 638/6572/25. URL: <https://www.google.com/search?q=https://reyestr.court.gov.ua/Review/126645538> (дата звернення: 28.04.2025).

13. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 910/2014 від 23.07.2014 про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій в межах внутрішнього ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_016-14 (дата звернення: 18.04.2025).

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ НОТАРІУСА ТА МЕДІАТОРА

Мироненко Марина Олександрівна,

orcid.org/0000-0002-7936-5242

аспірант кафедри конституційного і адміністративного права
Державного університету «Київський авіаційний інститут»

У статті проведено порівняльний аналіз професійної етики нотаріуса та медіатора у контексті розвитку інституту нотаріальної медіації. Досліджено особливості морально-етичних вимог до представників обох професій з урахуванням відмінностей їхнього правового статусу. Розглянуто специфіку нормативного регулювання професійної етики нотаріусів, яке характеризується централізованим підходом із затвердженням загальнодержавних стандартів, та медіаторів, де превалює саморегуляція через професійні об'єднання. Виявлено спільні етичні принципи (незалежність, неупередженість, конфіденційність) та різні механізми їх реалізації у практичній діяльності. Проаналізовано дуалістичну природу статусу нотаріуса та її вплив на формування етичних стандартів. Досліджено роль медіатора як незалежного фасилітатора комунікації між сторонами конфлікту. Розкрито особливості відповідальності за порушення етичних норм у обох професійних спільнотах. Охарактеризовано систему дисциплінарної відповідальності нотаріусів та самоврядні механізми контролю етичної поведінки медіаторів.

Обґрунтовано необхідність розробки спеціального етичного кодексу для нотаріусів-медіаторів. Доведено, що механічне поєднання існуючих етичних вимог є недостатнім для ефективного функціонування нового інституту. Запропоновано шість ключових принципів, які мають бути включені до такого кодексу: посилені гарантії неупередженості з урахуванням публічно-правового статусу нотаріуса, збалансоване дотримання законності при забезпеченні гнучкості процедур, комплексне забезпечення доступності послуг для всіх категорій громадян, додаткові гарантії добровільності участі з огляду на авторитет нотаріуса, спеціальні механізми захисту конфіденційності при документальному оформленні результатів медіації та усвідомлення подвійної відповідальності – перед законом і перед сторонами спору. Розглянуто практичні аспекти впровадження кожного з принципів та можливі механізми їх реалізації. Окреслено необхідність етичного регулювання взаємодії нотаріусів-медіаторів, рекламування послуг та створення системи дисциплінарної відповідальності за порушення етичних норм. Обґрунтовано важливість розвитку етичних засад нотаріальної медіації як необхідної умови для підвищення якості юридичних послуг та зміцнення довіри суспільства до зазначеного нового правового інституту.

Ключові слова: нотаріус, медіатор, професійна етика, деонтологія, нотаріальна медіація, конфіденційність, етичний кодекс.

Myronenko Maryna. Comparative analysis of professional ethics of a notary and a mediator

The article presents a comparative analysis of the professional ethics of notaries and mediators in the context of the development of the institution of notarial mediation. The peculiarities of moral and ethical requirements for representatives of both professions are examined, taking into account differences in their legal status. The specifics of normative regulation of notaries' professional ethics, characterized by a centralized approach with the approval of nationwide standards, and mediators, where self-regulation through professional associations prevails, are considered. Common ethical principles (independence, impartiality, confidentiality) and different mechanisms of their implementation in practical activities are identified. The dualistic nature of the notary's status and its influence on the formation of ethical standards is analyzed. The

role of the mediator as an independent facilitator of communication between parties in conflict is examined. The features of liability for violations of ethical norms in both professional communities are revealed. The system of disciplinary responsibility of notaries and self-governing mechanisms for controlling the ethical behavior of mediators are characterized.

The necessity of developing a special ethical code for notaries-mediators is substantiated. It is proven that a mechanical combination of existing ethical requirements is insufficient for the effective functioning of the new institution. Six key principles are proposed for inclusion in such a code: enhanced guarantees of impartiality considering the notary's public-legal status, balanced adherence to legality while ensuring procedural flexibility, comprehensive accessibility of services for all categories of citizens, additional guarantees of voluntary participation given the notary's authority, special mechanisms for protecting confidentiality in documenting mediation results, and awareness of dual responsibility – to the law and to the parties in dispute. Practical aspects of implementing each principle and possible mechanisms for their realization are examined. The need for ethical regulation of interaction between notaries-mediators, service advertising, and creating a system of disciplinary responsibility for ethical violations is outlined. The importance of developing ethical foundations for notarial mediation is substantiated as a necessary condition for improving the quality of legal services and strengthening public trust in this new legal institution.

Key words: notary, mediator, professional ethics, deontology, notarial mediation, confidentiality, ethical code.

Виклад основного матеріалу.

Морально-етичні норми, що регламентують поведінку представників нотаріальної професії, формують відповідну систему професійної деонтології. Особливий характер діяльності нотаріуса як гаранта дотримання законності у сфері цивільного обігу зумовлює підвищений рівень вимог до його етичної свідомості та професійної репутації. Довіра суспільства до нотаріуса має виняткове значення. Зазначене можна пояснити тим, що він уповноважений засвідчувати юридичну силу документів та підтверджувати волевиявлення сторін. Тому етична відповідальність нотаріуса виходить за межі формального дотримання норм права і стає важливим регулятором професійної поведінки. Деонтологічні правила функціонують як самостійний регулятор професійної поведінки, попри тісний зв'язок із правовими нормами. На наш погляд, саме етичний компонент визначає якість та ефективність нотаріату як інституту превентивного правосуддя.

Публічно-правова природа нотаріальної діяльності визначає особливості професійної деонтології. А. Лила-Барська справедливо вказує на дуалістичний статус нотаріуса, який діє від імені держави, але не має статусу державного службовця, одночасно будучи представником вільної професії з повною особистою відповідальністю за свої дії [1, с. 133]. Подібна дуалістичність породжує унікальні моральні вимоги. Вони органічно поєднують елементи деонтології

публічної служби та вільної професії. Закон України «Про нотаріат» окреслює нотаріат як особливу систему органів і посадових осіб, що виконують функцію посвідчення прав та юридично значущих фактів, здійснюючи інші нотаріальні дії з метою забезпечення їх правової достовірності [2]. Вважаємо, що законодавче формування влучно відображає інституційну природу даної правової структури як унікального механізму превентивного правового захисту. Вона функціонує на перетині приватного та публічного права, гарантуючи стабільність цивільного обороту.

Фундаментальні принципи нотаріальної етики закріплені в спеціальних нормативних актах. Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Правил професійної етики нотаріусів України» № 2039/5 від 07.06.2021, встановлює принципи: публічність, незалежність та неупередженість, законність, доступність, безпосередність, нотаріальна таємниця та конфіденційність, чесність, сумлінність, повага до професії [3]. Європейський кодекс нотаріальної етики доповнює наведений перелік такими орієнтирами, як лояльність, високі моральні якості, правова та технічна компетенція, заборона участі – повідомлення, обмеження щодо реклами та використання професійного позначення [4]. Гармонійне поєднання національних та міжнародних стандартів створює цілісну систему деонтологічних вимог до представників даної юридичної професії.

У контексті практичного застосування морально-етичних стандартів вартій уваги феномен самообмеження. О. Коротюк зауважує, що нотаріуси часто керуються принципом статті 19 Конституції України, який вимагає від посадових осіб діяти лише в межах повноважень, визначених законом [5, с. 186–187; 6]. Погоджуємось із міркуванням автора, що формально даний принцип не поширюється на нотаріусів. Водночас вважаємо, що його фактичне дотримання свідчить про високу правову культуру нотаріальної спільноти.

Етичні засади діяльності медіатора становлять окрему систему деонтологічних норм, які суттєво відрізняються від вимог до нотаріальної професії, що зумовлено відмінністю правового статусу, змістом функцій та принциповою різницею в ролі кожного з фахівців у правовій сфері. Так, специфіка професії медіатора полягає у сприянні комунікації між сторонами конфлікту з метою досягнення взаємоприйняттого рішення. Він не має владних повноважень і не приймає рішень від імені сторін. Медіатор створює умови для відкритого спілкування, де учасники конфлікту можуть самостійно знайти прийнятне для всіх вирішення. Даний підхід вимагає чітко визначених етичних норм, що забезпечують прозорість і довіру до процедури. Такі норми виходять за межі стандартних процедурних рамок. Медіатор, на відміну від нотаріуса, не діє від імені держави, а виконує моральну місію – сприяє формуванню культури мирного врегулювання суперечок. Зазначена мета потребує від нього високого рівня етичної самосвідомості та постійного дотримання професійних стандартів. Як зазначає дослідниця К. Токарева, систематизація таких норм є обов'язковою умовою ефективного функціонування інституту медіації, оскільки саме вони забезпечують довіру до процедури й сприяють формуванню миротворчого потенціалу в суспільстві [7, с. 75]. Відтак, етична відповідальність медіатора поширюється не лише на конкретний спір, а й на загальну культуру вирішення суперечностей у суспільстві.

Законодавче регулювання етичних стандартів медіаційної діяльності має певні особливості порівняно з нотаріальною практикою. П. 1 ч. 1 ст. 12 Закону України

«Про медіацію» встановлює обов'язок медіатора дотримуватись правил проведення медіації та кодексу професійної етики, відображаючи високі очікування суспільства щодо моральних якостей представників даної професії. Водночас законодавець не розробив типовий кодекс чи рекомендації, а згідно з ч. 1 та ч. 2 ст. 13 зазначеного Закону, делегував повноваження формування етичних стандартів професійним об'єднанням медіаторів [8]. Такий механізм значно контрастує з централізованим регулюванням етики нотаріусів, визначеним Наказом Міністерства юстиції України № 2039/5 від 07.06.2021, де етичні норми затверджуються на загальнодержавному рівні з уніфікованим застосуванням для всіх представників професії [3]. Особливо вартим уваги вважаємо закріплене в законі положення про самостійне визначення об'єднаннями медіаторів порядку притягнення до відповідальності за етичні порушення. Показовою реалізацією даного механізму є практика Національної асоціації медіаторів України. Процедура розгляду скарг на порушення Кодексу етики медіатора може призвести до виключення фахівця з реєстру за доведені серйозні етичні проступки, зокрема розголошення конфіденційної інформації чи втрату нейтральності без самовідводу 9].

Подібна саморегуляція формує унікальну модель професійного контролю, що спирається на колегіальне оцінювання етичності дій медіатора фаховою спільнотою. Вважаємо, що такий підхід має свою специфіку порівняно з моделлю дисциплінарної відповідальності в нотаріальній практиці, де встановлено чітку градацію стягнень за порушення етичних норм – від зауваження і попередження до ініціювання анулювання свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю. При цьому порядок застосування таких заходів регламентується Нотаріальною палатою України, що поєднує елементи державного і самоврядного контролю.

Базові принципи медіації, закріплені законодавцем у ст. 3 профільного закону, утворюють фундамент професійних цінностей медіаторів. Аналізуючи нормативні положення, можна виокремити шість основних засад: добровільність, конфіденцій-

ність, нейтральність, незалежність та неупередженість фахівця, самовизначення і рівність прав учасників процедури [8]. Принцип добровільності набуває в медіації особливого звучання, надаючи сторонам змогу в будь-який момент ініціювати чи припинити процес, що суттєво відрізняється від нотаріальної практики з її чітко регламентованими обов'язковими процедурами. Вважаємо, що вимоги неупередженості формують спільне підґрунтя для обох професій, проте у медіації вони набувають особливої гостроти через роботу посередника у середовищі активного протистояння інтересів. Порівняльний аналіз вимог щодо конфіденційності демонструє ширший діапазон захисту інформації при медіації – охороні підлягають не лише фактичні дані, а й сам процес комунікації та напрацьовані матеріали. Найбільш характерною відмінністю, на наш погляд, є принцип самовизначення – медіатор лише фасилітує процес пошуку рішення, не отримуючи владних повноважень, тоді як нотаріус діє як посадова особа, що посвідчує юридичні факти від імені держави.

Таким чином, етичні вимоги до нотаріусів і медіаторів мають багато спільного, зокрема орієнтацію на незалежність, неупередженість і конфіденційність. Проте способи реалізації цих принципів істотно відрізняються. У професійній діяльності нотаріус зосереджений на забезпеченні законності, дотриманні процедур і юридичній безпеці документів. Для медіатора головним є налагодження діалогу між сторонами, вибудова довіри та підтримання балансу інтересів у вже наявному конфлікті. Така відмінність зумовлена різною функціональною природою обох професій. Вона вимагає створення нової етичної моделі, яка гармонійно поєднуватиме обидва підходи в практиці фахівця, що поєднує функції нотаріуса і медіатора.

Зіставлення етичних засад двох професій переконливо демонструє необхідність розробки спеціального Кодексу професійної етики нотаріуса-медіатора. На нашу думку, такий документ дозволить гармонізувати подекуди суперечливі вимоги до представників обох професійних сфер та сформувати цілісну деонтологічну концепцію нотаріальної медіації. Важливо

при цьому не просто механічно поєднати етичні стандарти нотаріату та медіації, а створити якісно новий етичний фундамент, що враховуватиме специфіку інтегрованої діяльності. Кодекс має стати не лише формальним переліком обов'язків та заборон, а й відображати філософію нового інституту, заснованого на поєднанні публічно-правових гарантій нотаріату з гнучкістю та клієнтоорієнтованістю медіаційних процедур.

Кодекс професійної етики нотаріуса-медіатора має врахувати подвійну природу його діяльності та передбачити механізми подолання потенційних етичних дилем. Вважаємо, що особливої уваги потребують шість ключових принципів.

1. *Посилені гарантії неупередженості* з огляду на публічно-правовий статус нотаріуса виступають фундаментальною вимогою для нотаріуса-медіатора. Такий статус накладає додаткову відповідальність на фахівця, оскільки виникає ризик сприйняття його як представника влади. Нотаріус-медіатор повинен докладати подвійних зусиль для демонстрації своєї нейтральності. Можливим практичним втіленням принципу є заборона проведення медіації між сторонами, для яких він здійснював нотаріальні дії протягом попереднього року.

2. *Збалансоване дотримання законності при забезпеченні гнучкості медіаційної процедури* вимагає специфічного підходу. Нотаріус-медіатор постійно балансує між суворим дотриманням правових норм та необхідністю забезпечити гнучкість переговорного процесу. Його завданням стає недопущення угод, які суперечать закону, проте без обмеження творчого пошуку рішень сторонами. По-перше, попередня юридична оцінка пропозицій допоможе уникнути незаконних домовленостей. По-друге, надання інформації про правові наслідки дозволить сторонам самостійно оцінити ризики обраного шляху.

3. *Комплексне забезпечення доступності послуг* для всіх категорій громадян передбачає усунення фінансових, фізичних та інформаційних бар'єрів. Нотаріуси-медіатори мають забезпечити приміщення, доступні для осіб з інвалідністю. Важливим елементом, на наш погляд, є впровадження диференційованої тарифної політики для

соціально вразливих груп. Доречним буде встановлення декількох безкоштовних годин консультацій на місяць для малозабезпечених громадян.

4. Додаткові *гарантії добровільності* з урахуванням авторитету нотаріуса потребують особливої уваги через ризик сприйняття його рекомендацій як обов'язкових. Нотаріус-медіатор має постійно підкреслювати консультативний характер своїх пропозицій та право сторін відмовитись від процедури. Письмове інформування про добровільність участі перед початком медіації дозволить мінімізувати психологічний тиск авторитету нотаріуса як представника юридичної професії.

5. *Спеціальні механізми захисту конфіденційності* при документальному оформленні результатів медіації вимагають розробки особливих процедур. Нотаріус, що проводить медіацію, повинен чітко розділяти записи, зроблені під час сесій, та офіційну документацію. Робочі нотатки підлягають знищенню після завершення процедури. Також вважаємо, що доречно забезпечити окреме зберігання медіаційних документів з обмеженим доступом навіть для працівників нотаріальної контори.

6. *Усвідомлення подвійної відповідальності – перед законом і перед сторонами спору* – формує ядро етичної свідомості нотаріуса-медіатора. Фахівець несе відповідальність перед державою за дотримання законності та перед сторонами за забезпечення їхнього права на самовизначення. Нотаріус, що проводить медіацію, обов'язково має проходити регулярну супервізію для виявлення неусвідомлених етичних порушень та уникнення професійного вигорання.

Кодекс має регламентувати також професійну взаємодію, особливості рекламування послуг і відповідальність за порушення норм. Необхідно закріпити етичні стандарти конкуренції та співпраці між нотаріусами-медіаторами, з урахуванням

ризиків недобросовісного перехоплення клієнтів і демпінгу. Регулювання реклами медіаційних послуг вимагає зваженого підходу. Потрібен баланс між стриманістю, що традиційно властива сфері нотаріату, та необхідністю поширення інформації про новий інститут серед населення. Варто передбачити чіткий механізм дисциплінарної відповідальності за порушення етичних норм, який враховуватиме серйозність проступку, його наслідки для сторін і репутаційні ризики для фахового середовища. Комплексне регулювання всіх зазначених аспектів дозволить створити цілісну систему етичних орієнтирів і підвищить довіру до медіації в нотаріальній сфері.

Висновки. Порівняльний аналіз професійної етики нотаріуса і медіатора вказує на потребу переосмислити деонтологічні засади під час поєднання медіаційної функції з нотаріальною практикою. Злиття двох етичних систем формує нові морально-ціннісні орієнтири. У згаданих орієнтирах поєднуються об'єктивність і формалізм нотаріальної діяльності та гнучкість і комунікативна спрямованість медіації. Впровадження спеціалізованого Кодексу професійної етики нотаріуса-медіатора стає імперативом розвитку нового інституту, здатного ефективно забезпечити захист прав громадян як шляхом превентивного правосуддя, так і через врегулювання вже наявних конфліктів. Основу професійної поведінки повинні становити гарантії неупередженості, законність, доступність послуг, добровільність участі, захист конфіденційної інформації та усвідомлення подвійної відповідальності. Необхідно враховувати моральні засади професійної взаємодії між фахівцями. Слід переглянути правила щодо рекламування послуг. Потрібна реформа дисциплінарної відповідальності. Зазначені елементи формуватимуть довіру суспільства до нової форми нотаріальної діяльності з медіаційною функцією.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лила-Барська А. Про публічно-правовий статус нотаріуса в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 1. С. 130–134.
2. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII : станом на 10 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (дата звернення: 01.04.2025).

3. Про затвердження Правил професійної етики нотаріусів України : Наказ М-ва юстиції України від 07.06.2021 № 2039/5 : станом на 31 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0759-21#Text> (дата звернення: 01.04.2025).

4. Європейський кодекс нотаріальної етики. *Нотаріальна палата України*. URL: <https://при.ua/wp-content/uploads/2018/01/Європейський-кодекс-нотаріальної-етики.pdf> (дата звернення: 01.04.2025).

5. Коротюк О.В. Нотаріус як спеціальний суб'єкт злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12:00:08. Київ, 2014. 238 с.

6. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 02.04.2025).

7. Токарева К. Теоретико-правовий аналіз етичних засад діяльності медіатора. *Вісник АПСВТ*. 2020. № 3-4. С. 70–79.

8. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 02.04.2025).

9. Кодекс професійної етики медіатора : від 19.02.2022. URL: <https://namu.com.ua/ua/downloads/organisationdocs/Кодекс-етики-2022-станом-на-23.02.2022.pdf> (дата звернення: 02.04.2025).

НЕУСТОЙКА ЯК ФОРМА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ГРОШОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У ДОГОВОРАХ НАЙМУ (ОРЕНДИ)

Мудрий Олександр Андрійович,

аспірант кафедри цивільного права та процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті досліджено питання щодо неустойки як форми договірної відповідальності за порушення грошових зобов'язань, які виникають на підставі договорів найму (оренди). Неустойка має подвійну правову природу і, будучи формою договірної відповідальності в орендних відносинах, одночасно виступає видом забезпечення виконання цих зобов'язань. В контексті поділу неустойки на договірну і законну зазначено, що в орендних правовідносинах неустойка частіше за все є договірною, хоча в окремих законодавчих актах закріплено законну неустойку (наприклад, у договорах фінансового лізингу). Звернута увага на необхідність відмежування від законної неустойки тих випадків, коли в актах цивільного законодавства закріплено максимальний розмір неустойки за порушення грошових зобов'язань (наприклад, в договорах прокату). Зазначено, що в орендних відносинах за участю фізичних осіб, не пов'язаних зі здійсненням ними підприємницької діяльності, обмеження щодо максимального розміру пені за несвоєчасне внесення орендної плати передбачені законом лише щодо договору прокату. У зв'язку з цим звернуто увагу на непослідовність такого підходу і створення цим передумов для зловживань з боку суб'єктів підприємницької діяльності, які, як правило, пропонують фізичним особам стандартні форми договорів. У зв'язку з цим запропоновано зміни до Закону України «Про фінансовий лізинг», які передбачають встановлення максимального розміру пені в таких відносинах. Також розглянуто питання щодо можливості одночасного нарахування і стягнення пені і штрафу за одне і те саме порушення грошових зобов'язань. У зв'язку з цим запропоновано закріпити у Законі України «Про фінансовий лізинг» норму, яка би унеможливила у договорах фінансового лізингу за участю лізингоодержувача-фізичної особи, яка укладає такий договір не у зв'язку зі здійсненням нею підприємницької чи іншої подібної діяльності, одночасне стягнення штрафу і пені за одне і те саме порушення договору фінансового лізингу.

Ключові слова: договір оренди, договір прокату, договір фінансового лізингу, відповідальність, грошове зобов'язання, неустойка, пеня.

Mudryi Olexandr. Forfeit as a form of liability for breach of monetary obligations arising under lease contracts

The article examines the issue of forfeit as a form of contractual liability for breach of monetary obligations arising under lease contract. Forfeit has a dual legal nature and, being a form of contractual liability in leasing relations, simultaneously serve as a form of securing the fulfillment of these obligations. In the context of dividing forfeit into contractual and statutory, it is noted that in leasing relations, forfeit is most often contractual, although certain legislative acts stipulate a statutory forfeit (for example, in financial leasing contracts). Attention is drawn to the need to distinguish from statutory forfeit those cases where civil legislation stipulates the maximum amount of forfeit for breach of monetary obligations (for example, in hiring contract). It is noted that in leasing relations involving natural persons not involved in their entrepreneurial activities, restrictions on the maximum amount of forfeit for late payment of lease payment are provided for by law only in relation to the hiring contract. In this regard, attention was drawn to the inconsistency of this approach and the creation of preconditions for abuse by business entities, which, as a rule, offer natural persons standard forms of contracts. In this regard, amendments were proposed to the Law of Ukraine «On Financial Leasing», which provide for

the establishment of the maximum amount of forfeit in such relations. The issue of the possibility of simultaneously accruing and collecting penalties and fines for the same violation of monetary obligations was also considered. In this regard, it was proposed to enshrine in the Law of Ukraine «On Financial Leasing» a norm that would make it impossible in financial leasing contracts with the participation of a lessee-natural persons who concludes such an agreement not in connection with the implementation of entrepreneurial or other similar activities by him, to simultaneously collect a fine and a penalty for the same violation of a financial leasing contract.

Key words: lease contract, contract of hire, financial leasing contract, liability, monetary obligation, forfeit, fine.

Постановка проблеми. В умовах функціонування ринкової економіки важливе значення має належне виконання учасниками приватноправових відносин договірних зобов'язань. Тому актуальними залишаються питання цивільно-правової відповідальності за порушення таких зобов'язань, у тому числі грошових. В орендних відносинах грошові зобов'язання полягають, насамперед, у сплаті орендарем плати за користування орендованим майном, яка, як засвідчує практика, у переважній більшості випадків вноситься у грошовій формі. Найбільш поширеною формою договірної відповідальності за порушення грошових зобов'язань в орендних відносинах є сплата неустойки. У цьому відношенні проблематика неустойки в орендних відносинах заслуговує більш ретельного наукового аналізу як з позиції існуючих проблем правозастосування, так і в аспекті напрацювання пропозицій, які здатні удосконалити правове регулювання у цій сфері. Особливо актуальним це стає в умовах оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства України.

Аналіз останніх досліджень. Питання, що стосуються сплати неустойки за порушення грошових зобов'язань, у тому числі в орендних відносинах, досліджували такі вітчизняні науковці, як Т. В. Боднар, І. Р. Калаур, О. О. Отрадна, І. Й. Пучковська, М. П. Тиндик та ін.

Метою статті є виявлення та аналіз основних теоретичних та прикладних проблем, які стосуються сплати неустойки за порушення грошових зобов'язань у договорах найму (оренди), та вироблення пропозицій щодо удосконалення законодавства, що регулює ці відносини.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 549 ЦК України [1], неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен

передати кредиторів у разі порушення боржником зобов'язання.

Як зазначає Т. В. Боднар, сплата неустойки (штрафу, пені) полягає в переданні боржником, який порушив договірне зобов'язання, кредиторів грошові суми або іншого майна (рухомого й нерухомого) [2, с. 106].

З позиції ЦК України, неустойка розглядається, з одного боку, як вид забезпечення виконання зобов'язань (параграф 2 глави 49 ЦК України) і, з іншого боку, – як форма відповідальності за порушення зобов'язання (ст.ст. 611, 622, 624 ЦК України).

Підтримуючи, в цілому подвійну природу неустойки, О. О. Отрадна наголошує на необхідності розмежувати поняття «неустойка», яка є способом забезпечення виконання зобов'язань, і «стягнення (передача) неустойки», що є формою (мірою) цивільно-правової відповідальності [3, с. 10].

Проте, І. Й. Пучковська зауважує, що незважаючи на те, що неустойка традиційно вважається видом забезпечення виконання зобов'язання, який одночасно є й мірою цивільно-правової відповідальності, при розгляді механізму її реалізації стає очевидним, що механізм дії неустойки – це механізм дії цивільно-правової відповідальності – додаткове майнове обтяження для винного боржника, стягнуте з метою відновлення порушеної майнової сфери кредитора [4, с. 196].

Верховний Суд у своїй практиці виходить із подвійної природи неустойки, наголошуючи, що завданням неустойки як способу забезпечення виконання зобов'язання та як міри відповідальності є одночасно забезпечення дисципліни боржника стосовно виконання зобов'язання (спонукання до належного виконання зобов'язання) та захист майнових прав та інтересів кредитора у разі порушення зобов'язання шля-

хом компенсації можливих втрат, у тому числі у вигляді недосягнення очікуваних результатів господарської діяльності внаслідок порушення зобов'язання. До моменту порушення зобов'язання боржником неустойка виконує функцію сприяння належному виконанню зобов'язання, стимулювання боржника до належної поведінки. Після порушення боржником свого обов'язку неустойка починає виконувати функцію майнової відповідальності (постанова Верховного Суду від 02.11.2022 у справі № 910/14591/21) [5].

Стосовно сутності неустойки як форми договірної відповідальності становить інтерес позиція, зазначена у постанові Великої Палати Верховного Суду від 18 березня 2020 року у справі № 902/417/18. У ній Верховний Суд, звертаючи увагу на те, що розмір збитків в момент правопорушення, зазвичай, ще не є відомим, а дійсний розмір збитків у більшості випадків довести або складно, або неможливо взагалі, далі зазначає, що з метою захисту інтересів постраждалої сторони законодавець може встановлювати правила, спрямовані на те, щоб така сторона не була позбавлена компенсації своїх майнових втрат. Такі правила мають на меті компенсацію постраждалій стороні за рахунок правопорушника у певному заздалегідь визначеному розмірі (встановленому законом або договором) майнових втрат у спрощеному порівняно зі стягненням збитків порядку, і ця спрощеність полягає в тому, що кредитор (постраждала сторона) не повинен доводити розмір його втрат, на відміну від доведення розміру збитків. Наприклад, такими правилами є правила про неустойку, передбачені статтями 549-552 ЦК України. Для того щоб неустойка не набула ознак каральної санкції, діє правило частини третьої статті 551 ЦК України про те, що суд вправі зменшити розмір неустойки, якщо він є завеликим порівняно зі збитками, які розумно можна було б передбачити. Якщо неустойка стягується понад збитки (частина перша статті 624 ЦК України), то вона також не є каральною санкцією, а має саме компенсаційний характер. Така неустойка стягується не понад дійсні збитки, а лише понад збитки у доведеному розмірі, які, як правило, є меншими за дійсні збитки [6].

В наведеній постанові Велика Палата Верховного Суду, ґрунтуючись на положенні про компенсаторний характер цивільно-правової відповідальності, розглядає стягнення неустойки саме як спосіб компенсації майнових втрат потерпілій особі за рахунок порушника.

В орендних правовідносинах неустойка частіше за все є договірною. Водночас, в окремих актах законодавства має місце закріплення законної неустойки.

Випадком законної неустойки є ч. 4 ст. 21 Закону України «Про фінансовий лізинг» [7], згідно з якою невиконання лізингоодержувачем обов'язку щодо сплати лізингових платежів відповідно до умов договору фінансового лізингу є підставою для нарахування неустойки, сплату якої лізингодавець має право вимагати від лізингоодержувача, у розмірі подвійної облікової ставки Національного банку України, що діяла у періоді прострочення, від суми заборгованості за кожний день прострочення, за час прострочення, якщо інший розмір неустойки не визначений умовами договору фінансового лізингу.

Також іноді має місце закріплення конкретних розмірів неустойки у типових (примірних) договорах. Так, відповідно до ст. 14 Закону України «Про оренду землі» [8], Типовий договір оренди землі та типовий договір оренди землі в комплексі з розташованим на ній водним об'єктом затверджуються Кабінетом Міністрів України. Постановою Кабінету Міністрів України від 03 березня 2004 року № 220 затверджений Типовий договір оренди землі [9], яким передбачено, що у разі невнесення орендної плати у строки, визначені цим договором у 10-денний строк сплачується штраф у розмірі 100 відсотків річної орендної плати, встановленої цим договором.

У ст. 16 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» [10] передбачено, що договір оренди формується на підставі примірного договору оренди. Постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2020 р. № 820 [11] затверджено Примірний договір оренди єдиного майнового комплексу державного підприємства, його відокремленого структурного підрозділу та Примірний договір оренди нерухомого або іншого окремого індивідуально визначеного майна, що

належить до державної власності. Обидва документи, незважаючи на їх назви «примірний договір», передбачають незмінювані умови, серед яких умова про те, що на суму заборгованості Орендаря із сплати орендної плати нараховується пеня в розмірі подвійної облікової ставки Національного банку на дату нарахування пені від суми заборгованості за кожний день прострочення перерахування орендної плати.

Від випадків, коли законодавець встановлює законну неустойку, потрібно відрізнити ті випадки, коли на законодавчому рівні передбачено максимально допустимий розмір неустойки. Так, п. 3.3. Порядку надання у тимчасове користування громадянам предметів культурно-побутового призначення та господарського вжитку [12] передбачено, що за прострочення платежу наймач оплачує вартість прокату згідно з тарифами, які діють на момент сплати платежу, а також пеню для юридичних осіб та суб'єктів підприємницької діяльності в розмірі, установленому договором прокату (замовленням-зобов'язанням), але не більше подвійної облікової ставки Національного банку України, що діяла в період, за який сплачується пеня, для фізичних осіб – у розмірі, установленому договором прокату (замовленням-зобов'язанням), але не більше облікової ставки Національного банку України.

Погоджуємося із висловленою в літературі точкою зору, що зі змісту норми п. 3.3. Порядку надання у тимчасове користування громадянам предметів культурно-побутового призначення та господарського вжитку можна зробити висновок, що у тому разі, якщо сторони договору прокату транспортного засобу не встановили розмір пені у договорі, вважається, що умова про пеню взагалі у ньому відсутня. Наявність у згаданій нормі обмеження розміру пені обліковою, або подвійною обліковою ставкою НБУ не означає, що її розмір цією нормою встановлено [13, с. 80–81].

Отже, наведені вище положення п. 3.3. Порядку надання у тимчасове користування громадянам предметів культурно-побутового призначення та господарського вжитку не передбачають законної неустойки, а визначають максимальні

розміри неустойки за порушення строків внесення плати за прокат, які є диференційовані залежно від суб'єктного складу договору прокату. Тобто зазначена неустойка є договірною, а тому наймодавець матиме право на її стягнення лише за умови, що конкретний розмір неустойки визначено договором прокату (замовленням-зобов'язанням).

У зв'язку із вищенаведеним потрібно зупинитися на питанні про законодавчі обмеження розміру договірної неустойки в контексті орендних відносин. Законом України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» [14] у ст. 3 передбачено, що розмір пені, передбачений статтею 1 цього Закону, обчислюється від суми простроченого платежу та не може перевищувати подвійної облікової ставки Національного банку України, що діяла у період, за який сплачується пеня. Потрібно зазначити, що суб'єктами правовідносин, на які поширюється дія даного закону, відповідно до його преамбули, є підприємства, установи та організації незалежно від форм власності та господарювання, а також фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності. Тобто передбачені цим законом обмеження максимального розміру пені за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань поширюються лише на договірні відносини між юридичними особами та (або) фізичними особами-підприємцями.

Відповідно, на орендні відносини за участю фізичних осіб, не пов'язаних зі здійсненням ними підприємницької діяльності, зазначені обмеження не поширюються. Відповідні правила діють лише щодо договорів прокату (п. 3.3. Порядку надання у тимчасове користування громадянам предметів культурно-побутового призначення та господарського вжитку), про що вже було сказано вище.

Отже, в орендних відносинах за участю фізичних осіб, не пов'язаних зі здійсненням ними підприємницької діяльності, обмеження щодо максимального розміру пені за несвоєчасне внесення орендної плати передбачені законом лише щодо договору прокату. Вважаємо, що такий підхід не є послідовним. Відповідні обмеження мали би бути передбачені і для інших різнови-

дів орендних відносин, в яких наймачем (орендарем) є фізична особа, а наймодавцем (орендодавцем) – суб'єкт, що здійснює підприємницьку діяльність. Інакше створюються передумови для зловживань з боку останніх, які, як правило, пропонують фізичним особам стандартні форми договорів. Наприклад, це стосується договорів фінансового лізингу за участю лізингоодержувачів-фізичних осіб. Закон України «Про фінансовий лізинг» передбачає низку положень, спрямованих на посилений захист прав та інтересів споживачів послуг фінансового лізингу, проте не лімітує розміру пені за несвоєчасне внесення лізингових платежів лізингоодержувачами-фізичними особами.

Наведена норма ст. 21 Закону України «Про фінансовий лізинг» не передбачає максимально допустимого розміру неустойки за несвоєчасне внесення лізингових платежів, а передбачає лише її розмір на випадок, якщо сторони не обумовили його в договорі фінансового лізингу. Максимальний розмір неустойки діятиме лише у відносинах за участю лізингоодержувачів – юридичних осіб чи фізичних осіб-підприємців на підставі ст. 3 Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань». Це створює умови, за яких лізингова компанія, по суті, може нав'язувати фізичній особі надміру великий розмір неустойки за несвоєчасне внесення лізингових платежів.

Ще одне питання стосується можливості одночасного нарахування і стягнення за одне і те саме порушення грошових зобов'язань пені і штрафу. Загалом, ЦК України не забороняє передбачати у договорах одночасно штраф і пеню за одні і ті ж самі порушення зобов'язання. В деяких випадках це прямо передбачено законодавчо (див. напр. Типовий договір оренди землі). В даному випадку може постати питання про відповідність цього положенню ст. 61 Конституції України [15], згідно з яким, ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Проте, як зазначила Велика Палата Верховного Суду, одночасне стягнення з учасника господарських відносин, який порушив господар-

ське зобов'язання за договором, штрафу та пені не суперечить статті 61 Конституції України, оскільки згідно зі статтею 549 ЦК України пеня та штраф є формами неустойки, тобто не є окремими та самостійними видами юридичної відповідальності. У межах одного виду відповідальності може застосовуватися різний набір санкцій. Водночас, у цій же постанові Велика Палата Верховного Суду зазначила, що одночасне стягнення штрафу за прострочення виконання зобов'язання на строк понад 10 календарних днів та штрафу за прострочення виконання зобов'язання на строк понад 30 календарних днів є подвійним стягненням штрафу за несвоєчасне виконання зобов'язання, що не узгоджується з приписами статті 61 Конституції України, згідно з якою ніхто не може бути двічі притягнутий до відповідальності одного виду [16].

І хоча вищенаведена справа не стосувалася орендних відносин, проте зроблені в ній Верховним Судом висновки можуть бути застосовані і щодо договорів найму (оренди). Відповідно, сторони можуть передбачити в договорі найму (оренди) одночасно і штраф за несплату орендної плати, і пеню за кожен день прострочення сплати орендної плати. Проте, якщо, наприклад, договором оренди буде передбачено штраф за несплату орендної плати протягом 10 днів в одному розмірі і штраф за несплату орендної плати, скажімо, протягом 30 днів в більшому розмірі, то в разі несплати штрафу протягом 35 днів з орендаря може бути стягнутий лише штраф у більшому розмірі і не може одночасно стягуватися штраф, встановлений за несплату орендної плати протягом 10 днів.

Повертаючись до питання одночасного стягнення штрафу і пені варто зазначити, що для інших видів відносин законодавство передбачає норми, які забороняють це. Так, ч. 4 ст. 21 Закону України «Про споживче кредитування» [17] передбачено, що застосування штрафу та пені за одне й те саме порушення споживачем зобов'язання за договором про споживчий кредит заборонено.

Зрозуміло, що відносини за договором найму (оренди) і за договором про споживчий кредит є різними за своєю суттю.

Проте в обох випадках йдеться про фінансові послуги і правові наслідки порушення споживачем таких послуг своїх грошових зобов'язань. І в такому аспекті постає питання про доцільність закріплення у законодавстві уніфікованого підходу у питанні одночасного стягнення штрафу і пені у договорах за участю фізичної особи-споживача. Адже за чинним законодавством виходить, що якщо фізична особа бере споживчий кредит на придбання автомобіля, то у разі порушення нею зобов'язань з повернення кредиту і сплати процентів банк не зможе стягнути з неї одночасно і штраф, і пеню. Проте, якщо фізична особа укладе із лізинговою компанією договір фінансового лізингу автомобіля, то в такому договорі цілком може бути передбачено одночасне стягнення і штрафу, і пені за несплату лізингових платежів.

Висновки. В орендних правовідносинах неустойка за порушення грошових зобов'язань може бути як договірною, так і законною. Від законної неустойки потрібно відрізняти ті випадки, коли в актах цивільного законодавства закріплено максимальний розмір неустойки за

порушення грошових зобов'язань (наприклад, в договорах прокату).

З метою недопущення зловживань з боку лізингодавців у відносинах із лізингоодержувачами-фізичними особами та захисту інтересів останніх доцільно внести такі зміни до ч. 4 ст. 21 Закону України «Про фінансовий лізинг»:

доповнити абз. 1 новим реченням такого змісту: *«Якщо лізингоодержувачем є фізична особа, яка укладає договір фінансового лізингу не у зв'язку зі здійсненням нею підприємницької чи іншої подібної діяльності, встановлений таким договором розмір неустойки за несвоєчасну сплату лізингових платежів не може бути вищим за розмір облікової ставки Національного банку України, що діяла у періоді прострочення, від суми заборгованості за кожний день прострочення».*

доповнити новим абзацом такого змісту: *«Якщо лізингоодержувачем є фізична особа, яка укладає договір фінансового лізингу не у зв'язку зі здійсненням нею підприємницької чи іншої подібної діяльності, одночасне стягнення з неї штрафу і пені за одне і те саме порушення договору фінансового лізингу не допускається».*

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Відповідальність у приватному праві: монографія / за заг. ред. І. А. Безклубого. Київ : Грамота, 2014. 416 с.
3. Отраднава О. О Неустойка в цивільному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2002. 20 с.
4. Пучковська І. Й. Теоретичні проблеми забезпечення зобов'язань: монографія. Харків : Право, 2017. 472 с.
5. Постанова Верховного Суду у складі об'єднаної палати Касаційного господарського суду від 15 листопада 2024 року у справі № 904/1553/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123152681>
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 березня 2020 року у справі № 902/417/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88952210>
7. Про фінансовий лізинг : Закон України від 4 лютого 2021 року № 1201-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-20#Text>
8. Про оренду землі: Закон України від 6 жовтня 1998 року № 161-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text>
9. Про затвердження Типового договору оренди землі: постанова Кабінету Міністрів України від 03 березня 2004 року № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2004-%D0%BF#Text>
10. Про оренду державного та комунального майна: Закон України від 3 жовтня 2019 року № 157-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-20#Text>

11. Про затвердження примірних договорів оренди державного майна: постанова Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2020 року № 820. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2020-%D0%BF#Text>

12. Про затвердження Порядку надання у тимчасове користування громадянам предметів культурно-побутового призначення та господарського вжитку: наказ Укрсоюзсервісу від 16 грудня 1999 року № 46. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0025-00#Text>

13. Тиндик М. П. Сплата неустойки як правовий наслідок порушення сторонами обов'язків із договору прокату транспортного засобу. *Право та інноваційне суспільство*. 2021. № 1 (16). С. 79–84.

14. Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань»: Закон України від 22 листопада 1996 року № 543/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/543/96-%D0%B2%D1%80#Text>

15. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

16. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 01 червня 2021 року у справі № 910/12876/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98524309?fbclid=IwAR2sNSJIEf-KWZ7uP-WmGWUrJgVdrQEOLtnCjBRI4huSaI3WL5pIIzxsUNnQ>

17. Про споживче кредитування: Закон України від 15 листопада 2016 року № 1734-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text>

УДК 346.9

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.2.31>

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОГО КОНТРАКТУ ЯК РІЗНОВИДУ ГОСПОДАРСЬКОГО ДОГОВОРУ

Попович Павло Олександрович,
аспірант кафедри господарського права і процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена поняттю та ознакам зовнішньоекономічного контракту як певного різновиду господарського договору через самостійно-кваліфікаційні ознаки. Господарсько-правовими ознаками зовнішньоекономічного договору є: наявність сторони – вітчизняного суб'єкта господарювання; предмет – майно, продукція, послуги, товари, які використовуються у сфері господарювання; публічно-правові аспекти – контрольно-наглядові дії з боку уповноважених органів державної влади.

Через господарсько-правове забезпечення зовнішньоекономічний контракт є різновидом господарського договору, тобто він визначений нормативно нормами загального (ГК України, Митний кодекс України) та спеціального законодавства (Закони України «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про міжнародне приватне право» тощо).

З зобов'язально-аналітичної точки зору зовнішньоекономічний контракт є строковим, оплатним, двох- або багатостороннім, консенсуальним, основним, однооб'єктним (в деяких випадках – альтернативним) та, як правило, господарсько-майновим, тобто його предметна складова використовується з метою забезпечення (здійснення, виконання) певного різновиду господарювання. Особливо цінним в економічному сенсі є виконання зовнішньоекономічних контрактів, адже у цьому разі держава отримує певний бонус – платежі у вигляді податків та зборів, які поповнюють її бюджет, слугують чинником стабілізації і зростання її соціально-економічного потенціалу.

Специфікація зовнішньоекономічного контракту – це детальний опис його предмета, який додається до його основного тексту, є його невід'ємною частиною та містить конкретні характеристики, вимоги, параметри, обсяги та інші відомості, що дозволяють однозначно ідентифікувати товар, послугу або роботу, яка є предметом угоди.

Ключові слова: зовнішньоекономічний контракт, сфера господарювання, господарський договір, суб'єкт господарювання.

Popovych Pavlo. Concept and features of a foreign economic contract as a type of economic contract

The article is devoted to the concept and features of a foreign economic contract as a certain type of economic contract through self-qualifying features. The economic and legal features of a foreign economic contract are: the presence of a party – a domestic business entity; the subject – property, products, services, goods used in the field of business; public-legal aspects – control and supervisory actions by authorized state authorities.

Due to the economic and legal support, a foreign economic contract is a type of economic contract, that is, it is defined by the norms of general (Civil Code of Ukraine, Customs Code of Ukraine) and special legislation (Laws of Ukraine «On Foreign Economic Activity», «On Private International Law», etc.).

From an obligation-analytical point of view, a foreign economic contract is fixed-term, refundable, bilateral or multilateral, consensual, basic, single-object (in some cases – alternative) and, as a rule, economic and property, that is, its subject component is used to ensure (implement, perform) a certain type of management. The performance of foreign economic contracts is especially valuable in an economic sense, because in this case the state receives a certain

bonus – payments in the form of taxes and fees, which will replenish its budget, serve as a factor in stabilizing and increasing its socio-economic potential.

The specification of a foreign economic contract is a detailed description of its subject, which is attached to its main text, is its integral part and contains specific characteristics, requirements, parameters, volumes and other information that allows you to uniquely identify the product, service or work that is the subject of the agreement.

Key words: *foreign economic contract, business sphere, economic contract, business entity.*

Метою статті є виокремлення та аналіз господарсько-правової природи зовнішньоекономічного контракту через певні самостійно-кваліфікаційні ознаки.

Дослідженням зовнішньоекономічного контракту, його ознак та змісту займалися різні фахівці, а саме: Г. Дроздова, О. Зборовська, В. Козик, А. Румянцев та інші. Проте, проблемним є аналіз зовнішньоекономічного контракту як різновиду господарського договору через його господарсько-правове забезпечення та інші чинники.

Зовнішньоекономічний контракт є різновидом господарського договору, який визначений нормативно нормами загального (ГК України, ЦК України, Митний кодекс України) та спеціального законодавства (Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність») та є предметом дослідження у фаховій літературі. Так, слушною є думка про те, що саме «з переходом до ринкової економіки в Україні не тільки активізувалися процеси розвитку підприємництва в різних галузях господарства в середині країни, але й виникла потреба в ефективних формах функціонування промислових підприємств є здійснення раціональної та ефективної зовнішньоекономічної діяльності» [1, с. 188].

Також, «у наш час, коли світ змінюється так швидко і несподівано, міжнародне економічне співробітництво є одним з основних факторів, що впливає на рівень економічного розвитку кожної країни і прогрес світу в цілому. Успіх зовнішньоторговельних операцій купівлі-продажу, експортно-імпортних операцій, реекспорту та реімпорту залежить від знання характеристик і правил укладання та управління зовнішньоекономічними контрактами» [2, с. 15]. Адже, як слушно зазначається у літературі, «уся зовнішньоекономічна діяльність опосередковується зовнішньоекономічними договорами (контрактами)» [3, с. 511]. Представляється, що майже кожна країна світу зацікавлена та створює відповідні

умови для укладання та виконання різноманітних зовнішньоекономічних контрактів. Особливо цінним в економічному сенсі є їх виконання, адже у цьому разі держава отримує певний бонус – платежі у вигляді податків та зборів, які поповнюють її бюджет, слугують чинником стабілізації і зростання її соціально-економічного потенціалу.

Також портівно враховувати той факт, що «коли ми досліджуємо поняття зовнішньоекономічного контракту, потрібно виходити за межі їх розуміння лише в континентальному праві, адже стає зрозуміло що суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності мають зв'язки з контрагентами з різних країн, що безумовно тягне за собою співпрацювання різних правових систем, що неможливо ігнорувати, адже головне питання стоїть у тому що контрактне право в системі загального права і в системі континентального можна лише умовно ототожнити» [4, с. 339]. Так, на думку Г.М. Дроздової, «зовнішньоторговельний контракт – це докладно розроблений суб'єктами зовнішньої торгівлі економічний і правовий документ, що регламентує організаційно-технічні, економічні та адміністративно-управлінські відносини під час здійснення купівлі-продажу товарів і послуг на зовнішньому ринку» [5, с. 67]. На нашу думку, це, як правило, комплексний (змішаний) контракт, який стосується не тільки купівлі-продажу, а й супутніх договірних відносин, як то: постачання, транспортування, перевезення, бартер тощо.

Більшість фахівців вижавають до договірного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності саме термін «контракт», який наголошує на його самостійності та ідентифікації. Так, наприклад, А.І. Кредісов стверджує, що «контракт – це комерційний документ, в якому міститься домовленість сторін про поставку товару: зобов'язання продавця передати відповідне майно у власність покупця і зобов'язання покупця прийняти це майно і сплатити за

нього відповідну суму або зобов'язання сторін виконати умови товарообмінної угоди» [6, с. 117]. На думку А.П. Румянцева, контракт – це «зобов'язання однієї сторони угоди (продавця) доставити товар у власність іншій стороні (покупцю), яка, своєю чергою, зобов'язується прийняти його і заплатити ціну за товар» [7, с. 190]. Представляється за доцільне вживати до договірнього забезпечення зовнішньоекономічної діяльності саме термін «контракт», адже окреме вживання термінів «договір» і «контракт» зафіксовано в міжнародній діловій практиці. В англійських країнах і між іноземними контрагентами, що обирають англійську як мову зовнішньоекономічних зв'язків, застосовують термін «contract». Відповідно до англо-українського словника, цей термін перекладається як «контракт», «договір» [8]. Термін «contract» зустрічається в Конвенції Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 року [9] (United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods) та інших міжнародних актах, що регулюють міжнародні приватні відносини, як правило, у сфері здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

Також зовнішньоекономічний контракт визначають як «домовленість між двома та більше суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та їх іноземними контрагентами, що укладається у формі комерційного документа, який регламентує організаційні, економічні та управлінські відносини під час здійснення зовнішньоекономічних операцій і за яким в однієї сторони (продавця) виникає зобов'язання передати у власність другій стороні (покупцеві) промислової продукцію, а в покупця виникає зобов'язання прийняти товар і сплатити за нього певну грошову суму» [10, с. 150]. Із зазначених визначень зовнішньоекономічного контракту можливо говорити про те, що він є строковим, оплатним, двох- або багатостороннім, консенсуальним, основним, однооб'єктним (в деяких випадках – альтернативним) та, як правило, господарсько-майновим, тобто його предметна складова використовується з метою забезпечення (здійснення, виконання) певного різновиду господарювання. Тобто, основними характеристиками ЗЕД-контракту є наступні:

- міжнародний характер: учасниками є резиденти різних країн;
- предмет: матеріальні та нематеріальні блага, послуги, інформація, результати інтелектуальної діяльності тощо, що є об'єктом міжнародного обміну;
- правове регулювання: регулюється як національним законодавством країн-учасниць, так і міжнародними договорами, звичаями міжнародної торгівлі;
- форма, як правило, укладається в письмовій формі.

За дослідженнями О. Вінник «ознаками такого контракту, що дозволяють виділити його в окрему групу господарських договорів, є:

1) особливий суб'єктний склад: сторонами в контракті є вітчизняний суб'єкт ЗЕД та іноземний контрагент;

2) спеціальні вимоги щодо права, яке застосовується: а) при визначенні змісту контракту (права та обов'язки сторін договору визначаються правом країни, обраної сторонами при його укладенні або в результаті подальшого погодження; якщо сторони не погодили це питання, то їх права та обов'язки визначаються правом місця укладання договору, яке визначається законами України (зокрема стаття 6 Закону «Про ЗЕД»); б) при прийманні виконання (застосовується право країни, обраної сторонами; якщо такого погодження не було, береться до уваги право місця проведення такого приймання);

3) спеціальні вимоги щодо форми контракту;

4) обов'язковість державної реєстрації визначених законом видів зовнішньоекономічних контрактів, що здійснюється відповідно до встановленого порядку (стаття 383 ГК України; Наказ Міністерства економіки та європейської інтеграції 06.09.2001 № 201 «Про затвердження Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів)»);

5) особливості порядку розгляду договірних спорів: визначення за згодою сторін з відповідною фіксацією у договорі юрисдикційного органу (державні суди України чи конкретний міжнародний третейський суд або арбітраж, створений на території України чи іншої країни). Слід зазначити про скасування реєстрації

зовнішньоекономічних контрактів на підставі внесення змін до норм чинного законодавства» [11, с. 88].

Особливістю зовнішньоекономічних контрактів вважається застосування міжнародних термінів з урахуванням Міжнародних правил тлумачення комерційних термінів (ІНКОТЕРМС), розроблених Міжнародною торгівельною палатою у 1936 році, основна мета яких – створити єдині й чіткі торговельні правила по всьому світу, використання базових умов постачання згідно з Правилами ІНКОТЕРМС. На думку Д. Луспенік «хоча самі Правила носять рекомендаційний характер, але складаючи договір (контракт), їх використання допомагає в тлумаченні того чи іншого терміна й запобігає численним непорозумінням. Механізм укладання й виконання зовнішньоекономічних договорів, на перший погляд, дещо складний. Українські законодавці намагаються адаптувати чинне законодавство до вимог міжнародного права, проте слід пам'ятати: правова система будь-якої країни не є ідеальною, має свої прогалини й колізії. Захист власних інтересів із урахуванням усіх можливих недоліків є прерогативою при укладанні будь-якого зовнішньоекономічного договору» [12, с. 15].

Так, слушною є думка про те, що «деякі види господарських договорів мають обов'язковий і необхідний додаток – специфікацію. Насамперед йдеться про договори поставки (купівлі-продажу), але специфікація може бути додатком і до інших видів договорів, зокрема, міни, позички, оренди, зберігання та ін. Законодавчого визначення специфікації немає. Тлумачні ж словники надають декілька значень цього терміну:

а) перелік подробиць, на які треба звернути увагу;

б) розробка деталей або подробиць;

в) технічний документ, що включає назву частин, вузлів і деталей будь-якого виробу, вказує їх кількість, матеріал, вагу та інші дані.

Виділяють специфікації двох видів. По-перше, це документ, який містить детальну характеристику товару. Така специфікація дещо нагадує за змістом інший документ – паспорт на товар заводу-виробника. Всю детальну характеристику

товару наводити в самому договорі недоцільно, тому її виносять у додаток, яким є специфікація. Але господарникам більш знайома специфікація іншого виду. Така специфікація використовується в договорах з великим переліком товару, який продається, зберігається, передається в оренду тощо. Якщо асортимент товару широкий за найменуваннями і кількістю, то все це вказується не в самому договорі, а в специфікації як додатку до договору. Саме такий вид специфікації згадується в Господарському кодексі України стосовно договорів поставки. Як бачимо, специфікація є елементом розділу господарського договору про його предмет, оскільки відповідно до п. 4 ст. 180 Господарського кодексу України саме умови про предмет повинні визначати найменування (номенклатуру, асортимент) та кількість продукції, а також вимоги до її якості. Тому і посилання на специфікацію буде саме в розділі про предмет договору» [13, с. 99].

Специфікація є додатком до договору, але має його силу та без нього не діє, адже «як і весь договір підписується уповноваженими особами, і ці підписи скріплюються печатками. Необов'язково специфікація має бути одна; їх може бути декілька, особливо коли термін дії договору є тривалим і поставки здійснюються партіями. Але всі специфікації є невід'ємними частинами господарського договору, про що робиться відповідна вказівка в тексті договору. Із змісту специфікації видно, що в ній зазначається не лише перелік всієї продукції, а й ціни на неї та загальна вартість. Тому в розділі договору про ціну також робиться посилання на специфікацію типу: «Ціна за одиницю товару встановлена у специфікації (Додаток 1) до даного договору». Специфікація складається тоді, коли сторони вирішили, що таке складання є доцільним і необхідним. Єдине «але»: ця ж ст. 266 Господарського кодексу України дає сторонам свободу у складанні специфікації до договору поставки, «якщо інше не передбачено законом». Тому, у випадку прямої вказівки у законі на складання специфікації, сторони зобов'язані будуть це зробити.

Використовується специфікація і у зовнішньоекономічних договорах поставки. Але у міжнародній торгівлі вжи-

вається термін «відвантажувальна специфікація», яка є комерційним документом, що містить перелік видів і сортів товарів. Відвантажувальна специфікація є одним з товаросупровідних документів, оскільки згідно з ним приймається комплектність і якість товару, що поставляється. До речі, якість за специфікацією може визначатися нарівні з державними стандартами та технічними умовами. В сфері міжнародної торгівлі такі специфікації складаються в основному експортерами, хоча складати їх може й імпортер, і різні асоціації та інші організації, причому, як національні, так і міжнародні. В цьому випадку у зовнішньоекономічному договорі необхідно вказати організацію, яка склала специфікацію до цього договору, та навести основні показники такої специфікації. Отже, використання специфікації при складанні господарських договорів є засобом, який, по-перше, визначає конкретні параметри і характеристики товару, за якими перевіряють його комплектність і якість (специфікації першого типу); по-друге, надає детальну інформацію про асортимент і ціни на товари, що складають предмет договору, не перевантажуючи при цьому даною інформацією основний текст договору (специфікації другого типу). Тому суб'єктам господарювання слід використовувати цей засіб в практиці укладання господарських договорів» [13, с. 100]. Представляється за доречним використовувати специфікацію як додаток та невід'ємну частину зовнішньоекономічного договору задля зручностей й оперативності його належного виконання та внесення змін.

Проблемним аспектом зовнішньоекономічного договору є його універсальна форма, тобто типовий контракт, який представляє собою «розроблений за встановленими правилами документ, який містить ряд уніфікованих умов, прийнятих у практиці міжнародної торгівлі, тобто наперед узгоджених, типових умов. Використання типового контракту може здійснюватися двома способами: 1) беззаперечне приєднання однієї зі сторін до умов кінцевої форми типового контракту, яку запропонувала інша сторона; 2) використання типового контракту як зразка, який може бути змінений відповідно до конкретної угоди. Частіше типовий контр-

акт, розроблений однією зі сторін угоди, береться за зразок і на його основі через узгодження кожної статті, кожної умови контракту розробляється індивідуальний контракт, який підписується сторонами» [14, с. 99]. У сенсі зазначеного слухною є думка про те, що «певний інтерес викликають положення ст. 280 ГК України, що використовують поняття «торговельні угоди» та «типові контракти», позначаючи ними правочини, виконані за посередництвом товарної біржі. Згідно з ч. 1 ст. 1 Закону України «Про товарну біржу» [15], «товарна біржа є організацією, що об'єднує юридичних і фізичних осіб, які здійснюють виробничу й комерційну діяльність». Таким чином, термін «контракт» в ст. 280 ГК України використовують як домовленість між контрагентами, що здійснюють комерційну діяльність, в тому числі й зовнішньоекономічну, відмежовуючи її від інших цивільно-правових угод» [16, с. 48].

Отже, «зовнішньоекономічний контракт юридично закріплює відносини між сторонами, надаючи їм характеру зобов'язань, виконання яких захищене законом; визначає порядок, послідовність і способи дій партнерів; передбачає заходи щодо забезпечення виконання зобов'язань сторонами. Він виконує наступні функції: ініціативна: договір є актом прояву ініціативи та узгодженої волі сторін врегулювати певні відносини; програмно-координаційна: договір як програма поведінки сторін і засіб координації їх дій відповідно до економічних інтересів і намірів; інформаційна: договір містить інформацію про правове становище сторін у договорі, яка необхідна сторонам і третім особам; гарантійна: лише завдяки договору включаються в дію такі правові гарантії виконання договірних зобов'язань, як неустойка, завдаток, застава тощо; правозахисна: договір є правовою формою відносин, в межах якої забезпечується примусове виконання зобов'язань сторін» [17, с. 28].

Висновки. Зовнішньоекономічний контракт представляє собою різновид господарського договору, який укладається між вітчизняними та іноземними суб'єктами господарювання з метою здійснення різноманітного господарювання та отримання прибутку. Специфічними осо-

бливостями ЗЕД-контракту як різновиду господарського договору є:

– міжнародний елемент: наявність іноземної сторони або об'єкта за межами національної юрисдикції є ключовою відмінністю;

– застосовне право (право, що регулює договір): сторони ЗЕД-контракту мають право самостійно обирати право, яке буде регулювати їхні відносини. Це може бути право однієї з країн-учасниць, право третьої країни або міжнародні конвенції. Вибір застосовного права є важливим аспектом, який відрізняє ЗЕД-контракт від внутрішніх господарських договорів;

– порядок та умови вирішення спорів: у ЗЕД-контрактах часто передбачаються спеціальні механізми вирішення спорів, такі як міжнародний комерційний арбітраж, що відрізняються від системи державних судів однієї країни, яка зазвичай застосовується до внутрішніх господарських спорів;

– мова договору: ЗЕД-контракти часто укладаються двома або більше мовами, і сторони домовляються про офіційний текст у разі розбіжностей у тлумаченні;

– митне регулювання та валютний контроль: ЗЕД-контракти підпадають під дію митного законодавства та законодавства про валютний контроль країн-учасниць;

– міжнародні торговельні звичаї та правила: при укладенні та виконанні ЗЕД-контрактів широко використовуються міжнародні торговельні звичаї (наприклад, Інкотермс) та уніфіковані правила (наприклад, Уніфіковані правила та звичаї для документарних акредитивів);

– особливі вимоги до форми та змісту: законодавство України та міжнародні акти можуть встановлювати спеціальні вимоги до форми та змісту ЗЕД-контрактів (наприклад, обов'язкове зазначення певних умов).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гребельник О. П. Основи зовнішньоекономічної діяльності: Підручник. К. : Центр навчальної літератури. 2008. 262 с.
2. Черниш Ю. О. Чинники підвищення ефективності організації ЗЕД підприємства. Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції Рівне. Київ Дніпропетровськ. 2013. № 6. С. 14–17.
3. Господарське право : підручник / О. П. Подцерковний, В. Г. Олюха, О. О. Квасніцька [та ін.] ; за ред. О. П. Подцерковного. 4-те вид., доп. і перероб. Одеса: Фенікс, 2024. 584 с.
4. Козик В. В. Зовнішньоекономічні операції і контракти: навч. посіб. / В.В. Козик, Л.А. Панкова, Я.С. Карп'як, О.Ю. Григор'єв, А.О. Босак. 2-ге вид. перероб. і доп. К. : ЦУЛ, 2004. 410 с.
5. Дроздова Г. М. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності підприємства : [навч. посіб.]. К. : ЦУЛ, 2002. 190 с.
6. Кредісов А. І. Управління зовнішньоекономічною діяльністю : [навч. посіб.] / А.І. Кредісов ; 2-ге вид., випр. і доп. К. : ВІРА-В, 2002. 290 с.
7. Румянцев А. П. Зовнішньоекономічна діяльність : [навч. посіб.] / А.П. Румянцев, Н.С. Румянцева. К. : Центр навч. л-ри, 2004. 288 с.
8. Найновіший англо-український українсько-англійський словник. Донецьк: БАО. 2011. 1120 с.
9. United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods 1980. URL: <https://www.uncitral.org/pdf/english/texts/sales/cisg/>
10. Зборовська О. М. Характерні особливості зовнішньоекономічних контрактів промислових підприємства. *Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму*. 2013. № 1 (6). С. 146–151.
11. Вінник О. М. Господарське право: Навчальний посібник. К.: Атіка, 2009. 290 с.
12. Луспеник Д. Практика, як джерело права. *Юридична практика*. 2004. С. 12–18.
13. Костенко Л. Укладення господарського договору. *Юридичний журнал*. 2006. № 10 (52). С. 98–100.
14. Види договорів у сфері зовнішньоекономічної діяльності. URL: <https://dspkz.customs.gov.ua/>

15. Про товарну біржу: Закон України від 10 грудня 1991 року № 1956-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
16. Тищенко Ю. Зовнішньоекономічний договір і контракт: термінологічні аспекти. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2020. № 1. С. 43–54.
17. Конспект лекцій з дисципліни «Зовнішньоекономічна діяльність підприємства» для студентів напряму підготовки 6.030601 «Менеджмент» денної та заочної форм навчання. Мельник Ю.В. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 64 с.

**ПРЕДМЕТ ДОГОВОРУ УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ, НА ЯКІ НАКЛАДЕНО
АРЕШТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЧИ У СПРАВІ
ПРО ВИЗНАННЯ НЕОБГРУНТОВАНИМИ АКТИВІВ
ТА ЇХ СТЯГНЕННЯ В ДОХІД ДЕРЖАВИ**

Савулій Віктор Олександрович,

аспірант

Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

У статті розглядається договір управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, як договір про надання послуг. Досліджено предмет договору управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, як істотна умова договору.

Аргументовано, що визначення предмету договору про надання послуг як нематеріального блага є досить широким розумінням поняття «нематеріальні блага», зважаючи на те, що «послуги» визначені цивільним законодавством України як самостійні об'єкти цивільних прав нарівні з «нематеріальними благами».

Встановлено, що предмет договору управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, є складним, він включає в себе як майно, що передається в управління, так і послуги з управління активами. Діяльність із володіння, користування активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, і складає ті дії, які є послугою з управління активами.

Обґрунтовано, що предметом договору управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, є підприємство як єдиний майновий комплекс, нерухома річ, цінні папери, майнові права, грошові кошти та інше майно, а також фактичні та юридичні дії з володіння, користування цим майном, у тому числі шляхом вчинення правочинів.

Ключові слова: договір, послуги, об'єкт цивільних прав, предмет договору, управління активами, необґрунтовані активи, майно, фактичні та юридичні дії.

Savulii Viktor. Subject matter of a contract on managing assets being under arrest within criminal proceedings or within a case on recognizing assets as unfounded and their collection to the treasury

The author of the article studies a contract for managing assets being under arrest within criminal proceedings or in a case of recognizing assets as unfounded and their collection to the Treasury, as services supply agreement. The author has studied the subject matter of the contract for managing assets being under arrest within criminal proceedings or in a case of recognizing assets as unfounded and their collection to the Treasury as an essential condition of the contract.

It has been argued that the definition of the subject matter of services supply agreement as an intangible good is rather a broad reading of the concept of "intangible goods", given that "services" are defined by the civil legislation of Ukraine as independent objects of civil rights on an equal basis with "intangible goods".

It has been established that the subject matter of the contract for managing assets being under arrest within criminal proceedings or in a case of recognizing assets as unfounded and their collection to the Treasury is comprehensive including both property transferred for management

and services for managing assets. Activities related to the possession and use of assets being under arrest within criminal proceedings or in a case of recognizing assets as unfounded and their collection to the Treasury constitute those actions that are services for managing assets.

It has been substantiated that the subject matter of the contract for managing assets being under arrest within criminal proceedings or in a case of recognizing assets as unfounded and their collection to the Treasury is an enterprise as a single property complex, real estate, securities, property rights, funds and other property, as well as physical and legal acts related to the possession and use of this property, in particular, by making the transactions.

Key words: *contract, services, object of civil rights, subject matter of a contract, assets management, unfounded assets, property, physical and legal acts.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження питання про предмет договору управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, обумовлена наступними чинниками.

Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» від 10 листопада 2015 року № 772-VIII (далі – Закон № 772-VIII) управління активами – діяльність із володіння, користування та розпорядження активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави і вирішено питання про їх передачу Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (далі – Національному агентству), тобто забезпечення збереження активів, збереження (за можливості – збільшення) їх економічної вартості, передача їх в управління або реалізація активів у випадках та порядку, передбачених цим Законом, а також реалізація активів, конфіскованих у кримінальному провадженні чи стягнених за рішенням суду в дохід держави внаслідок визнання їх необґрунтованими [1].

Управління активами здійснюється на підставі договору, укладеного відповідно до глави 70 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року з урахуванням особливостей, визначених цим Законом (абз. 2 ч. 2 ст. 21 Закону № 772-VIII) [1].

Умова про предмет договору за цивільним законодавством України належить до істотних умов договору, без досягнення згоди за якою договір не буде вважа-

тися укладеним. Саме тому дослідження умови про предмет договору управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, становить науковий та практичний інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що договірні відносини з управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, достатньо недавно були піддані правовому регулюванню в Україні, деякі наукові розвідки з визначення правової природи необґрунтованих активів та їх стягнення в дохід держави вже проводилися.

Зокрема О. І. Антонюк досліджувала особливості захисту права власності у контексті запровадження процедур щодо вилучення майна, визначеного необґрунтованими активами [2], Г. В. Буяджи дослідила відносини довірчої власності, що існує у країнах загального права, а також детальний аналіз різноманітних видів трастів і трастоподібних конструкцій, що функціонують у країнах цивільного права та змішаних правових системах, зокрема у Франції, Італії, Німеччині, Швейцарії, Південно-Африканській Республіці, Японії, Китаї та інших країнах [3], Н. М. Навальнева досліджувала особливості визнання необґрунтованими активів та їх витребування [4]. Проте договірні відносини з управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, було досліджено лише фрагментарно.

Метою цієї статті є визначення особливостей предмета договору управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про

визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, як істотної умови цього договору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з ч. 1 ст. 1029 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року № 435-IV (далі – ЦК України) за договором управління майном одна сторона (установник управління) передає другій стороні (управителеві) на певний строк майно в управління, а друга сторона зобов'язується за плату здійснювати від свого імені управління цим майном в інтересах установника управління або вказаної ним особи (вигодонабувача) [5].

Відповідно до ч. 6 ст. 1032 ЦК України у випадках, встановлених законом, установником управління може бути Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів [5].

Договір є укладеним, якщо сторони досягли згоди з усіх істотних умов договору. Істотними умовами договору є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди (ч. 1 ст. 638 ЦК України) [5].

Загальні положення про предмет договору управління майном викладено в ст. 1030 ЦК України: «Предметом договору управління майном можуть бути підприємство як єдиний майновий комплекс, нерухома річ, цінні папери, майнові права, крім майнових прав інтелектуальної власності, та інше майно. Не можуть бути предметом договору управління майном грошові кошти, крім випадків, коли право здійснювати управління грошовими коштами прямо встановлено законом. Майно, передане в управління, має бути відокремлене від іншого майна установника управління та від майна управителя. Майно, передане в управління, має обліковуватися в управителя на окремому балансі, і щодо нього ведеться окремий облік. Розрахунки, пов'язані з управлінням майном, здійснюються на окремому банківському рахунку. Майно, набуте управителем у результаті управління майном, включається до складу отриманого в управління майна» [5].

В юридичній літературі договір управління майном відносять до договорів про надання послуг, якими є здійснення прав власника стосовно переданого в управління майна [6, с. 478].

Отже, визначаючи предмет договору управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів, будемо виходити з того, що в системі договірних зобов'язань договір, предмет якого досліджується, належить до договорів про надання послуг. Саме тому дослідженню підлягають і послуга як об'єкт цивільних правовідносин, і предмет договору управління майном як окремого типу договірних зобов'язань.

А. Б. Гриняк зазначає, що коли йдеться про послуги як об'єкт цивільних прав, то до уваги береться не сам результат, який споживається при здійсненні діяльності, а дії, які до нього призвели [7, с. 100]. Дійсно, для споживача послуги цікавою є сама діяльність, саме послуга споживається в процесі такої діяльності.

О. М. Сибіга визначає послугу як об'єкт зобов'язальних правовідносин, який являє собою правомірну дію виконавця, спрямовану на досягнення певного результату нематеріалізованого характеру, обмежену у часі, споживання якої, за правило, відбувається в момент її надання. Виділити послугу в окрему правову категорію дозволяє поєднання таких необхідних і взаємопов'язаних її елементів, як дія та результат (ефект, правові наслідки). Причому усім послугам притаманна спільна ознака: результату послуги (ефекту, правовим наслідкам) передують виконання дій, які і складають разом з ним єдине ціле. Тому є логічним, що при наданні послуг продається не їх результат (ефект, правові наслідки), а дія, яка привела до результату [8, с. 35].

Варто погодитися з О. М. Сибігою, що поєднання таких необхідних і взаємопов'язаних елементів послуги, як дія та результат (ефект, правові наслідки), є особливо важливими й для здійснення управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів. Саме діяльність із володіння, користування активами, на які накладено

арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, і складає ті дії, які є послугою з управління активами.

Характеризуючи предмет договору про надання послуг, Н. В. Федорченко визначає його як безпосередньо діяльність, що полягає у вчиненні виконавцем певних дій (наприклад, надання готельних номерів для проживання, організація та проведення культурних заходів тощо) або діяльності (надання правових консультацій, інжинірингових послуг тощо), а також корисний ефект від вчинення дії або діяльності виконавця, який (мається на увазі ефект) ніколи не набуває форми нової речі [9, с. 172].

Крім того, предмет договору про надання послуг визначають як нематеріальну послугу, тобто те нематеріальне благо, яке отримує замовник у процесі вчинення виконавцем певних дій або здійснення певної діяльності [6, с. 402]. У цьому контексті варто зазначити, що визначення предмету договору про надання послуг як нематеріального блага є досить широким розумінням поняття «нематеріальні блага», зважаючи на те, що в ч. 1 ст. 177 ЦК України, в якій визначаються види об'єктів цивільних прав, «послуги» визначені як самостійні об'єкти цивільних прав нарівні з «нематеріальними благами».

М. М. Великанова зазначає, що предметом договору управління майном можуть бути підприємство як єдиний майновий комплекс, нерухома річ, цінні папери, майнові права та інше майно [10, с. 177]. Авторка аналізує легальне визначення предмету договору управління майном.

При цьому варто звернути увагу, що за загальним правилом, викладеним в ч. 2 ст. 1030 ЦК України, не можуть бути предметом договору управління майном грошові кошти, крім випадків, коли право здійснювати управління грошовими коштами прямо встановлено законом [5]. Випадком, коли право здійснювати управління грошовими коштами прямо встановлено законом, зокрема є положення, встановлені ст. 20 Закону № 772-VIII, що має назву «Управління грошовими коштами та банківськими металами».

Отже, предметом договору управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, можуть бути підприємство як єдиний майновий комплекс, нерухома річ, цінні папери, майнові права, грошові кошти та інше майно.

Визначимося з особливостями предмета договору управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

Так, в договорі управління активами (майном) від 28 травня 2024 року, укладеним між Національним агентством України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (Установником управління), та Консорціумом «Управляюча компанія «КАМпарітет» (Управителем), предмет договору визначено таким чином:

«1.1. У порядку та на умовах, визначених цим Договором, Установник управління передає Управителеві на певний строк, визначений у пункті 1.3. розділу 1 Договору, нерухоме майно (далі майно або Активи), визначені у Переліку активів, що передаються в управління, що є невід'ємною частиною Договору (Додаток до Договору) в управління, а Управитель зобов'язується за плату здійснювати від свого імені управління цим майном (активами) в інтересах Установника управління.

1.2. Згідно зі Звітом про оцінку майна від 22.03.2024 № 6/н ринкова вартість Активів станом на 11 березня 2024 року становить 20 677 200, 00 грн (двадцять мільйонів шістсот сімдесят сім тисяч двісті гривень 00 коп.) без ПДВ, що підтверджується рецензуванням Звіту про оцінку майна від 25 березня 2024 року № 6/н.

1.3. Управитель здійснює управління кожним Активом (ами) з дня його (їх) передачі, що підтверджується підписанням Сторонами Акта (ів) приймання-передачі активу (ів) в управління до 31.05.2029 (включно) або до дня дострокового припинення управління з підстав та в порядку, визначеному у розділі 6 Договору.

У разі дострокового припинення управління всіма Активами, Договір вважа-

ється припиненим (розірваним), за умови подання Звіту Управителем за останній період управління, враховуючи фактичну дату його завершення, перерахування належної суми грошових коштів до Державного бюджету України та повного виконання Управителем інших обов'язків, передбачених Договором.

1.4. Акт приймання-передачі активу (ів) в управління підписується уповноваженими особами Сторін лише за умови забезпечення Установнику управління та Управителю безперешкодного доступу до Активу (ів) з метою його (їх) огляду та встановлення фактичного стану на дату передачі в управління. Передача Активів в управління передбачає передачу прав, якими наділений власник відповідного Активу в частині володіння, користування, але з урахуванням обмежень в частині розпорядження Активами та інших обмежень, визначених Договором.

1.5. Управитель здійснює управління Активами шляхом їх використання у будь-якому виді господарської діяльності, яка не заборонена законодавством, за їх цільовим та функціональним призначенням та має право укладати бідь-які правочини (договори), окрім: наслідком яких є відчуження чи обтяження Активів на користь третіх осіб (іпотека, застава, порука тощо); наслідком яких є передача Активів третім особам у безоплатне користування, позичку тощо. Передача Управителем Активів в користування, в тому числі в оренду/суборенду, дозволяється виключно на підставі письмової згоди Установника управління, яким погоджуються істотні умови кожного договору користування/оренди/суборенди» [11].

Аналогічно предмет договору управління активами (майном) визначено і в договорі, укладеному 4 липня 2024 року між Національним агентством України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (Установником управління), та ТОВ «ТРАНСГОСП» [12].

Аналізуючи ці положення договору управління активами (майном), можна зазначити, що Національне агентство

України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (установник управління) обмежує діяльність з управління активами (майном) шляхом встановлення для управителя обмежень щодо вчинення правочинів, наслідком яких є відчуження чи обтяження активів на користь третіх осіб (іпотека, застава, порука тощо); наслідком яких є передача активів третім особам у безоплатне користування, позичку тощо. Обмеження встановлюються й щодо укладення договорів оренди/суборенди.

Характеризуючи предмет договору управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, можна зробити висновок, що за цим договором передається не тільки певне майно (активи) управителю в управління, а й можуть вчинятися управителем певні дії, у тому числі можуть укладатися певні договори, які не передбачають відчуження майна, що передано в управління.

Висновки. Наведене дає підстави для висновку, що предмет договору управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, є складним, він включає в себе як майно, що передається в управління, так і послуги з управління активами – фактичні та юридичні дії з володіння, користування активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, у тому числі шляхом вчинення правочинів.

Отже, предметом договору управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, є підприємство як єдиний майновий комплекс, нерухома річ, цінні папери, майнові права, грошові кошти та інше майно, а також фактичні та юридичні дії з володіння, користування цим майном, у тому числі вчинення правочинів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів : Закон України від 10 листопада 2015 року № 772-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19#Text> (дата звернення: 05.12.2024).
2. Антонюк О. І. Захист права власності у контексті запровадження процедур щодо вилучення майна, визначеного необґрунтованими активами. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2017. Вип.3. Том 1. С. 72–77.
3. Буюджи Г. В. Траст: історія, сучасність, перспективи : монографія. Київ : Алерта, 2018. 552 с.
4. Навальнєва Н. М. Визнання необґрунтованими активів та їх витребування. *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна, 25 травня 2018 р. Харків / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. обласний осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків : ХНУВС, 2018. С. 350–353.
5. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 05.09.2024).
6. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бєгова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. Т. 2. 816 с.
7. Гриняк А. Б. Договірні зобов'язання з виконання робіт у цивільному праві України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України. Київ, 2012. 494 с.
8. Сибіга О. М. Договір комісії за Цивільним кодексом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2009. 198 с.
9. Федорченко Н. В. До питання про предмет договору про надання послуг. *Держава і право*. 2014. Вип. 66. С. 165–173.
10. Великанова М. М. Договір управління майном. *Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 9 : Цивільне право / редкол.: Н. С. Кузнецова (голова), О. В. Кохановська (заст. голови), А. Б. Гриняк (відп. секретар) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Науково-дослідний інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАПрН України. Харків : Право, 2023. С. 176–178.*
11. Послуги з управління активами відповідно до ст. 21 Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів», а саме нежитловими приміщеннями, що знаходяться за адресою: м. Київ, вул. Павлівська, будинок 18. URL: <https://zakupivli.pro/gov/contracts/70e3649db18a4871912a6b189aас0ef8> (дата звернення: 28.11.2024).
12. Послуги з управління активами відповідно до ст. 21 Закону № 772-VIII, а саме: три об'єкти нерухомого майна, які розташовані за адресою: м. Львів, проспект Шевченка Т., будинок 7 за ДК 021:2015 (CPV) – 99999999-9. URL: <https://zakupivli.pro/gov/contracts/19d94b55edf74f0e97d3804c7124eaf0> (дата звернення: 28.11.2024).

РЕКВІЗИТИ ОБВИНУВАЛЬНОГО АКТА

Семеног Євгеній Сергійович,

аспірант відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

У науковій статті досліджено реквізити обвинувального акта. Метою статті є визначення реквізитів обвинувального акта, а також їх значення для правильного складання і затвердження цього документа.

Обґрунтовано, що обвинувальний акт відповідає ознакам кримінального процесуального документа, офіційного документа та службового документа прокуратури. Отже, як будь-який офіційний документ, обвинувальний акт має набір обов'язкових елементів, які є його реквізитами. Таким чином, визначення вимог, які ставляться до реквізитів обвинувального акта, потребує звернення як до положень кримінального процесуального законодавства, так і до положень законодавства, які визначають загальні вимоги до офіційного документа, а також правила діловодства прокуратури.

На підставі аналізу цього законодавства виокремлено такі обов'язкові реквізити обвинувального акта: 1) найменування юридичної особи – назва прокуратури, прокурор якої склав або затвердив обвинувальний акт; 2) реєстраційний індекс документа; 3) назва виду документа – обвинувальний акт; 4) дата та місце його складення та затвердження; 5) заголовок до тексту документа (повинен включати найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер); 6) текст документа, який має містити: а) анкетні відомості кожного обвинуваченого; б) виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення; 7) прізвище, ім'я, по батькові та займана посада слідчого, прокурора; 8) підпис слідчого та прокурора. Зазначення у обвинувальному акті факультативних реквізитів, що стосуються його тексту, залежить від фактичних обставин кримінального провадження.

Аргументовано, що відсутність у обвинувальному акті принаймні одного з необхідних реквізитів або неправильне їх зазначення тягне за собою ненабуття ним необхідних процесуальних властивостей та утворює підставу для повернення обвинувального акта прокурору.

Ключові слова: обвинувальний акт, офіційний документ, реквізити, прокурор, кримінальне провадження.

Semenoh Yevgeniy. Details of the indictment

The article examines the details of an indictment. The purpose of the article is to define the details of an indictment, as well as their importance for the correct drafting and approval of this document.

The author substantiates that an indictment meets the characteristics of a criminal procedural document, an official document and an official document of the prosecutor's office. Thus, like any official document, an indictment has a set of mandatory elements which are its requisites. Thus, determining the requirements for the details of an indictment requires reference to both the provisions of criminal procedure law and the provisions of legislation that define the general requirements for an official document, as well as the rules of office work of the prosecutor's office.

Based on the analysis of this legislation, the following mandatory details of the indictment are identified: 1) name of the legal entity – the name of the prosecutor's office whose prosecutor drew up or approved the indictment; 2) registration index of the document; 3) name of the type

of document – indictment; 4) date and place of its drawing up and approval; 5) heading to the text of the document (must include the name of the criminal proceedings and its registration number); 6) text of the document, which must contain: a) personal data of each accused; b) statement of the actual circumstances of the criminal offence, which the prosecutor considers established, legal qualification of the criminal offence. The indication in the indictment of optional details relating to its text depends on the actual circumstances of criminal proceedings.

The author argues that the absence of at least one of the required details in an indictment or their incorrect indication entails that it does not acquire the necessary procedural properties and forms the basis for returning the indictment to the prosecutor.

Key words: indictment, official document, details, prosecutor, criminal proceedings.

Постановка проблеми. Обвинувальний акт є найважливішим документом досудового розслідування, тому від його належного оформлення значною мірою залежить результат кримінального провадження. Помилки, неточності або інші недоліки при складанні та затвердженні обвинувального акта можуть призвести до затягування судового розгляду або взагалі змарнувати роботу сторони обвинувачення. Зважаючи на це, набуває актуальності дослідження питань реквізитів обвинувального акта, а також існуючих чи потенційних проблем із їх правильним заповненням на практиці.

Аналіз досліджень. Наукові розробки щодо вимог до обвинувального акта у кримінальному провадженні здійснювали такі вітчизняні вчені, як Н. В. Глинська, О. В. Глиняний, І. В. Гловюк, В. О. Гринюк, А. В. Лапкін, І. А. Тітко, О. О. Торбас та ін. Проте предметом досліджень цих та інших вчених переважно були питання змістовного наповнення обвинувального акта, процесуальних наслідків його складання тощо. Разом з тим залишається необхідність аналізу реквізитів обвинувального акта як документа.

Метою статті є визначення реквізитів обвинувального акта, а також їх значення для правильного складання і затвердження цього документа.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ч. 4 ст. 110 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України обвинувальний акт є процесуальним рішенням, яким прокурор висуває обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення і яким завершується досудове розслідування. Обвинувальний акт повинен відповідати вимогам, передбаченим у статті 291 цього Кодексу.

У свою чергу, ст. 291 КПК України визначає порядок складання обвинувального акта, а також перелік тих відомостей, які він має містити. Так, згідно з ч. 2 цієї статті, обвинувальний акт має містити такі відомості: 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; 2) анкетні відомості кожного обвинуваченого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство); 3) анкетні відомості кожного потерпілого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство); 3-1) анкетні відомості викривача (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство); 4) прізвище, ім'я, по батькові та займана посада слідчого, прокурора; 5) виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення; 6) обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання; 7) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; 7-1) підстави застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи, які прокурор вважає встановленими; 8) розмір витрат на залучення експерта (у разі проведення експертизи під час досудового розслідування); 8-1) розмір пропонованої винагороди викривачу; 9) дату та місце його складання та затвердження.

З наведених положень випливає, що під поняттям «обвинувальний акт» законодавець розуміє не лише відповідне кримінальне процесуальне рішення, а й документ, у якому воно зафіксоване.

Поняття «документ» визначається у тлумачному словнику української мови як «діловий папір, що посвідчує певний юридичний факт, підтверджує право на що-небудь, слугує доказом будь-чого» [1, с. 236]. Близькими до цього є і нормативні визначення документа, які наводяться у чинному законодавстві України. Так, згідно із ч. 1 ст. 1 Закону України «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-XII документ – це матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі.

Відповідно до Примітки до ст. 358 Кримінального кодексу України, під офіційним документом слід розуміти документи, що містять зафіксовану на будь-яких матеріальних носіях інформацію, яка підтверджує чи посвідчує певні події, явища або факти, які спричинили чи здатні спричинити наслідки правового характеру, чи може бути використана як документи – докази у правозастосовчій діяльності, що складаються, видаються чи посвідчуються повноважними (компетентними) особами органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, юридичних осіб незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, а також окремими громадянами, у тому числі самозайнятими особами, яким законом надано право у зв'язку з їх професійною чи службовою діяльністю складати, видавати чи посвідчувати певні види документів, що складені з дотриманням визначених законом форм та містять передбачені законом реквізити.

Дещо вужче визначення закріплене у ч. 1 ст. 99 КПК України, відповідно до якої документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження.

У постанові Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 13.08.2020 у справі № 200/13490/15-к зазначено, що процесуальними документами у кримінальному провадженні є письмові документи, складені на підставі кримінального

процесуального закону уповноваженим на те суб'єктом у зв'язку із здійсненням процесуального акту (виконанням процесуальних дій або прийняттям процесуальних рішень), в якому зафіксована інформація про хід та результати кримінальної процесуальної діяльності, і які, згідно з положеннями КПК України є одним із джерел доказів. Процесуальний документ є важливим елементом процесуальної форми, який фіксує юридично значимі факти, є засобом реалізації суб'єктами процесу своїх прав та виконання обов'язків, виступає гарантією забезпечення законності під час здійснення кримінального провадження [2].

Важливо наголосити, що поняття «процесуального документа» або «документа» у кримінальному провадженні не може розглядатися автономно від загального поняття «документа», що використовується в інших галузях законодавства. Іншими словами, якщо той чи інший діловий папір вважається процесуальним документом у кримінальному провадженні, то немає жодних підстав не вважати його офіційним документом, і навпаки.

При цьому обвинувальний акт відповідає всім ознакам офіційного документа, оскільки він: (1) містить певну інформацію, визначену ст. 291 КПК України, зафіксовану в письмовій формі; (2) має певні реквізити, визначені законом; (3) ця інформація зафіксована на відповідному матеріальному носії (папері) з метою її використання для направлення до суду; (4) складається, засвідчується та видається службовою особою (слідчим та/або прокурором) в межах їх службової компетенції та від імені органу досудового розслідування та/або органу прокуратури; (5) має юридично значущий характер, адже є підставою для початку судового провадження.

Отже, обвинувальний акт визначається і як процесуальний документ, і як офіційний. Таким чином, визначення вимог, які ставляться до обвинувального акта, потребує звернення як до положень кримінального процесуального законодавства, так і до положень законодавства, які визначають загальні вимоги до офіційного документа.

Крім того, обвинувальний акт відповідає визначенню службового документа

прокуратури, яким, відповідно до Тимчасової інструкції з діловодства в органах прокуратури України, затвердженої наказом Генеральної прокуратури України від 12.02.2019 (далі – Тимчасова інструкція), визнається документ із необхідними реквізитами, який створено чи отримано органом прокуратури в процесі діяльності (п. 31 додатку 1 до Тимчасової інструкції) [3].

Будь-який офіційний документ має набір обов'язкових елементів, які називаються реквізитами документа. Сукупність розміщених в установленому порядку реквізитів зветься формуляром [4, с. 33]. Тимчасова інструкція визначає реквізит службового документа як інформацію, зафіксовану у документі для його ідентифікації, організації обліку та (або) надання йому юридичної сили (п. 26 додатку 1 до Тимчасової інструкції).

Склад реквізитів документів встановлюється в Державному стандарті України 4163:2020 «Вимоги до оформлення документів», який поширюється, зокрема, на документи, створювані в результаті діяльності державних органів, незалежно від їхнього функціонально-цілового призначення, рівня і масштабу діяльності (далі – ДСТУ) [5]. Згідно із п. 4.1 ДСТУ склад реквізитів документів є таким: 01 – зображення Державного Герба України, Герба Автономної Республіки Крим; 2 – зображення емблеми юридичної особи або торговельної марки (знака для товарів і послуг); 3 – найменування юридичної особи вищого рівня; 4 – найменування юридичної особи; 5 – найменування структурного підрозділу юридичної особи; 6 – довідкові дані про юридичну особу; 7 – код форми документа; 8 – код юридичної особи; 9 – назва виду документа; 10 – дата документа; 11 – реєстраційний індекс документа; 12 – посилання на реєстраційний індекс і дату документа, на який дають відповідь; 13 – місце складення документа; 14 – гриф обмеження доступу до документа; 15 – адресат; 16 – гриф затвердження документа; 17 – резолюція; 18 – відмітка про контроль; 19 – заголовок до тексту документа; 20 – текст документа; 21 – відмітка про наявність додатків; 22 – підпис; 23 – відбиток печатки; 24 – віза документа; 25 – гриф погодження (схвалення) документа;

26 – відмітка про засвідчення копії документа; 27 – відомості про виконавця документа; 28 – відмітка про ознайомлення з документом; 29 – відмітка про виконання документа; 30 – відмітка про надходження документа до юридичної особи; 31 – запис про державну реєстрацію; 32 – відмітка про наявність примірника з паперовим (електронним) носієм інформації. При цьому, згідно із п. 4.4 ДСТУ, документи, що їх створюють юридичні особи, обов'язково повинні мати такі реквізити: найменування юридичної особи (04), назва виду документа (09) (не зазначають на листах), дата документа (10), реєстраційний індекс документа (11), заголовок до тексту документа (19), текст документа (20), підпис (для електронних документів – електронний підпис або електронна печатка в разі відсутності електронного підпису) (22). Решта реквізитів є факультативними та застосовуються при оформленні різних видів документів.

Відповідно до абз. 2 п. 1.2 Тимчасової інструкції на процесуальні та фінансові документи ця Інструкція поширюється в частині, яка стосується загальних принципів роботи з ними і підготовки до передавання в архівний фонд. Таким чином, в частині, яка не врегульована КПК України, реквізити процесуальних документів прокуратури визначаються Тимчасовою інструкцією.

Згідно з Тимчасовою інструкцією, усі службові документи, крім внутрішніх, оформляються на бланках прокуратури (п. 9.1). Службовий документ, що складається у прокуратурі, повинен мати обов'язкові реквізити і сталий порядок їх розміщення: назва прокуратури, реєстраційний індекс, дата, назва виду документа (не зазначається на листах), заголовок до тексту, текст, підпис, візи, відмітка про виконання документа і направлення його до справи. Під час підготовки та оформлення документа склад обов'язкових реквізитів може бути доповнений іншими реквізитами, якщо цього потребує призначення документа або його опрацювання (п. 9.2).

Порівнюючи перелік реквізитів офіційного документа, наведений у ДСТУ та Тимчасовій інструкції, із вимогами до обвинувального акта, зазначеними у ч. 2 ст. 291

КПК України, можна дійти висновку, що всі вони, окрім дати та місця складення та затвердження обвинувального акта, стосуються тексту документа. Зважаючи на те, що дата і підпис належать до обов'язкових реквізитів будь-якого офіційного документа, як і службового документа органів прокуратури, зазначення їх серед вимог до обвинувального акта у п. 9 ч. 2 ст. 291 КПК України виглядає зайвим.

Водночас вивчення обвинувальних актів показує, що на практиці в них не зазначають такі обов'язкові реквізити документа згідно з ДСТУ, як назва юридичної особи та реєстраційний індекс документа. Разом з тим, ці реквізити повинні зазначатися в обвинувальному акті як в документі, що складається юридичною особою – прокуратурою, адже прокурор, який складає чи затверджує обвинувальний акт, діє при цьому не від свого імені чи в своїх приватних інтересах, а як уповноважена службова особа відповідного органу прокуратури.

При цьому, розглядаючи змістовну частину обвинувального акта, слід зазначити, що, як вказувалося вище, будь-який документ фіксує юридично значимі факти. Отже, вимоги до обвинувального акта відображають ті юридично значимі факти, які, на думку законодавця, він повинен фіксувати. Варто відмітити, що науковцями висловлюється думка про те, що обвинувальний акт фактично є кримінальним позовом, який пред'являється у кримінальному провадженні прокурором для захисту інтересів держави від кримінально-протиправних посягань [6, с. 65]. Розглядаючи з цієї точки зору обвинувальний акт, варто відмітити, що його реквізити мають у загальному відповідати тим вимогам, що висуваються законодавством до позовних заяв у інших видах судочинства.

Відповідно до ч. 3 ст. 175 Цивільного процесуального кодексу України, позовна заява повинна містити: 1) найменування суду першої інстанції, до якого подається заява; 2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) сторін та інших учасників справи, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштовий індекс, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному

державному реєстрі підприємств і організацій України (для юридичних осіб, зареєстрованих за законодавством України), а також реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта для фізичних осіб – громадян України (якщо такі відомості позивачу відомі), відомі номери засобів зв'язку та адреси електронної пошти, відомості про наявність або відсутність електронного кабінету; 3) зазначення ціни позову, якщо позов підлягає грошовій оцінці; обґрунтований розрахунок сум, що стягуються чи оспорується; 4) зміст позовних вимог: спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні; якщо позов подано до кількох відповідачів – зміст позовних вимог щодо кожного з них; 5) виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; зазначення доказів, що підтверджують вказані обставини; 6) відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору, якщо такі проводилися, в тому числі, якщо законом визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору; 7) відомості про вжиття заходів забезпечення доказів або позову до подання позовної заяви, якщо такі здійснювалися; 8) перелік документів та інших доказів, що додаються до заяви; зазначення доказів, які не можуть бути подані разом із позовною заявою (за наявності); зазначення щодо наявності у позивача або іншої особи оригіналів письмових або електронних доказів, копії яких додано до заяви; 9) попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які позивач поніс і які очікує понести у зв'язку із розглядом справи; 10) підтвердження позивача про те, що ним не подано іншого позову (позовів) до цього ж відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав.

Порівняльний аналіз вимог, які висуваються до обвинувального акта і до позовної заяви в інших видах судочинства, показує, що вони дещо відрізняються, передусім в частині зазначення доказів, що підтверджують обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги. Разом з тим,

видається, що вимоги до обвинувального акта і до позовних заяв можуть бути уніфіковані, що підтверджує їх єдину правову природу.

Процесуальним наслідком недотримання прокурором вимог щодо реквізитів обвинувального акта є повернення обвинувального акта прокурору на підставі п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК України. У науковій юридичній літературі підставами повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору вважають встановлення судом істотних формальних порушень вимог кримінального процесуального закону, які виявилися при оформленні обвинувального акта [7, с. 284]. Разом із тим, цю підставу можна розглядати й в тому аспекті, що за відсутності будь-якого із необхідних реквізитів обвинувальний акт не набуває статусу офіційного документа, а відтак – не має жодної юридичної сили і не може створювати процесуальний наслідок у виді судового розгляду.

Висновки. Обвинувальний акт відповідає ознакам кримінального процесуального документа, офіційного документа та службового документа прокуратури. Таким чином, обов'язковими реквізитами обвинувального акта слід вважати: 1) найме-

нування юридичної особи – назва прокуратури, прокурор якої склав або затвердив обвинувальний акт; 2) реєстраційний індекс документа; 3) назва виду документа – обвинувальний акт; 4) дата та місце його складення та затвердження; 5) заголовок до тексту документа (повинен включати найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер); 6) текст документа, який має містити: а) анкетні відомості кожного обвинуваченого; б) виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення; 7) прізвище, ім'я, по батькові та займана посада слідчого, прокурора; 8) підпис слідчого та прокурора. Зазначення у обвинувальному акті факультативних реквізитів, що стосуються його тексту, залежить від фактичних обставин кримінального провадження. Відсутність у обвинувальному акті принаймні одного з необхідних реквізитів або неправильне їх зазначення тягне за собою ненабуття ним необхідних процесуальних властивостей та утворює підставу для повернення обвинувального акта прокурору.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.
2. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 13.08.2020 у справі № 200/13490/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91063754>.
3. Тимчасова інструкція з діловодства в органах прокуратури України: затв. наказом Генеральної прокуратури України від 12.02.2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0027900-19#Text>.
4. Скібіцька Л. І. Діловодство: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 224 с.
5. Вимоги до оформлення документів: ДСТУ 4163:2020: прийнято та надано чинність наказом Державного підприємства «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» від 01.07.2020 № 144. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/FN070106>.
6. Лапкін А. Визначення прокурором меж судового розгляду з точки зору теорії кримінального позову. *Повноваження прокурора щодо визначення меж судового розгляду: матеріали круглого столу* (22 листопада 2019 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. С. 64–67.
7. Шминдрук О. Ф. Предмет перевірки судом обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру у підготовчому провадженні в суді першої інстанції. *Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. «Малиновські читання»*, м. Острог, 14–15 лист. 2014 р. Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2014. С. 283–284.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Старостіна Олена Юріївна,

аспірант відділу дослідження проблем кримінального права
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса
Національної академії правових наук України

У статті здійснено порівняльне дослідження норм законодавства провідних європейських країн та США про кримінальну відповідальність за посягання на права та охоронювані законом інтереси військовослужбовців. Порівняльний аналіз обумовлено необхідністю усунення існуючих вад і недоліків статі 435-1 КК України, прийнятої в 2022 році в умовах повномасштабної збройної агресії. Серед основних недоліків вказаної норми вітчизняні учені виділяють наступні: 1) невідповідність суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 435-1 КК України, тому, який визначено для Розділу XIX Особливої частини КК України; 2) невідповідність об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 435-1 КК України, розділу Особливої частини КК України, в якому поміщено вказану норму; 3) обмеження застосування положень ст. 435-1 КК України умовами збройної агресії виключно з боку Російської Федерації; 4) обмеження застосування положень ст. 435-1 КК України виключно випадками, коли особою, яка здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, є військовослужбовець; 5) відсутність прямого взаємозв'язку між характером виконуваної діяльності та самим посяганням, оскільки конструкція статті встановлює ознаки лише правового статусу потерпілого.

Автором досліджено законодавство про кримінальну відповідальність низки країн та наведено приклади кримінально-правової охорони прав та інтересів військовослужбовців в законодавстві Франції, ФРН, Австрії, Італії та США. Визначено, що, хоча вказані норми й сконструйовані та впроваджені до національних законодавств про кримінальну відповідальність цих країн поза станом війни, все ж їх досвід може бути корисним в частині удосконалення положень ст. 435-1 КК України. Запозичення окремих законодавчих конструкцій, а також досвід роз'яснення окремих термінів та понять, що вживаються в нормах про кримінальну відповідальність, або у окремій примітці, або з посиланням на норму, що містить роз'яснювальне тлумачення, дозволило б вирішити окремі конструктивні недоліки та вади ст. 435-1 КК України.

Ключові слова: образа військовослужбовця, погроза військовослужбовцю, кримінальна відповідальність, кримінальне законодавство іноземних країн, конструктивні недоліки правової норми.

Starostina Olena. Criminal law protection of the rights and interests of the military: the experience of foreign countries

The article presents a comparative study of the legislative provisions of leading European countries and the United States regarding criminal liability for encroachments on the rights and legally protected interests of military personnel. The comparative analysis is driven by the need to eliminate existing flaws and shortcomings in Article 435-1 of the Criminal Code of Ukraine, adopted in 2022 amid the full-scale armed aggression. Among the main deficiencies of this provision, domestic scholars highlight the following: 1) inconsistency of the perpetrator of the criminal offense, as provided for in Article 435-1 of the Criminal Code of Ukraine, with the one designated for Chapter XIX of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine; 2) inconsistency of the object of the criminal offense, as provided for in Article 435-1 of the Criminal Code of Ukraine, with the chapter of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine in which the provision is placed; 3) limitation of the application of Article 435-1 of the Criminal Code of Ukraine exclusively

to conditions of armed aggression by the Russian Federation; 4) limitation of the application of Article 435-1 of the Criminal Code of Ukraine solely to cases where the person carrying out measures to ensure national security and defense, repelling, and deterring armed aggression by the Russian Federation is a military serviceman; 5) absence of a direct link between the nature of the performed activities and the act of encroachment itself, as the provision only establishes characteristics of the legal status of the victim.

The author examines the criminal liability legislation of several countries and provides examples of the criminal-legal protection of the rights and interests of military personnel in the legislation of France, Germany, Austria, Italy, and the United States. It is determined that although these provisions were developed and incorporated into national criminal laws outside a wartime context, their experience may be valuable for improving Article 435-1 of the Criminal Code of Ukraine. The borrowing of certain legislative constructions, as well as the experience in interpreting specific terms and concepts used in criminal liability provisions – either through separate notes or by referencing norms containing interpretive definitions – could help to address some of the structural shortcomings and deficiencies of Article 435-1 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: insult of a military serviceman, threat to a military serviceman, criminal liability, criminal legislation of foreign countries, structural deficiencies of a legal norm.

Постановка проблеми. З моменту існування норми про кримінальну відповідальність за образу честі і гідності військовослужбовця, погрозу військовослужбовцю (ст. 435-1 КК України) фахівцями висловлено низку зауважень до її змісту, які здебільшого стосувались таких проблем: 1) невідповідність суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 435-1 КК України, тому, який визначено для Розділу XIX Особливої частини КК України; 2) невідповідність об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 435-1 КК України, розділу Особливої частини КК України, в якому поміщено вказану норму; 3) обмеження застосування положень ст. 435-1 КК України умовами збройної агресії виключно з боку Російської Федерації; 4) обмеження застосування положень ст. 435-1 КК України виключно випадками, коли особою, яка здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, є військовослужбовець; 5) відсутність прямого взаємозв'язку між характером виконуваної діяльності та самим посяганням, оскільки конструкція статті встановлює ознаки лише правового статусу потерпілого.

Беручи до увагу складність тих обставин, в яких приймалась ст. 435-1 КК України, можна зрозуміти причину існуючих конструктивних вад і недоліків цієї норми. Разом із цим може скластися враження, що кримінальна відповідальність

за посягання на честь і гідність військовослужбовця, членів його сім'ї або близьких родичів та їх майно є ексклюзивним законодавчим рішенням нашої держави, реалізованим в умовах повномасштабного вторгнення держави-агресора. Проте проведений науково-практичний аналіз законодавства про кримінальну відповідальність окремих європейських країн та США дозволив з одного боку отримати контраргументи щодо такої думки, а з іншого – сформувані певні пропозиції в напрямку удосконалення ст. 435-1 КК України з урахуванням передового досвіду провідних держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На науковому та практичному рівнях увагу новелі законодавства про кримінальну відповідальність, якою було криміналізовано образу честі і гідності військовослужбовця, погрозу військовослужбовцю, приділяли О.С. Бондаренко, І.В. Гловюк, В.В. Ємельяненко, А.А. Когут, К.М. Оробець, А.Ю. Сердечна, А.О. Тимофеев, А. Удод, М.І. Хавронюк, К.О. Черевко, М.В. Членов, Д.С. Шеїн та ін. Науковий внесок зазначених авторів в частині аналізу ст. 435-1 КК України та пошуку шляхів її удосконалення є вагомим, проте фахова дискусія все ще триває, нові погляди та думки також мають право на існування. Дослідження ж іноземного досвіду криміналізації ретичної агресії проти військовослужбовців здійснив Є. Є. Лисенко, проте наведені ним приклади норм законодавства інших дер-

жав можуть бути значно розширені, у тому числі тими прикладами, які могли б дати нам необхідні емпіричні матеріали для визначення напрямів подальшого удосконалення ст. 435-1 КК України.

Мета статті: 1) пошук вдалих прикладів передового досвіду в законодавстві провідних країн Європи та США з криміналізації суспільно небезпечних діянь, пов'язаних із посяганнями на охоронювані законом права та інтереси військовослужбовців, які вчинено у зв'язку із їх правовим статусом або виконанням своїх обов'язків; 2) визначення можливих напрямів удосконалення ст. 435-1 КК України з урахуванням результатів порівняльно-правового аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. В. Канцір та Х. Олійник підкреслюють, що «порівняння кримінального законодавства іноземних держав, сприятиме різнобічному аналізу досліджуваного питання, що дасть змогу оцінити ефективність наявних норм, виявити схожі, а головне відмінні риси у КК України та інших держав. Відповідний аналіз надає змогу побачити переваги окремих законодавчих конструкцій, впровадити у національну правову систему позитивний досвід, а також визначити перспективи в цій частині» [1, с. 191].

Зрозуміло, що найбільш цінним є досвід тих держав, які, по-перше, мають схожу правову систему, схожі принципи і правила побудови правових норм та саму структуру законодавства про кримінальну відповідальність. І, по-друге, наявність схожої кримінально-правової норми повинна доповнюватись також практичним досвідом її застосування в умовах, подібних тим, в яких опинилась Україна напередодні повномасштабного вторгнення сил держави-агресора. Проте автором не встановлено таких фактичних сполук. Надалі нами буде наведено приклади окремих положень законодавства окремих європейських країн та США, що а) регулюють правовий захист військовослужбовців, близьких родичів та членів їх сімей; б) встановлюють кримінальну відповідальність за образу честі і гідності, погрози військовослужбовцю та в) містять роз'яснення, тлумачення або визначення термінів та категорій, аналогічних

тим, що застосовані законодавцем в тексті ст. 435-1 КК України. Зупинимось на тих положеннях, які, на нашу думку, представляють найбільший інтерес.

1. Французька Республіка (далі за текстом – Франція). Кодекс оборони Франції містить положення про права військовослужбовців, включаючи захист їх гідності та майна. Зокрема, відповідно до ст. L4123-10 Кодексу оборони Франції [2], військовослужбовці захищені Кримінальним кодексом і спеціальними законами від умисного посягання на фізичну недоторканність особи, погроз, насильства, моральних або сексуальних домагань, нападів, образ, наклепу чи зневаги, яких вони можуть зазнати. Подружжя, цивільні партнери, партнери за договором громадянської солідарності, діти та прямі висхідні родичі військовослужбовців мають право на захист з боку держави у випадку, якщо через службову діяльність військовослужбовця вони стали жертвами погроз, насильства, моральних або сексуальних домагань, нападів, образ, наклепу чи зневаги. Вказані гарантії захищено нормами чинного законодавства Франції, зокрема Кримінального кодексу [3]. Особливої уваги в контексті досліджуваної теми заслуговує низка норм, які передбачають кримінальну відповідальність за злочинні дії як щодо військовослужбовців, так і щодо обороноздатності, складовою якої вони є.

Так, ч. 1 ст. 413-3 КК Франції встановлює кримінальну відповідальність за провокацію непокори у будь-який спосіб з боку військовослужбовців або осіб, що підлягають у будь-якій формі національній службі, з метою спричинення шкоди національній обороні. Якщо моделювати способи вчинення цього кримінального правопорушення, то можна стверджувати, що непокору реально спровокувати також шляхом, наприклад, систематичного приниження честі і гідності військовослужбовців.

Стаття 413-4 КК Франції передбачає кримінальну відповідальність за участь у спробах деморалізувати армію з метою нанесення шкоди національній обороні. Цілком очевидно, що, наприклад, погрози військовослужбовцю, якого залучено до оборонних заходів (чи потенційно може бути залучено), можуть деморалізувати

його та спричинити відмову від виконання обов'язків служби. У ч. 2 вказаної статті також передбаченого особливості кримінальної відповідальності за дії, передбачені ч. 1 ст. 413-4 КК Франції, які вчиняються шляхом створення друкованої чи аудіовізуальної продукції.

Як бачимо, окрема категорія дій, що вчиняються проти армії та військовослужбовців, розглядаються законодавством Франції, як посягання на національну обороноздатність. Зрозуміло, що участь у спробах деморалізації армії, а також провокація непокори з боку військовослужбовців можуть вчинятись як з метою завдання шкоди обороноздатності, так і без такої мети, проти шкода завдається (створюється загроза її завдання) у будь-якому випадку, що необхідно враховувати.

Статтю 433-3 КК Франції передбачено кримінальну відповідальність за погрозу вчинити злочин або правопорушення проти особи чи майна, висловлену на адресу особи, яка має публічний виборчий мандат, судді, присяжного, адвоката, публічного чи міністеріального офіцера, військовослужбовця жандармерії, працівника національної поліції, митниці, інспекції праці, пенітенціарної служби або будь-якої іншої особи, що є носієм публічної влади, у зв'язку з виконанням ними своїх службових обов'язків і якщо статус жертви був очевидний або відомий винному. Як бачимо, Франція засобами законодавства про кримінальну відповідальність захистила службову діяльність окремих категорій осіб, які виконують певні функції від імені держави. При цьому, і це є важливим застереженням, яке може бути враховане у ст. 435-1 КК України, при вчиненні злочинних дій «статус жертви був очевидний або відомий винному». Це важливо, оскільки наразі існуюча редакція ст. 435-1 КК України дозволяє притягнути до відповідальності особу, яка, наприклад, образила честь і гідність військовослужбовця, не усвідомлюючи, що він здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації.

Стаття 433-5 КК Франції встановлює кримінальну відповідальність за неповагу до осіб, що виконують функції від імені

держави. Так, зазначеною нормою криміналізовано образу особи, яка виконує завдання з надання державної послуги, виражену у вигляді слів, жестів або погроз, у письмовій формі чи через будь-які зображення, незалежно від їх характеру, які не були оприлюднені, або шляхом надсилання будь-яких предметів – якщо ці дії відбулися під час або у зв'язку з виконанням нею своїх обов'язків і мають принизливий характер або порушують повагу до функції, яку вона виконує. Сам зміст образи в наведеній нормі розкривається не через визначення, а через вичерпний перелік дій, які її утворюють. При цьому суб'єкт пов'язує образу з виконанням потерпілим своїх обов'язків або вчиняє її з метою виявити неповагу до тієї функції, яку виконує потерпілий.

2. Федеративна Республіка Німеччина (далі за текстом – ФРН). В ФРН військовослужбовці Збройних Сил (Бундесверу) прирівнюються до державних службовців і користуються спеціальним правовим захистом при виконанні своїх службових обов'язків. Збройні Сили розглядаються законодавцем як основна складова обороноздатності, тому в Кримінальному кодексі ФРН [4] існують прямі норми, що захищають військовослужбовців як Збройних Сил, так і Сил безпеки від посягань, які пов'язано із виконанням останніми своїх обов'язків.

Відповідно до § 89 КК ФРН кримінально караним є діяння, що виражається у цілеспрямованому впливі на військовослужбовців Бундесверу або органів громадської безпеки з метою підірвати їхню обов'язкову готовність захищати безпеку ФРН або конституційний лад, і тим самим свідомій підтримці зусиль, спрямованих проти існування чи безпеки ФРН або проти конституційних засад. Розділом § 109d КК ФРН (Пропаганда, що перешкоджає діяльності Бундесверу) передбачено кримінальну відповідальність за дії, що полягають у навмисному висловленні неправдивих або грубо спотворених фактичних тверджень з метою їх поширення, або свідомому поширенні таких тверджень особою, якій достеменно відомо про їхню неправдивість, якщо поширення таких тверджень може завадити діяльності Бундесверу та має на меті перешкодити йому

у виконанні завдань із національної оборони. Конотація цієї норми пов'язує поширення певної інформації здійснюється не з побутовими мотивами, а з метою зриву певних заходів із національної оборони, що необхідно врахувати і щодо діяння, передбаченого ст. 435-1 КК України.

Також необхідно звернути увагу на окремі аспекти, які стосуються законності діяльності посадової особи або військовослужбовця, щодо яких здійснюється посягання. Так, § 113 (Опір представникам влади) та § 114 (Фізичний напад на представників влади) КК ФРН передбачають кримінальну відповідальність відповідно за 1) опір шляхом застосування сили або погрози застосування сили посадовій особі або військовослужбовцю Бундесверу, який уповноважений здійснювати виконання законів, нормативних актів, судових рішень, ухвал або розпоряджень, під час виконання потерпілим такої службової дії (§ 113) та 2) фізичний напад на посадову особу або військовослужбовця Бундесверу, який виконує службову дію щодо виконання законів, нормативних актів, судових рішень, ухвал або розпоряджень (§ 114). Разом із цим, відповідно до ч. 3 § 113 (яка поширює свою дію також і на § 114), діяння не карається за цією нормою, якщо службова дія була незаконною або якщо навіть винний помилково вважав, що дія була законною.

Досить цікавим є також досвід криміналізації ФРН таких діянь, як образа, плітки (поширення зневажливої неправди) та наклеп (§ 185, § 186 та § 187). Зокрема поняття образи в законодавстві не розкривається, проте її кваліфікованими видами визнається публічна образа, образа, вчинена на зборах, образа, вчинена шляхом поширення інформації або фізичного впливу. Що ж стосується пліток, то під ними розуміється висловлення або поширення щодо іншої особи факту, який може принизити її гідність або знизити її репутацію в очах громадськості, якщо не буде доведено, що цей факт є правдою. Наклепом же визнається свідоме неправдиве висловлення або поширення про іншу особу факту, здатного принизити її гідність, знизити її репутацію або підірвати її довіру (кредитоспроможність. Різниця між плітками та наклепом полягає

в різниці усвідомлення особою неправдивості висловленої інформації: вчиняючи наклеп, суб'єкт усвідомлює неправдивість поширюваної інформації.

Аналіз наведених вище норм діє підстави стверджувати про високий рівень кримінально-правового захисту честі і гідності особи в німецькому суспільстві, а також честі, гідності та діяльності, пов'язаної із виконанням своїх службових обов'язків військовослужбовців Бундесверу, що, на думку законодавців ФРН, є необхідним в контексті належного забезпечення обороноздатності держави.

3. Австрійська Республіка (далі за текстом – Австрія). КК Австрії містить низку норм, які захищають честь та гідність військовослужбовців Бундесверу Австрії, що є запорукою забезпечення обороноздатності країни на належному рівні. § 111 КК Австрії (Наклеп) та § 115 КК Австрії (Образа) [5] містять базові визначення означених понять. Наклеп визначається, як приписування у спосіб, доступний для сприйняття третьою особою потерпілій особі зневажливої риси характеру чи переконування або звинувачення останньої в негідній поведінці чи поведінці, що суперечить моральним нормам, здатній знизити її авторитет або зневажити її в очах громадськості. Під образою в КК Австрії розуміється публічне або вчинене в присутності кількох осіб приниження, висміювання, завдання тілесних ушкоджень іншій особі або погроза їй тілесною шкодою.

Зміст наклепу та образи під час досудового розслідування ретельно перевіряються на предмет правдивості, так само, як і оцінюється обстановка, в якій було вчинено образу чи висловлено наклеп, а також, якою була поведінка потерпілої особи, що передувала протиправним діям суб'єкта.

Відповідно до § 116 КК Австрії (Публічна образа представницького органу, Бундесверу або органу влади), є кримінально караними дії, передбачені § 111 або § 115, якщо вони спрямовані проти Національної ради, Федеральної ради, Федеральних зборів або земельного парламенту, проти Бундесверу, окремого підрозділу Бундесверу або проти органу влади, і вчинені публічно. Ця норма є еталонним прикла-

дом безпосереднього захисту інтересів військовослужбовців від проявів образ, наклепу, фізичного насильства чи погроз його застосування.

4. Сполучені Штати Америки (далі за текстом – США). Законодавство США, зокрема кримінально-правове, містить декілька норм, які в контексті захисту прав та інтересів військовослужбовців від протиправних посягань є досить прогресивними та такими, окремі положення яких можна було б врахувати / запозичити при конструюванні відповідних норм вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність.

Відповідно до § 1389 Розділу 18 Зводу законів США (Заборона нападів на військовослужбовців США у зв'язку з військовою службою) [6], підлягає кримінальній відповідальності особа, яка у зв'язку з військовою службою потерпілого або його статусом як військовослужбовця США, свідомо вчиняє напад або побиття військовослужбовця США чи найближчого члена його сім'ї, або свідомо знищує чи пошкоджує майно такого військовослужбовця чи його близького родича, або вступає у змову про вчинення таких дій.

Приміткою до статті роз'яснено окремі терміни, які в ній згадуються. Зокрема, термін «військовослужбовець» вживається у значенні, визначеному в § 1388: а) член Збройних сил США; б) колишній член Збройних сил США протягом 5 років з моменту його звільнення з військової служби. Також найближчий член сім'ї потерпілого, відповідно до § 115 визначається як (А) її/його чоловік (дружина), батько або мати, брат або сестра, дитина, або особа, щодо якої вона/він виконує обов'язки як батько (*in loco parentis*); або (В) будь-яка інша особа, яка проживає з нею/ним в одному домогосподарстві та є родичем за кров'ю або шлюбом.

Вважаємо примітку про те, що потерпілим може визнаватись також військовослужбовець, який звільнився з військової служби не раніше 5 років з моменту посягання, цілком логічною та конструктивною. Якщо посягання на військовослужбовця вчиняється у зв'язку із здійсненням ним заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, то,

наприклад, мотив помсти суб'єкт може реалізовувати через деякий час.

Також законодавством США передбачено кримінальну відповідальність за дії, що впливають на Збройні сили (§ 2387 Розділу 18 Зводу законів США) та аналогічні дії, вчинені під час війни (§ 2388 Розділу 18 Зводу законів США). В цілому за такі дії підлягає відповідальності особа, яка з наміром втручання, ослаблення або впливу на лояльність, моральний стан чи дисципліну Збройних або Військово-морських сил Сполучених Штатів 1) радить, наставляє, закликає або будь-яким чином спричиняє або намагається спричинити непокору, нелояльність, бунт чи відмову від виконання обов'язків будь-яким військовослужбовцем Збройних сил чи Військово-морських сил США; 2) розповсюджує або намагається розповсюджувати будь-які письмові або друковані матеріали, які радять, наставляють або закликають до непокори, нелояльності, бунту або відмови від виконання обов'язків таким військовослужбовцем.

Що ж стосується дій, які впливають на Збройні сили під час війни (§ 2388 Розділу 18 Зводу законів США), то за них підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час війни, у якій беруть участь Сполучені Штати, 1) навмисно поширює або передає неправдиві повідомлення чи заяви з наміром зашкодити операціям або успіху Збройних або Військово-морських сил США або сприяти успіху ворогів США; або особа, яка 2) навмисно спричиняє або намагається спричинити непокору, нелояльність, бунт або відмову від виконання обов'язків у Збройних силах США, або навмисно перешкоджає процесу набору або вербування військових до шкоди для служби чи Сполучених Штатів, або намагається це зробити.

5. Італійська Республіка (далі за текстом – Італія). Варто зазначити, що Італія має досить сформований інститут норм про кримінальну відповідальність за дії, які тим або іншим чином посягають на військовослужбовців, їх честь, гідність та інші суміжні суспільні інтереси. Досить цікавими є положення ст. 341-bis КК Італії (Образа державного службовця) [7], обов'язковими елементами обстановки у якій визначено вчинення кримінального

правопорушення у публічному або відкритому для громадськості місці в присутності кількох осіб.

Декілька норм КК Італії також стосуються протиправного впливу на свідомість військовослужбовців з метою ослаблення їх здатності та рішучості до виконання своїх обов'язків. Відповідальність за такі дії передбачено ст. 265 (Політичний дефетизм) та ст. 266 (Підбурювання військовослужбовців до непокори законам) КК Італії. Зокрема, під дефетизмом у кримінальному праві Італії розуміється поширення або передача під час війни неправдивих, перебільшених або тенденційних чуток чи новин, які завдають шкоду національним інтересам та можуть викликати громадську тривогу, пригнічувати громадський дух або іншим чином послаблювати опір нації перед ворогом. Погодимось із тим, що образи військовослужбовців чи погрози їм (пов'язаним із ними близьким особам) також можуть викликати у них тривогу, пригнічувати їх дух, що здатне послабити їх опір ворогу. Те ж саме стосується й випадків 1) підбурювання військовослужбовців до порушення законів, присяги або військової дисципліни чи інших обов'язків, що випливають із їхнього становища, або виправдування перед ними дій, що суперечать законам, присязі чи військовим обов'язкам (ст. 266 КК Італії).

Наостанок згадаємо про ст. 290 КК Італії (Наруга над Республікою, конституційними інститутами та Збройними Силами), якою передбачено кримінальну відповідальність за публічне паплюження Республіки, законодавчих зборів (одне або обидва), Уряду, Конституційного суду або судової системи, а також за публічну

неповагу до Збройних Сил держави або сил визволення.

Висновки. Провідні європейські держави, а також США мають норми, спрямовані на кримінально-правовий захист прав та інтересів військовослужбовців, сконструйовані та впроваджені до їх національних законодавств про кримінальну відповідальність поза станом війни. Досвід зазначених країн щодо криміналізації ретичних та інших посягань на військовослужбовців, їх близьких родичів та членів сім'ї свідчить про те, що військовослужбовець розглядається як складова Збройних сил, сил оборони / безпеки та, відповідно, є одиницею обороноздатності держави як складової національної безпеки. Досить часто про це непрямо свідчить або вказівка на зв'язок посягання із відповідною діяльністю, або мета суб'єкта – знизити боєздатність відповідних підрозділів чи взагалі завдати шкоди обороноздатності держави. Запозичення таких конструкцій, на нашу думку, дозволило б вирішити окремі конструктивні недоліки та вади ст. 435-1 КК України.

Також досить позитивним та таким, що може бути реалізованим у вітчизняному законодавстві, є досвід роз'яснення окремих термінів та понять, що вживаються в нормах про кримінальну відповідальність, або у окремій примітці, або з посиланням на норму, яка містить роз'яснювальне положення. Це виключає розбіжності у їх розумінні та складнощі при застосуванні самої норми. Низка термінів та категорій, які законодавець вжив у тексті ст. 435-1 КК України, поки що не мають ні єдиного визначення у нормативно-правових актах, ні єдиного розуміння серед науковців і практиків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Канцір В., Олійник Х. Іноземний досвід регламентації кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2020. Т. 7, № 1, С. 191–196.
2. Code de la défense. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071307/2025-04-19/.
3. Code pénal. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/.
4. Strafgesetzbuch in der Fassung der Bekanntmachung vom 13. November 1998 (BGBl. I S. 3322), das zuletzt durch Artikel 2 Absatz 2 des Gesetzes vom 7. November 2024 (BGBl. 2024 I Nr. 351) geändert worden ist. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/BJNR001270871.html>.

5. Bundesrecht konsolidiert: Gesamte Rechtsvorschrift für Strafgesetzbuch, Fassung vom 23.04.2025. URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002296>.

6. United States Code. URL: <https://uscode.house.gov/browse/prelim@title18&edition=prelim>.

7. Codice Penale (approvato con Regio Decreto n. 1398 del 19 ottobre 1930). URL: <https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/18132>.

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОРУШЕННЯ СТАТУТНИХ ПРАВИЛ ВЗАЄМВІДНОСИН МІЖ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ЗА ВІДСУТНОСТІ ВІДНОСИН ПІДЛЕГЛОСТІ

Ткаченко Павло Ігорович,

orcid.org/0000-0002-2378-8895

аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін

Дніпровського державного університету внутрішніх справ

Міністерства внутрішніх справ України,

член Асоціації правників України

Статтю присвячено кримінологічному дослідженню порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості. Надано кримінально-правову характеристику порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, а також визначення окремим її складовим поняттям. Досліджено ключові компоненти складової кримінологічної характеристики, зокрема динаміку порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, структуру та географію досліджуваного виду військової злочинності. Акцентовано увагу на описі характерних рис порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості як негативного, історично-мінливого, соціального явища. Проаналізовано статистичні дані військової злочинності за останнє десятиріччя, виокремлено коефіцієнт зареєстрованих випадків порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості на фоні загальної кількості облікованих військових кримінальних правопорушень. Визначено місце кримінального правопорушення, передбаченого статтею 406 Кримінального кодексу України в системі військових кримінальних правопорушень та надано оцінку загрози національній безпеці в контексті цього кримінологічного дослідження. Здійснено аналіз судової практики у справах щодо порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями, що в свою чергу надало можливості виокремити деякі особливості досліджуваного виду злочину та дослідити специфічні риси притаманні особі військовослужбовцю-злочинцю, який вчиняє кримінальне правопорушення, передбачене статтею 406 Кримінального кодексу України. За результатами аналізу судової практики наведено резонансні приклади вчинення військовослужбовцями порушення статутного порядку взаємовідносин, зокрема в умовах дії правового режиму – воєнного стану. Крім того, у статті зосереджується увага на виділенні порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості як окремого детермінанту самовільного залишення військової частини або місця служби.

Ключові слова: порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, військові кримінальні правопорушення, військова злочинність, нестатутні взаємовідносини, дідівщина, кримінологічна характеристика.

Tkachenko Pavlo. Criminological characteristics of violation of statutory rules of relations between military personnel in the absence of subordination relations

The article is devoted to the criminological study of violations of statutory rules governing relationships between servicemen in the absence of subordination. It provides a criminal law analysis of such violations and defines the key elements of this offense. The research examines the main components of the criminological characteristics, including the dynamics, structure, and geographic distribution of this type of military crime. Particular attention is paid to the description of the distinctive features of violations of statutory relations among servicemen without subordination, emphasizing their nature as a negative, historically variable, social phenomenon.

Statistical data on military crime over the past decade are analyzed, with a specific focus on the rate of registered cases of violations of statutory rules in relation to the total number of recorded military criminal offenses. The study determines the place of the criminal offense stipulated by Article 406 of the Criminal Code of Ukraine within the system of military criminal offenses and assesses its threat to national security in the context of this criminological research.

Judicial practice regarding cases of violations of statutory relationships between servicemen is also examined, allowing for the identification of specific features of this type of offense and an analysis of the characteristics typical of servicemen-offenders who commit crimes under Article 406 of the Criminal Code of Ukraine. Based on the analysis of court practice, notable examples of violations of statutory order by servicemen, including under the conditions of martial law, are provided. Furthermore, the article highlights the classification of violations of statutory rules between servicemen without subordination as a distinct determinant of unauthorized abandonment of a military unit or place of service.

Key words: *violation of statutory rules of relations between military personnel in the absence of subordination, military criminal offenses, military crime, non-statutory relations, hazing, criminological characteristics.*

“Погані наслідки злочинів живуть
набагато довше, ніж самі злочини,
і, подібно примарам вбитих, завжди
слідують по п’ятах за лиходієм”¹

В. Скотт

Постановка проблеми. В сучасних реаліях сьогодення, нагальною потребою є підтримання високого рівня обороноздатності Збройних Сил України, звідки на фоновому рівні впливає актуальне питання забезпечення військової дисципліни та правопорядку у військовому середовищі. Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості є одним із військових кримінальних правопорушень, що вкрай негативно впливає на морально-психологічний стан військовослужбовців, внутрішню безпеку військових підрозділів, в той же час підриває функціонування сталого, нормалізованого психологічного мікроклімату у колективі, що як наслідок несприятливо впливає на бойову готовність окремо взятого підрозділу в якому мають місце випадки вчинення військовослужбовцями кримінального правопорушення, передбаченого статтею 406 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Попри наявність встановленої законодавством кримінальної відповідальності за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, органами прокуратури фіксуються не поодинокі

випадки вчинення вказаного протиправного діяння, зокрема в умовах дії правового режиму – воєнного стану. Поширення випадків вчинення військовослужбовцями порушення статутних правил взаємовідносин зумовило актуальність та нагальність дослідження кримінологічної характеристики даного військового злочину.

Крім того, оскільки кримінологічна характеристика порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості залишається недостатньо дослідженою, у теоретичному осмисленні цього явища ускладнюється розробка ефективних заходів протидії, профілактики та запобігання. У зв’язку з цим постає необхідність проведення кримінологічного аналізу вказаного військового кримінального правопорушення задля виділення характерних рис досліджуваного виду злочину, зокрема через вивчення кількісно-якісних показників, а саме: коефіцієнту, динаміки та географії злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню кримінально-правової та кримінологічної характеристики злочинів проти встановленого порядку несення або проходження військової служби приділили увагу у свої працях такі видатні вчені, як О.М. Артеменко, Г.М. Анісімов, М.Б. Головка, А.В. Градецький, Н.А. Дмитренко, О.В. Дуйловський, М.І. Карпенко, М.Г. Колодяжний, М.І. Мельник, М.І. Панов, М.М. Сенько, Г.П. Середа, О.С. Ткачук, М.С. Туркот, М.І. Хавронюк, С.О. Харитонов, С.А. Шалгунова, В.А. Шершенькова, О.О. Шкута та інші. Проте зазначені напра-

¹ Скотт В. Единбургская темница / В. Скотт – «Алгоритм», 1818 – (Рассказы трактирщика).

цювання обійшли увагою саме кримінологічне дослідження проблеми нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості.

Метою статті є дослідження кримінологічної характеристики порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості.

Виклад основного матеріалу. Злочинність – це відносно масове, історично мінливе, що має певну територіальну і часову поширеність соціальне явище, яке являє собою цілісну, засновану на статистичних закономірностях систему одиничних суспільно небезпечних діянь, заборонених кримінальним законом [1, с. 23]. Задля розробки та подальшого впровадження державою ефективних, науково обґрунтованих заходів протидії, профілактики та запобігання злочинності варто дослідити особливості окремо взятого кримінально-протиправного діяння. Саме так, кримінологічну характеристику визначають як сукупність даних про конкретний злочин або певний вид злочинів, що необхідна для його та/або їх попередження та запобігання вчиненню нових злочинів [2, с. 248].

В.І. Тимошенко та В.І. Шакур звертають увагу на те, що кримінологічна характеристика не збігається з кримінально-правовою та криміналістичною характеристиками. Вчені стверджують, що за кримінально-правового підходу увага зосереджується на юридичному аналізі складу злочину в єдності чотирьох елементів, а саме: об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони. Злочин аналізується як відносно ізольований акт винного порушення кримінальної заборони. З точки зору кримінологічного підходу, дослідники зазначають, що злочин розглядається, по-перше, у контексті одночасно умов зовнішнього для суб'єкта середовища і характеристик самого суб'єкта; по-друге, не як одномоментний акт, а як певний процес, що розгортається у просторі та часі. Ці два аспекти аналізу мають не лише теоретичне, а й практичне значення. Кримінально-правовий аналіз злочину дає можливість визначити систему ознак, необхідних і достатніх для визнання того, що особа здійснила діяння,

передбачене конкретною нормою кримінального закону, і підлягає кримінальній відповідальності. Кримінологічний підхід спрямований на виявлення причин і умов учинення злочину, особливостей характеристики особи, що вчиняє злочин, соціальних наслідків злочинної поведінки. Зважаючи на викладене, вчені доходять висновку, що вказане дозволяє зрозуміти, що треба зробити для попередження вчинення нових злочинів даною особою і вчинення подібних злочинів іншими особами; яких конкретно заходів у межах закону доцільно вжити стосовно винного з метою припинення небажаних соціальних наслідків учиненого. Якщо кримінально-правова характеристика має за мету вивчення питань кваліфікації злочину, то кримінологічна – дослідження причин і умов учинення злочину. **Кримінологічна характеристика покликана насамперед забезпечити теоретико-методологічну функцію для процесу розроблення заходів щодо попередження злочинів** [2, с. 249].

У своєму дослідженні, вітчизняний вчений М.І. Фіалка доходить висновку, що в кримінологічній науці відсутній єдиний підхід до визначення змісту та обсягу поняття кримінологічної характеристики. Водночас, узагальнюючи погляди дослідників пропонує розглядати кримінологічну характеристику як сукупність даних про характерні риси злочинності, які отримано в результаті аналізу кількісно-якісних показників, зокрема абсолютної кількості злочинів та злочинців, коефіцієнту злочинності, динаміки, структури, географії та ціни злочинності [3, с. 240, 244].

Нестатутні відносини у військових колективах беруть свої витоки за часів існування радянської армії. Так, перша згадка про нестатутні відносини з'явилася у 1919 році, де троє військовослужбовців останнього року служби, дозволили собі вчинити побої по відношенню до молодшого солдата, що призвело до загибелі останнього. Причиною бійки постала відмова молодого бійця виконувати роботу, яка була покладена на військовослужбовців останнього року служби. За законами тих часів винні в смерті солдата були розстріляні. Саме з тих часів зародилась так звана «дідівщина», яка і по сьогодні зна-

ходить своє місце в лавах українського війська. Вказане негативне явище полягає в побудові неофіційних, ієрархічних систем стосунків в яких сторонами найчастіше виступають військовослужбовці першого та останнього року служби але не виключенням є й офіцерський склад, який також знає, а й іноді користується «дідівщиною» задля власного спрощення виконання службових обов'язків, із перекладанням таких на військовослужбовців останнього року службу, переважно сержантський та старшинський склад [6, с. 281].

Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості слід розуміти як умисні дії спеціального суб'єкта, які посягають на суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони закріпленого в чинному законодавстві порядку взаємовідносин між військовослужбовцями під час несення або проходження військової служби за відсутності між ними відносин підлеглості, які характеризуються, зокрема завданням побоїв чи вчиненням іншого насильства, реальною погрозою застосування різних видів фізичного або психічного насильства, повторністю таких дій щодо однієї або кількох осіб, заподіянням легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень, знуцанням або глумленням, вчиненням таких дій групою осіб або із застосуванням зброї, завданням тяжких наслідків, спричиненням самогубства або замахом на самогубство, тяжких тілесних ушкоджень або смерті [4, с. 91– 92].

Кримінально-правова характеристика порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості представлена в наступних складових. Так, *основним безпосереднім об'єктом* злочину виступають суспільні відносини, які стосуються нормального співжиття та виконання військових обов'язків військовослужбовцями (військовозобов'язаними чи резервістами, які проходять збори), котрі не перебувають у відносинах підлеглості (підпорядкованості) між собою. *Додатковим необхідним безпосереднім об'єктом* є здоров'я особи. *Додатковим факультативним безпосереднім об'єктом* можуть виступати життя особи, її честь і гідність, власність тощо. *Об'єктивна сторона* злочину виражається

в активних діях, які полягають у порушенні статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості. *Суб'єкт злочину* – спеціальний, виключно військовослужбовець (військовозобов'язаний або резервіст, які проходять збори), котрий не перебуває у відносинах підлеглості з потерпілим, тобто не є начальником, командиром чи підлеглим щодо нього. *Потерпілим* від порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості є військовослужбовець (військовозобов'язаний або резервіст, які проходять збори), який не є підлеглим або начальником, командиром стосовно суб'єкта злочину. *Суб'єктивна сторона* злочину характеризується виною у формі *прямого умислу*. *Особа усвідомлює*, що порушує статутні правила взаємовідносин з іншим військовослужбовцем (військовозобов'язаним чи резервістом, які проходять збори), щодо якого відсутні відносини підлеглості, і бажає вчинити це порушення саме шляхом завдання побоїв потерпілому чи застосування іншого насильства щодо нього. *Психічне ставлення винного* до легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень (ч. 2 ст. 406 КК України) та тяжких наслідків (ч. 3 ст. 406 КК України) може виражатись як в умисній, так і в необережній формі вини. *Кваліфікуючими ознаками злочину* (ч. 2 ст. 406 КК України) є: вчинення його щодо кількох осіб, заподіяння легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, знуцання або глумлення над військовослужбовцем. Вчинення злочину щодо кількох осіб означає, що дії, передбачені ч. 1 ст. 406 КК України, були вчинені щодо двох або більше потерпілих незалежно від наявності чи відсутності розриву в часі між такими діями. *Особливо кваліфікуючими ознаками злочину* (ч. 3 ст. 406 КК України) є: вчинення злочину групою осіб, вчинення злочину із застосуванням зброї, *спричинення тяжких наслідків, зокрема: заподіяння потерпілому тяжких тілесних ушкоджень або смерті, доведення до самогубства, знищення чи пошкодження майна, самовільне залишення військової частини або місця служби потерпілим*, самокалічення потерпілого, зрив виконання бойового завдання,

масові безпорядки, порушення режиму нормальної служби відповідних підрозділів [5, с. 1010–1012].

Під знущанням, вітчизняний вчений М.І. Карпенко пропонує розуміти дії, пов'язані з багаторазовим завданням фізичного болю, зокрема й із застосуванням термічного впливу або моральних страждань щодо потерпілого, пов'язаного з позбавленням їжі, води, сну тощо, які мають місце упродовж тривалого часу і вперто не припиняються. Водночас, на думку дослідника, *глумлення* – це дії, які супроводжуються демонстративною зневагою щодо загальноприйнятих норм моралі, проявом безсоромності, які полягають у вчиненні образливих щодо потерпілого дій або в примушуванні останнього вчиняти такі дії, які цинічно принижують його честь і гідність, і потерпілий не в змозі їх припинити через свій безпомічний стан [4, с. 93].

Під іншим насильством у контексті ч. 1 ст. 406 КК України, М.І. Карпенко пропонує сприймати різні види фізичного впливу на потерпілого, які не є побоями, під якими розуміють неодноразові удари, що були завдані в один час одному потерпілому і не пов'язані з заподіянням тілесних ушкоджень: ляпас, штовхання, викручування рук, ніг, стискування статевих органів, зв'язування чи інше позбавлення волі, насильницьке вчинення сексуальних розбещень, а також реальної погрози застосування різних видів фізичного насильства, пов'язані з вимогами до потерпілого виконувати замість винного ті чи інші обов'язки військової служби, надати йому особисті послуги, передати для споживання чи користування продукти або інші предмети, що належать потерпілому на правах приватної власності, вартість якої не перевищує одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян, або видані у користування тощо. *Під іншим насильством передбачаються дії*, поєднані з приниженням честі і гідності чи погрозою їх реального застосування щодо військовослужбовця або військовозобов'язаного чи резервіста під час проходження передбачених чинним законодавством зборів або підготовки, виражені в фізичній або моральній формі. Вчений стверджує, що вчинення іншого насильства в будь-якому його прояві, обу-

мовлене намаганням винного порушити закріплений порядок військових взаємовідносин, необхідно визнавати діянням, що являє собою доволі високий ступінь суспільної небезпеки, і кваліфікувати за ч. 1 ст. 406 КК України як таке, що посягає на охоронювані кримінальним законом інтереси військової служби [4, с. 92–93].

Кримінологічна характеристика порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості представлена в наступних складових, зокрема: абсолютна кількість злочинів та злочинців, коефіцієнт злочинності, динаміка, структура та географія злочинності.

Беручи до уваги специфічний характер військових кримінальних правопорушень, доцільним видається представити статистичні відомості щодо загального рівня злочинності в державі, кількості облікованих військових кримінальних правопорушень, а також правопорушень, передбачених ст. 406 КК України, у динаміці за останнє десятиріччя, тобто за період з 2014 по 2024 рр. [5].

Водночас, варто підкреслити той факт, що військовим кримінальним правопорушенням властива ознака латентності, особливо, що стосується порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості. Вітчизняні дослідники стверджують, що при формуванні кримінологічної характеристики військових злочинів, як і будь-якої іншої групи суспільно небезпечних діянь, необхідно особливо звернути увагу на їх кількісно-якісні показники. Вчені стверджують, що мають місце складнощі з обліком військових злочинів через існуючі традиції, закритість системи, особливості відносин у ЗС України. У зв'язку з цим далеко не всі кримінально карані порушення відбиваються в офіційній статистиці тобто лишаються латентними. При цьому варто зауважити, що серед усіх статей розділу XIX КК України, природно, деякі склади або їх групи є вчинюваними частіше за інші. Серед таких суспільно небезпечних діянь, зокрема порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості [1, с. 264–265].

Таблиця 1

Період	Загальна кількість облікованих кримінальних правопорушень	Військові кримінальні правопорушення	За ст. 406 КК України
2014	529 139	4 153	41
2015	565 182	6 213	80
2016	592 604	3 650	84
2017	523 911	4 577	59
2018	487 133	3 694	59
2019	444 130	3 616	70
2020	360 622	4 055	69
2021	321 443	3 037	80
2022	362 636	13 766	151
2023	475 595	28 666	137
2024	492 479	93 900	57

Найбільш небезпечними серед військових злочинів, небезпідставно, вітчизняні вчені пропонують визначати так звані насильницькі військові злочини. Хоча загальна динаміка цієї групи суспільно небезпечних діянь має тенденцію до зниження, кількість зазначеної групи зростає. До того ж вони постійно змінюються та набувають все більш цинічного характеру, що призводить до збільшення небульових втрат особового складу. Найбільш небезпечним серед цієї групи є злочин, який офіційно називається у КК України як порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, більш відомий в народі як «дідівщина». На жаль, її реальної офіційної статистики не існує, а латентизація нерідко призводить до поглиблення традиції неповаги до прав та свобод іншої людини, вкорінюється у свідомості особи, яка перебуває на військовій службі, може стати у подальшому криміногенним фактором. А також іноді завдає жертвам вказаних дій непоправної фізичної та моральної шкоди [1, с. 266].

Нестатутні відносини – це гостре протистояння закону і беззаконню, обов'язку, честі і безчестя. Тому проблема нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями продовжує залишатися гострою, дискредитуючи статутний порядок і військові формування в очах народу України. З метою якнайшвидшого викорінення і зменшення до мінімуму нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями, робота офіцерського складу в будь-якому військовому колективі повинна будуватися перш за все на основі ідейного

виховання, роз'яснення і впровадження в життя і побут воїнів принципів моралі і вимог статутів Збройних Сил України [6, с. 282; 7, с. 51].

Досліджуючи кримінологічну характеристику порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості вважаємо за доцільне навести низку прикладів резонансних справ, які стосуються саме нестатутних відносин у війську.

В Одеській області, будучи військовослужбовцем військово-морських сил Збройних Сил України (*старший матрос_1*), знаходячись в спальному приміщенні казарми, вжив спиртні напої. Відтак, (*старший матрос_1*) усвідомлюючи протиправний характер своїх дій їх суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, вчинив порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості, прагнучи продемонструвати свою уявну перевагу, утвердити власний авторитет у військовому колективі, у проміжок часу з 01 год. 00 хв. до 04 год. 00 хв.: перебуваючи у спальному приміщенні наніс (*матросу_6*) не менше 70 ударів кулаками обох рук в область грудної клітини, не менше 40 ударів в область живота, 10 ударів в область правої та лівої ключиці та не менше 3 ударів коліном правої ноги в область голови, наніс (*матросу_8*) не менше 45 ударів правою рукою в область грудної клітини та живіт, 5 ударів ліктем правої руки в область лівого підребер'я, наніс (*матросу_11*) 4 удари кулаками обох рук в область грудної клітини, 1 удар правою рукою та 1 удар ліктем правої руки

в ліву сторону грудної клітини (в область серця), 3 удари долонями обох рук по обличчю, наніс (*матросу_12*) 8 ударів кулаками обох рук в область центру грудної клітини, 3 удари кулаками обох рук в ліву сторону грудної клітини по ребрам, 1 удар долонею лівої руки по правій стороні обличчя, наніс (*матросу_7*) не менше 10 ударів кулаками обох рук в область грудної клітини, 1 удар долонею правої руки в ліву сторону обличчя, 1 удар правою ногою в ліву сторону грудної клітини по ребрам, наніс (*матросу_9*) 10 ударів кулаком правої руки в область грудної клітини, 8 ударів долонею правої руки по лівій стороні обличчя, 2 удари правою ногою по голові в ділянку затылку, наніс (*матросу_10*) 10 ударів кулаками обох рук в область грудної клітини, 10 ударів долонями обох рук по обличчю, 1 удар правою ногою в ліву сторону грудної клітини по ребрам, що заподіяло кожному вище зазначеному потерпілому фізичний біль, моральні страждання та тілесні ушкодження. 01.07.2019 року Комінтернівський районний суд Одеської області визнав військовослужбовця військово-морських сил ЗС України (*старшого матроса_1*) винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 406 КК України та призначив йому покарання, з урахуванням ст. 60, ч. 1 ст. 69 КК України, у виді арешту строком на 4 (чотири) місяці з утриманням гауптвахті. Запобіжний захід відносно засудженого до набрання вироком законної сили залишили попередній – тримання під вартою з утриманням на гауптвахті [8].

05 січня 2023 року в місті Дніпро, близько 6 години, в місці для паління між будівлями стрілецького тиру та медичного пункту військової частини Національної гвардії України, між солдатом (*особа_6*) та солдатом (*особа_4*) виник конфлікт, пов'язаний з проходженням військової служби. Тоді ж, в ході вказаного конфлікту солдат (*особа_6*) діючи умисно, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачаючи їх суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, взяв в праву руку частину цеглини, що лежала поряд з вхідними дверима до тиру, та, рухаючись в напрямку військовослужбовця строкової служби вій-

ськової частини НГУ солдата (*особа_4*), що перебував в місці для паління поряд з деревом навпроти будівлі медичного пункту, жбурнув її в останнього, влучивши в область обличчя ліворуч, внаслідок чого спричинив солдату (*особа_4*) середньої тяжкості тілесні ушкодження, що зумовили тривалий розлад здоров'я строком понад три тижні (більш як 21 день) у вигляді закритої черепно-мозкової травми, забою головного мозку 1-го ступеню з геморагічним вогнищем забиття речовини головного мозку в лобній частці зліва, багатуламкового перелому кісток лицьового черепа зліва (зовнішньої стінки лівої орбіти; верхньої, передньої та зовнішньої стінок лівої верхньощелепної пазухи) з явищами геносинусу верхньощелепної пазухи, синця у лівій параорбітальній області та садна в виличній ділянці зліва. 13 квітня 2023 року Амур-Нижньодніпровський районний суд міста Дніпропетровська визнав винним військовослужбовця (*особа_6*) у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 406 КК України, та призначив йому покарання у виді тримання у дисциплінарному батальйоні строком на 6 (шість) місяців [9].

Резонансний випадок трапився на Івано-Франківщині. Саме так, військовослужбовець строкової військової служби військової частини Національної гвардії України солдат (*особа_6*) 16.04.2023 року приблизно о 22 год. 49 хв. під час несення служби у добовому наряді в умовах воєнного стану, попередньо взявши із ставниці з вогнепальною зброєю закріпленій за ним автомат АК-74, у порушення вимог ст. ст. 3, 17, 28, 68 Конституції України, ст. ст. 11, 20, 21, 22, 49, 50, 128 Статуту внутрішньої служби ЗС України, ст. 1–4 Дисциплінарного статуту ЗС України, без встановлених законодавством підстав, діючи умисно та протиправно, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи його суспільно небезпечні наслідки у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень та бажаючи їх настання, з метою прояву уявної переваги та порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями, за відсутності відносин підлеглості, здійснив один постріл із закріпленого за ним автомата АК-74 в напрямку групи солдат,

в результаті чого влучив в передпліччя правої руки солдата (*особа_4*), спричинивши останньому тілесні ушкодження у вигляді травми правого передпліччя з наскрізною раною в нижній третині правої променевої кістки, які відносяться до тілесних ушкоджень середнього ступеню тяжкості, що викликали тривалий розлад здоров'я і не є небезпечні для життя в момент спричинення. Осудність обвинуваченого військовослужбовця (*особа_б*) доводиться, висновком судово-психіатричної експертизи яким встановлено, що військовослужбовець (*особа_б*) на період часу, що відноситься до інкримінованих йому протиправних дій та на даний час будь-якими психічними розладами не страждає і не страждав. На період часу, що відноситься до інкримінованого йому злочину, так і на даний час, підекспертний (*особа_б*) перебував в стані, при якому був здатний в повній мірі усвідомлювати свої дії та керувати ними. Застосування примусових заходів медичного характеру підекспертний (*особа_б*) не потребує. 14 грудня 2023 року Тисменицький районний суд Івано-Франківської області визнав винним військовослужбовця (*особа_б*) у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 406 КК України та призначив йому покарання у виді позбавлення волі на строк три роки [10].

Таким чином, зважаючи на вищенаведені приклади можливо підкреслити, що саме порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості відрізняється від інших військових злочинів особливою жорстокістю військовослужбовців-злочинців відносно своїх товаришів по службі.

Географія порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості переважно східна. Тобто, мається на увазі, що більшість випадків вчинення військовослужбовцями кримінального правопорушення, передбаченого ст. 406 КК України реєструється в східних регіонах країни. Однак, зважаючи на специфічні ознаки досліджуваного військового злочину, набутий або сформований цинізм та розвиток нових форм вчинення, можливо стверджувати, що кожний окремий випа-

док характеризується індивідуальністю. Таким чином, резонансні дії можуть фіксуватись в будь-якому куточку країни.

Ключовою особливістю злочину, на нашу думку, є саме поширення тяжких наслідків, серед яких самовільне залишення військової частини або місця служби потерпілим від т.зв. «дідівщини». У військовослужбовців, які не в змозі за певних обставин повідомити офіцерів про фактичні прояви «дідівщини», під впливом психологічного утиску, формуються психічні відхилення, які можуть стати та стають передумовою до вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби [6, с. 284].

Деякі дослідники намагаються знайти закономірність між кількістю зареєстрованих випадків порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості та поширеністю самовільного залишення військової частини або місця служби. П.Г. Висоцький з цього приводу зазначає, що політичні та управлінські детермінанти мають порівняно незначний вплив на динаміку самовільного залишення військової частини або місця служби. Водночас дослідник акцентує увагу на збереженні в Збройних Силах України явища «дідівщини» — сукупності деструктивних традицій і практик, що передаються від одного призову до іншого та ґрунтуються на систематичному приниженні честі й гідності новоприбулих військовослужбовців старшими за віком, вислугою чи службовим становищем. Учений підкреслює, що чим більшого поширення набуває це негативне явище, тим вищою є ймовірність самовільного залишення військової частини або місця служби [11, с. 89].

Висновки. Нестатутні взаємовідносини у військовому середовищі становлять собою гостру форму протистояння між правопорядком і беззаконням, обов'язком і безчестям. Актуальність цієї проблеми зберігається й по сьогодні, оскільки вона суттєво дискредитує авторитет статутного порядку та підриває довіру суспільства до війська. Ефективне подолання нестатутних проявів вимагає системної роботи офіцерського складу, спрямованої на ідейно-моральне виховання особового складу, формування правосвідомості військовос-

лужбовців, а також неухильне впровадження у їх повсякденне життя принципів військової етики та положень Статутів Збройних Сил України.

Аналіз наведених статистичних даних свідчить про суттєві коливання рівня військових кримінальних правопорушень упродовж 2014–2024 років. Найбільший сплеск їх кількості спостерігається у 2022–2024 роках, що корелюється з умовами дії правового режиму – воєнного стану. При цьому кількість облікованих правопорушень за ст. 406 КК України демонструє помірне зростання у кризові роки та певне зниження у 2024 році попри загальне збільшення військових злочинів. Це свідчить про складну криміногенну ситуацію у військовому середовищі, яка потребує активізації заходів правового виховання, контролю дисципліни, профілактики та запобігання нестатутним взаємовідносинам.

Аналіз судової практики надає можливості стверджувати, що саме порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості відрізняється від інших

військових злочинів особливою жорсткістю військовослужбовців-злочинців відносно своїх товаришів по службі.

Негативні наслідки т.зв. «дідівщини» представлені, зокрема в поширенні випадків вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби потерпими військовослужбовцями або військовослужбовцями з низьким рівнем стресостійкості, що в свою чергу вкрай негативно впливає на рівень обороноздатності окремо взятого підрозділу.

На сьогоднішній день, підґрунтям для подальших наукових досліджень постають актуальні проблеми кримінологічного портрету особи військовослужбовцем-злочинця, який вчиняє порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості. Крім того, наукового дослідження із використанням інструментарію сучасних надбань кримінально-правової науки потребує питання вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 406 КК України в умовах дії правового режиму – воєнного стану, бойової обстановки або особливого періоду.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Х. : Право, 2009. 288 с.
2. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016 Т. 18 : Кримінологія. Кримінально-виконавче право / редкол.: В.І. Шакун (голова), В.І. Тимошенко (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2019. 544 с.
3. Фіалка М.І. До проблеми визначення змісту терміну «кримінологічна характеристика злочинності». *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. № 1 (9). С. 237–246.
4. Карпенко М. І. Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості: методика розслідування цих злочинів. *Юридична наука*. 2013. № 10. С. 91–117.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Грищук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
6. Ткаченко П.І. Нестатутні взаємовідносини між військовослужбовцями як детермінант самовільного залишення військової частини або місця служби. *Право і суспільство*. 2023. № 4. С. 277–287.
7. Карпенко М.І. Причини і запобігання насильницьких злочинів військовослужбовців. *Юридична наука*. 2012. № 11. С. 42–55.
8. Вирок Комінтернівського районного суду Одеської області у справі № 504/1620/19 від 01.07.2019 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83485864>. (Дата звернення 19.04.2025).

9. Вирок Амур-Нижньодніпровського районного суду міста Дніпропетровська у справі № 199/2748/23 від 13.04.2023 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110196572>. (Дата звернення 19.04.2025).

10. Вирок Тисменицького районного суду Івано-Франківської області у справі № 352/2100/23 від 14.12.2023 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115641252>. (Дата звернення 19.04.2025).

11. Висоцький П.Г. Динаміка самовільного залишення військової частини або місця служби в період 2013–2019 рр. *Правові новели. Науковий юридичний журнал*. 2020. № 12. С. 86–91.

НОВЕ УКРАЇНСЬКЕ ПРАВО

Випуск 2

Коректура • Ірина Миколаївна Чудеснова

Комп'ютерна верстка • Вікторія Борисівна Гайдабрус

Підписано до друку: 30.05.2025.

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 33,02. Замов. № 0625/441. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

вул. Інглєзі, 6/1, м. Одеса, 65101

Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.